

ISSN 0206-4189 (12+)

Индекслар: ПО277
П2365

КАЗАН УТЛАРЫ

8.2025



Гамил Афзал

АВГУСТ ЙОЛДЫЗЛАРЫ

*Тирлән-пешеп челлә үтеп бара,
Басу-кырлар инде эңиз төсендә.
Иртә-кичен эңиләс, төннәр кара,
Август йолдызлары баш өстендә.*

*Ерак калды минем эңгәр таңым,
Үтмәс иде кебек югыйсә.
Сау бул инде, яшел яфрак чагым,
Орлыкларны көп эңил исә...*

*Тирбәлә-чайкала саргая куаклар,
Яңгырлы эңилләрдә көрсенеп.
Уйлана-уйлана соклана бу яklar,
Иң моңсу көннәрнең берсе дип.*

*Төсләр сынды суык уйсуларда,
Котсызланды сары сусар иле.
Шыксыз калган сары басуларда
Сары сагыш себерә сармат эңиле.*



КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ



1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӘ ӘСӘРЛӘР

Ләбиб ЛЕРОН. 114 адым (Унбер каһарман эзеннән). Цикл.	3
Факил САФИН. Яу. Ретроспектив роман.	11
Гөлзадә ӘХТӘМОВА. Михраб эзе бетми жуелып... Шигырьләр.	60
Луиза ЯНСУАР. Минем чәчем жиде толым. Тарихи-уйдырма биография.	64
Алмаз ӘХМӘТГАЛИЕВ. Ул бәхетле, мин дә бик күптән... Шигырьләр.	122
Алмаз ХӘМЗИН. Бердәнбер. Бәян.	127

КАРДӘШ ХАЛЫКЛАР ӘДӘБИЯТЫ

Абдуллах БЕГИЕВ. «Мин сөямән синә», – диде таң... Шигырьләр (Сания Әхмәтҗанова тәрҗемәсе).	153
---	-----

ӘДӘБИ БЕРЛӘШМӘЛӘРДӘ

«Мишә дулкыннары». Саба районы ижатчыларының шигырьләре (Алинә Ибраһимованың кереш сүзе белән).	155
--	-----

Фотоархив. «Казан утлары» – Актанышта.	161
«Казан утлары» – Әлмәттә.	162

ӘБҮГАЛИСИНА МӘГАРӘСӘ

Илдус ЗАҺИДУЛЛИН. Каюм Насырның рус телен өйрәтү алымнары.	163
---	-----

ХАТЛАР ЯЗДЫМ УТЫРЫП

Альберт Хәсанов, Эдуард Касыймов, Гарәф абыйның Тәлгат Галиуллинга язган хатлары...168	
--	--

ХӨТӨР

Нәкый ИСӘНБӨТ. Шәехзадә Бабич (Истәлекләр һәм ул көннәрдәге безнең хәлләр) (Шәехзадә Бабичның тууына – 130 ел). Басмага Миләүшә ХӘБЕТДИНОВА әзерләде.	173
--	-----

Каләмне ыттыкка тиңләп: Хәмит Кави хикәясеннән өзек, Рәхим Саттар шигыре, Мөхәммәтша Мамин мәкаләсеннән өзек.....	185
---	-----

Газиз тавышлар: Башын имәгән, сүзен бирмәгән (Салих Батталның тууына – 120 ел).	188
Байрак итеп күтәрерлек шәхес (Туфан Миңнуллинның тууына – 90 ел).	

Сәхифәне Нәсим АҚМАЛ алып бара.....	189
-------------------------------------	-----

Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан. Вакыйф НҮРИЕВ әзерләде.....	190
---	-----

ИДАРӘ:

**Ирада Әюпова
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжев
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Ркаил Зәйдулла
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илгиз Халиков
Илсур Һадиуллин
Данис Шакиров
Ленар Шәех**

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.

Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжев, Рафис Корбан.

Мөхәррирләр: Элеонора Жамалиева, Гөлия Сәлахова.

Сайт мөхәррире: Ләйсән Зарипова. SMM-белгеч: Алинә Хәбибуллина.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыров.

✉: Редакция адресы: 420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

☎: Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст. 1618).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст. 1267), касса – 222-09-84 (өст. 1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнгән һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хакында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Академия урамы, 2.
Журнал редакциянең компьютер үзәгендә жыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 30.07.2025, график буенча 30.07.2025, басылып чыгу вакыты 05.08.2025

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70X108^{1/16}.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ М-1498. Тираж 3820.

Июль аенда сайтны караучылар саны – 25 015; социаль челтәрләрне караучылар саны – 87 223.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм массакүләм коммуникацияләр өлкәсендәге

күзәтчелек буенча федераль хезмәтендә (Роскомнадзор) 2020 елның 13 ноябрендә

ПИ № ФС77-79467 атамасы белән теркәлде.

Индекслар: ПО277 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен),

П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), П2368 (юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

12+



114 АДЫМ*

(Унбер каһарман эзеннән)

ЦИКЛ

Сугыш узган жирләр – хәтәр музей:
Сөяк, каска, мылтык, пистолетлар...
Унбер батыр.
Хәтер төпкеленнән
Хатирәләр калка, истәлекләр...

Унбер батыр.
Унбер татар улы.
Татар улы, димәк, киң жилкәле.
Кормаш, Алиш, Баттал, Зиннәт...
Муса –
Шулар арасында иң өлкәне.

Фуат, Сәлим, Гариф, Симайларның
Аркадашы, рухи әйдаманы –
Жәлил! –
Күп тә үтмәс, һәйкәл булып,
Казаннарда калкыр бер заманны...

Аңа кадәр, гаярьлеккә тиклем,
Батырлыкка хәтле юл үтәсе;
Тузан булып яткан еллар аша
Тарих катламнарын селкетәсе...

Ләбиб ЛЕРОН (1961) – шагыйрь, прозаик, драматург; ТРның М.Жәлил исемендәге әдәби, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премияләре лауреаты. Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе. «Сине генә сөям», «Сөяксез тел», «Бәхеткә биш минут кала» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

* 114 адым – үлемгә хөкем ителгәннәр камерасыннан гильотинага кадәр жәлилчеләр узган ара.

Үтәсе юл – гомер...

Әхмәт Симаев

Үтәсе юл – гомер: түзү кирәк
Кырыкмаса-кырык сынавына –
Мостафаның Муса Жәлиленә,
Яңа Аллаголның Симасна.
Әйткән чакта: «Ирешәлсәк иде
Аллаһының олуг рәхмәтенә!» –
«Ил-милләтем!» – диеп шәһит китәр
Яңа Аллаголның Әхмәте дә...

Үтәсе юл матур, озын, якты –
Хыяллар да түгел күтәрмәслек...
Әйткән чакта: «Еллар жырлап узар,
Барабаннар кагып үтәр яшьлек!»
Килеп төшә һичбер көтмәгәндә
Бу тормышның ачы сынаулары:
Гүя или жиде жиз иләктән
Жәлил, Кормаш, Алиш, Симайлары...

Үтәсе юл тәмуг-жәһәннәм күк.
Тик өметләр чынга ашар сыман.
Әйткән чакта: «Чорлар күкрәп очар –
Кыялардан төшкән ташлар сыман!»
Сискәндереп, шулчак башка төшә,
Өскә килә зәхмәт-сынаулары...
Илкәенә канлы иңен куяр
Баттал, Фоат, Әхәт, Симайлары...

Үтәсе юл кыска – кем өчендер,
Кемнәргәдер ул юл озын булыр...
Әйткән чакта: «Кеше соң минутта
Кыйбласына карап йөзен борыр!»
Шулчак янә уйлар төшәр башка
Һәм көттермәс яңа сынаулары:
Үткен балта кыеп кына алыр
Зиннәт, Хәсән, Фәрит, Симайлары...

Үтәсе юл сират күпередәй –
Кылдан нечкә, үткен кылычтан да...
Әйткән чакта: «Гомер күкрәп калыр,
Тыңда аны һәркөн тыныч таңда!»
Өтеп алыр шулчак хәтер уты,
Баш калкытыр хәтәр сынаулары...
Сынап, Күктән багып тора сыман –
Гариф, Сәлим, Саттар, Симайлары...

Янган мичтә күмер төшә диләр...

Гариф Шабаев

Ата-бабаларның туган жире,
Ата-бабаларның торган жире...
Ник мәңгелек түгел икән соң?
Туздырылган нигез, газиз туфрак,
Жил очырткан күпме гомер-яфрак...
Кемнәр белә, кая киткән соң?

Гариф Шабаевлар нигә әле
Искә төшә... Кыса чигәләрне
Батырларның соңгы сулышы:
Иске Турайдагы тояк эзе,
Алты-Арыктагы кояш йөзе
Күз нурында калды тулышып...

Илләр язмышымы – дүңгәлектәй?
Гомер агышымы – күбәлектәй?
Көн тудисә, күктә ут дөрли.
Янган мичкә күмер төшә диләр.
Күпме гомер белән түшәделәр –
Киләчәккә юллар күп төрле.

Кыеп кына алды Гарифларны,
Мусаларны, Гайнан, Алишларны...
Канлы көннең үткен мизгеле.
Өзелгән күк булды шашкан вакыт,
Гажиз калды тынлык, ташка ятып.
Бушап калды гомер тезгене.

И давиллы гомер...

Сәлим Бохаров-Галләнур Бохараев

Илдә-көндә хәвеф канат жәйгән,
Берәр заман тормыш хәлләнерме?
Кай тарафка илттеп ташлар язмыш
Кыргыз-Миякәдән Галләнурны?

Бер учактан меңләп очкын оча,
Жил тарата ерак-еракларга:
Кайнар кузы төшә торақларга,
Кеше өсләренә, йөрәкләргә...

Бәхет иле – кай жир? Казанмы ул?
Уфамы ул? Әллә Бохарамы?
Кырыс еллар чырыш итәр аны –
Хисап эшен белгән Бохарайны?

Исәп-хисап. Гомер. Соңгы сынау.
Әжәл үзе... тарта... чут төймәсен...
Ярты сәгать... һәм... өч минут бары...
Кинәт... кыеп үтә... ут көймәсе...

Яшәп булыр кебек – исәп белән,
Хисап белән генә гомер итсәң.
Әмма булмый, дөнья кинәт дөрләп,
Хыялыңны утлы күмер итсә...

И давиллы гомер, хуш, бәхил бул!
И мәңгелек тормыш, ал үзең!
...Ак күбәлек төсле аклык кунды
Галләнурның тыныч ал йөзенә...

Зилзиләләр купса

Зиннәт Хәсәнов

Дөнья куласа күк: бер урында тормый,
Әйләнә дә баса бер заманны;
Аста кала – якты еллар, ак хыяллар,
Өскә менә – чорның бар яманы.

Өскә менә, шашып, гарасатлы көннәр,
Утлы еллар ялмый бәндәләрен...
Качып калып булмый илгә капкан уттан –
Каплап кына тәрәз пәрделәрен.

Мең сынауны, мең газапны кичэр өчен
 Яратылган мәллә адәм заты?! –
 Күзе-башы тонган ярсу аргамактай,
 Кая чаба утлы галәм аты?

Жилләр генә иссә – илгә зыян килмәс,
 Зилзиләләр купса – эшләр харап...
 Купты утлы давыл!.. Беркем берни белми –
 Кая бара сукур, исәр кораб?

Алды давыл йолкып – Жәлил, Кормашларны,
 Ут эченә атты Симайларны...
 Алишка да төште, Зиннәтне дә орды –
 Бу язмышның каты сынаулары.

Явыз уйлар буып алган вакытларда,
 Жаннны өметсезлек сыткан чакта –
 «Сарман» жыры булды һәрчак шифа-дәва...
 Сагышларны эчкә йоткан чакта.

Интектергән чакта салкын, авыр тынлык –
 Йокысызлык белән саташтырып,
 Чыкты «Сарман» жыры, таш диварны ватып –
 Туган илгә очты татар жыры!

Ватанына кайтты – газиз Сарманына...
 Еллар кичеп кайтты, сәлам булып:
 Төшеп кунды Ябалак тау түбәсенә...
 Карап торды Күктән галәм улы.

Тамды ташка өмет...

Фуат Булатов

Өмет өзгән, түзгән чаклар була.
 Тормыш – елга. Ага барысы да...
 Шатлык кайда, кайгы-хәсрәт шунда:
 Һәрчак бергә – агы-карасы да...

Зилзиләле, шомлы гомер юлын
 Әллә бәндә үзе бара сызып?!
 Бәхет кочак жәеп көтәр жирдә
 Кайчак саклап тора чарасызлык.

Кайчак хисләр
 ташкын булып ташый,
 Оча күңел күктә – күбәләктәй!..
 Кайчак давыл куба һәм ул сине
 Гел очыртып йөртә дүңгәләктәй.

Нужа йөген,
 хужа йөген тарта
 Юлсыз илнең күндәм юл атлары.
 Тигез, матур юл салмакчы иде
 Мәләвезнең гаярь Фуатлары...

Ниләр генә күрми адәм башы,
 Кая гына илтми гомер юлы...
 Өмет булып янган йолдыз беркөн
 Төшә жанга утлы күмер булып.

Туган жирен гөл итмәкче иде...
 Еракларга китеп, Кырымнарга...
 Яу кырларын кичү язган икән –
 Баштанаяк батып корымнарга?..

Тормыш юлы.

Кайный афэт жиле...
Камый, ялмый, йота дөһшәт уты...
Дүңгәләктәй оча адәм башы –
Чәнечкеле, утлы мәхшәр йотып!

Нич аямый язмыш хөкемдары,
Шундый кырыс Вакыт жәнаплары:

Ут эчендә калган күбәләктәй,
Янды гомер, янды канатлары...

Өзелде кыл. Тамды ташка өмет.
Сулкылдады бер моң...

сулык-сулык...

...Киләчәккә алып китте аны
Гомеренең соңгы... озын юлы.

Айның сүнгән чоры

Абдулла Баттал

Илгә килгән хәвеф-хәтәрме ул,
Башка төшкән кайгы-сагышлармы,
Берсе дә бит эзсез үтми аның –
Утка сала, айкый язмышларны...

Күрде халык, Иле белән бергә
Кайгы эчеп, кичте давылын да;
Олау-олау нужда йөгән тартты
Олы Тигәнәле авылы да!

Шомлы еллар, баткак, тайгак юллар,
Кыйбласызлык маяк булган заман...
Ышанычың таптап изелгән чак,
Таянычың таяк булган заман...

Айның сүнгән чоры...

Кояшның да
Качкан чагы болыт артларына...
Бәхет татып яшәү язмаган шул
Вәгыйз кебек авыл картларына.

Каплаганда кайгы йөзләрдәге,
Күзләрдәге шатлык, наз эзләрен,
Бер-бер артлы яуга чыгып китте
Вәгыйз картның да бит газизләре...

Галимжаны, Салих, Мөбарәге,
Абдулласы, Фуат – кечкенәсе...
Беркем белми бу язмышның тагын
Кайсы яктан килеп өшкерәсен.

Абдуллажан. Ул да, бик күпләр күк,
Алгысында тормыш үрләренә:
Хыялланды, яшәмәкче булды
Абый-апалары үрнәгендә.

Юк, язмаган икән матур тормыш,
Язган икән язмыш сынаулары...
Сынауларда ул дус-иптәш итәр
Кормаш, Жәлил,

Алиш, Симаиларны!

Көрәштәшләр! Алар булды янда...
Алар булды терәк – кыен чакта...
«Иман калыр! Палач балтасыннан
Башлар белән бергә кыелсак та...»

«Гомер минем кыска булыр сыман...»
Шулай дигән иде ул бервакыт...
Ялгышкан ул... Озын булды гомере:
Мәңге яши, энә, унбер батыр!

Ташта – тамчы, тәндә – камчы эзе

Гайнан Кормаш

Тормыш – диңгез.

Бер карыйсың – тып-тын.
Бер карыйсың – ярсый, давыллана;
Жил котыра, үрли утлы дулкын –
Дөнья дөрли: шәһәр, авыл яна...

Илдә барган ыгы-зыгыларның
Шаукымнары төшә авылга да;
Аяусыз чор:

сайлап-нитеп тормый –
Йөрәккә дә бәрә, бавырга да...

Уфылдата заман, гел жылкетә,
Ухылдата һаман, дер селкетә...
Тибәрелеп, йолкыш хәлгә килеп,
Жирсеп бетә кеше, сөрсеп бетә...

Ташкын булып хәсрәт-афәт ургый,
Жимерелә тормыш кыялары;
Ниятләрең чынга ашмас булып,
Пыран-заран килә хыялларың...

Хакимлек ит дисәң – хөсетләргә,
Явызларга бирсәң мөмкинлекләр,
Чәнечкеле зур бер биләмәгә
Өверелер иде бу киңлекләр...

Күкләр – идән, жирләр түшәм була,
Дөнья болганганда, кайнаганда...
Мәхшәр булып өскә килгән уттан
Котылу юк иде Гайнанга да...

Авылыннан чыгып киткән чакта
Авыр булды «кулак баласы»на...

Төшенә дә аның кермәде бит
Ят илләрдә ятып каласылар...

Күрде башлар: кырыс кышларын да,
Көйсез көзен, төссез язларын да...
Белмәде ул алда ни көткәнән –
Кемгә нинди язмыш язганын да.

Жирдә купкан зилзиләле туфан
Жир-һаваны хәтәр дөбердәтте...
Өмет дигәнәң дә хәлсез чакта,
Алгысытты аны Жиңү дәрте.

Ташта – тамчы, тәндә – камчы эзе,
Жаңда – мәңгә төзәлмәслек яра...
«Егылмаска!» – Куян авылының
Гаярь улын әйдәп, мәсләк бара.

Бирешмәскә! Ахыргача – бергә!
Дөрлә, әйдә, соң кат, утлы күмер!
...Салкын, кырыс балта йөзләреннән
Таш идәнгә тамды унбер гомер...

Күзләрдәге кояш

Абдулла Алиш

Әллә күккә ялгыш жир орына,
Әллә жиргә махсус күк бәрелә, –
Олы Әтрәч дигән изге жирдән,
Кубарылып, тарих күтәрелә.

Хан-әмирләр әмер биргән жирләр,
Шоңгатыда акча суккан еллар.
Морза Галишаһның оныкларын
Актай буйларына илткән юллар.

Көннәр, еллар, һава торышы күк,
Алышына – гел үзгәреп тора.
Актарыла заман. Жилләр булып,
Кырыс михнәт йөзгә бәрәп тора.

Гарасатлы еллар. Дөнья кайный,
Иңри күктә урман киекләре...
Көйрәп ята Биләр... Шәһре Болгар...
...Нидер сөйли ялгыз, биек эрем...

Ил илергән, бил бөгелгән чакта,
Ничек калмак кирәк биек булып?!

Күпме авыл көлгә әйләнгәндә,
Исән калу кирәк Көек булып.

Кайгы-хәсрәт, нужда канат жәйгән,
Язмыш дигән ярсу ат дулаган
Шул Көектә туу кирәк булган –
Гаделбари улы Габдуллага...

Аллаһының ризалыгы белән
Әһле каләм булып китәчәген –
Язучы һәм әкиятче дигән
Данлы-шанлы исем йөртәчәген

Ул беләчәк әле – еллар үткәч...
Ул беләчәк язмыш дигәнән дә...
Бу адәмнәр ник Аллаһка түгел,
Ник бәндәгә башын игәнән дә

Аңлаячак, төшенәчәк әле –
Таш диварга башын орган чакта,
Яшәү белән үлем арасында
Япа-ялгыз басып торган чакта:

Тормыш асылын да, мәгънәсен дә,
Юкка күпме план корганын да,
Акның бигүк ап-ак түгеллеген,
Кеше хакы күпме торганын да...

Тән газабы, жан газабы – авыр...
Уй газабы хәтәр бигрәкләр дә...
Уйлар басса, чыдар эмәлләр юк,
Дәва да юк янган йөрәкләргә.

Ул сизенә, тоя – менә-менә
Гомер капкасының ябыласын;
Нурдан гына торган күк-галәмне
Юрган итеп тиздән ябынасын...

Габделбари улы Габдуллажан
Менеп бара гомер үрләрәнә.
Соңгы мизгел... Күзләрдәге кояш
Кыелып оча хәтер түрләрәнә...

Батырлыкка дәлил

Муса Жәлил

Батырлыкның башы каян килә?
Батырларның күзе яшьләнәме?
Каһарманлык жирдән бәреп чыккан
Чишмәләрдән әллә башланамы?

Гаярьлек ул әллә нәселдән үк
Күчә-күчә килгән бер сыйфатмы?
Вөждан, намус дигән төшенчәләр
Аллаһтан ук иңгән илтифатмы?

Яуда, зинданнарда һәлак булган
Күпме батырларның кабере юк...
Нигә кайбер милләт улларының
Үлгәчтен дә һаман кадере юк?

Иле өчен башын салганнарның,
Халкым диеп шәһит киткәннәрнең
Нәселләре бүген ни хәлләрдә? –
Хәл-әхвәле ничек... көткәннәрнең?..

Исәбе юк шундый сорауларның,
Ахыры юк фараз-юрауларның...
Бетәсе юк хәсрәт-кайгыларның –
Башка төшкән зэхмәт-кырауларның...

...Күпне күргән, зилзиләләр кичкән
Ырынбурның иркен далалары...
Жыенган да шунда чыгып киткән
Татарымның газиз балалары –

Казан янындагы авыллардан...
Арча якларынан... Сабалардан...

Гаярьлек һәм каһарманлык килгән
Әнә шулай ата-бабалардан!

Эшләгәндә билен бөккән татар,
Яулар килсә, билен турайткан ул.
Баш имәгән, баш бирмәгән татар –
Үзен данлап, илен зурайткан ул!

Көрәш өчен туган шәхесләр бар –
Шагыйрь генә булып калмаганның...
Күпме алар Муса Жәлил кебек
Үз Ватанын, илен данлаганның!

Жәлилчеләр... Муса Жәлил үзе –
Татарымның олы ярасы ул;
Муса – үсмер чактан давылларга
Барып керткән татар баласы ул!..

Гомеренең соңгы мизгелендә
Сагыш тулы хисләр кичерер ул:
Кендек каны тамган Мостафаны,
Нит елгасын искә төшерер ул...

Жәлил батырлыгы каян килә? –
Шанлы үткәннәрдән, ватанлыктан:
Батырлыкның башы – хәтәрлектә,
Гаярьлекнең башы – татарлыкта.

Батырлыкка дәлил – Жәлил үзе,
Жәлилчеләр – гаярь каһарманнар...
...Батырлыкның һич тә ахыры юк –
Вәхшәт барда жирдә, каһәр барда.

Яшәү чиге

Әхәт Атнашев

Әллә нәрсә булды дөньясына:
Йокы алмый, башны уй баса...
Таш капчыкта яшәү, һай, коточкыч!
Чәчләр үрә тора – уйласаң...

Ирнең хәле илнең хәле кебек:
Көне-төне өскә ут ява.
Кайда ялган, кайда ак һәм кара?
Барысы да башта бутала...

Өйдәме бу, чит жирдәме бу хәл?
Саташумы, өнме, төшме бу?
Бу дошманмы, әллә сатлыкканмы?
Уе нинди, безнең ишме бу?

Бу – шундый жир, монда бүленмиләр
Кызылларга яки акларга.
Бу – таш капчык,

монда – үзгә тормыш,
Охшамаган әкиятләргә.

Кырыс чынбарлык бу! Саташуны
Монда мөмкин, әйе, акларга...
Кан тартамы, әллә жан тартамы? –
Уйлар китә туган якларга.

Кызылъярга. Балачакка илтә.
Нәсел чишмәсенә – еракка...

Ата-бабаларның аһәңеме –
Нинди көй ул яңгырый колакта?

Ул көй Мамадыштан, Тәкәнештән,
Кукмарадан, бәлки, киләдер...
И хакыйкать, и ләззәтле хыял,
Көй хакында, әйдә, сөйлә бер!

Вакыт инри, гомер шәме эри...
Бертуктаусыз башны уй баса.
Уй жәфалый... Изә... Чәч кенәме?!
Акыл үрә тора – уйласаң...

Язмыш – кырыс...

Язмагандыр яшәү
Бәхет-шатлык тулы рәхәттә...
Бары Ул беләдер ни язганын
Миңлемәхмүт улы Әхәткә!

Аркадашлар, көрәштәшләр янда...
Үлемгә дә бергә китәсе.
Йөз дә ундүрт адым – яшәү чиге...
...Лампа сүнде – бетте филтәсе.

Син күрәсен башка кеше күрмәс,
Язмыш йөртә жирдә һәркемне...
Атнаш нәселенең батыр улын
Искә алсак иде һәр көнне!

Үлем юлы

Фоат Сәйфелмөлеков

Кеше килә жиргә яшәр өчен,
Эз калдырыр өчен, яшынәр өчен –
Эшли-эшли, нуза чигә-чигә,
Үз тормышын шулай сала көйгә.

Ут тергезә, кора, юллар сала,
Баш күтәрми ташый – куллар тала...
Үлчи, кисә, тарта чут төймәсен –
Дулкын ярып бара үз көймәсе...

Төзи, вата тормыш кыяларын,
Яши балкып, янып, хыялланып;
Дөньялыкны агартмакчы булып,
Кемнәргәдер өмет, якты булып...

Давылларны ега, жиңә кеше,
Беркайчан да бетми жирдә эше.
Яшәсә дә утлар-сулар кичеп,

Шатлык белән бергә кайгы эчеп,
Кеше дигәннәрәң, ахыр чиктә,
Килеп житә бер билгеле чиккә...

Уңны-сулны күрми барганнар да,
Пыскып яисә дөрләп янганнар да,
Бата-чума тормыш тузанына,
Килеп чыга гомер ызанына...

Аһ, бу гомер... Каһәр суккан гасыр...
Өметләргә жиргә еккан гасыр...
Хыялларны утка яккан гасыр,
Елга булып каннар аккан гасыр...

Йөз дә ундүрт адым – үлем юлы.
Газиз татарымның унбер улы...
Мәңгелеккә китеп барышлары...
...Жанны өтеп алды сагышлары.





Факил
САФИН

ЯУ

РЕТРОСПЕКТИВ РОМАН*

КЕРЕШ

Ыкның биек ярыннан башланган Авыш түбәгә шактый озак күтәрелде алар. Ак күлмәкле карт һәм биш яшьләр тирәсендәге коңгырт чәчле малай. Карт сөялле учына малайның йомшак жылы кулын кысып җитәкләде.

– Озакмы әле, бабакай? – диде малай, сабырлыгы төкәнеп. Арыган иде ул.

Карт дәшмәде, бер тынга тукталып, тирә-юньгә күз салды. Аста ашыга-ашыга, Ык елгасы ага. Беренче мәртәбә күргәннән бирле шулай: елга ашкынып, юлында очраган агач тамырларын, үлән сарган кәсләргә әйләндерә-әйләндерә, каядыр илтәп ташларга теләгәндәй сабырсызланып ага. Елганың ике ярыннан офыкларга кадәр эрәмә сузылган. Иртәнге мәлләрдә эрәмә күгелжем төс ала, кояшлы көннәрдә өстендә зәңгәрләнеп рәшә бөтерелә.

Эрәмәдә – карама,
Карамада кондыз бар...

Карт көйләп алганын сизми дә калды. Малай, кулын картның учыннан аерып, үпкәләгән сыман авызын турсайтып, сорау бирде:

– Нишләп карама дисең, бабакай?

Карт елмайды.

– Карама дигән агач ул, җырга шуны кушып җырлыйм. Бик кәеф булганда, жан иләсләнгәндә, үзем дә сизми калам, күңелгә җыр тулыша. Рәхәт бит.

Почык борын боларны аңларлык яшьтә түгел, әлбәттә. Сорау бирүдән туктамый, шайтан малай. Аның ял итеп аласы килә инде. Иртәдән бирле Ык буенда, эрәмәдә, Имәнлек болынында икәүләшәп йөриләр бит.

Факил САФИН (1954) – язучы, Татарстан Республикасының Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, «Соңгы көз», «Гөлҗиһан», «Саташып аткан таң» һ.б. китаплар авторы. Чаллыда яши.

* «Караманнар дәвере» проекты кысаларында язылган әсәр.

– Нәрсәсә рәхәт, бабакай?

Ул малайның башыннан сыйпады.

– Гомер заяга үтмәде, улым. Шул рәхәт. Менә син янымда, Ык буена төшөп, су агышын карап тору, эрәмәдән карлыган, бөрлегән жимешләрен жыеп авыз итү рәхәт. Өйдә исән-имин, тыныч, тату тормыш алып бару рәхәт. Адәм баласына ни кирәк тагын?

Малай иңсәсен сикертеп куйды.

– Кармак чыбыгы кисеп бирәм дигән идең, бабакай...

– Әйткәнмен икән, кисәрмен! Сиңа кирәк булуым да рәхәт бит, – диде карт, көлемсерәп.

Азан тавышы ишетелде. Авыш түбәдән якын-тирәдәге бөтен авыллар күренеп ята. Һәр авылның үз азанчысы, үз мәкаме, үз аһәңе. Һәр авылның үз эттәхияте дигән сыман инде. Мәчетләрдән әйтелгән азан тавышлары шушында килеп кушыла кебек.

– Өйдә, улым, өйгә кайтыйк, намаз вакыты житә.

Малай, аруын онытып, ашыгып атлый башлады. Сүзләре генә бетмәгән икән.

– Бабакай, бүген төнлә йоклаганда төш күрдем.

– Сабыйлар төшен төш дисәң инде... Көне буге уйныйсыз, төне буге саташып чыгасыз.

– Саташу түгел, бабакай, чын төш иде ул.

Малайның шулай янында уйнаклап, сөйләнөп йөрүенә карт эреп китә иде. Гомере патша хезмәтендә үттә, үз балаларын күрмәдә дә диярлек. Инде олыгайган көннәрендә оныклары белән әвәрә килеп йөрөргә язсын.

– Сөйлә инде, ни-нәрсә керде төшөң?

Малай уйланып торды.

– Онытыла да башлаган инде, – диде ул, башын кашып. – Ак ат иде ул. Ак ат күрдем.

Картның йөзә житдиләнде.

– Акбүз ат?.. Йә, йә, ничегрәк иде төшөң? Хәтереннән жуелганчы сөйләп кал.

Малай, күзен кысып, төшен сөйләргә тотынды.

– Ак ат. Өнә тегендә авыл күренә бит әле...

– Бикбау авылы. Безнең борынгы бабайлар Исәнбай дигән авылдан, Чулманны кичеп чыгып, әүвәл шунда килеп урнашканнар, аннан Иркәнәшкә күчкәннәр. Шулай сөйләләр. Ә болай безнең нәсел Казан ягыннан диләр. Яшәгән урамны да Казанлы урамы дип йөртәләр бит.

– Әйе, Ак ат Бикбау ягыннан килеп чыкты. Һаваны урталай ярып, яп-якты нур чәчелде. Аннан шул яктылык Ык буена, без басып торган төшкә таба юл булып сузылды. Шул юлдан Ак ат туп-туры миңа таба килә башлады. Курыккан идем, минем янга житәрәк, шундый матур уйнаклап килә бу, кызыгып, ак ялларына үрелдем. Ә ул минем янга туктамады, Ык буендагы Баллы куак болынына борылып китеп барды. Шундый матур – муеннары дугадай бөгелеп тора, сыртлары сиртмә шикелле, адымнарын сизмисең дә – йөзеп кенә киткән сыман

булды. Янымнан үткэндә, миңа карап, баш чайкады. Күзләре елмая иде аның. Ышанмыйсыңмы?! Елмая торган ат иде ул!

Карт, кайту ягын онытып, ак кылганнар үскән жиргә утырды. Йөзе яктырды.

– Улым, намазны монда укырмын инде. Тәһарәтем бар, намазлык үзем белән. Бер дә шушы жирдән китәсе килми. Ат дисең... Син дә Мөхәммәт улы Шәехәхмәт нәселеннән бит, Бикчүра карт оныгы. Бу төш безнең нәселгә кагылышлы күпләргә килеп керә.

– Нигә керә ул? – дип сорады малай, гажәпләнеп.

– Менә монысын бер Аллаһ кына белә. Ни өчен шулай нәселне озатып бара ул? Белмим. Белгәне шул – бу төш кергән оланнар озын гомерле була. Яуларда йөрөп, илләр гизеп, күпне күрсәләр дә, туган туфракларына исән-имин кайтып керәләр.

– Син дә күпне күрдөңме, бабакай?

Картның йөзеннән сәер дулкыннар йөгәреште.

– Ибраһим бабаң да күп илләр гизде, яулар кичте, улым. Гомер булгач, исән калдык. Балаларымның башлы-күзле булуларына, оныкларымның тууларына, үсеп житүләренә шәһит булдым. Инде оныгымның баласы – сиңең белән истирәхәт кылып йөрим. Күргән-кичергәннәремне, нәселебез хакында бер утыруда сөйләп кенә бетерә алмам, язып калдырам мин аларны. Мәдрәсәдә укып, белем эстәгәч, кызыксынып, укып чыгарсың әле. Бикчүра нәселе без, яшәргә тиешле нәсел, инде сиңа да Акбүз ат шуны белдереп киткән икән. Димәк, нәсел дәвам итә, димәк, әле яшибез! – Карт жәһәт кенә урыннан торды да малайны күтәрәп, һавага чөйде.

Мондый сирәк рәхәтлектән күзләрен чытырдатып йомган малай кычкырып көлеп жибәрде...

1

24 август, 2024 ел. Шимбә. Купянск юнәлеше.

Баш очына салган биштәре изелеп, юкарып беткән иде. Тәне кызыша, теле корыган кабыкка әйләнде. Их, рәхәтләнәп Иж буена барып, текә яр астыннан бәрәп чыккан Салкын чишмәнең алкын суын чүмеч белән чумырып алып, күзләренә чөтәрдәп йомгалый-йомгалый туйганчы су, юк, болай гади генә әйтү дәрәс түгелдер, зәмзәм суын алыштырырлык татлы ширбәт эчәргә иде! Хыялланып, йокылы-уяулы ята торгач, төне дә үтеп бара бугай инде. Ябалакка исе китә, кайчан йоклагандыр, ял итү уена да кереп карамый – ару-талу аның өчен ят, ахры, үзенә шөгыль табып, шуның белән мәшгульлектә вакыт үткәрә. Зарлану-сыкрану – аның өчен ят нәрсә, ниндидер серле-сихри кодрәт яшәтә бугай аны, туктаусыз нидер уйлый, нидер исәпли, кузгала калса, иң беренче эше итеп Икарның хәлен белешә, дару каптыра. Бүген дә кичке эңгердә «Өн»нән шуышып чыгып, каяндыр ниндидер үләннәр йолкып алып килде, аз гына калган судан өлеш

чыгарып, кружка төбөндө үлән суы кайнатты, иптәшенең яраларын ачып чистартты, үлән суы ябып янә бәйләп куйды, калган суын да эрәм итмәде, эчеп бетерергә кушып, янә шөгыленә кереште – үзләре кереп оялаган «өн» тәрәзәсе аша каршы якны игътибар белән күзәтте. Полкта житкерелгән фәрман буенча, һәр ике сәгать саен безнекеләргә бу яктагы хәл-әхвәлне житкереп, хәбәр биреп торырга тиеш иделәр, анысын әлегә үтәп булмый, монда килеп урнашканчы, юлда ук дрон ябырылды, гомерләре бетмәгән икән, Аллаһ саклады, исән калдылар.

Ябалакның тәнендә берничә сыдырылган төше бар, ә Икар нык кына яраланды, бот, иңсә башында ярчыклар – үтереп сызлыйлар, кызарып шешенергә маташалар; укол кадап, авыртуны басып була, дөваларга үлән сулары файда итәрме, бусы – катлаулы мәсьәлә. Әлегә түзәрлек тә, Ябалак хафалана, тиешенчә ашыгыч ярдәм күрсәтелмәсә, ике-өч көннән төзәтеп булмаслык хәлләр башланьрга мөмкин ди. Перитонит – куркыныч нәрсә, зарарлану канга китсә, харап. Тик бу шартларда нишләп була? Кире үзебезнекеләр ягына чыгу турында уйлап та карыйсы түгел. Баш калкытсаң – беттең, он-талкан итәчәкләр. Тагын бер бәла – рация сафтан чыкты. Алардан читтәрәк, йөз илле адымнар чамасы ераклыкта, шәпләп эшләнгән окоп-блиндаж. Анда – «тегеләр»... Каршы як турында сүз чыкса, «тегеләр» дип сөйләшәләр, ә «тегеләр» йокламыйлардыр, үз тирәләренә якынлашкан мотоцикл тавышларын ишетми калмаганнардыр, аптырап яталар инде, кая китте болар ди торганнардыр. Күзәтәләр, иснәнәләр. Каршы калкулыктагы «өн»гә кереп яшеренгәнне сизми калдылар микән?.. Навада дроннар пәйда булуга, куркып, блиндажга кереп шылганнардыр. Югыйсә болай тик ятмаслар иде. Күрми-сизми калсалар, әйбәт кенә түгел, Мулканин әйтмешли, коточкыч әйбәт! Шуңа күрә тынны да чыгарырга ярамый, «өн»дә нинди дә булса хәрәкәт, тормыш барын сиздерү һәлакәткә тиң.

«Өн»дәге яшәешкә (шулай дип әйтергә яраса) кагылышлы һәр нәрсә үтә саклык, тыныч, ышанычлы төстә башкарыла. Навада туктаусыз «жәһәннәм каргалары» гүли, иртә таңнан бу тирәләрдән берничә тапкыр әйләнеп үттеләр, шикләнеп кенәме, ике-өч төшкә граната да тондырдылар, берсе «өн»нән ерак түгел шартлады. Алай зыян тимәде. Алар яшеренгән «өн»не дә кайчандыр «тегеләр» эшлэгән, нык итеп, таләп ителгәнчә төзөгәннәр. Куркынычсызлык чараларын уйлап төзелгән зур булмаган блиндаж рәвешендәге «өн»гә кайчандыр туры бомба эләккән. «Тегеләр» аны кабат торгызып жәфаланмаганнар, ташландык хәлдә яткан шунда. Безнең разведчиклар әлегә блиндажга тап булгач, шунда корректировка ноктасы булдырганнар, яшерен рәвештә, кулларыннан килгәнчә, янәдән корыштырганнар, жыл-яңгыр үтмәслек хәлгә китергәннәр һәм шуннан торып икешәр кешеле төркемнәр, алмашлап дошман ягын күзәтеп, корректировка алып барганнар.

Үткән атнада аларны алыштырырга, ягъни ротация ясарга кирәк иде, дошманнарның дроннары артык ешлагач, сабыр итәргә булдылар. Житмәсә, бер разведчик яраланган, кичен су алырга тау астындагы чишмәгә төшкән икән, «лепесток»ка эләккән. Үкчәсә чәрдәкләнгән. Сугышлар туктап тормый, анда-санда шартлаулар да булып тора, «тегеләр» моңа игътибар итмәгәннәр, ахры. Шартлауны ишетеп, якын-тирәне тикшереп чыгасылары булса, шул мәлдә үк хәлне аңлап алырлар иде, мәжрух солдатны йә атып үтерерләр иде, йә әсирлеккә элakterерләр иде. Бәхетенә, исән дә калган, яраланган секундта сабырлыгын жуеп, тавыш-тын да чыгармаган, ипләп кенә блиндажга кире шуыша башлаган. Иптәше төн күзендә «өн»гә алып кереп, беренче ярдәм күрсәткән. Ашыгыч рәвештә аларны үзбезнекеләр ягына алып чыгарга, кичекмәстән ротация ясарга кирәк булды.

...Бригада штабына, оператив вазгыятьне кулда тоту өчен, дошманның алгы позициясеннән өр-яңа хәбәрләрнең туктаусыз килеп торыуы кирәк. Разведканың шушы «өн»не табуы, «үзләштерүе» гаять зур уңыш саналды, «өн» кыска арада бригаданы мөһим мәгълүматлар белән тәмин итүче бер үзәккә әверелде. Сугыш хәрәкәтләре, алга китеш артык сизелмәсә дә, дәвам итә, ул яктан килгән һәр дәрәс һәм вакытлы хәбәрнең бәясә әйтеп бетергесез. Өч чакрымдарак «табылган» бу «өн»нең даими эшләп торыуын булдыру төп бурычларының берсенә әйләнде.

Ул чакта, бер разведчикның яралану хәбәре килеп ирешкәч, ротация үткәрүне соңга калдырмаска карар кабул ителде. Шулу көнне кичен, кояш басп, дөнья эңгерләнеп, тышта күлгәләр генә шәйләнә башлагач, ике разведчикны мотоциклга атландырып озатып калганнар иде, ярты юлга житүгә һавада тепловизор белән жиһазландырылган «жәһәннәм каргалары» бөтерелә башлады. Ул да булмады, корректировщиклар өстенә гранаталар, миналар коелырга тотынды. Мотоцикл сафтан чыкты, яраланган солдатлар, чокырлы жирдә яшеренеп, төн үзәге житкәнче үзләрен алып чыгуларын көтеп яттылар. Яралары житди иде, шунысы сөөнеч – аларны тылга алып чыгып, санчастька жибәрергә өлгерделәр. Гомерләре булсын!

Нияттән кайтмадылар. Яңа төркем билгеләнде – иң беренче итеп десантчы-штурмчылар ротасыннан Ябалакка тукталдылар. Ышанычлы, сабыр, тәжрибәле, базык гәүдәле бу егеттә көч-куәт житәрлек. Көтмәгәндә диярлек кабынып киткән хикмәтле сугышның башыннан ук катнаша, утлар-сулар кичкән, бәрелешнең кара сөрөмен житәрлек сулаган, элементче буларак хезмәт итә, беркайчан да кеше артына посып кала торган түгел, штурм вакытларында алгы сафта була, тагын бер сыйфаты – һөжүм барышында дәрәс позиция сайлый белә. Элементче буларак, штаб белән бәйләнешне югалтмый, алтын куллы һөнәр иясә. Икенчегә Ябалакка бик үк таныш булмаган егетне билгеләделәр. Шунысы кызык: ул да төс-кыяфәткә, гәүдәгә Ябалакка

охшаган, тик чәчләре, сакалы гына саргылтырак. Бер полктан, күрше миномёт взводыннан, координатларны яхшы белә, үзәбезнекен дә, трофей коралларны да яхшы үзләштергән, техникадан шәп белгеч буларак танылган егет икән, кулыннан килмәгән эш юк, ди. Жәлебе – ягъни позывное – Икар. Икар да – десантчы-штурмовик, яуларда үзен куркусыз итеп күрсәткән егет, һәр катлаулы вазгыяттән чыгуның бер-бер жаен табарга һәвәс. «Торос» бригадасында ике елдан артык хезмәт итә, шактый вакыт разведкада йөргән. Яраланган, тагын сафка баскан, контрактын озайтканнар, вакытлыча миномётчы итеп билгеләгәннәр. Кыскасы, икесе дә таянырлык, куелган бурычны үтәп чыгарга сәләтле яугирлар иде.

Бүгенге очрашу-танышып китүләре гади генә төстә булды.

Ябалакны батальон штабына чакырып алдылар, ә анда таныш булмаган сугышчы, өстәлгә планшеттагы картадан нидер күрсәтә-күрсәтә, командирга аңлатма бирә иде.

Ябалак кәргән уңайга ачык тавыш белән:

– Иптәш майор, сержант Бикчурин сезнең фәрман буенча килде, – дип, килешле генә рапорт бирде. Гел позывной белән аралашуны гадәткә керткән жирдә фамилиясен әйтүе сәер тоелды. Командир анысына артык игътибар итмәде, Ябалакка кул сузды:

– Яхшы, – диде майор Зуев, Ябалакның кулын кысып. Аны ихтирам иткәне сизелеп тора иде. – Мөһим бурыч бар, Бикчурин, сиңең ярдәм кирәк. Өстәлгә якынырак кил, үгезне мөгезеннән дигән шикелле, шундук эшкә күчәбез, бурычны карта буенча аңлату җиңел булыр – дип, дошман окоплары тирәсендәге «өн»дәге төркемне алыштыру бурычы куелганын, күптән түгел бер разведчикның яралануын, аны да жайлап бу якка озату хәстәрен күрү кирәклеге аңлатып бирде. – Бурычны үтәү, сержант Бикчурин, сиңа һәм миномёт взводыннан сержант Маликовга йөкләнә. Үтәп булырмы?!

Ябалак икесе өчен дә җавап бирде:

– Фәрман аңлашылды, үтәрбез, иптәш майор.

Маликов «риза» дигән шикелле баш какты.

Зуевның йөзенең сизелер-сизелмәс елмаю сирпелде.

– Бу хәтта фәрман гына да түгел. Үтенеч тә, әмер дә. Һичшиксез башкарып чыгарга кирәк! Анда барып җитү гади генә булмаячак. Дроннар мыжгып тора. Кичә кич ротациягә җибәргән ике разведчик барып җитә алмады, яраландылар... Бәхеткә исәннәр. Төнлә алып чыктык. – Башын картадан күтәрде. – Бригада командирына яңа төркем оешуын, әзерлек башлануын хәбәр итәм. Эшкә керешик. «Өн»гә кадәр мотоциклда җилдертергә кирәк булачак. Сержант Маликовның мотоцикл спорты белән дуслыгы булган, шул ягын да исәпкә алдык. Ике мотоциклда барачаксыз. Алай-болай берсе сафтан чыкса, икенчесе гамәлгә ярар: сезгә кадәр эшләгән разведчикларны бу якка чыгаруның башкача юлы булмас шикелле – алар, сезнең

«ат»ларга атланып, безнең якка үзләре чыгар. Сез шунда каласыз. Ниятнең тормышка ашуы сезнең эзерлектән, чослыктан торачак. Ныклап эзерләнегез, ни житми, сорагыз, булышырбыз. Ике арада – өч чакрым басу юлы, һәр сантиметрын өйрәнеп чыгыгыз. Зур тизлектә чабарга туры килчәк, миналарның ниндие генә юктыр инде анда. Без дә, «тегеләр» дә беренче эш итеп юлга мина куя башлыйбыз. Шытып чыксалар, миналардан торган кара «урман» барлыкка килер иде. Хәер, сезгә аңлатып торасы юк, чамалыйсыз, – дип, үзләре янына килеп баскан штаб начальнигы Мулканинга эндәште: – Эзерлек эшләре өчен, иптәш капитан, сез җавап бирәсез. Төгәл кузгалу вакытын да сез билгелисез. Төркем командиры – Бикчурин! – дип, туры итеп Ябалакка, аннан Икарга карап алды. – Бүген көн буга эзерләнәсез, кичке эңгердә кузгаласыз!

Икесе дә, сүзсез генә кулларын чигә тирәсенә китереп, эмерне үтәргә керешүләрен аңлатты.

Штаб начальнигынан җавап ишетелмәгәч, батальон командиры нык кына эндәшеп куйды:

– Капитан Мулканин!

Капитан Мулканин кулын чигәсенә тидереп, чатнатып җавап бирде:

– Аңлашылды, үтәргә рөхсәт итегез!

Блиндаждан чыккач, Мулканин сигарет кабызды, кабын егетләргә сузды. Ябалак белән Икар икесе дә сүз берләшкәндәй:

– Тартмыйм, рәхмәт, иптәш капитан! – дип, тәкъдимне читкә кагуларын белдерделәр.

– Ипләп, шәрран ярасыз, – диде капитан риза булмыйчарак. – Икегез бер иш икән. Дөрөс сайлаганнар инде сезне.

Гадәттә, төркемнәрне оештыруга батальонның штаб начальнигы җавап бирә, бу юлы полкның разведка начальнигы үз кулына алган икән бу эшне. Мулканин шуны аңлатуны кирәк тапты.

Капитан сигаретын кабызды да егетләргә уңышлар теләп, ашыгып китеп барды. Ике яугир, читкәрәк китеп, берәз гәпләшеп алдылар. Танышу хөрмәтенә иң тәүдә кул кысыштылар. Көч ягыннан икесе дә сынатмый икән – бер-берсенә каты куллы, беләкле егетләр икәннен сиздерделәр. Бер полкта хезмәт итәләр, очрашкалаулар булса да, артык якын танышлар түгел иделәр. Кем кайдан, позывной, кайчаннан бирле яуда, чын исем-фамилия – беренче чиратта, шуларны белештеләр.

Икар штабта чакта Ябалак хакында яхшы сүзләр шактый ишетеп өлгергән иде, исеме – Айдар икән. Фамилиясен майор Зуев берничә мәртәбә кабатлады – Бикчурин. Чаллыда яшәгәннен әйтте. Маликов тумышы белән Ижаудан булып чыкты. Чаллыда күп тапкырлар булган, туганнар яши ди. Жәлебе – Икар, исеме – Хәмит.

– Татар егетеме? – дип сорады Айдар яңа танышыннан.

– Татар инде, – диде Хәмит, шулай булырга тиеш дигәндәй, иңсәсен

сикертеп куйды. – «Торос» батальонында татарлар күп. Әле татарча ныклап өйрәнергә исәплим, татар егетләре белән очрашсам, татарчага күчәм. Күбесе авыл егетләре, ачык күңеллеләр, татарчаны су урынына эчәләр. Үз телебездә сөйләшү дә күңелгә рәхәтлек бирә икән мондый шартларда. Әби-бабай белән үскәч, болай татарчам начар түгел иде. Хатын – татар кызы... булып санала, Әгерҗедән, балалар белән гел русча сөйләшә, шуңа аптырыйм. Әйтсәм, риза түгел, татар белән рус теле буталса, бала надан кала дип, минем белән бәхәсләшә башлый.

– Минем бабай татарча да, русча да чатнатып сөйләште, атаклы инженер иде. Һәрвакыт: «Башка жирдә ничек сөйләшәсездер, анысында эшем юк, әмма өйдә бары тик туган телдә – татарча гына сөйләшегез!» дигән таләп куя иде. Әбием дә аны якый иде. – Хәмитне дәртләндерергә теләгәндәй елмайды Ябалак. – Ике татар егете бит без, бернигә карамыйча, ана телебездә – татарча сөйләшик әле! Хафаланма, туган телгә ныклап өйрәтермен, – диде Айдар. – Минем эти-әниләр бөтенләй Чита ягыннан, зур төзелеш башлангач, Чаллыга кайтып төпләнгәннәр. Татарча өздереп сөйләшәләр! Техникумны тәмамлагач, татар кызына өйләндем дә иң шәп татарга өйләндем, – дип көлеп жибәрде.

– Хатының да Чаллыдан, димәк.

– Чаллыда чибәр кызлар күп. Күз төшәрлек кызга тап буласың икән, алдан ук әйтә алам, чибәркәй йә Актаныштан, йә Аксубайдан була. Шундый районнар бар Татарстанда. Минем ул яктан да бәхет басты. Хатынның әтисе – Актаныштан, әби, ягъни хатынның әнисе – Аксубайдан.

– Әйбәт, Татарстан белән ныклы туганлык урнаштыргансың, – диде Хәмит, сүз булмаганда сүз булсын дигәндәй.

– Әйбәт инде. Су белән ут кушылган. Алар белән күңелсезләнеп утырасы түгел, – дип көлдә Айдар, аннан житдиләнеп, өстәп куйды: – Чыннан да, хатыннан да, бабай белән әбидән дә уңдым.

– Мобилизация беләнме, үз теләгең беләнме?

Яңа танышлар бер-берсенә бу сорауны бирмичә калмыйлар. Сугышка ничек килеп эләккәннәр? Иң кызыксындырган сорау шулдыр.

– Нәрсә дип әйтим. Моннан сигез ел элек, элементче буларак, Донбасска эшкә жибәргәннәр иде. «Тегеләр» бәрәп кереп, әсирлеккә алдылар. Кыланып та күрсәттеләр. Ай-яй... Әсирләргә карата фашистларныкыннан да начаррак мөнәсәбәттә булдылар. Искә төшерәсе дә килми, үзе татыган кеше генә белә. Жай чыкты тагын, ике иптәшем белән качып, үзәбезнекеләр ягына тайдым, шулкадәр ачу килгән иде, Донбассны яклап, сугышка кушылдым. Үз теләгем белән... Өйдән чыгып киткәнгә байтак инде, әлегә исән, алдагысы ничек булыр. Жәл, институтны тәмамларга өлгермәдем, кайтып керсәм, иң беренче эшем – югары белем алу булачак. – Бераз тынып

торгач, сүзен дәвам итте. – Сугышның беренче елларында өйгә кайта алмыйча тилмердек, соңгы елларда тәртип керттеләр, ялга кайтып килгәлим. Озакламый минем чират житә. Үзең? – дип Хәмиткә текәлде.

– Мобилизация... Беренче көннәрдән үк. Йә жиңеп кайтабыз, йә... Башка юл юк.

– Сүз бозау имезә ди минем әби. Эшкә керешик. Әле сөйләшербез, серләшербез. Баш исән калса... – Айдар, кулына кәгазь алып, кирәкле нәрсәләргә яза башлады.

– Уйлый тор, мин язып бетергәч, синең фикерне белешермен.

...Август ахырларында кичләрен туган яклардагы кебек үк бу якларда да сыек кына томан төшә икән. Шул томан аларны дошман дроннарыннан сакларга тиеш иде.

Карар кабул ителгәч, Айдар алгы позициягә чыкты, яшерен «оя»дан, электрон зурайткычлы бинокльдән карап, барасы «өн»нең һәр тишек-тошыгын өйрәнде. Хәмит мотоциклларны көйләде, биштәргә иң кирәкле эйберләргә тутырды. Хактан да, алар, эзерлек ягына килгәндә, кичә кич сугышчан бурычны үтәргә дигән ният белән жиңелчәрәк чыгып киткән «сәфәрчә»ләрдән нык аерыла иде.

Жүнле-башлы ял эләкмәде. Кичтән үзәккәргә сыланып томан жәелүгә, Хәмит, мотоциклларны алмашлап кабызып, Айдар яшәгән блиндаж янына китереп куйды. Спорт мотоциклларының бензин багы яңагына «Батыр сугышчыларга – Чаллыдан!» дигән язу беркетелгән иде. Айдар үзенең мотоциклны сынап та карарга булды, – полк биләмәсеннән әйләнәп килде.

Кичкә эңгер куергач, юлга кузгалдылар.

Бөтенесе дә уйланылган кебек иде дә, каршы як та йоклап ятмый икән бит – ярты юлны үткәч, баш очында гына нидер кубарылды. Һавада сугышчылар теленә «убырлы кортка» дип кәргән дрон пәйда булды. Корбанын күзләп тапкан дрон сөөнеченнән нишләргә белмәгәндәй кылана, тузанлы юлдан ак-кара күрми алга томырылган мотоцикллардан һич калышмый, колакны тондыргыч тавыш белән, әү дәрте аңын томалаган карчыга шикелле, әйләнә-тулгана, болар өстенә мина ташлар жай чамалый. Югыйсә томан аларны дрон күзеннән яшерергә тиеш иде дә... Чак кына иртәрәк кузгалдылармы соң, әллә бүген томан артык сыек булды, әллә бу ләгънәткә моңарчы күрелмәгән яңа тепловизор куйганнармы, кыскасы, аларга дрон һөжүменнән котылу мөмкин түгел иде. Айдар, мотоциклны туктатып, юл читенә яткырып куйды да автоматтан өскә ата башлады, яныннан үтеп барган Хәмиткә кычкырды: «Алга, алга!» Башта Хәмит Айдарның ни өчен туктавын аңшып житмәгән иде, автоматтан дронга атуын шәйләгәч, мотоциклны бар көченә куарга тотынды. Алга иелә төшөп, мотоциклны бар куәтенә үкертә, ике якта урылмаган бодай басуы, басу юлында снаряд, миналардан хасил булган чокыр да чакыр, шушы

мәхшәрдә ничек мәтәлми барадыр, бусы мәңге ачыкланмаячак бер сер булып калыр инде. Бармый, оча бугай ул. Дрон операторы аларны ачык күрә, шуңа «убырлы»га тагылган минаны төп-төгәл аларның өстенә төшереп, рәхәт чикмәкче була, ахры. Әлегә ташлаган миңасы читкәрәк төшөп шартлады, әллә Хәмитнең кисәк кенә, басу юлыннан әле бер якка, әле икенче якка каерып алган манёврлары комачау иттеме, Икарны куып, шактый интекте дошман операторы. Ахыр чиктә, «куышлы уйнауда» жиңү аның ягында булды – ничек итсә итте, остарган оператор иде бугай, миңа Икар жылдергән мотоцикл алдына килеп төште. Шартлау... Икар бер якка очты, мотоцикл, һавага күтәрелеп, сальто ясап, юлга сыланды. Арттан килгән Айдар бер мәлгә исәңгерәп алды, колак яныннан ярчыклар сызгырып үтте, ирексездән гәүдәсе белән мотоциклына сыланды. Шул ук мәлдә, башын калкытуга, юлга үрмәләп чыгучы Икарны күрәп алды. Аның янына ук шып туктап:

– Утыр! – дип кычкырды. Хәмит аптырап калган шикелле иде, Айдар, мотоциклын үкертүдән тыя төшөп, тагын кабатлады. – Минем мотоциклга утыр!

Икар, авызына тулган балчыкны төкеренә-төкеренә, мотоцикл артына сикерде. Дронның миңасы беттеме, читкә китеп югалды. Озакламый икенчесе пәйда булчак. Алга томырылдылар.

Айдарның колагына ыңгырашкан тавыш чалынды.

– Ничек, исәнме син? – дип кычкырды Ябалак, Икарга борыла төшөп.

– Исән... бугай...

«Өн»не ышык яктан урап килергә икәннән беләләр иде, ишек янына килеп туктадылар. Сөйләшөп, аңлашып торырга вакыт юк, Айдар белән Хәмит мотоциклдан төшүгә, монда аларны көтеп торган ике разведчик, тиз генә «тимер ат»ны иярлөп, үзөбөзгәкеләр ягына атылдылар.

2

17 июль, 1812 ел. Шимбә. Иркәнәш.

Олы капкадан читтәрәк ясалган ат бәйләр өчен корылган читән тирәсендә ниндидер хәрәкәт тоеп, Ибраһим урам якка күз салды. Өч жайдак ашыкмый гына атларын бәйлөп азапланалар. «Башланды» дип куйды эченнән генә йорт хужасы. Ерак болындагы печән кибәнән өй тирәсенә алып кайтып өяргә иде исәбе. Әле генә арба белән алагаем бер йөк төяп, бушатып кына өлгерделәр, кунаклар пәйда булды менә. Эш өзәлө инде. Кунак килсә – ит пешә, ит пешмәсә – бит пешә. Йөзгә жиргә орып булмый, кунакны өйгә чакырып, сыйлап жибәрү – борынгыдан калган гадәт.

Ике айлап өйдән еракта, Бөгелмә өязендә йөрдө. Инде андагы эшләрне түгәрәклөп, өйгә кайтып кергәч, иң беренчә эш итеп,

болынлыкта чапкан печәннәрне ындырга алып кайттылар, кибәнгә өеп кенә куясы калды. Бер уңайдан иген басуларын карап-тикшереп чыгарга да форсат табылды – борай, арыш, арпа, солы өлгөрөп килә. Быел яңгырлар бик куандырмады, булганын жыеп алырга насыйп булсын – бөтен теләк шул. Һәр иртәне Ибраһим шул фикер белән чын күңелдән дога кыла. Печәнне болай калдыру акылга муафыйк булмас, Зарифжан белән Габделкаһир өя торсыннар, аңа кунаклар белән көн үткәрергә туры килмәгәе. Башында уй бөтерелә: «килеп тә життеләр»...

Юка чикмәнән салып, Зарифжанга тоттырды, жиңнәрен сызганып, кое янындагы кисмәккә салынган суда битен, кул-беләкләрен юып алды. Питрау үтә, жәй бетә, ди, кайчан гына чәчүгә чыкканнар иде, инде игеннәр житеп килә. Жәйге болыннарда печән чапкан, кибән өйгән; тәне чуен төсенә кереп, кара янып тора. Быел жәй эссе килде, жирне көйдерде, Ык сакеты, балыклар тирән су эзләп, шабыр-шобыр килеп әле бер якка, әле икенче якка йөзгән булалар. Эре балыкларны кул белән тотып алырлык булды. Соңгы вакытларда күк йөзөндә болытлар күренгәли, бәлки яңгыры да булыр. Тик эш үткән, соң булса да, уң булсын дисәләр дә, алай түгел шул – соңарган һәр нәрсәнең файдасы ташка үлчим, булган игенне жыеп алырга комачауламаса ярар иде.

Ап-ак киндер тастымал тотып, кече малае Габделмалик каршысына килеп басты. Эндәшмичә генә әтисенә тастымал сузды һәм, кызыксынып, аның таза, жегәрле беләгеннән тәгәрәшкән су тамчыларына текәлде. Көчле аның әтисе, гайрәтле шул!

Күңеле сизенгән иде, нәкъ бүген кемдер мөһим йомыш белән килеп чыгар төсле тоелды, шуңа иртәнге намаздан соң күзенә ак-кара күренмәгәндәй кыланды, өйдәгеләрне пыр туздырып ташлады. Хезмәтче Зарифжанга ике арбага атларны жигәргә боекды, балалар белән булышкан хатыннарга ындыр астын яхшылап себереп чыгарырга кушты. Тиздән уракка төшсәе, ул вакытта мондый вак-төяк эш белән маташырга вакыт булмас, ә зур эш башлангач, шулар кулны тотачак.

Иртән болай барысы да матур башланды. Зарифжан, уналты яшьләрдәге үсмер, карусыз, баш күтәрми эшләп тик йөрүче хезмәтче малай, аны дөнья ятиме дисәң дә була, атларның эзер булуын хәбәр итүгә, олы малае Габделкаһирны, дилбегә тоттырып, беренче арбага утыртты, өч жәппе сәнәкләрне, тырма, бау-ыргакларны кичтән үк эзерләп куйган иде, аларны арттагы арбага салгач, йөгөрөп диярлек килеп, жай гына сикереп, беренче арбага, улы янәшәсенә менеп утырды. Арба төбенә, печән бөртекләре исраф булмасынга, аксыл чыпта жәелгән. Аңа да күңеле күкәй салды: Зарифжан – булган жегет, һәр нәрсәгә кулы житә. Үсмер генә булса да, зиһенле, үткен бала, үзе белеп эш итәргә өйрәнде. Зарифжан хужасының бер-бер хәрәкәтен

күрми калып, аның ризасызлыгына дучар булудан куркыбрак, арттагы арбаның төбенә чүмәшеп утырган хәлдә, муенын сузып, аның кыланмышын күзәтеп тора иде, шактый зур гәүдәле Ибраһимның шулай яшьләрчә каударланып йөрүенә күңеле булыпмы, берара авызын ергандай итте. Ибраһим абзасының куанычлы көннәре иде, ниһаять, икенчегә яшь хатын алып кайтты. Өч айлар элек Чүплек мулласы никах укыган диделәр, яшь бичә үзе дә Чүплек авылыннан бит. Ничә яшьтә, кем кызы – Зарифжан бу кадәресең төпченмәде. Килешми. Шунысы гына күзгә чалынды: хужа утырган арба ишегалдыннан чыгып киткәнче, ак өйнең ишек катындагы тәрәзә пәрдәсен сизелер-сизелмәс кенә тарта төшөп, аларны кемдер күзәтеп торды.

Ибраһимның жанына ләззәтле рәхәти жылы йөгәрде: яшь бичә тере нәрсә булып чыкты, үзе дә иркәләүгә иренчәк түгел, назлауны да ярата. Йорт эшләренә дә һәвәс икән, олы хатыны Гизделжамал белән уртак тел дә таптылар бугай инде. Тапмыйча ни?! Яулардан кайтып кермәгән Ибраһимның исендә дә юк иде, икенче хатын алу турында беренче булып Гизделжамал үзе сүз катты. Кызлары Гөлниса тугач, бөтенләй йорт эшләренә житешми башлады бит. Төп йорт өстенә, көн дә кунак төшмичә калмый торган Ак йортны да карап торырга, аш-суын өлгертергә кирәк. Хәер, нигә санап торырга, хатын-кызга өйдә эш бетәмәни?.. Берүзе ничек өлгерсен? Берсендә, таң алдыннан түр ятактагы чаршау эчендә иркәләнеп ятканда, колагына пышылдады:

– Карт, сизәсеңме, бил тирәсе калынаеп китте...

Ибраһим, сүзнең ни тирәдә барганын чамалап, хатынын ныклап кочаклап, күкрәгенә кысты. Хатыны назланып, иренә кулын читкәрәк алып куйды.

– Ипләп, эзмәверкәем, нарасыйга зыян салма тагын.

– Шулай дисеңме, карчык? – диде калтыранган тавыш белән Ибраһим, аның дәрте ташый иде. – Әйтәм соңгы вакытларда кайнарланып йөрисең. Никах укытып, зөфаф киченнән соң ук алар бер-берсенә «карткаем», «карчык» дип эндәшә башлаганнар иде. Йола шулай куша, яшь парларга күз тимәсен, аларның бәхетләренә көнләшәп шайтаннар азмасынга шулай итәләр. Карт белән карчыкларга шайтаннар якин да килмиләр, аларда бөтенләй эшләре юк, шайтаннар яшьлек дәрте белән миңгерәүләнгән яшь кияү-киленнәрне юлдан яздырып йөреләр.

Гизделжамал ире Ибраһимны яратып яши. Бикчура карт, йолага туры китереп, димче жибәрәп, эткәсеннән малаена кызының кулын сорады, шаһитлар, вәли вәкилләр ияртеп килеп, мөһәрләрне килештереп, кулга-кул сугышып, никах укыттылар. Беренче күрдә үк Гизделжамал егетнең пәһлевандай гәүдәсе, төскә-биткә ким-хур булмавын ошатса, егет кәләшенең якты йөзле, чибәр, елмаеп-балкып йөрүен үз иткән иде.

Жиденче күктөгө ләүхелмәхфүз тактасына ни язылгандыр, эмма үзенәң алдагы язмышын бәхетле булырга тиеш дип саный иде Ибраһим. Өлө французларга каршы барган беренче походта ук, кайдадыр ят бер илдә хикмәтле төш күргән иде ул. Имеш, туган авылы Иркәнәшнәң Казанлы урамы буйлап ашкынулы адымнар белән Ык буена төшөп бара. Көн кояшлы иде, кинәт Ыкның каршы ягынан – Кәжә авылы өсләп каты жыл чыкты, аны каядыр кире якка куалап-очыртып алып китмәкче булып йолыккаларга, жылкәсеннән эләктереп дер селкәтергә тотынды. Бу кадәр жәһәннәм зилзиләсенә каршы торырлык көч тә юк сыман, битенә, күзенә елга ярыннан эре ком сибелә. Теш арасына тулган комның шыгырдау тавышы колакны яра. Көн караңгыланды, елга ярындагы камышлар ком белән буталып ярга ятып беттеләр, аяк астында тузгыган кош оялары таралып ята. Мәхшәр! Шул чагында, кара болытларны ярып, һавада Ак ат пәйда булды. Дөлдөл дигәннәре шул буладыр, күкрәгә белән болытларны ерып бара, артыннан жиргә якты тасма сузыла. Ат, Ибраһим янына килеп житкәч, жиргә төштә һәм «әйдә, атлан!» дигән сыман, бер аягын алга сузып, аңа башын иде. Ак атның күзләре шундый ягымлы елмая, йөрәгендә бер шом калмады. Ул арада Ибраһим ничектер атка атланып өлгөрдә, Акбүз ат һавага күтәрелде, зилзиләнең уртасыннан очып кына үтөп киттеләр дә куге үләнле, аллы-гөлле чәчәкле, бал кортлары, төкләтуралар гөжләп торган якты болынга килеп төштөләр. Ибраһим ат өстеннән жиргә сикерде һәм Акбүз аттан:

– Каян килеп чыктың син? Сине минем янга кем жибәрде? – дип сорады.

Ат, озын керфекләрен жиргә кадап, тыныч тавыш белән:

– Дөнъяда кодрәт иясә бер генә – илаһи Аллах! – диде. – Синәң яныңа Аның эмере белән килдем. Моннан соң синәң нәсел-нәсәбәң сагында мин – Акбүз ат торачакмын! Кешеләргә игелекле бул, мәрхүмнәргә догадан калдырма! – диде дә каядыр юкка чыкты.

Икенче көнне французлар белән каты бәрелеш булды. Шушы сугышта ул Зарифжанның эткәсе, үзенәң якын дустаны, бер кыерчык иппине бүлөп ашаган яугир Хәбрахманны югалтты. Авылга кайткач, Хәбрахманның үлү хәбәрен утыз яшьләрдәгә бичәсенә житкерде: «Үз кулымда жан бирде, дога белән үттә», – диде. Хәбәрне бичә авыр кабул иткән шикелле иде. Ибраһим әйткәннәргә генә риза булмыйча, Гизделжамал аша кат-кат иренәң кайда ничек һәлак булганын сорашты, төпчәнде, кемнәр, ничек жирләгәннәр, кем жәназа укыган – барысын да белеште. Гүр садакасына Ибраһимга бер сарык китерде. Шуның белән шул, көннәрдән-беркөнне, кайгыдан башын да күтәрми йөргән жирдән, үсмерлеккә чыгып килүче Зарифжанны ялгыз, авыру бианасына калдырып, күрше авыл Ятуга бер тол иргә кияүгә чыгып китте. Улын югалту хәсрәте карчыкны озак яшәтмәде, вафат булды, Зарифжан таушалган йортта тома ятим калды. Ире

Зарифжанны сыйдырмый икән, хатынга хәтта өенә кайтып йөрергә дә рөхсәт итми, ди. Хәлнең мөшкөл икәннен чамалап, Ибраһим яудашы Хәбрахманның улы Зарифжанны үзенә асрау малай итеп алды. Унике яшьлек малай иде, ныгыды, көч керде, инде борын астында мыек шытып килә. Ибраһим үсмерне какмый-сукмый, жәберләми яшәтә, әнкәсе малайның язмышы белән кызыксынганы да юк, ахры.

Ир, уйларыннан аерылып, хатынын үзенә табан тартты.

– Куйсана! – диде Гизделжамал, ачулана төшөп. Хатыны бер башлагач, сөйләшүгә нокта куярга азаплана иде. – Бер бала – юк бала, ике бала – ярты бала, өч бала – бер бала. Өченче бала татлы булырга охшаган, кыз булмагае, бик назланып кына кымшанган була. – Аннан хатыны, тәвәккәлләп, күңел түрәндә йөргән сүзен пышылдады. – Син, карткаем, икенче хатын алып кайту турында уйламыйсың дамы? Хәзерге дәвердә синең кебек ир солтаны балага баткан бер хатынга багынып яшәргә тиешме? – Иренәң сүзсез калуын килештерми, башын күтәрә төште. – Син уйламасаң, мин уйлыйм! – дип үжәтләнә хатын, башын иренәң култык астыннан төртеп. – Өнә Чүплектә Иманшаһ хәзрәтнең кызы житкән диләр. – Исеме дә ятышлы – Миңлезифа. Тәрбияле, эш тәртибен беләп үскән кыз. – Соратып ал, бөтенесен үзем генә тартып бара алмыйм бит инде, күрәп торасың, болай да түздәм, үзең сүз багларсың дигән идем... Бала-чага арта тора, кышын кунак өзелми, жәен чүп утау, печәннен эзерләү, урак уру, көзгә керүгә – кырлачтан чабагач белән ашлык сугу, жылгәрү...

– Ярый, чәпчәмә, әллә ничек булып китте. Кинәттән генә дигәндәй. Мин бит сиңа өйрәнгән. Бер караштан барысын да аңлап аласың, сиңа торырлык булырмы соң ул яшь бичә?!

– Аллаһым икән! Өйрәнәр, мин дә тел тешләп утырмам, әйткәләрмен. Өнә каршы як Әхмәтжан инде өченче хатын алып кайтты. Югыйсә ул кем дә, син – гөрнәдир Ибраһим кем! Авыл башлыгы – староста итеп сайлануыңа да байтак еллар бар бит.

– Көндәш дисең инде. Өйнең коты калмаса? – Ир сүзен әйтеп бетермәде.

– Йоласы шул, – диде хатыны, тагын иреннән читкәрәк тайпылып. – Бездән генә калмаган. Булдыксыз адәм түгел бит син – тавышланырга юл куймассың. Бу хакта уйламыйча гына сүз катмадым, карт. Шулай кир-ә-ә-эк, – дип сузды ул һәм иренәң күкрәгенә башын салды.

Иренәң күңеленә корт керде. Гизделжамалны артык яратамы соң, бер дә аның янәшәсендә тулганып йөрүче икенче бичәне күрәсе килми иде кебек. Шул ук вакытта мондый сүз чыгасын да сизенгән сыман иде – димәк ки, вакыт житкән.

Шул сөйләшүдән соң, озак та үтмәде, өйдә яшь бичә пәйда булды.

...Иртән ашыктыруы әйбәт булган икән. Староста булгач, өй каршысында атлар туктап кына торалар. Килгән һәркайсының атын

эчерү, жәен яңа чабылган үлән, кышын Ык болыныннан чабып киптерелгән хуш исле печән салу – Зарифжанга йөкләнгән бурыч. Йорттагы атларны, тай-колыннарны, сыер-сарыкны карау лазем, хужаның йомышларын да үтәп өлгөр – үсмер малайга хужалыкны жигелеп тартырга туры килә, ара-тирә аңа Габделкаһир булышкалый анысы. Тик ул укырга һәвәс, беренче кар төшүгә Минзәләгә шукулга илтеп куя аны Ибраһим. «Кантуннан кушалар, староста балалары шукул белеме алырга тиеш», – дип кантун Солтанов гел тукуп тора.

Печәнне бушаткач, Ибраһим ындыр табагыннан урап килде. Ибраһимның күңеле булды – ындыр табагы ялт итеп жыештырылган иде. Миңлезифа тырышкан инде. Бүген мактап сүз әйтергә онытмаска кирәк дип уйлап алды хужа кеше. Жылы сүз – жан азыгы, эшен күрә белгәнне һәммәсе ярата. Башланган эш – беткән эш. Менә шул сәнәк-тырманы, бау-ыргакны чүнниккә кертеп урнаштыруга, урам якта кунаклар килеп житкәннен сиздереп, ат пошкырып алды. Ерактан килгәннәр, димәк ки...

Яныннан жәһәт атлап, Гизделжамал үтеп китте. Дәшми генә, дорфарак хәрәкәт белән кече улының кулыннан тастымалны алып, читәнгә элөп куйды. Кыланмышыннан чамалады Ибраһим – Миңлезифаны никадәр үз итәргә тырышса да, көндәш көндәш инде, көнчелек шаукымы уйнап ала өлкән бичәдә.

Капкадан керүче жиргә нык басып, үзен хужаларча тотарга өйрәнгән нык бәдәнле адәм иде. Артыннан тагын ике яшь кеше күренде. Алдагы адәм өстенә энәдән-жептән чыккан өр-яңа киём кигән. Башында кама бүрек, өстендә атлас жилән, аякларында болгар күн итеге, кулында сары каештан үрелгән камчы.

Керә-керешкә кунак кычкырып сәлам бирде:

– Әссәламегаләйкүм, Ибрай!

– Вәгаләйкүм... – диде ирексездән хужа кеше. Исемен болай кыскартып, азлар гына сөйләшә. Күзе аерып бетерми тора иде, инде танып алды. Баксаң, кантун Баязит Солтанов үзе икән бит. Мәчтидәге утарын калдырып, нишләп йөри икән? Хәерле булсын!

Аралары артык якын булмаса да, әле үткән ел гына әткәсе Габделмәжит Солтановны алыштырып, дәрәжәле эшкә билгеләнгән ир уртасы булып килүче Баязит аңа карата миһербансыз дип булмый. Эш буенча жыелган мәжлесләрдә аны һәрвакыт түргә, яраннары тирәсенә утырта, сүз әйтергә кирәк булса, аның сүзен көтә иде. Шуңа күрә мәжлесләрдә Ибраһим үтә игътибарлы, кантун авызыннан чыккан һәр сүзгә күңеле аша үткәреп, башында ун тапкыр әйләндереп чыгарырга өлгөрә иде. Чөнки, кантун кайсы якка суктыра, кайсы якны алга сөрә, чамалап торырга кирәк, андый чакта һәрчак зиһенне алда йөртәргә туры килә. Кантун фикерен аңышмый калып, сүз әйтергә кушкач, чабата башын кирегә кайтарып утырсаң, күрерсең

күрмэгәнәңне! Кансыз, рәхимсез андый чакта Баязит. Хикмәт Баязиттан куркуда түгел, курку күлмәге тузган инде аның, кирәкмәгән тавыш-ызгышны жене сөйми Ибраһимның. Шул гына.

Ибраһим, артык жебеп төшмичә, каршысына барып, Баязитка күрешергә ике кулын сузды.

– Ак йортка үтегез, Баязит жәнаплары, әйдәгез, үтегез, шулкадәр юл үтеп, арып та киткәнсездер.

– Кая монда ару кайгысы, – диде Баязит илтифатсыз гына. – Нәрсә, печәнне зуратка куярга өлгердеңме?

– Тәмамлап киләбез, кантун хәзрәтләре, – диде хужа. Болай караганда кабаланып-каударланып сөйләшкән сыман булса да, Ибраһимның кем икәнән яхшы белә Баязит. Оренбург хәрби округында танышлары күп, ышыкланыр кешесе бар. Авылны ныклы кулда тотса, чакырылса, билгеләнгән вакытка килеп житә, кирәк булса, үз сүзен кистереп әйтә, һәм, бусы иң мөһимедер, ул әйткән сүз Баязит кантун фикереннән бик аерылмый иде.

– Эшнең тәмамлауга таба баруы әйбәт, Ибраһим. Йорт-жиреңне ышанычлы кулларга калдырып торырга туры килмәгәе. Полковой старшиналарны иртәгә Минзәләгә жыйрга фәрман килде. Губернатор галижәнаплары үзе кул куеп, мөһер баскан. Димәк ки, житди мәжлес булачак. Өз башлыгы колакка киртеп әйткән, соңга калучыны камчы белән тотып ярдырачак. Бусына ышанырга була. Милость бар дисәләр дә, катылыкка килгәндә, өйдә кем хужа икәнән күрсәтә белә алар. Сиңа кагылганчы, Олы Имәнгә кереп чыктым, – дип дәвам итте Баязит. – Йөзбашы Гафделманнаф Сөюшевка әйтелгән. Хәбәр салмасаң да була. Гафделманнафның әткәсе Сарбулат Ибраһимның атасы сиңең этәң Бикчура морза белән эшнәләр иде. Яхшы беләсең, аларның карусызлыгы нәселдән килә.

Гафделманнаф – тапкыр сүзле, жиңел гәүдәле кеше, походларда аның белән жайлы, әйткән сүзне эләктереп кенә тора, беркайчан да сүзен сүз итәм дип, кирегә сукалап маташмас иде. Аның исемең ишеткәч, Ибраһимның күңеле күтәрелеп китте. Кунаклар озаклап тормас. Гизделжамал бәләш пешереп өлгерткән чакка туры килде, юлчылар озакка сузмастан, тәһарәт алып, сәфәр намазы укып алдылар, артык иркенәйми ашап-эчтеләр дә Минзәләгә кузгалдылар. Өз башлыгы, кантуннарны кичкә жыеп, чакыру сәбәбен аңлатачак икән. Иртәгә мәжлескә команда старшиналары, йөзбашлары жыелырга тиеш, ди. Кеше хәйран булачак. Сүз дә житди булыр инде, походка чыгарга туры килмәгәе...

Яуга эзерлек эшләренә кантон башлыклары җаваплы булса да, өз башлыгы да бу эштән читтә калмый, Оренбургтагы Хәрби округ белән һәрдаим элемтәдә тора, кантоннарда күзәтчелек итә иде.

24 август, 1943 ел. Сишәмбе. Смоленск тирәсе.

Ниһаять, август ахырында үз частена кайтып егылды Мирхәмәт. Югыйсә солдатка кайда да бер сыман – кулыңда коралың төзек булсын да, кушканны вакытында үтәргә өлгер. Каршыда – дошман, аның тар-мар ителүенә бер совет солдаты да шикләнми. Командирлары – тәҗрибәле офицерлар, күбесе – утны-суны кичкән егетләр. Мәскәү тирәсендә утка кергән татар егете, дошманнар белән алыша-алыша, инде Смоленск тирәсенә килеп житте. Шул арада ике мәртәбә яраланды, язмышка язылгандыр инде, һаман исән, һаман сафта. Яраланулар булып тора анысы, баш исән, кулда кылыч, аркада винтовка, атлар гына кызганыч. Бишенче атын югалтты Мирхәмәт шушы көннәрдә. Шәп бахбай иде, шикәр бирсәң, башын иңсәгә куеп, рәхмәтләрен житкереп бетерә алмый иде.

Район хәрби комиссариатында ук үзенә кавалериягә билгеләнүе турында кәгазь тоттырдылар аңа. Район үзәге Пучыдан Әжәкүлгә озаттылар. Анда баржага атлар, печән төяп, ике көн үтте, Чулман-Иделдә атна чамасы йөздәләр. Туктала-туктала бардылар, эч पोшыргыч сүлпәнлек иде, сәфәр барышында кемнәр генә тулмады ул баржага, һәммәсе кавалериягә билгеләнгән, атна-ун көн эчендә немецның муенын борып атабыз дип ашкынучы мобилизованнылар. Мирхәмәт Әжәкүлдә бергә тупланган команда егетләре белән танышып өлгергән иде инде. Алардан ерак китмәскә тырышты, барыбер, ни булса да, янәшәдә үзәң белгән кешеләр – якташлар булса, жан тынычрак шикелле.

Сызрань шәһәрәндә полкларга аердылар. Кавалерия дип текә сөйләшсәләр дә, атлар – гади колхоз маллары, яу кырында чатыр чабып, дошман өстенә алып кереп китәргә бер дә охшамаганнар шул. Аларны бу «һөнәргә» өйрәтергә дә өйрәтергә кирәк эл. Иң мөһиме – малкайларны дәрәс тукландыру. Мирхәмәт, сугыш башланганчы, Минзәләдә ветсанитарлар курсы тәмамлаган иде, Сызраньда аңа чат ябыштылар. Резерв частының баш мал табибы Гурьев, аны шушында калдыруларын үтенеп, командирлары янына да алып кергән иде, рөхсәт бирмәделәр. Мал табибы фронтта унлата кирәк, монда качып ятасы түгел дип, кырт кына кисте чылгый мысклы командир. Үзенә тотышы, йөз-кыяфәте, бигрәк тә озын куе мыегы аны командарм Будённыйга тартым итә, ул, моны белгән хәләндә, үзен бик тәкәббер, һавалы тота иде. Полкны куа, ашыктыра, кайсы солдат төркеме тирәсенә килеп төртелсә, тизрәк фронтка китү турында сөйли, «болай ятсак, фашистларны безнекеләр кырып-себереп он-талкан итеп бетерәчәкләр, нишләп һаман фәрман килми», – дип өзгәләнә. Көн саен каядыр шалтырата, кем беләндер нык итеп сөйләшкән була, тик җавапка һаман бер сүз ишетә – кавалерия полкын кырда

өйрәтүне дәвам итәргә! Бу тиктормас Поликарповны тынычландыра алмагач, «август башында инспекция килеп, эзерлекне тикшерәчәк» дигән фәрман төшерделәр. Шуннан соң гына полк ныклап өйрәнүгә кереште.

Мирхәмәт утызынчы елларда армиядә чакта кавалерия частенда хезмәт иткән иде, башкалар алдында аның күнегүләренә эшләү осталыгын мисал-үрнәк итеп, берничә көннән өйрәтүче-инструктор итеп «үрләттеләр». Инде өйрәтүләр өчен җаваплы комиссар аны инструктор итеп калдырырга тырышып йөри башлады. Поликарповның монда да җавабы кыска булды – мин җыен этрәк-эләм белән яуга барырга тиешме? Һәр кавалерист осталыкка ирешсә, әгәр шулай булмаса, сугыш вакыты кануннары буенча... Комиссар кыяфәте белән – Будённыйга, холкы белән башкисәр-атаманга охшаган командирдан ераграк йөрүне хуп күрдә. Солдат формаларын киеп алгач, гәүдәләр ыспайланып, кыяфәتكә бердәй төс керде, кемнең кем икәннән аерып та бетереп булмый башлады. Иң дуслашкан кешесе Сәет авылыннан күптәнгә танышы Галимжан иде. Мирхәмәтнең туган авылы Әмәкәйдән ерак түгел аның Сәете. Ике солдат ничек тә бер эскадронга эләгергә ният кылдылар, комиссар миһербанлы кеше булып чыкты, шулай эшләде дә – теләкләрен искә алып, аларны аермады. Алда ниләр көтәдер – белгән юк, шулай да булачак поход-яуларда бер-берсен күздән югалтмаса күз бирештеләр. Хәрби яктан шактый чарлангач, юлга кузгалырга фәрман килеп төште. Ул көнне Поликарпов очынып кына йөрде.

Беренче сугышчан чыныгуны Мәскәү астында, Можайск тирәсендә, Бородино кырында алдылар. Кавалерияне дошман өстенә кертәп җибәрделәр җибәрүен, тик баш өстендә чебен урынына свастикалы самолётлар өере, каршыда танклар, туктаусыз туптан аталар, сафлар буталышты, кылыч болгап яуга ыргылган җайдакларны атлары белән бергә кырып кына салды дошман. Беренче сугыштан полкның өчтән бере исән калдымы, юкмы – кем кемгә хисап бирсен монда?.. Сул як флангтан һөжүмгә кергән берничә дистә сугышчы якындагы урман эченә кереп кача алды. Арада Поликарпов та бар иде, ул каты яраланган, агач ышыгына салып, ярасын бәйләгәндә, Мирхәмәткә бер генә жөмлә әйтәргә өлгерде:

– Аглар белән танкка, самолётка каршы торып булмаячак, солдат... – Сүзен әйтеп бетерүгә вафат та булды. Командирны җирләп өлгөрмәделәр, калган кавалеристларга чигенергә, баштагы позициягә кайтырга фәрман килеп иреште. Бу сугышта Галимжан җиңелчә җәрәхәт алган иде, тылга озатмадылар, санчастьта яраларын бәйләтеп йөрде.

Кавалерияне турыдан яуга кертәп, берничә мәртәбә авызлары пешкәч, югарыдан тактиканы үзгәртәргә уйладылар булса кирәк. Хәзер инде кавалерия частыларын яшерен генә дошман тылына

озатып, аларга тылдагы фашист гаскэрлэрен, азык-төлек запасын, коралларны юк итү бурычы куелды. Дөрөсен айтергэ кирэк, сентябрь ахырларында ныклап гамэлгэ кергэн бу тактика беренче мэллэрдэ отышлы булып чыкты. Мирхәмэт полкы күпме дошман солдатын, коралны, арада хэтта танк, самолётлар да күп иде, кирэк-яракны юк итүлэрдэ катнашты. Әмма Кызыл Армия ягыннан да югалтуларның исәбе-хисабы юк иде.

Октябрь башында полкны кабат тулыландырдылар. Бу юлы Себердән сугышчылар килеп төште. Шактый йончу иде алар, юлда айлар бусе товар вагонында килү эзсез калмаган. Берничә сугышчыны Мирхәмэт белән Галимжан хәстэрлэгән блиндажга керттелэр. Яңа күршелэре күрсәтелгән почмакта урын көйләп маташа башладылар, «Хужа» сыйфатындагы ике солдат – Мирхәмэт белән Галимжан үз эшлэре белән мәшгульлэр, ара-тирә ике якташ сөйләшкэләп алалар, әлбәттә, татарча инде. Шул чагында яннарына бер солдат килеп чүмәште.

– Татарлармы? – диде ул ничектер үз иткән кыяфәт белән.

Таныш түгел кешегә чишелеп китү яхшыга түгел. Монда һәркем шикләнүчәнгә әйләнә.

– Соң?.. – диде Мирхәмэт, сорауга теләмичә генә җавап биргәндәй. – Үзең кайсы яктан?

– Читадан, Байкал аръягыннан, – диде ят сугышчы. – Сугышның башыннан алгы позициядә дисәң дә ярый. Яраланып, госпитальдә ятып чыктым. Яңа килүчелэр янына кушып, сезнең частька җибәрделэр...

Рус кешеседер, теле чатылдап тора. Татар икәнлекләрен каян белгән, ике якташ бер-берсенә мәгънәле карап алдылар.

Яңа күрше дәвам итте.

– Тыңлап торам да таныш телдә сөйләшәсез кебек.

– Татар телендә инде, – диде Галимжан. – Үзебезнең туган телебездә.

– Аңлашыла, – диде теге иптәш, елмая төшеп. – Бергәләп сөйләшик, мин дә татар бит.

Җиңел сулап куйдылар. Хэтта күңелле булып китте. Юкка шикләнэлэр бугай. Мирхәмэт солдатны баштанаяк күздән кичерде. Уртача буйлы, яңаклары эчкә суырылып тора. Көч бар монда, куллары саллыга охшаган, ара-тирә кулын йодрыклап ала, нидер аңлатырга маташамы шунда – йомарланган йодрык бәләкәй арба тәгәрмәче кадәр бардыр. Яше егермедән өстә кебек.

– Ул Чита, Байкал дигәннәрне ишеткән бар анысы. Болай аз-маз укыштырган кеше без, география ят түгел. Колакка татарча сыман ишетелә, ятышлы сүzlэр. Курсларда укытучыбыз бөтен атаманы да татарга бәйләп аңлата иде. Шулай истә кала дип. Чита – таулар белән дала кисешкән чат дигән сүздән килеп чыккан дип хәтергә сеңдерде,

чик буендагы кала дигәне дә бар бугай. Кыскасы, татар сүзе. Байкал – бай күл, тирән сулы, балыклы күл дигәнне аңлата ди иде. – Мирхәмәт Галимжанга сабак биргән кыяфәттә сөйләнәп алды. Аннан кырт кына яна күршегә сорау бирде: – Нишләп туктаусыз йодрык йомарлыйсың, кул сугышына әзерләнәсезме? – Үзе якташына күз кысып алды.

– Юк ла, – диде яңа күрше. – Бокс түгәрәгенә йөргән идем, шуннан калган гадәт. Ят кешеләр янында шулай килеп чыга. Нервылар...

– Нервы – татарда теңкә дигән сүз. Ятсынган чакларда, теңкәң тартыша, димәк. Ветеринария курсларында укыдым, атлар да ятсынганда теңкә тилмерүенә дучар булалар.

Галимжан сумалалы жеп белән кубарылган итек башын тегеп утыра иде, кызыксындырган төп сорауны бирде:

– Исемен ничек, Чита жегете? – Шулар арада итеген аягына киеп куйды. – Тагын бер яуга кереп чыгарга ярар эле...

– Нурғали... – диде егет. – Бикчурин, – дип фамилиясен дә өстәп куюны кирәк тапты.

Галимжан – үтә кызыксынучан кеше, төпченмичә кала алмыйча, сорау бирүен дәвам итте.

– Нурғали Бикчурин дисең инде?.. Читада татарлар бармыни? Жәһәннәм читендә диләр бит аны.

– Нишләп булмасын? Татар урамы бар анда. Татар мәктәбе эшли иде. Мин шунда укыдым. Әле Казаннан килеп укытып йөрүчеләр булган. Абыем сөйли иде, егерменче елларда Хәсән Гөлзизин дигән кеше татар теленнән сабак биргән. Аннан Казанда ул Хәсән Туфан булып киткән. Поэт.

– Шагыйрь... – диде Мирхәмәт.

– Ни генә юк бу дөньяда, – дип, башын селкеп алды Галимжан, каршысында утырган Мирхәмәткә карап. – Мин Габдулла Тукайны гына ишеткәнем бар. Мәдрәсәдә хәлфә сөйләнгәләп ала иде: «Шундый шәп татарымыз бар», – дип. Хәсән Туфанны белсәң, син генә беләсәң инде, белмәгәнәң юк бит.

Сүзгә Мирхәмәт кушылды.

– Минзәләдә укыганда, бер төркем язучылар килгән иде. Пароход белән. Курья пристаненнан барып алдык. Берсе Хәсән Туфан дигән иде кебек. Техникум клубында янып шигырь сөйләгән иде.

– Шулар Хәсән Туфан булырга тиештер, абый мактап туя алмый иде. Үзем күрә алмадым, бәләкәйрәк чак булган.

Галимжан сүзне икенчегә борды.

– Бу кадәр татарчага ничек остардың соң, агай-эне? Гел беднеңчә сүләшәсең?

– Өйдә татарча, эштә дә татарлар күп иде. Жомга мәчеткә жыелабыз. Без бит мөселманнар.

– Чуқынсын, беднең як кешесе бу! – Галимжан калгынып куйды. – Өтәй-инәң кайсы яктан, шунда туып-үскәннәрме? Беднең

мәчетләрнең манарасын аударып, клуб-мәктәп иттеләр, әллә кайдагы Читада мәчеткә жыелып, намаз укыйлар икән, һушың китәр!

– Менә иптәш Минзәлә дип сөйләшә бит. Бабайлар Минзәлә өязеннән минем. Иркәнәш дигән авылдан. Ишетсәгез... Соңгы елларда мәчеткә жыелулар сирәгәйде, тикшереп тора башладылар, яшьләр куркып кача, картларны куалар.

– Иле белән шундый хәл инде, – диде Галимжан төксә тавыш белән.

– Сугыш башлангач, мәчетне ачтылар, кабат эшли башлады. Картлар жыелып, жиңү теләп дога кылалар.

– Иман кирәк инде, имансыз кешедән ни көтәсең? – диде Мирхәмәт. Галимжан кабынып китте.

– Бабанның исеме кем? Бәлки таныштыр. Без бит шул як кешеләре. Мин – Сәет дигән авылдан. Иркәнәшкә күп булса, унбиш чакрымдыр. Мирхәмәт – Өмәкәй дигән авыл тумасы. Алар Иркәнәшкә ераграк инде.

– Аңа калса, минем хатынның бертуган апасы Иркәнәшкә кияүгә чыкты. Жәй саен кунакка барып кайтабыз, – диде Мирхәмәт, мактана төшөп.

– Кая карама туган-тумача сиңең. Алай Читада да туганнарың юкмы? – диде Галимжан, шаяртып.

– Кем белгән, революциядән соң Байсар апабыз, бер дворянга кияүгә чыгып, Себер якларына китеп барган. Хәбәр-хәтерләре булмады. Кая китеп юкка чыкканнардыр...

– Исем-фамилияң ятышлы – Нурғали Бикчурин, – диде Галимжан, яңа сугышчыга төбәлеп. – Бер дә ишеткәнем булмады.

– Иркәнәшләр бер сөйләненеп утырганнар иде. Борынгыда Бикчурин дигән зур кешеләре булган. Полк командирымы, яугир, гаярь кеше, – дип, ачыклык кертәсе итте Мирхәмәт. – Наполеонга каршы сугышкан, ахры. Истә шулай калган.

Галимжан кулын селтәп алды.

– Тузга язмаганны сүләмә, Мирхәмәт! Нинди полк командиры чыксын Иркәнәштән. Беднең авылдан да бәләкәй бит ул.

Нурғали, күп сүз – юк сүз дигәндәй, тамак кырып алды да үз урынына китеп барды.

Ул арада блиндажга бригада командирының сәяси эшләр буенча урынбасары подполковник Сидоркин килеп керде. Артыннан кулына тартма тоткан бер сержант – ординарецы ияргән. Барысы да аяк өстә бастылар.

Сидоркин керә-керешкә ачык тавыш белән:

– Сафиуллин, Гәрәйханов мондамы? – дип кычкырды.

Мирхәмәт белән Галимжан икесе тиң:

– Монда! – дип җавап бирделәр.

– Булуыгыз әйбәт. Барыгыз да үзегезне тәртипкә китерегез, тезелеп басыгыз!

Блиндаждагы солдатлар, «нәрсә булыр бу?» дигәндәй үзара шөбһәләрәк караш ташлаштырып, жәһәт кенә гимнастёркаларының сәдәфләрен эләктереп, билләренә каешларын буып, Сидоркин каршысына килеп бастылар.

– Сафиуллин, Гәрәйханов, икегезгә дә Ржев операциясендә күрсәткән батырлыклар өчен «Сугыштагы батырлык өчен» медален тапшырам, – дип, озакка сузмастан, сугышчыларның кулын кысып, медальләрен түшләренә элдә. Ординарец солдатларның кулларына бүләкләнү турындагы таныклыкнамәләрне тоттырды. Сидоркин тагын да ачыграк тавыш белән:

– Котлыйм! – диде. Аннан тавышын баса төште. – Иптәш сугышчылар, эзерләнәгез, иртәгәдән алгы сызыкка... – дип, блиндаждан чыгып китте.

– Ун көнгә ялга чыгарганнар иде, биш көн дә үтмәде, тагын атларны ияrlәргә... – диде Галимжан, ризасызлык күрсәтеп. – Ничә айга бер тын алган идек...

Каршыларына Нурғали килеп басты.

– Котлыйм, абзыйлар, – дип, һәркайсының кулларын кысты. Түзмәде, кызыксынып, сорау бирде: – Орден-медальләр күп жыелгандыр инде?

– Син дә сугышның башыннан бирле дисең бит. Ничә тапкыр бүләкләндең? – диде Галимжан үчәкләбрәк.

– Әлегә тәтемәде, – диде Нурғали тыныч кына. – Бүләк өчен сугышмыйбыз.

Галимжан иреннәрен кысып куйды. Бүләккә лаек булу күңелледер, әлбәттә. Әмма дошман тылында тагын ниләр күрәсе булыр?

– Ике ел йөрөп, беренче мәртәбә бүләкләнү. Моңарчы медаль кайгысы булдымыни? Мондагы мәхшәргә соң... – диде, ул түшендәге медаленә күз ташлап. – Без сугышның алгы рәтендә, исән калсак – иң зур бүләк шул. Орден-медаль штабтагыларның күкрәкләрендә арта тора, күренә... – Аннан снаряд тартмасыннан рәвешенә китереп корылган өстәл өстендәге чәйнеккә үрелде. – Әйдә, чәй кайнатып алабыз, медаль алуны билгеләп үтик инде. – Алдагы сүзгә ачыклык кертәсе итте: – Орден, медаль дисең... Кемнең ни кыланганын кем белә монда? Берәүләр сугыша, берәүләр түш киереп, кәпрәеп йөри. Дөнъя шулай корылган инде, – дип тә өстәде.

«Күп сөйләшсәң» дигәнне аңлатып, Мирхәмәт якташына батырып карап алды.

Нурғали кызыксынып сорау бирде:

– Нинди батырлык өчен бирелде соң бу медаль?

– Кем белгән инде, – диде Галимжан исе китмәгәндәй. – Ярты ел ал-ял белмичә ут эчендә йөрдек. Ул Ржев, Вязьма калалары төшләргә кереп йөдәтә. Андагы сугыш, андагы кырылыш... Ходай язмасын янадан күрергә.

– Алга таба да шул булачак, – диде Мирхәмәт, авыр сулап. – Дошман теше-тырнагы белән карыша бит. Үз илләрендә генә ятсалар, ни булган? Монда эшелоны белән килеп кырылалар, үлем эзләп йөриләр, явызлар!

– Безнекеләр дә... – дип сүз башлаган иде Галимжан, тынып калды.

Сугышның бер көне – бер гомергә бәрабәр. Моңарчы ниләр генә баштан кичмәде. Башта, яуга кереп чыккач, булган хәлләрне күңелдә әйләндереп ятарга һәвәс иде, күзгә йокы керми, саташып хәлләр бетә, һаман яуга, дошман белән бәрелештә дип хис итә үзен. Хәзер ияләште кебек. Ул Ржев, Вязьма өчен барган сугышларны уйласаң... Атлар белән дошман тылына кереп китү була, дошман чыгу юлларын ябып та куя. Рейдка кереп, немец тылын туздыруын әйбәт туздыралар, әмма дошман да йоклап ятмый, беренче мәлләрдә мондый көтелмәгән һөжүмнәрдән шыр жибәреп, акылларын югалтыр дәрәжәдә, өсләренә жен шикелле кайдандыр килеп чыгып, тыйгысыз көч белән ташланган кавалериядән качып котылу ягын карасалар, берничә шундый һөжүмнән соң тылларын сакларга өйрәнделәр. Тылда җиңел самоходкалар ишәйде, миномётлар иң куркыныч корал икәннән расладылар, ут позицияләрен корып куярга өйрәнделәр. Һавадан самолётлар өскә бомба коя, чыда гына. Безнекеләр берничә алыштан соң ук элемтәсез, күп чакта командирларсыз да калалар. Бер рейд – ярты полкны югалту дигән сүз. Кире үзбездән якка чыга башлагач, чын жәһәннәмнән үзенә килеп капкандай буласың, тимер капкынга элэккән вак жәнлек сыман бәргәләнергә туры килә. Камалыштан чыкканда полкның байрагы сакланып калса, калганы берсен дә артык борчымый кебек. Атларны әйтсә дә юк инде, меңләп җайдак дошман тылына кереп китә, күп булса бер яудан йөз чамасы аткай исән чыга. Аларының да тәннәрендә ничә яра әрни, ничә ярчык эчтән бәгырьләрен ашый...

4

25 август, 2024 ел. Якшәмбе. Купянск юнәлеше.

Ябалак, «өн»нән ишеген каерып ачып, биштәрен эчкә ыргытты.

Икар аның артынан иярмәкче иде, «аһ» итеп, җиргә сыгылып төште. Яраланган иде ул: кызулык белән хәлен сизеп бетермәгән икән.

Эшне аңлап, Ябалак егеткә ярдәмгә ташланды.

– Яралангансың лабаса! Ник сиздермәдең килгәндә? Ротацияне яртылаш кына ясый идек – монда яра алган егет белән икегезне мотоциклга атландырып, кире жибәрә идем... Ике яралы ничек тә барып җитәр идегез әле. Минем янда исә икенчесе, корректировщик исән-имин калыр иде. Эх сине! – диде ул, әрнеп.

Монда озак юанып, аңлашып торып булмый, сызланган Икарны күтәреп диярлек «өн»гә алып керде.

– Бәхеткә, «тегеләр» баш калкытмый яталар. – Ул окоптагы дошманнар турында әйтә иде. – Дроннарда куркып, шым булдылар. Һавада шайтан туге башланды, тагын жыелдылар «жәһәннәм карчыгалары», чебен урынына гөжлиләр, блиндажның маскировкасы яхшыдыр инде, безне таба алмадылар, – диде, Икарны идәнгә сузып салып. – Кай төшең яраланды? – дип, егетнең бушлатын салдыра башлады. Август ахыры, кич-иртән салкынча, монда күпме ятасын белгән юк, юлга жылы киенеп чыкканнар иде.

Әлегә шок хәлендә булган Икар кай төшләрә яралануын төгәл генә әйтә алмады.

Икар шул мәхшәрдә дә аркасына асқан биштәрен ташламаган икән, «мотоцикл тимере һәм биштәре исән калдыргандыр да инде» дип уйлап алды Ябалак. Чыннан да, Аллаһның рәхмәте төшкере, ике солдатның шушы «өн»гә кереп качуларын дроннар шәйләп өлгөрмәде бугай. Бу тирәдә бөтерелүен бөтерелделәр, эмма төбәп мина, граната ташлаучысы булмады.

Ябалак, тын алып, Икарны жентекләп карый башлады. Ярый, фонарьны кесәсенә салган иде, караңгыда утсыз ни эшлисез? Ярлар тирән иде, тездән өстәрәк уң ботына ярчык тигән, иңбашы яраланган. Иңбашы яралану аеруча куркыныч, йөрәктән чыккан кан тамырларын харап итү мөмкин. Ярчыкларны алып булырмы? Тияргә ярыймы? Болар катлаулы сораулар иде...

Яралыга беренче ярдәм күрсәтүне полкта, вакыт булган саен, даими өйрәтәләр анысы. Кирәкле дарулар да һәрчак үзләре белән. Ябалак, биштәрен ачып, аптечканы барлады, Икарга укол кадады, яраларын бәйләп, «өн»нең түренә илтәп салды. Аннан үзләренә кая килеп эләккәннәрен ныклап тикшерә башлады. Чынлап та, ныклы «өн» иде бу. Алдан ук ике-өч кешегә исәпләнгән, корректировка алып бару өчен эшләнгән таяну ноктасы. Мондый жыйнак блиндажларны сугышчылар «өн» дип йөртәләр. Дошманнар сугышка мулдан эзерләнгәннәр, кая карама корал монда. Күбесе чит ил коралы.

Санчастьтан килеп йөргән Ася исемле кыз дару үләннәре, төрле яраларны дөвалау хасиятләре турында өйрәткән иде. Баш-күз алгач, Ябалак «өн»нең ышык ягын күзәтергә тотынды. Бу якларда сары мәтрүшкә, чабыр, ат кузгалагы, ак чәчәк, билчән, шайтан таягы, эрем үсә. Һәркайсы дару, жый гына. Жасен таба алсаң, билгеле...

Дошман белән башны-башка куеп яткан кебек инде. Ара күп булса, йөз илле-ике йөз адымдыр. Икарның башына уй-зиһен кайта башлады...

Дарулар әлегә ярдәм итә, сызлаулары басылып тора, килгән чакта алган контузиядән колаклары гөжләп интектерә, башта сәер исәңгерәү... Ябалак тамак ялгап алырга эзерли. Дөрөсөн әйткәндә, ризыкларны алар икенче биштәргә тутырганнар иде. Биштәр исә Икар мотоциклына бәйләнде. Шартлаудан соң, басу юлында аунап калган,

авызга салырга бер валчык ипи табуы шикле монда. Үзебезнекеләргә рациядан хәбәр итәргә кирәк булыр. Алдагы төркөмнән калган запас су, ипи кисәкләре бар.

– Ашказаны галижәнапларына сабыр итәргә туры килер, ризык сорап сөрән салу ягын карамасыннар, – диде Ябалак, су кабып куйгач. – Хәлдән чыгу ягын кайгырту кирәк булыр...

Икарның тел астына бер кабым ризык саласы килми, беренче шок үтте, яралары сызлый, тәнне кызыштыра. Ярчыктар тирәндә, ди, бит. Хәл мөшкел, димәк. Ябалак, хәнжәр белән ачып, тәннән ярчыктарны алмакчы да иде, кан тамырларына зыян китерүем бар дип, сабыр итәргә булды. Шешенә башласа, нишләр дип кайгырды.

Икар бер мөл йокыга киткән сыман булган идеме, шул арада саташтымы, төш күрдеме, шыбыр тиргә манчылып уянып китте. Башында әле генә ап-ачык күргән төше әйләнә. Ык буенда печән чабып йөри икән. Кулында әткәсә көйләп биргән борынгы, чыңлап торган корыч чалгы. Алагаем иркен, киң итеп селтәнепләр чаба, печән дисәң дә печән, болынның куе үләнә билгә житеп үскән, теземнәре колач житмәслек. Тәннән шыбырдап тир ага, тик күлмәген салырга ашыкмый. Тымызык көн, берәз баш күтәрәп, тын алам дисәң, кигәвен явы сырып алырга гына тора. Соңгы пакусны чыкканда, нидер булды, хәле бетеп, күз аллары караңгыланды, дөнья каты искән жилдә әйләнәп-тулганып, бер урында бөтерелә, чапкан печәннәре тузгый, болын буйлап тарала, аның өстенә печән пакусы каплана, ул алардан арынырга тырышып чәбәләнә, кулыннан чалгысы каядыр читкә очты, ахыр чиктә, һич нәрсә белештермичә, жиргә капланды. Курку кешене беркайчан да ташлап китми, аны читкә куып торырга гына була. Хәмит, хәлне аңышырга теләп, башын күтәрде. Давыл дисәң – давил түгел, кисәк купкан өермә дисәң – алай да түгел, тузынды да туктады. Тирә-юнь тыныч, тәнгә салкын ябыша, һавадагы кояш ярылырдай булып нурын чәчә, кигәвен-бөжәкләр тагын да зәһәрләнәп гөжли, үлән исе тынга каплана, ә жанны офыктарны камап алган мэхшәр тинтерәтә – тынып торган дөнья янә болгана башлады, Ыкның суы купкан, ярларыннан ташып, ургылып, Кәжә авылына таба актарыла, Яңа Иркәнәштән башланып, Яту, Тегермәнче авыллары ягына иркенәп киткән болын зыр-зыр әйләнә; йөрәге куырылды, котны алырдай дөһшәт якынайганы сизелгән шикелле. Шул чакта бу якка томырылып чапкан ап-ак ат пәйда булды. Офыкны икегә ярып, каршысына ябырылган кара ялкынга чорналган болытларны тар-мар китереп чабып килә ул. Хәмиткә таба, нәкъ аңа төбәп чаба иде Ак аргамак. Тояктары ачык сары – керәч кебек, яллары ефәк шикелле, муен тирәсеннән нәфис сыртына таба ике яклап канат сыман таралган, шул канат очыра иде дә инде аны, ә күзләре... күзләре янып торган кап-кара чәркә кадәр зур, үзләре ягымлылар. Калын иреннәре елмайгандай итә. Хәмит янында тукталып тормады Аргамак.

Очып барышлый хәбәр генә индерде кебек: «Яшәргә килдең, син яшәячәксең!» Һәм барысы да үз урынына утырды, кытыршы учлары читкә барып кадалган чалгы сабын кысып тотты, Ык суы ярларына кайтып, гадәттәгечә, ашыга-кабалана, Чулман ягына акты, кояш нурын түкте, колакларны өтеп, болын бөжәкләре гөжләде. Эченә яшәү дәрте биреп, жылы йөгәрдә, күкрәген кубарып атардай булып тибә башлаган йөрәге салмак кына үз тибешенә көйләнде.

Хәмиткә бу яклар таныш: ел саен диярлек Иркәнәшкә кайтып, авыл урамнарыннан урап, чишмә суларын эчеп, Ыкта коенып, эрәмәдәге нигъмәтләрдән авыз итеп, рәхәтләнәп йөрәп килә иде ул. Форсат чыкса, жәен бер, кышын бер тапкыр урап киләргә гадәтләнә. Шуңа күрә бөтен табигат, кешеләре таныш кебек аңа, якин-тирәдәге барлык уйсулык-чокырларны, калкулыкларын, урман-күлләрен белә. Ә менә әтисе нигәдер кайтып күренми Иркәнәшкә. Бабасы Газыймжан еш кына малайга үзләренә Минзәлә өязе, Иркәнәш авылында көн иткәннәрен сөйли иде, мул тормышта яшәгәннәр, жир-сулары булган, болыннарда көтү-көтү булып мал-туарлары йөргән. Революциядән соң наган таккан комиссарлар килеп талаган аларны, барлык мал-мөлкәтләрен туздырып, авылдан куып жиберүләрен күз яшьләренә тыгылып сөйли торган иде. Иркәнәшне малай күңеленә изге жир, оймак түренә тиң итеп сәңдереп калды. Бабасы үләр алдыннан: «Иркәнәшне онытма, безнең тамырлар шунда!» – дигән иде. Тарихка кагылсан, төзәлмәс яралар, ачы сагыш актарылып чыга. Газыймжан бабасының әтисен кулга алып, Минзәлә төрмәсенә ябып куйганнар, гаиләсен өйләреннән куып чыгарганнар, кыш көне көч-хәл белән Чүплек авылындагы танышларына барып егылганнар. Аннан ничектер Ижауга килеп эләккәннәр, шунда тормыш корып яшәп калганнар. Ерак бабасын төрмәдә судсыз-нисез атканнар. Газыймжан бабасы сөйләве буенча, борынгы бабалары дворян булган, төрле яуларда каһарманлыklar күрсәтеп, патша хәзрәтләренә хезмәт иткән икән. Нәсел революциядән соң шуның өчен каза күргән. Югыйсә алар нәселеннән революциягә кушылып китүчеләр дә, гражданнар сугышында катнашып, Совет хөкүмәте өчен кан коючылар да, немец фашистларына каршы яуларда сугышып, каһарманлык күрсәтүчеләр аз булмаган. Чабаталы морзадан дворянлыкка үрләгән бабасы хакында аз белә, бабасы ныклап сөйләп өлгәрә алмады. Ибраһим Бикчурин дигәнә истә калган. Кем булган ул, нинди каһарманлыklar кылган – бусын Хәмит белми инде. Белгәнә шул – алар Бикчурин фамилиясен йөрткәннәр, горур йөрткәннәр, һәркайда аларга ихтирам, хөрмәт булган. Мобилизация игълан ителгәч, бу яуга да Хәмит беренчеләр сафында китте, качып, яшеренеп йөрү башына да килмәде – моны аңлатып бетереп булмый, күрәсәң, тамырларда борынгы бабасы яугир Ибраһим Бикчурин каны уйный торгандыр. Исән-имин кала алса, иң беренче Иркәнәшкә кайтып, тезләнәп, туфрагына баш орачак ул!

Күзен ачса, каршысында Ябалак басып тора. Фонарен Икарга төбәп яктырта.

– Ыңгыраштыңмы соң? Ничектер сәер авазлар килә синен тарафтан, – диде ул, аптыраганын йөзенә чыгарып. – Төнгә болай әле әйбәт кенә кәргән идең. Бирешә башларга азапланасыңмы? Берүк тавыш чыгарма инде, Икар, монда хәлләр булырга тора кебек әле. – Тавышы өметле иде аның. – Әллә сызлавың көчәйдеме?

Икар, «түзәм» дигәнне аңлатып, башын иеп алды һәм, берәз калкынып, сере бар сыман пышылдап кына сөйли башлады:

– Төшмә-саташумы, күзнә йомган гына идем, сәер, хикмәтле хәл кичердем. – Күргәннәрен Ябалакка сөйләп тә бирде. – Нәрсә булып бу, Ябалак?

Ябалакның йөзеннән сәер дулкын йөгерде. Төбәлеп карап торды да кинәт аның янына чүмәште:

– Әйдә, исемнәр белән эндәшик әле бер-беребезгә. Мин – Айдар, син – Хәмит! Бетте-китте.

– Сиңа ни өчен Ябалак позывноен биргәннәрен чамалыйм, башлы егет син, – диде Хәмит. – Миңа исә мотоциклда йөргәнгә күрә, Икар дигән позывной ябышып калды. Берсендә нык кына очкан идем мотоциклдан. Көлеп кушылган кушамат ул.

Айдар бу сүзләргә артык әһәмият бирмәде.

– Төштә Ак аргамак күрдем дисең, әйеме?

– Шулай...

– Әйдә, сөйләшеп алыык әле, кайсы яклардан син? – диде Айдар, үз-үзенә тынгы тапмаган кебек.

– Ижаудан дидем бит...

– Анысын аңладым. Менә Ак ат... гажәпкә салды әле. Нәселен борынгыдан Ижауда яшәгәнме?

– Юк... Безнең нәсел Минзәлә тирәсеннән.

– Иркәнәш дигән авылдан түгелме? – дип, сабырсызланып сорады Айдар.

– Нәкъ шулай, – диде Хәмит һәм, башка сорау бирмәсен дигәндәй, кабалана төшеп, үзе белгән нәсел тарихын сөйләп бирде.

Айдар, иркен тын алып, Хәмит янына утырды.

– Менә бит ничек, адәм баласы кайларда, нинди генә шартларда очрашып танышмый! Без синен белән туганнар булып чыкмыйбыз микән?

Минем дә бабайлар Иркәнәштән, Ибраһим Бикчурин нәселеннән. Нурғали бабаем гомер буена Иркәнәшне сөйләде, сагынды. Революциядән соң комиссарларның килеп житкәнән көтеп утырмаганның, һушлырак булганныңмы – Себер ягына китеп котылган алар. Бабамның этисе зирәк кеше булган. Нурғали бабай яшүсмер чактагы хәлләренә, Иркәнәш авылын яхшы хәтерли иде. Бикчурин фамилиясен дә югалтмаганның, саклап калганның. Югыйсә куркудан

алыштырырга да булыр иде. Бикчурин булып йөрдек. Тау техникумын тәмамлагач, бабай кыстап-көйләп, этине Чаллыда башланган төзелешкә жибәргән. Туган якларга кайту инде бу. Пенсиягә чыккач, әбине алып, үзе дә безнең янга күченеп килде. Яраттылар Татарстанны! Аеруча Иркәнәшкә кайтып, авыл белән танышып йөрүдән тәм-ләззәт алар иде. Туганнар калмаган инде, кайсы кая таралышып беткәннәр, булганнары тамырларны онытканнардыр. «Кунак булып кайтырлык кеше калмаган Иркәнәштә», – дип уфтаналар иде. Нурғали бабам күптән вафат булды шул инде. Дөнья бәясә кеше иде, утлар-сулар кичкән яугир!

Хәмитнең әлегә танышлыктан күчелә кузгалды, хәтта сызлануларын да онытты.

– Кызык, бер төш аркасында... – дип торып утырмакчы булды.

Айдар аны кулы белән туктатты.

– Димәк, син дә Бикчурин оныгы булып чыгасың, Ак аргамак синең яннан да үтеп китте инде, алайса?

– Берәр сере бармы әллә? – дип сорады Хәмит, аптырап. – Ак аргамак... Елмайды миңа... Сәер төш...

Айдар кулын Хәмитнең күкрәгенә куйды.

– Нәрсә дип әйтим, безнең нәселне озатып бара торган изге жан иясеме инде ул, башкамы, тик вакытын белеп килеп китә ул безнең нәсел кешеләренә. Һәркем үзенчә атый аны – Акбүз ат, Ак дөлдөл, Ак аргамак... Шулай... Бикчурин бабаның тагын бер яугир оныгы табылды диген... – Елмаеп, Хәмитнең маңгаеннан сыйпап алды. – Яшибез, энекәш, яшибез! Әле генә «тегеләрнең» блиндажына «сәфәр» кылдым. Йокы ишәләр, граната томырып, жаннарын жәһәннәмгә аткара идем дә. Иртүк, таң эңгеренә кадәр үк, шул яктан дрон тавышлары ишеттем, карчыгалар ауга чыкканнар. Яңа типтагы тепловизорлар көйләнгән «кошлар» ишәйде. Каршы якны дыңгычлап тутыралар чит илдәге кара дуслары корал, кирәк-ярак белән. Сугышсыннар гына диләр инде. Аннан ни файда күрәләрдер, аптыраш. Без утырган «өн»дә генә күпме чит ил коралы калган. Бөтенесен ташлап сызганнар. Окоптагыларны әйтәм, безнең барлыкны искәрмичә, «өн»нәрендә яткан булалар. Саклау-засада, имеш. Моңарчы сизмәделәр, шулай дәвам итик, энекәш, тавышка китсә, исән калуыбыз икеле, дөресе – шул. Минем «сәфәр» уңышлы булды, үзем дә көтмәгән идем. Төне буге ым-шым булмады, ачтан үлеп булмый, төн күзендә ипләп кенә шуышып киттем. Ялгышмаганмын, нәкъ мин уйлаганча булды, Суворов әйтмешли, иренмә, солдат, дошман йоклаганда да уяу бул! Барып життем, блиндажларының ишеге ярымачык, ишек төбөндә үк шыплап тулган өч биштәр тора иде, шуларны эләктердем дә шылдым. Син черем итеп алган чакта, кичен соң гына ротация ясадылар бит алар, күзәтеп тордым. Монда алар үзләре генә дип уйлыйлар, безнең барлык төшләренә дә кермидер,

капланганнар да ятканнар, йокы бүсэлэр. Көөнеч – минем рация эштэн чыккан. Ярчык тигэн. Бер көөнечкэ – бер сөөнеч, «өн»гэ кереп, биштэрлэрне караштырсам, ике рация, запас аккумуляторлар кулга элэккэн. Ну инде ашарга коры-сары да бар. Тагын бер тапкыр урап килергэ иде дэ, нэфсенен чиге юк, көчкэ тыйдым үземне. Рацияне үзөбөзөнөн ешлыкка көйлөргэ буладыр, барып чыкмаса, миңа бирелгэн рация бөтөнлөй харап булып бетмэгэндер эле, төзөтөп карарга булыр. Мин бит элемтэче, һөнәрәм шул, бу өлкөдө нинен нәрсә икәннән беләм, – дип, тезләрөнө чүмөштө. – Ак аргамак диген... Вэт син аны... Безнең нәсел тек безнеке инде! – Хәмитнең иңсәсенә кулын куйды. – Яшибез диме? Аллахка ирешкән дога булсын, энекәш! Бирешергә исәп юк – Бикчура нәселе бит без, Бикчуриннар!

...Көннөн шактый өлөшө «өн»нө тәртипкә китереп үттө. Хәмит, аяк өстенә басып, йөрөнөп алды. Аңа да эш табылды – түрдөгө ачык тэрәздән ышык якны күзөтү йөклөндө. Дошманның бу яктан бәрөп керүе икелә, эмма шикләнөргә урын калмасын. Дөнъя хәлөн белөп булмый. Автомат белән эллә-ни эш итә алмаса да, граната чекасын тешә белән суырып чыгарып, ун-унбиш метр ераклыкка гына томыра алырга тиеш эле ул. Бусы да зур ярдәм булчак. Барысы да ярыйсы, эмма рациягә ярчык элэккән, аккумулятор урталай ярылган, корпус уртасында тишек. Ул сафтан чыккан, бәлки төзөтөп тә булыр иде, кирәк-яраклар юк шул монда.

Таң атты, кояш чыкты. Айдар моның шулай буласын төгәл белә иде – берзаман каршы окопта шау-шу купты. Акырышу-чинау, сүгенү-котыру блиндажга сыймыйча, тышка бәрөп чыкты.

– Биштэрлөрдән колак какканнарын сизеп алдылар, – диде Айдар, игътибар белән ул якны күзөтүдән аерылмыйча.

Тегесә булган баласы, мичтә икән анасы, тегеләр ярсып, тирә-якка автоматтан ут яудырырга тотындылар. Башта окоптан торып, аннан кызып китеп, бруствер өстенә үк менеп басып тырылдаттылар. Кая аталар – белгән юк, сүгенү, акырышу тынмый, шул арада бер-берсенә нидер аңлатырга да маташалар, кара-каршы килеп, маңгайга-маңгай терәшэләр. Бу атышу күпмегә барыр иде, алар өстенә дроннар ябырылды. Күрәсен, мондагы сәер хәрәкәт-буталышны үзләрөнөн команда пунктыннан да карап торучылар булган, окоптагыларның мондый кыланышы бер кысага да сыймый, каршы як өчен менә дигән мишень бит – аларны шулай гына «тынычландырырга» була диптер инде, өсләрөнә дроннар жибәрделәр. Ниндиге генә юк иде ул «жәһәннәм каргаларының». Башта түбән үк төшөп, хәлне аңларга тырыштылар бугай, хәл ачыкланмады, тәртипсез атыш-ут яудыру тынычланмагач, читкәрәк ике-өч мина жибәрделәр. Бруствер өстөндө чабышу тынды, эчкә коелдылар, окоптан сүгенү, кемнеләр каһәрләү сүзләре озак ишетелеп торды.

– Мин чыгарган хикмәт инде, – диде Айдар. – Боларның бит рацияләре юк, күрәсен, монда аунап яталар, – дип, аягы белән

тегеләрнең рацияләренә тибеп куйды. – Үзләренекеләргә ни-нәрсә хәбәр итсеннәр? Окоплардан башларын да чыгара алмыйлар, безнең дроннар да килеп җитте, әйләнеп йөриләр энә. Мондагы мәрәкәне күрөп алдылар бугай.

Һавада дроннар сугышы кабынды. Ике як та РЭБ куллана, дрон-камикадзеларның кайсы теге якка, кайсы бу якка мәтәлә, төшкән җирләрендә шартлау, ут.

– Яндыргыч миналар, – диде Хәмит. – Безгә дә эләгергә мөмкин.

– Мөмкин... – диде Айдар. – Син тәрәзәгә карамаска тырыш әле. Кемнең кайда атканын белмәле түгел монда.

Ул сүзен әйтеп бетермәде, аны Хәмит бүлдерде:

– Бикчурин, кара әле, бер хохол бу якка таба йөгәрә!

Айдар тиз генә Хәмит ягындагы тәрәзәгә капланды. Чыннан да, аларга таба жан-фәрманга бер солдат томырыла иде.

– Аңламыйм, – диде Хәмит. – Ышык якка ничек килеп чыккан бу?

– Хәзер беләбез, – диде Айдар сабыр гына. Кулына автоматын алып, «өн»нең ишек төбенә килеп басты. – Дезертирга охшаган.

Солдат озак көттермәде, «гөрс» итеп ишеккә килеп бәрелде, ишек ни рәвешле ачылып киткәндер, шул арада «дезертир» дигәне тәгәрәп эчкә үк килеп керде. Тиз генә сикереп тормакчы иде, Айдар автомат түтәсе белән тегенең сыртына китереп кундырды, күз ачып йомганчы, «дезертирның» ике кулын артка каерып бәйләп тә ташлады. Солдат һушына килгәнче, авызын лента белән ябыштырып куйды. Солдат, аңгыраеп, идәнгә сузылып ятты. Айдарның осталыгына Хәмит шаккатып тора иде.

– Бирәсен кирәген, Айдар абый, – дип тел шартлатты.

– Монда икенең берсе: йә без, йә ул, – диде Айдар һәм тоткынның чалбар кесәсеннән ике граната тартып чыгарды.

Дроннар тагын кайнашып алдылар, каршы яклар окоп төбенә постылар булса кирәк, тавышлары бөтенләй тынды.

Айдар, тоткынның авыз читен ачып, кырыс тавыш белән:

– Ни булды, сөйлә! Нигә качасың? Кемнән?

Солдат һушына килде булса кирәк, ялвара башлады.

– Үтермәгез, зинһар! Барысын да сөйлим. Мин үзем, үзем... – Каршысында кем торганын чамалаган иде инде ул. – Урамнан тотып алып китереп тыктылар монда, сугышка барырга теләмәдем. Чернигов шәһәрәндә яшим. Лицейда укутам, эш урынына барып кайтмакчы идем. Өйдән чыгып, ике йөз метр да китмәдем – эләктерделәр дә ут эченә китереп тыктылар. Мин, дөрөсөн әйткәндә, пацифист. Бу сугышның ничек килеп чыкканын да аңламыйм. Барыбыз да дус, туганнар идек. Кебек... Кичә кич кенә ротация ясадылар, мине шул командага керттеләр. Барысы да тыныч, әйбәт сыман иде. Килү белән эчәргә тотындылар. Иртән торсак, блиндажда бернәрсә калмаган. Биштәрләр «очкан». Рация юк, аккумуляторлар юк, кыскасы, ни кирәк, барысы да юк. Взвод командиры миңа бәйләнә, имеш, ишек

төбөндө мин ятканмын, сизеп торып эндәшмөгөнмен ди... Башкалар махмырдан ни кыланганнарын белмилер, акырышалар, бер-берсен гаеплөп, йодрыкларын эшкө жиктелер, окоп өстенө чыгып бастылар да, паникага бирелеп, тирэ-якка автоматтан атарга тотындылар. Взвод командиры акылдан язгандай кылана, һаман миңа бәйләнә, син эчмәден, барысын да белеп, сизеп торгансың ди. Мине атарга һөкөм итеп маташа. Ярый әле, дроннар килеп, миңа яудыра башладылар. Ядрө взвод командирының башын кыеп кына алды, бичара баш минем аяк астына килеп төштө. Гәүдәсә юк. Шуны күргәч, окоптан чыгып, каршы якка чаптым. Килгәч тә, калкулыкта ниндидер «өн» барлыгын искәргән идем, башкаларга әйтми тордым. Әйтсәң, тикшертергә жибәрәчәкләр иде бит, баш ике түгел, эндәшмәвем әйбәт тә булды. Аллаһ зиһен биргәндер инде. Шау-шу купкач, взвод командиры да дөмөккәч, үзем теләп, әсирлеккә бирелергә булдым. Әти гел әйтеп килде: «Әгәр эләктереп, сугышка алып китсәләр, беренче мөмкинлектән үк, Россия ягына чык», – диде. Без бит үзөбез Урал ягынан. Институттан соң әти белән әнине Черниговка эшкә жибәргәннәр. Анда килеп урнашканда, ими баласы гына булганмын әле. Сугышырга диләр... Кем белән сугышырга тиеш мин? Үзөбезнекеләр бит. Нишләп Россиягә каршы сугышырлык ди?

– Исеменчә ничек?

– Паша. Павел Иванович Козлякин.

– Позывноең?

– Карась...

– Менә нәрсә, Козлякин-Карась, – диде Бикчурин. – Сүзләренчә дәрәсә, түгелмә, мине ул кызыксындырмый. Жай чыгуга, үзөбезнең якка озатам. Хәзер шыңшымый гына әнә теге почмакка барып утыр. Колагыңа киртләп куй, бер артык хәрәкәт ясаһан – син юк. Пацифист, имеш! Гранаталарны кесәңә ни дип тутырдың? Бетле пацифист!

– Атам ди бит теге ләгыйһ. Болай гына китми идем. Иртән торып, тавышлана, гаеплене эзли башлауға, кесәгә ике граната тыгып куйдым. Араларында рус кешесе мин генә. Миңа бәйләнәчәкләр көн кебек ачык иде. Болай гына китми идем, чын әйтәм. Карап торуга, сык сыман күренәмдер, жебегән түгел мин...

Дроннар бу тирәдә озак әйләнде. Окоптагылар исән калганмы, юкмы, белеп кенә булмый. Сеңделәр «өн»нәренә.

5

18 июль, 1812 ел. Якшәмбе. Минзәлә шәһәре.

Ашыктырды өйдәгеләрне Ибраһим. Иртәнгә намазны да юлда укырга булды.

Таң беленер-беленмәстән сәфәргә чыктылар. Ык өстеннән яр буендагы эрәмәгә, аргы болыннарға куе томан тарала, каршы урман бөтенләй күздән югалган, юеш һава гәүдәгә сарыла, хәтта атларның

сыртлары дымланып, парланып тора. Зарифжан кучер урынына кунаклады, Ибраһим, хуш исле үлән өстенә пөхтәләп ябылган киндер жәймәне күздән кичергәч, Зарифжанның чослыгына күңеле булып, тарантас түренә арка терәп, таралып ук утырды. Башында мондый вакытларда киелә торган жиңелчә кама бүрек, эчтә сырған юка бишмәт, аның өстеннән затлы чикмән, аякта ялтырап торган кап-кара кәжүл итек. Әле үткән ел гына Минзәлә ярминкәсеннән алган, Чулман осталары сары талдан үреп ясаган ипле тарантасы бала бишеге сиртмәсеннән ким түгел, тирбәтеп кенә бара. Ерак юлга чыгарга кичтән үк әзерлек башланды, тимер күчәrlәргә чамасын белеп, дөгет сыланды, дилбегә-дирбия ныклап күздән кичерелде, барасы жирне чамалап, печән, солы хәстәрләнде, пар атларны кирәгенчә ашату, су эчертүнең дә үз хикмәтләре бар. Атлар дигәннән, Ибраһим ат карау-тәрбияләүне тулысынча хезмәтче үсмергә ышанып тапшырмый. Ак төстәге атларны ярата ул, берәр ярминкәдә биле яшь кызларныкыдай сыгылмалы, озын муенлы, ак ефәк яллы, сары бәкәллә ат күрсә, төн йокылары кача, малкайны кулга төшерү өчен ни генә кыланмый андый чакта. Күңелгә бу кадәрле дә ятышлы чаптарлар сирәк элөгә ярминкәләрдә, гадәттә, андый байлыкка ия хужа маклерлар аша эш йөртә. Жиңелчә тарантаска жигелгән мондый затлы чаптарлар ярминкә кызган чакта, халык арасыннан ике-өч мәртәбә үтәләр дә гаип булалар, кайдан килгән ул, хужасы кем, ни өчен халык күзенә чыгарырга жөрҗәт иткән? Бусы инде аерым сер. Серне чишү – ат алырга ясканган хәллә хужаларның эше. Шунысын истә тоту мөһим: ак ефәк яллы чибәркәйләрне болай гына сатуга куймыйлар, эзләгән – табар дигән шикелле, йөрәксенгән кеше маклерлардан атның иясен белешеп, көне буге аның тирәсендә бөтерелә, хужаның кылларын тарткалый, ниләр белән генә кызыктырмый, тәки бахбайны үзенекә итүгә ирешә. Кирәкнең кыйбаты юк. Ибраһим да, соңгы походтан кайткач, күз явын алырлык ике бахбай алуға иреште. Бер атын төпкә, икенчесен мичәүгә жигеп, берәр жиргә барырга чыкса, очраган адәмнәр бу галәмәттән күзләрен ала алмыйча, арттан йөгереп диярлек күпмедер ияреп баралар. Тәтигә кызыккан бала-чагалар диярсең. Тарантаска иркенәеп утырган Ибраһим да генерал-губернатордан ким түгел. Берсендә Баязит кантунның әтәсе Габделжәмил хәзрәтләре, ниндидер йомыш белән капка төпләренә шаулап килеп туктаган Ибраһимны күргәч, түзмичә:

– һай, килештерәсен, Ибрай, сиңа күз атып йөрүче угры-караклар юк түгелдер. Минзәлә урманы тирәсеннән үткәндә, сак бул әле, тарантасыңа арттан ыргылып, кистән белән башыңны янчәмәсеннәр. Бу атларга кызыкмаган кешенең эчендә жаны булмас, – дигән иде.

Көлеп кенә карады Ибраһим бу сүзләргә, чөнки ил күзендә аның өчен сер булырдай нәрсә юк иде. Тирә-яктагы ат караclarын барысын да күреп белә, аны да әйбәт беләләр, туры сүзле, үз көче

белән тудырылган байлык, халыкка да ярый, патша хэзрәтләренә дә хезмәтен күрсәткән, кирәк булса, жәя-ук белән эш итә, кирәк булса, кистәнән кулында уйната, инде дә булмаса, коры дары белән корып куелган мылтыгы чөйдә эленеп тора. Кызу, тәвәккәл, йөрәкле адәм. Аннан ерактарак йөрү әйбәт дип уйлыйлар иде явыз бәндәләр.

Ак ат дигәннән, моның бер хикмәте бар. Әткәсе Бикчура, Ибраһимның ак ат алырга ясканып йөрүен белгәч, аңа сер чишкән иде. Моңарчы ни өчендер бу хакта сүз катасы итмәгән, картайган көнөндә кинәт кенә сер янчыгын төбөnnән тотып селкеде:

– Улым, ат алырга йөрисең икән, – диде, ярым сукурайган күзләрен чепиләндереп.

– Исәп бар, әтәй, шәп атта йөрисе килә...

– Йөрерсең, Аллаһ кушса, – диде әтәсе, сәкедә яткан жиреннән калкынып. – Ак ат аласың килә инде, иеме? Ак ефәк яллы, сары кабырчыктай ялтырап торган бәкәлле, атаклы чаптарлар нәселеннән дисең инде?

Ибраһим, сискәнәп, әтәсенә карап алды.

– Бу хакта сүз катканым булмады әле, әтәй.

– Беләп торам, – диде Бикчура карт, тын алып торды, аннан сүзен дәвам итте. – Безнең нәселнең бер хикмәте инде ул ак атка ымсыну. Үзем дә ак ат дип хыялландым. Шөкер, алган да идем. Рәхәтен күрә алмадым. Пугач явында харап булды. Борынгы бабайлардан калган сер – бик авыр чакларда, гомер бетәм-бетәм дип торганда, төшкә килеп керә ул ефәк яллы Акбүз чаптар. Гел бер төсле – каяндыр офык артыннан килеп чыга да, һаваны икегә ярып, артыннан якты нур-тасма калдырып, баш очыннан үтеп китә. Кайчакларда каршыга ук төшеп, нидер әйтеп тә өлгерә. Менә шул, әкият дисәң – әкият, чын дисәң – чын, борынгыдан, хан заманыннан ук изгә бер сакчы кебек нәселне озата бара ул ефәк яллы акбүз ат... Менә миңа керми соңгы вакытларда, күрәсен, гомер ахыры житеп килә торгандыр...

Әткәсе, Пугач явында катнашып, патша гаскәрләре тарафыннан тотылып кыйналып, көч-хәл белән авылга кайтып егылган, күп еллар урында ятып кына тора. Әмма тәртип шундый: өйдәге һәр нәрсәгә ул баш, ул хужа иде. Аның сүзеннән чыгу искә дә кереп чыкмый. «Гомер ахыры» дигән уфтанулы сүзе йөрәкне телгәләде.

– Ат кынамы, үзең дә имгәнәп, эштән чыгып, көч-хәл белән кайтып егылдың бит, әтәй, – диде Ибраһим, авыру картны юатырга теләп. – Әйткән аркылы чыгып киткәнсең яуга.

– Үткән эшкә салават... – диде Бикчура карт. – Иман дип, жир дип күтәрелгән идек... Безнең нәселнең хан ярлыгы булган, күчermәсе әтәйдә саклана иде, үз кулым белән тотып караганым булды. Хан мөһере сугылган ярлыкны юкка чыгарырга беркем дә хаклы түгел – Ык буенда әллә никадәр жирләргә, урман-болынлыкларга, суларга хужа булып торганбыз. Ярлык белән беркетелгән алар безнең нәселгә.

Моннан йөз еллар элек патша эмере белән бабайлардан ярлыкны тартып алганнар, ярлыкка ия дәрәжәле морзалар рәтендә, иксез-чиксез байлыкка хужа булып көн иткән нәселне көрчөккә калдырды Өләксәй патша. Бу гаделсезлеккә ачу килеп, ярып кузгалган идек тә... Шаулавын шауладык, кан да коелды, көч бәләкәй булды. Ямәлкә Пугач вәгъдәләр күп бирде, тик ирек бирә алмады шул. Патша дип таныган идек үзен... Мин ышандым Пугачка. Тагын шундый гаярь бер кеше килеп чыкса, халык тагын күтәреләчәк. Эчтә рәнжеш яши безнең. Менә син патша өчен кан коеп яуларга йөрисең, алар монда ни генә кыланмый?.. Чукундырабыз дип, ничә тапкыр авыл өстеннән үттеләр. Күршәдәге Яту авылын, Ык елгасына куып кертеп, өч көн суда тоттылар, күпме олы кеше, бала-чагасы хәлсезләнеп, суга агып китте. Муллаларны котыртасыз дип, очлы казыкка утыртып харап иттеләр, котырту түгел, жан тарткалалар иде ул – изге динебезне үз иреге белән кем бирә инде? Авыл башына хач утыртып киттеләр. Алар утырта, икенче көнгә юкка чыга. Тагын халыкны суктыралар, жәзага тарталар. Ирләрне кәтергәгә кудылар, хатыннары каядыр алып киттеләр. Авыл барыбер бирешмәде, изге динебезгә кайттылар. Безнең яуга йөрү эзсез калмады – халыкның бу кадәр ярсу-ачуын күреп, Әби патша динебезгә карата явызлыкны тыя төште, әле нәрсәләр булып бетәр иде? Алда тагын ниләр көтә кавемне? Шуларны уйлап, йөрәгем өзгәләнә...

Болар хакында аз ишетмәде Ибраһим. Өтәсен Габделжәмил кантун: «Пугач фетнәсенә барма!» – дип, үгетләп тә караган, Бикчура, ул чакта гайрәтле ир уртасы, сүзен сүз иткән, Пугач өндәвенә кушылып, Минзәлә кальгасын алу явында катнашкан. Патша гаскәрләре кулына элгеп, миһнәт чиккән, ярый әле, авылдашлары хәерхәллы булган үзенә, шунда ятып та калган булыр иде. Кыйнап үлгән дип чыгарып ташлаган ярым жансыз гәүдәне танып, өенә кайтарып житкәргәннәр. Шуннан бирле өендә ята инде. Габделжәмил ачулы булды Бикчурага. Әби патша Пугач явында булганнарны ярлыкагач та, ачуын йотып бетерә алмады. Ә менә Ибраһимны нигәдер үз итте. Баштук, яшүсмерлегә чыгып беткәнче, урядник итеп билгеләде, аннан гел үсәндереп торды. Старшиналарны билгеләүне бетереп, сайлап куя башлагач, Иркәнәшләр Ибраһимны өскә чыгардылар. Сайланып, күп тә үтмәде, Габделжәмил Солтанов аны йөз башы, аннан хәрби чин – полковой старшина итеп үк куйды. Кул астында биш йөз сугышчы-жайдак бар аның.

– Иртә кузгалдык, – дип куйды моңарчы бер сүз дәмәгән Зарифжан. – Аларны куалап та булмый, томан аша бернәрсә күренми...

– Сугыш... – диде уйларыннан аерылып Ибраһим. – Сугышка кузгалабыз. Сүз күптәннән йөри, французларны болай гына алып ташлый алмаслар, ахры, илне аякка бастыралар. Иске авыздан яңа сүз –

ел буе сугыш булачак дип, баш миен кимерделәр. Йорт-каралты, мал-туар өчен син жаваплы, Зарифжан. Габделкаһир укудан бушамады, өззә укытырга куша, бернишләп булмый, хужалык эшләренә артык чослыгы да юктыр. Габделмалик бәләкәй әле, уңны-суңны аера белми...

– Күз-колак булырмын, Ибраһим абзый.

– Алай гына түгел, – диде тавышын күтәрә төшеп Ибраһим. – Барысына да жаваплы итеп сине билгелим. Бертуганым – Айдар энекәшне дә яуга алам, дөнья күрсен. Әхмәр белән Айдагол энекәшләр ашыктылар бит тормыш корып, башка чыккач, вафат булдылар. Мур кырды да куйды. Аларның балалары ятим үсә, шул жанны эрнәтә. Жан тартмаса да, кан тарта, читкә кагып булмый. Киләчәк болай тәүфыйклы анысы. Аларга күз-колак бул, булыш. Әхмәрнең улы Габделхалик ныгып килә, синең янда йөрсен, эшкә өйрәнсен. Атасыз үскән малай миннән киткәнче, иясенә житкәнче дип эшләүчән була.

...Өззә йортының иркен бүлмәсенә шактый кеше жыелган иде. Барысы да затлы киёмнән, һәркайсы вәкарь кыяфәттә. Озак көттеләр, өззә башлыгы Оренбург, Уфадан килгән дәрәжәле кешеләр белән иртәдән бирле киңәшмә үткәрә икән, тиз генә чыгардай түгелләр. Бүлмәдәгеләр пошына башлады, арадан берсе:

– Өйлә намазын үткәреп жибәрәбез түгелме, жәмәгать? Әллә шушында гына азан әйтеп, намазга басабызмы? – диюгә, авыр ишек ачылып, бүлмәгә хәрби киёмле кунаклар чыкты. Арада Иван Тихановский да бар, бу каланча гәүдәле офицерны Ибраһим шундук танып алды. Тихановский да халыкка бер күз ташлауга, Ибраһимны «эләктереп» өлгерде. Туп-туры Ибраһим янына килеп, ак перчаткалы кулын старшинага сузды:

– Ни хәл, Бикчурин?! Тормышлар жай барамы?

– Аллаһка шөкер, – диде Ибраһим, Тихановскийның илтифатына күңеле булып.

Минзәлә хәрби эшләр белән шөгыльләнмәсә дә, Оренбург хәрби округы фәрманы бар – сугыш вакытында өззә командалар жынодан, оештыру эшләреннән читтә калмый. Төрле йорт-түбәләрдән, кантоннарда жыелган старшиналарның бер өлеше дивар буендагы эскәмияләргә утырган, соңгарак калып килгәннәр идәнгә чүмәшкән; купшы кәнәфиләргә өззә башлыгы, кунаклар тезелеште. Монда татар милләтле старшиналар гына жыелган булсалар да, сөйләшү рус телендә барды, старшиналар арасында рус телен белмәгәннәре юк иде. «Тел белгән – ил гизгән» – хәрби чин буларак старшинага тәкъдим ителгәннәргә иң элек кантунга килгән хәрби округ кешеләре янында имтихан да тотарга туры килә иде.

Сүзгә өззә башлыгы башлап жибәрде.

– Жәмәгать, тынычландык. Беләм, кемнәрдер намаз дип пошына, мөһим сөйләшүгә жыйдык, гыйбадәткә зыян китермәссез – каза

намазы итеп укырсыз. – Өяз башлыгы мөселманнарның дин тәртипләрен яхшы белә икән, бәхәскә яки рәнжүгә урын калдырмады. – Писарь исемлекне язып бирде, килми калган старшина юк. Бусы әйбәт. Димәк, мәжлес оешкан төстә башлана. Озакка сузмастан, сүзне Оренбург Хәрби идарәсе вәкиле майор Эйпштейнга бирәм, рәхим итегез! – дип, өяз башлыгы вәкилгә түбәнчелек белән баш иде.

Майор Эйпштейн үгезне мөгезеннән эләктерде.

– Яуга кузгалабыз, – диде ул, мыек очларын сыпырып. – 1812 елның 24 июнендә, игълан итмичә генә, явыз француз императоры Наполеон Бонапарт Европаның күп илләреннән жыелган 610 меңлек гаскәре белән, Неман елгасын кичеп, Россия империясенә бәрәп керде. Инде ике ай чамасы гаскәрләребез иблис Наполеон гаскәрләре белән канкойгыч сугышлар алып бара. Игътибар белән тыңлагыз, патша галижәнаплары Александр I Указы белән таныштырам.

Ибраһимның йөрәге кызышып алды. Күз алдыннан мизгел эчендә уллары Габделкаһир, Габделмалик, авырлы хатыны Гизделжамал үтеп киттеләр. Яшь хатыны Миңлезифа турындагы татлы уйлар кузгалып, тамагына төер утырды. Яшь бичәнәң, куен жылысы әле дә жанын иркәләп торган кебек иде. Эйпштейн, көязләнәп, указы укый бирә. Француз патшасы Наполеон, барлык килешүләргә бозып, Россия империясенә каршы яуга кузгалган. Инде күрше дәүләтләрнең чикләрен дә үтеп киткән. Александр I, Россия алдына килеп туган куркынычны исәпкә алып, каһәр суккан иблис Наполеонга каршы сугыш игълан иткән, ил белән күтәреләп, бу иблис армиясен туздырып ташларга эмер бирә. Полклар 1807 елгы регуляр армия составындагы башкорт, татар-мишәр гаскәрләре төзелешеннән артык аерылмый, шул ук казак гаскәрләре хокукында калалар. 1811 елгы расланган фәрман буенча һәр полкның бер командиры итеп регуляр армиядә, хезмәт итүче офицер билгеләнә; аның уң кулы, нигездә, барлык эшләр өчен җавап бирүче полк старшинасы – сугыш хәрәкәтләре чорында полковой командир дип атала; сан ягыннан караганда, һәр полк биш есаул, биш йөзбашы, биш хорунжий, квартирмейстр, полк мулласы, писарь, ун иллебашы, унбашлары һәм биш йөз җайдак-яугирләрдән тора. Болар Ибраһимга билгеле инде, ике ай дәвамында үзенә полкы урнашкан кантоннарда барып, оештыру эшләре белән йөргән иде. Таләпләр зурдан – һәр яугиргә икешәр ат тиешле, һәр биш атка – бер олау арбасы – кибитка эзерләргә боезык бирелде. Арбага алдан эзерләнгән печән, солы, башка провизия төялә. Халык өстенә салым бөялеп кенә тора – регуляр армиягә, патшага бүләк рәвешендә, һәр губернадан дүрт мең баш ат җыеп тапшырыла, алары да сөләктәй аргамаклар булырга тиешле, үшән, корчаңгы алаша бүләк итмәссен бит инде патша хәзрәтләренә, тагын бер бурыч – һәр кантон армия өчен акча җыярга тиеш. Бусы да яңалык түгел, патша яуга чакырган саен шушы хәл инде.

Уфадан килгән вәкил тарафыннан мөфти Габдессәлам фәтвасы житкерелде, һәркайсы мәжлестәгеләрне яуга дәртләндерә иде. Шунысын да искәрттеләр: өяздәге башка кавемнәр белән дә шушындый ук сөйләшүләр үткәрелгән, әйтелгәнчә, яуга ил белән купсак кына, дошманны жиңеп булачак. Чиркәүдә поп атакай жиңү өчен гыйбадәт кылган, мариаларның, удмуртларның акбабайлары үз йолаларын үткәргән, кыскасы, ай дәвамында һәр өяздә, губернада эзерлек бара икән инде.

Губернаторның хәрби эшләр буенча урынбасары яуга кузгалырга тиешле командалар хакында мәгълүмат бирде. Жәмгысы егермедән артык башкорт, татар-мишәр, типтәр полклары төзелгән, алар барысы да яу сәфәренә кузгалырга эзер. Өченче, бишенче, алтынчы, унтугызынчы, егерменче полклар Минзәлә өязенә кергән кантуннардан тупланачак, ди. Ибраһим бишенче полкның полковой командиры итеп расланды. Полкның исемлеге эзер иде – аның командасына унынчы, унберенче, уникаенче кантуннардан жыелган яугирләр тупланды. Өязләре генә таралып урнашкан, Минзәләдән тыш, Сарапул, Алабуга, Бөгелмә өязләренә керүче авыллардан жыелды гаскәр. Губерналар да төрле, боларны бер командага туплау шактый катлаулы эш иде. Унберенче кантоннан исемлеккә унсигезенче йорт яугирләре кертелде. Болар Бүләр волостена кергән Өтрәкле, Мөшеге, Чүплек, Иркәнәш, Айман, Өнәк, Бүләр крестьяннары иде. Бөтенесен дә күз уңында тотарга, үзенә барып күрергә, команданы оештыруда турыдан-туры катнашырга кирәк иде. Татар тотып карамый ышанмый – дәрәс сүзләр бу. Ибраһимга тач туры килә, кемдер булды дигәнгә ышанып, тыныч кына йөри торган зат түгел ул, бара, тикшерә, бәяли. Бу кадәр таралып урнашкан команданы барлап чыгу күп вакытны алды. Ибраһим боларны жиренә житкереп үтәде, шуңа күрә Югары Уралъскидагы гарнизонда хезмәт итүче, регуляр гаскәр капитаны Иван Тихановский полковой командир Бикчуринның оештыру маһирлыгына югары бәя бирә белде.

Тихановский канәгать иде. Әмма Бикчурин яхшы белә, тынычланырга иртә әле. Походка кузгалгач, командага башка кантон, йортлардан да кушыла торалар, эт – баш, сыер – аяк булмаса ярар иде дигән шөбһәле уй бөтерелеп алды Ибраһимның башында. Өнә алтынчы командага гел унберенче кантон яугирләре генә жыелган. Аларны берләштерү, уртақ бурычлар кую, аның үтәлуенә ирешү, йөзлекләренә бер эзгә салу күпкә жиңел шул. Команданы алыштыру ягын жайламакчы иде Бикчурин, Хәрби округтагылар риза булмадылар, Баязит Солтанов эш йөрткәндер инде – аңа иң катлаулы команда эләкте, Габделжәлил кантонның Бикчурага карата үпкәсе шулай алдагы нәсел дәвамчыларына да күлгә төшергәли бугай. Ярый, Аллаһның язганы шулайдыр, моңарчы сынатмады,

алга табан да шулай булсын. Походка чыгып киткәч, барысы да тигезләшә, кемнең кайдан икәннен төпченеп утырасы юк, кем үзен ничек күрсәтә, шуңа карап әжере тия. Моңарчы шактый йөрелде, бишенче полкка карата дэгъвалар күп булмады. Шуларны исәпкә алып, Тихановскийның тәкъдире белән Бүләр вулусы Иркәнәш авылы яугире Ибраһим Бикчурин полковой командир итеп билгеләнде. 1812 елның май аенда аңа император Александр I фәрманы белән зауряд-старшина дәрәжәсе бирелгән иде, инде полковой старшина булды. Командир итеп Тихановскийны раслауларына күңеле булды. Артык кылтыкай түгел. Әле күптән түгел генә капитан иде, инде майор чины бирелгән дигән хәбәрләр дә иреште, хезмәткә Оренбург гарнизонына күчәргәннәр икән. Тихановский татарларга карата гадел мөнәсәбәттә булды. Башкалар, уйлап баксаң, ни генә кыланмыйлар – алар татарларны жиңелчә, беркатлы холыклы, белем-акыл ягы да мактанырлык түгел кавем дип санылар. Кыскасы, үзләрен югары куеп, кәпрәеп йөреләр. Шундый уйда йөрүче офицерлар житәрлек. Сугышка дисәң, иң беренче булып татар дәррәү күтәрелә.

Ибраһим Бикчурин Минзәләдән авыр тойгылар белән кайтты. Яу чыгу уен эш түгел. Алабуга, Сарапулдагы йөзлекләр походка чыкканнар, алар Бөгелмә өязе Карабаш авылына юл тотканнар, унберенче кантон йөзлекләренә ике көннән походка чыгып китәргә дигән фәрман да житкерелде. Жыелу урыны – Карабаш авылы. Тихановский Оренбургка кайтып китте. Ул атна эчендә аерым ополчение полкы белән Карабашка килеп житәргә тиеш, аңарчы барлык җаваплылык Ибраһим Бикчуринга йөкләнде. Көтәсе түгел, ул иртәгә үк юлга кузгалырга тиеш булып чыга...

6

25 август, 1943. Чәршәмбе. Смоленск тирәсе.

Төн уртасында сафларга тезделәр. Өстән яңгыр сибәләп тора. Караңгы август төнендә әллә ни-нәрсә шәйләп булмый, атлар ышыгында, плащ-палаткаларга төренеп, фронт командующие Соколовскийның фәрманын тыңладылар.

Август башыннан һөжүмгә күчте аларның корпусы. Башта Спас-Деменск тирәсендә дошман тылында немецларга тәмуҗ оештырдылар. Кайсы якка барма, урман-сазлыклар, юллар начар. Август яңгырлы булды, юллар, изрәп, эштән чыктылар. Юлларның шулай булуы кавалерия бригадасына ярдәм итте дисәк, ялгышу булмыйдыр. Кызыл Армия көч туплый башлады, бөтен фронтлар буенча һөжүм итә, немецлар кая барып бәрелергә белмиләр. Аеруча Көнбатыш фронттагы хәрәкәт куркыта иде немецларны, резерв гаскәрләрен китереп тутырдылар, кайбер фронтлардан аерым дивизияләрен, алгы сызыктан алып, Кызыл Армиянең Көнбатыш фронтына каршы куярга туры килде. Бусы инде башка фронтлар өчен әйбәт булды.

Шушы яуда бригада сугышчылары үзләрен чын каһарманнар итеп күрсәттеләр. Дошман, үз тылында гыйфритләр сыман килеп чыгып, барлык сак ярак-запасларын юкка чыгарган атлылар күрсәткән зыянны санап та бетерә алмагандыр. Килеп тә чыгалар, юлда очраган бөтенесен кырып-себереп, утка салып, урман эчендәге үзләре белгән сукмаклардан гаип тә булалар. Бригада разведкасы шәп эшли, эмма Смоленск тирәсендә оешкан партизан отрядларының да ярдәме зур иде аларга.

Яңгыр астында шуларны уйлап торды бригада кавалеристлары. Тагын яуга керергә тиеш алар – һөжүмгә күчәргә боерык бирелде.

Озакка сузмадылар, окопларны тавыш-тынсыз үтеп, флангтан, кеше үтәлмәс дигән сазлыктар аша дошман тылына чыктылар. Шактый мул сулы, текә ярлы Болва елгасын кичеп, тимер юл станциясенә һөжүм ясадылар. Вакытын белеп ясалган һөжүм булды бу. Станциягә берничә эшелон килеп туктаган, кайсыннан немец солдатлары коела, кайсыннан сугыш кирәк-яраклары бушаталар. Нәкъ шул вакытта аларның өсләренә кавалерия ташланды да инде. Тегеләр аңышканчы, вагоннарда яндыргыч шешәләр ява башлады, немец солдатлары өстенә гранаталар очты, тирә-якта шартлау, ут, кычкыру. Немецлар тәмам аңгыраеп калды, ул арада кавалерия, станцияне тәмам туздырып, шәһәр читенә ыргылды. Син уйлаганча гына бармый – шәһәрдән чыгып беттек дигәндә, сак гарнизоннары һушка килеп, урман ягына ашкынган атлыларга каршылык күрсәтеп, юлны бүлделәр. Югалтулар шушында булды да инде.

Әле караңгылык чигенми. Аларның эскадроны, күпер янындагы гарнизонны туздырып, уң якта караеп торган урманга борылды. Станция ягыннан немцлар туптан ата башлады. Һөжүм итүчеләрнең кай яктан килеп, кайсы якка китеп яшеренергә омтылышларын чамалап алганнар иде булса кирәк. Якындагы шартлау Нурғали атланган атны читкә алып томырды. Бахбай чапкан шәпкә берничә сикереш ясады да гөрс итеп жиргә ауды. Нурғали шактый тәҗрибәле кавалерист иде инде, аякларны өзәңгедән ычкындырып өлгерде, ат өстеннән юеш жиргә мәтәлде. Автоматын кулыннан ычкындырмаган иде, түтәсе кабыргага туры килеп, күкрәк тирәсе шытырдап алды. Аягына басмакчы булды, алар тыңламый. Бераз исәңгерәп ятты, яныннан атлар чабып үтә, ат тоягыннан йөзенә юеш үлән чәчелә. Ат – акыллы хайван, хәтта тирә-якта шартлау, ут давылы булса да, жирдә яткан кеше өстенә басмаска тырыша. Эскадронның төп көчләре урманга кереп югалдылар, аланлык беразга тынып торды – корректировщиклар эшкә керешкәндер, немец снарядлары урман өстенә очалар иде инде. Нурғали жан биреп тартышып яткан атының сыртыннан сыйпап алды да урман ягына үрмәли башлады. Күпер өстеннән барысы да ачык күренәдер, күрәсен, немцлар һәр селкенгән шәүлә өстенә ут яудырырга тотынды, мондый чакта иң куркыныч

корал – миномёт та телгә килде. Эскадронны партизан егетләр озата бара иде, эз яшерәләрдер, үлеп, яраланып калучылар ягына кабат килү булмас. Тиздән немецлар яу кырын карап-тикшереп чыгачаклар, исән калганнарда үчнә нык алачаклар, шуңа жебеп тормаска, тизрәк урманга кереп яшеренергә кирәк иде.

Каршыда – үлеп яткан ат гәүдәсе. Нургали читкәрәк каерды, шул вакыт ат тирәсендә тавыш ишетелде:

– Иптәш, ярдәм ит. Зинһар...

Нургали, кире борылып, ат гәүдәсе янына үрмәләп килде. Бернәрсә күренми.

– Кем? Нәрсә булды? – диде Нургали, ярымпышылдап.

– Ат астынада калдым, – диде теге тавыш иясе. – Булыш, аякны алып булмый.

Инде мәсьәлә аңлашылды. Әле ныклап яктырмаган, Нургали, ат астында калган сугышчыны шәйләп, аның янына ашыкты.

– Яраландыңмы?

– Юк бугай, аяк ат астында калды. Алып кына булмый, өзәңге тарта.

Тавыш иясен танып, Нургали имәнәп китте.

– Бәй, Галимжан түгелме соң син?

– Мин лә... – диде Галимжан. – Жәһәтрәк бул, немецлар килә әнә.

Сүзен әйтеп бетермәде, Нургалинең баш очында кара шәүлә калкып чыкты.

– Рус! Хинде хох! Шнель!

Нургали, үзен белештермичә, як-якка караш ташлады. Биш-алты немец яуда ятып калган сугышчыларның гәүдәләренә типкәләп, исәннәрме-юкмы икәнлекләрен тикшереп йөриләр икән. Галимжан аптыраудан тынып калды. Нургали, автоматын читкәрәк куеп, Галимжанны өстерәп маташа иде. Башында әйләнгән «бирешмәскә!» дигән сүз өстәмә көч бирдеме, кинәт сикереп торды да, бөтен көчен жыеп, немец солдатының ияк астына китереп тондырды. Теге кискән бүкәндәй жиргә ауды, Нургали аның автоматын алып арттан килгән немецлар өстенә ут яудырырга тотынды. Үзе шул мәлдә тартышып яткан ат артына ауды. Немецлар жиргә капландылар, аларга урман ягыннан ата башладылар. Янында яткан немец селкенә башлаган иде, Нургали аңа төбәп автоматтан бер чират бирде. «Кем кылыч белән кергән, шул кылычыннан үлгән!» – диде ул, ярсып. Кан кайнаганда ни-нәрсә эшләгәнне, әйткән сүзне дә белештереп бетереп булмый, кайчандыр тарихтан укыган сүзләр нәкъ шушы вакытта ничекләр телгә килә диген?..

– Исәннәр бармы, туганнар? – Яннарына бер кеше килеп тезләнде. – Сез дөмектердегезме немецларны?

– Шулай бугай, – диде Нургали. – Булыш, ат астында калган менә. – Ярдәмгә килгән кешенең үзләренә юл күрсәтеп килгән партизан егетләрнең берсе икәннән чамалап алган иде инде ул.

Икәүләшеп авыр ат гәүдәсен жан көчләре белән бер талпынуда читкә алып ташладылар. Галимжанны сөйрәп торгыздылар да, артык сүзгә керешми, урман ягына чаптылар. Галимжанның аягы каймыккан, шулай да алардан калышмаска тырышты.

Агачлар ышыгында аларны тагын өч партизан көтә иде.

– Исән калучылар бар микән? – дип сорау бирде берсе. Командирлары шулдыр.

– Рәтгән кыйратып килделәр бит. Исән калучылар юктыр инде, – диде аларга ярдәмгә килгән егет. Нургалигә борылды. – Бер сугудан тончыктырдың немецны, ә?! Гайрәтле егет икәнсең! Бетәшкән фриц түгел иде бит.

– Яшь чакта шөгыйльләнгән идем. Файдасы тия кайчакта, – диде Нургали, күкрәген тотып. – Кабыргалар сынды бугай, тын алып булмый.

– Киттек! – дип фәрман бирде командир, күп сүзгә урын калдырмый. – Федя, син яқындагы авылга хәбәр сал, жай чыгуга үлеп калган кызылармеецларны жирләсеннәр. Документлары булса, алып, безгә тапшырсыннар. Кемнең кайда жирләнгәннен белеп тору кирәк. Аларның эти-әниләре, туганнары бардыр, бәлки, кайчан да булса, каберләрен яд кылырлар.

Төш житәрәк отряд урнашкан аланга килеп життеләр. Эскадрон да шушында тупланган. Галимжан белән Нургалине күргәч, Мирхәмәтнең авызы ерылды.

– Бәтәч, күземә күренәсезме дип торам! Капут булдылар дип дога кылган идем инде. Нургалинең жиргә мэтәлгәннен үзем күреп калдым. Атны тыеп буламы? Андый чакта ярсый бит алар, тыймакчы булам, кая ул, егылган атлар өстеннән сикерә-ыргый ыжгырып, урманга кереп киттек. Агач ботагы маңгайны сыдырып алды, күздән утлар күренде.

Ул ике солдат белән яралы атларны дөвалап йөри икән. Кулындагы ниндидер сылау-мазь салынган банканы иптәшенә биреп, Галимжан белән Нургалидән ничек исән калганнары хакында сораша, төпченә башлады.

– Төпченгәнче, Галимжанның аягын карап ал, син бит табиб, – диде Нургали, уенын-чынын бергә кушып.

Мирхәмәт шунда гына каен агачына тотынып торган Галимжанның хәлен чамалап алды булса кирәк.

– Нәрсә булды? Пулямы, ярчыкмы?

– Каймыкты аяк, туган, – диде Галимжан, йөзен чытып. – Ат астында калдым, ярый әле, Нургали коткарды. Баш беткән иде.

Мирхәмәт каяндыр ярты ләгән кайнар су алып килде, Галимжанның имгәнгән аягын сылый-сылый шушы суда нидер имли, үзе белгәнчә әфсенли башлады. Күпмедер вакыттан соң Нургалигә эндәште:

– Бу әрвахның иңсәсеннән ныклап тот әле, аякны үз урынына утыртам, – диде.

Нургали килеп тотынуга, Галимжанның аягын ләгәннән алды да, тезен култык астына кыстыргандай итеп, кинәт кенә бөтен көченә тартып куйды.

Галимжан «аһ» кына дип әйтеп калды, аяк үз урынына утырган иде инде.

– Шәпие урынына утырды, – диде Мирхәмәт, елмаеп. – Ярты сәгатътән йөгереп йөри башларсың!

Кайнар чәй эчкәч, тәннәр жылынды. Партизаннар отряды командиры барлык сугышчыларга тезелергә боерык бирде.

Сафка бастылар. Эскадрон командиры белән отряд командиры, берәз читкәрәк китеп, нидер хакында фикерләшеп алдылар да, отряд командиры саф алдына чыгып басты.

– Командование исеменнән рәхмәт әйтергә тиеш булам, – диде ул көр тавыш белән. – Станциядә күрсәткән каһарманлыгыгыз Мәскәүгә үк житкән дип әйттеләр. Афәрин! Мин – шушы районның элекке райком секретаре, сугыш бу жирләргә килеп житкәч, партизан отряды оештырдым. «Дошманга үлем!» дип атала, бүген сез боларның буш сүз түгеллеген эш белән күрсәттегез. Дошманның аяк асты яна. Монда барысы да – ышанычлы кешеләр. Әмма сез, төп сугышчан бурычыгызны дошман тылында тормышка ашыручылар буларак, гаять катлаулы территориягә керәсез. Күрше Курск, Брянск урманнарында, аннан ары Украина жирләрендә явыздан да явыз бандерачылар кереп оялаган. Алар бик куркыныч. Әле кичә генә Курск өлкәсендәге Островка авылында уникаль кызчыкны урам уртасындагы кое баганасына асып киткәннәр. Ни өченме? Әтисе Кызыл Армия сафларында булган өчен. Кемдер саткан. Өйдәгеләрнең барысын да яндырып үтергәннәр, бу кызны элэк аркасында качкан жиреннән тотып алганнар. Менә шундый ерткычлар алар. Тагын да алга табарак сатлык поляклар белән очрашырга туры килүе мөмкин. Алары да куркыныч. Сак булырга, разведка нык эш итәргә тиеш. Ялгыш капкыннарына килеп каба күрмәгез. Шушы ике ел эчендә күпме халыкны кырды алар. Немец фашистлары, илне басып алып, безне жир йөзеннән себереп атарга ясканучылар, кылган кабахәтлекләре мең еллардан соң да гафу ителмәячәк, алардан иман көтәсе юк. Бандерачыларга килсәк, күбесенең кайдан килеп чыкканы да билгесез, безнең як кешеләре түгел, урманнарда яшеренеп, тыныч халыкны куркытып тоталар, партизаннарны, кызыл сугышчыларны эләктереп, кеше ышанмастай ысуллар белән жәзалыйлар. Шуннан тәм табалар. Ни житми аларга? – Командир бер кавым тын торды. – Яңа фәрман килгәнче, ял итегез, үзегезне, атларны тәртипкә китерегез. Әмма, кабатлап әйтәм, сак булыгыз. Отряд чикләреннән чыгу тыела. Һәр жирдә бәла сагалый, һәр жирдә тозак монда...

26 август, 2024 ел, иртән. Дүшәмбе. Купянск юнәлеше.

Карась көйсезләнә башлады.

– Син нәрсә оя таба алмаган көчек шикелле боргаланасың? – диде Айдар, аның янына килеп. – Тик яту ошамыймы?

Әсир торып утырды һәм Айдарга әрнүле караш ташлады:

– Кулларны чиш әле, бөтен тәнем оеша, йөрәк авырта. Житмәсә, автомат приклады белән иңсәгә шундый итеп сыладың, сызлауга түзеп булмый. Шикләнмә, сөйләгәннәремнең барысы да дөрөс, сезнең якка үзем теләп чыктым. Кирәгем булып, кулдан килгәнчә ярдәм итәрмен.

– Кулдан килгәнчә... – Айдар, Карасьның зәңгәрләнә башлаган кулларына карап, берәз уйланып торды. Хәмиткә эндәште: – Икар, ни уйлыйсың, кулларын чишәргәме?

– Чиш, тик коралга якын килмәсен. Шунда гына утырып торсын. Аннан уйлашырбыз. – Хәмитнең тавышы хәлсез иде. – Ут янам, тамак кибә...

Карась, кулларын чишкәч, рәхмәт сүзләрен кабатлый-кабатлый, Айдарга күтәрелеп карады. Икарга ым какты:

– Аңа ни булды?

– Монда килгәндә дроннар һөжүм итте. Яраланды.

– Безне медицина ягыннан шактый эзәрләделәр. Өч ай Франциядә өйрәтү үткәрделәр. Рөхсәт итсәң, яраларын карар идем. Бәлки ярдәм күрсәтә алырмын. Биштәрдә беренче ярдәм күрсәтү өчен шактый байлык бар, мине бит медицина белгече буларак төркемгә керттеләр. Белемем буенча медик. Биштәрнең берсен үзем тутырдым. Дарулар, инструментлар. Кыр госпитале ясарлык.

Айдар, шикләнгән сыман, бер Караська, бер Хәмиткә карап алды.

– Алай медик булгач... – диде Айдар, өмете уянганын сиздереп. – Гажәпләндерәсең, әле пацифист син, әле медик... Ну, алайса, эшкә кереш, утырма бөрешеп, яралыга ярдәм күрсәт... Минем контрольлектә...

Карась арадан бер биштәрне алып актарына башлады. Ул инде медик буларак эш йөртә иде. Ярдәмчесе сыйфатында күреп, Ябалакка эш куша башлады:

– Бер тартма китер, мондагы дару-мазарны тартма өстенә әйбәтләп таратып сал. Ө мин яралыны карыйм. Фонарь бир, караңгырак, ныклап күреп булмый.

Айдар биштәр белән булышкан арада, Карась Хәмитнең иңсәсен бәйләгән бинтны сүтеп ташлады.

– Куркынычы – иңсәдәге яра, – диде ул, жентекләп тикшергәннән соң. – Ярчык тирәнгә керткән. Бәхете – беренче ярдәм әйбәт күрсәтелгән, шулай да ялкынсыну билгеләре бар. Операция ясарга туры киләчәк. Ярчыкны алмый булмый.

– Операция? – дип сорады Хәмит куркынган тавыш белән. – Син нәрсә, монда минем тәнне актармакчы буласыңмы?

– Операция! – диде Карась, нык итеп. – Соң булуы мөмкин. Актару-актармау ярчыкның тирәнлегенә бәйле.

– Тирән шул, үзем дә алып ташламакчы булган идем, курыктым. Иңбашы бит, кан тамырлары мыжлап тора. – Айдар, эшен тәмамлап, тартманы Карась кул астына китереп куйды. – Бар булганы шушы.

Карась тартма өстенә таратып салган дару, инструментларга игътибар белән күз ташлады.

– Тырышсак, ни дә булса килеп чыгар төсле, – диде ул өметләндергеч тавыш белән. – Кирәкле әйберләр күренгәли монда.

Карась эшкә кереште. Авыртуны баса торган укол кадагач, Хәмит тынычлана төште. Ярчыкны алганда, Айдарның да кирәге чыкты.

– Кулның көче җитеп бетми. Ит белән сөяк арасына кереп утырган, каһәр, – диде Карась, Айдарга борыла төшеп. – Яраны булдыра алганчы ачып торам, син менә бу келәшчә белән ярчыкны эләктерергә тырыш. Жәһәт бул, кан тибеп тора, мин яраны тампон белән корытам, ярага кан тулганчы эшләп өлгерергә кирәк.

Ябалак ут яктысында каралып торган ярчыкны күреп алган иде, көтелмәгән тәвәккәллек белән, ярчыкны эләктереп, кисәк кенә тартып чыгарды.

Хәмит, ыңгырашып, бармакларын Айдарның беләгенә батырды.

– Сабыр, – диде Айдар, читкә тартылып. – Беләкне сытасың...

– Катты кыланасың... – Хәмитнең тавышы әрнүле иде, жебегән дип әйтмәсеннәр дигәндәй, читкә карады.

– Булды! – диде Карась, елмаеп, Ябалакны мактап алды. – Бармакларың көчле синең! Спортчы егеткә охшагансың.

– Көн дә спорт, көн дә чыныгу монда, – диде Айдар, Карасьның осталыгына хәйран калып. – Французлар иренмәгәннәр, яхшы өйрәткәннәр.

– Башкасын өйрәнмәсәк тә, беренче ярдәм өлешен нык өйрәндөк, – диде Карась. – Үзебезгә кирәк бит. Укол Америкадан, авыртуны тиз баса. Икар сызлауларын сизә башлаганчы, вакыт үтәчәк эле. Дарулары да әйбәт...

Айдар, тәрәзә янына килеп, тышны күзәтеп алды. Тыныч иде. Карасьның күп сөйләшүен өнәмичә, кырысрак тавыш белән:

– Яраларын яхшылап чистартып бәйләп куярга һәм...

– Госпитальгә! – диде Карась – Яра тирән, мондый шартларда дөвалау мөмкин түгел. – Маңгай тирен сөртеп, зарланып куйды. – Нава җитми, югыйсә бөтен яктан җил йөргән кебек. Инде аякка күчик. Үтәли чыкмаган кебек, ярчык тәндә калгандыр.

Хәмит көйсезләнеп алды.

– Тере килеш туныйсыз, сезгә актарырга гына булсын...

– Башкача булмый, – диде Карась, чын табиб кыяфәтенә кереп. –

Озакка да сузарга ярамый. Түз, солдат, исән каласың килсә, бөтен сабырлыгыңны жыеп, түзәргә туры килер.

Шактый азапланды Карась.

– Бот сөягенә тиеп, тукталып калган, – дип хәлгә аңлатма кертте. – Бәхетен бар, сөяк чатнаган кебек, эмма ватылмаган. Шулай сизелә. Ярчыгы зур гына, жегәре нык кимегән булган сиңа тигән чагында. Югыйсә аягыңны өзеп кенә атар иде.

Хәмит ачыклык кертәсе итте:

– Мотоцикл тимере коткаргандыр... Миңа рикошет белән эләкте бугай...

Ярчыкны алып, яраны бәйләп куйгач, Карась кулларын ниндидер сыекча белән ныклап сөртте дә үз почмагына барып утырды.

Хәмит әле авыртуны баса торган дарулар тәэсирендә иде, йокымсырап китте.

Айдар рацияне төзәтергә маташа – ватык аккумуляторны алып ташлап, запасын куярга тотынды.

Алай итте, болай итте, юк, рация эшләмәде.

– Жәфа, нык зарарланган икән, кечкенә ярчык тиеп, чипларны эштән чыгарган... – диде ул, чарасызланып. – Үзбезнекеләр белән элементгә чыгып булмый, димәк. Элементә юк икән, эшләр хөрти дигән сүз... – Айдар кулына трофей рацияне алып, тоймәгә басты. – Ачык тавыш ишетелде. Кемдер тозлап-борычлап сүгенә иде. – Бочар... Бочар... Ник жавап бирмисең? ... – Катлы-катлы сүгенү сүзләре тезелеп китте. – Эчеп ятасызмы? Иртән нинди шау-шу кубардыгыз анда? Көнә буге дроннар кайнашты тирәгездә! ... – Тагын сүгенү сүзләре тезелде. – Нәрсә, үлемегезне чакырып китердегезме? Башыгызны калкытасы булмагыз!.. Кич, караңгы төшә башлагач, БТР килә сезгә. Десант. Ун кеше. Коры елгада каршы алыгыз. Нәрсә булганын да аңлатырсыз, башкасын да.

Карась аяк өстенә басты.

– Кич диме? Боларны әйбәтләп каршы алырга кирәк. Танкка каршы миналар бармы?

– Житәрлек, – диде Айдар. – Нишләмәкче буласың?

– Киләбез ди бит! Каршы алырга кирәк. Эңгер урап алуға, килү юлына миналар куям. – Айдарның шикләнүле карашын тотып, аңлатма бирүне кирәк тапты. – Аптырама, бу эшнең дә чамасын беләм. Окоптагыларны элементсез калдыргансың бит инде. Үзең әйтмешли, элементә булмаса, үлем генә көтеп ятасы монда. Ярдәмнен киләчәген белмиләр. Без беләбез! Информация – уңышның башы дигән бер полководец. Килсеннәр, мин каршы алам! Коры елганың сөзәк ярыннан төшкәч, шәп урын бар, истә калдырдым. Ротация вакытында солдатлар төягән БТРлар шул сөзәк ярдан төшүгә туктап калалар. Күтәрелсәләр, каршы яктан туптан бәрәчәкләр. Шуңа күрә БТР туктап кала, десантчылар калган өлешне жәяүләп кенә үтәләр.

БТР исә чокыр төбөндә алыштырылган солдатларны көтеп тора. Тирә-якта сазлыклы жир, башка юл юк. Мина куярга шәп инде!

– Бу рациядан үзөбэзнекеләргә чыксам? – диде Айдар уйга калып. – Ешлык билгеле бит.

– «Тегеләр» эләктереп кенә алачаклар, – диде Карась, катгый рәвештә каршы төшеп. – Локацияне ачыклау кыен түгел, секунд эчендә сезнең штабның кайда икәннән белеп алачаклар. Күз ачып йомганчы он-талкан да итәчәкләр.

Ябалак килешүен белдерде.

– Үзем дә шуннан шикләнәм. – Кисәк ачуы кубарылды, урыныннан торып басты. – Вәт, кабихлар, рацияне гамәлдән чыгардылар бит. – Шундук тынычланып калды. – Хәер, рация булмаса, ярты гәүдәне ботарлап ташлый иде ярчык. Күкрәккә эләгәсе булган...

– Миналарны эзерләргә кирәк. Бәлки пехотага каршыларын да куярга туры килер.

– Әле син минәр дамыни? – Нушына килгәндәй, Айдар янә урыныннан торып басты. – Кара әле, беләгенә дә, балтырыңа да сары тасма уралган. Алыштыр, алай безнең якка чыгасы булгач, кызыл тасма ура, – дип, Караська запас тасмасын сузды. Кесәдә гел йөри минем. Кирәге чыкты.

– Өлгерербез... – диде Карась. – Коры елга тирәсендәгеләрне бинокльдән күзәтеп торсалар...

Айдар килешмәде.

– Эңгәрдә күрмиләр алар. Әгәр күрә калсалар, тасма төсен аерып маташмыйлар, шундук өстенә мина жибәрәчәкләр. Аларның гадәтен яхшы беләм.

Карась карышмады, сары тасмасын алып ташлап, кызыл тасма урап куйды.

– Шевроныңны да алып ташла. «Жәһәннәм сакчылары» бригадасыннан икәнсең бит, фәрештә булып кыланасың.

Карась эсир төшкән солдатларга, тылда калган кешеләргә карата кылган явызлыклары белән даны таралган бригадага ничек эләккәннән аңлатып алды.

– Хәзер барысы да буталып беткән. Франциядән кайтардылар да шушы бригадага китереп куштылар. Явызлыкны командирлар, алар тирәсендәге бандитлар кыла. Гади солдатларны әле бер позициягә, әле икенче жиргә илтеп ташлыйлар. Туп өчен корбаннар, кыскасы.

– Франциядә күп һөнәргә өйрәткәннәр икән.

– Башыңа төшсә... Өйрәттеләр. Өйрәнергә яратам мин, – диде Карась, көлемсерәп. – БТРны үзем каршы алам, аларның гадәтләрен мин яхшырак беләм.

– БТР, ун десантчы... Икәү барабыз. – Айдар миналар салынган тартманы ачты. – «Байлык» бар монда...

– Миңа ышанмыйсыңмы? – диде Карась үпкәләгән тавыш белән.

– Ышанмау – бер хэл. Танкка каршы дүрт мина куярга кирэк булачак. Пехотага каршы миналарны да алмый булмый. Берничэне. Ашыкмыйк, эйбэтлөп уйлашыйк. Шактый йөк жыела, үзең генә башкарып чыга алмассың. Булган коры-сары белән тамакны ныгытып алийк, капкалагач, баш ныграк эшләр, маршрутның һәр сантиметрын өйрәнергә кирэк.

Караська ышаныргамы-юкмы, анысын Айдар ныклап уйлап та бетермәде бугай. Хәмиткә операция ясаганда ничек тә саграк булырга, мөмкин кадәр зыян салмаска тырышуын күрөп торды, шуңа күрә аны кулдаш итеп саний башлавын сизми дә калды.

...Кичкә кадәр бинокль кулдан төшмәде, жайлырак маршрутны билгеләп, байтак вакыт мәш килделәр. Коры елгага төшү өчен башта өч йөз метрлап уң яктагы авыш болынлык буенча үрмәләргә туры киләчәк. Әгәр сизмәсәләр, Коры елга ярына житәрәк, алар барасы сукмак өстендә куаклык үсә, шунда посып торырга була. Бөтенләй караңгы төшкәнче, шунда барып өлгөрергә кирэк булачак. Миналарны куйгач, кире кайту өчен ун минут чамасы вакыт кала. Йөгереп узуы икеле, энә каршы окопта хәрәкәт сизелә. Исән калганнары нидер хэл итәргә тиешләр бит инде. Хәмиткә һуш кереп килә, аңа каршы якны контрольгә алу йөкләнде.

Карась, чыннан да, һәр эшкә чос егет булып чыкты. Минага оялар ясау, аларны күзгә күренмәслек итеп маскировкалау – шушы шөгыль өчен ясап куелган кебек.

Айдар, пехота миналарын урнаштырып, өстенә комлы балчык сибештергәндә, Карасьны үртәп алды.

– Нык чарлаганнар сине, ә?

– Алар сине чарлап тормый, бер күрсәтә дә вәссәлам. Калганы үз эшең. Исән каласың килсә, өйрәнәсең. Әйтәм бит, ни өйрәтсәләр, шуңа ябырылдым. Ни өченме?

– Ни өчен?

– Өйгә исән кайтасым килә. Әнигә кайгы буласым килми. Аның нинди хәлдә икәннән чамалыйм. Эшкә барып кайтам дип чыгып киткән кеше бит мин. Хәбәр ирештергәнче күпме вакыт үттә. Көтә, өзгәләндер.

– Әниләрнең барысы да шулай... Минем дә әниң чәчләре агарган. Япъ-яшь, елмаеп-балкып йөргән әни, мин Донбасста чакта, бөтенләй икенче кешегә әйләнгән. Ялга кайткан идем, картайган, кочакка сарылды да елый да алмый, ниндидер аһлы шыңшу гына. Елмая да белми бугай инде. Карашын миңа төби дә катып кала.

– Сугышта үлем гадәти хәлгә әйләнә икән. Сәер, үлемгә күнәгелә. Үлем сайлап тормый, сине көтәләрме, юкмы – куып житә дә исәннәр исемлегеннән сызып ташлый. Утка барып керәсең, исән калсаң – хуп, ятып калсаң – гәүдәңне чәчәкләргә төрөп, кабергә озаталар. Бездә шулай. Гәүдәләре табылса... Күбесе хәбәрсез югалган чутында йөри,

өйдәгеләр хәрби комиссариат тупсасына тузан төшермиләр, аларга жылы сүз дә әйтүче юк. Күпләрне беләм.

Айдар, эндәшми торгач, сүз катып алды.

– Безгә дошман дигәне дә кемнәндер газизе бит... Шулай, Карась, барыбызны да көтәләр.

Эшне төгәлләп, «өн»гә кайтырга борылганнар иде, дрон барлыгын күрсәтүче детектор чиелдый башлады. Айдар куак арасына чумды, ботакларны аралап, һаваны күзәтергә кереште.

– Безне күреп алган булса кирәк, баш очында бөтерелә. «Яшен» бугай.

– Алайса, нигә миңасын ташламый, мизгел эчендә бездән көл генә калдыра бит, – диде Карась, Айдарның артык пошаманга бирелмәвен аңлый алмыйча. – Ябалак, нәрсә булыр бу?

Дрон әле бер якка, әле икенче якка ыргым ясады, куак тирәсен әйләнәп үттә, аннан тагын ерагаеп, бер ноктада торгандай иттә, ул да булмады, безнең позицияләр тирәсенә – бу тирәдән читкәрәк китеп барды.

– «Тегеләрнең» дроны түгел бу. Оператор шомарган, күренә, безнең мина урнаштырганны да күреп торгандыр. Шулай сизәм. Үзебезнең разведчиклар икәннен искәргәндер.

Озаклап торып булмый, «тегеләрнең» билгеләгән вакыты житеп килә, куак арасыннан чыгып, иелә төшөп «өн»гә чаптылар. Тагын дрон-детектор сызгыра башлады. Дрон аларны, башкалар сизенмәсен дигәндәй, һавадан торып озата барган сыман тоелды.

«Өн»гә кайтып егылуға, Коры елга тирәсендә БТР тавышы ишетелде. Карась тәрәзәгә капланды, Айдар тепловизорлы бинокльдән күзәтә иде. Эңгерлек жуелмаган, андый чакта тепловизор бик үк ачык күрсәтми, шулай да БТРның аксыл-кучкыл шәүләсен чамаларга була. БТР өстендә десантчылар күренә. Машина, яр өстендәге чокырсу жирне үткәндә, күздән югалып торды, аннан кинәт калкып чыкты да Коры елга үзененә төшә башлады. Бертын туктап, тирә-якны күзәтеп тә алдылар. Нидер сөйләштеләр, бәхәсләштеләр, сүзнең ни турында барганын аңышып булмый, терәк нокта урнашкан блиндажга разведка ясап алырга ниятләделәр, ахры, аннан бу уйларыннан кире кайттылар булса кирәк. БТР ипләп кенә Коры елга үзәнлегенә төшә башлаган иде, колакны ярып шартлау ишетелде, десантчылар як-яка сикерештеләр, тагын бер-бер артлы ике шартлау ишетелде, БТР дөрләп яна, берәздән эчтәге снарядлар ярылырга тотынды, машинаның көле күккә очты. Шул мәлдә окоптан үз-үзләрен белештермәгән дүрт солдат атылып килеп чыктылар да, кулларын бутый-бутый, нидер кычкырып, БТР ягына таба йөгәрделәр. Берәздән алар төрле якка

таралып яткан десантчылар янына барып житеп, аларны читкэрэк сөйрәргә маташканда, тагын шартлаулар ишетелде.

– Соңгы миналар... – диде Карась битараф тавыш белән.

Төн үтеп, таң беленгәндә, тагын детектор чиелдавы ишетелде. «Өн» каршына дөпелдәп, нидер төшкәне ишетелде. Айдар сак кына ишекне ачты, ике адым чамасы ераклыкта кызылга төрөлгән эйбер ята иде. Кулына төргәкне алды да тиз генә кире эчкә чумды. Дрон моны күзәтеп торган икән, «барысын да күрдем» дигән шикелле, баш очларыннан эйләнеш ясап, кире үз позицияләренә таба очты.

Төргәктә язу, бер шешә су, шоколад плиткалары, кәгазь белән каләм иде.

Карась, шешәне алып, Хәмиткә сузды.

– Эчеп жибер.

Айдар язуну укыгач, елмаеп, биегән сыман аякларын тыпырдатып алды. Хәмитнең сораулы карашын тотып, тынычлана төште һәм язуну кычкырып укып чыкты: «Сәлам, яугирләр! Икенче көн сезне күзәтәбез. Кичәге кыюлык өчен командование исеменнән рәхмәт! Без жибергән төркемме? Яки башкалармы? Аңлатып языгыз, ни-нәрсәгә мохтажлык бар? Ни өчен рациядән бер хәбәр дә бирмисез? Озакламый сезгә квадрокоптер жиберәчәкбез. «Өн» авызына килеп төшәчәк. Язулы кәгазьне шуңа кыстыру жаен карагыз. Урыны бар аның. Сак булыгыз, аппаратка зыян сала күрмәгез!»

Айдар, каләм, кәгазь алып, язарга тотынды: «Без – десантчылар бригадасыннан, корректировкага жиберелгән төркем. Монда Ябалак, Икар һәм бер эсир солдат. Ул да безгә булыша. Икар яраланды. Аңа ярдәм кирәк булачак, эсирне дә монда яткырып булмый – тизрәк безнең якка озату кирәк. Рация сафтан чыкты. Беренче чиратта, рация, запас аккумуляторлар жиберегез. Сезгә «тегеләрнең» ике рациясен озатам. Әгәр квадрокоптерның көче житәрлек булса, урнаштырып карыйм. Ризыклар жибереп торырга онытмагыз, монда ашказаны яхшы тарта, ә «ашханә начар эшли» дип тә өстәде.

Берничә минуттан «өн» каршына квадрокоптер килеп кунаклады. Айдар, чыгып, язулы кәгазьне квадрокоптерның сыртына кыстырды, кыска бауга рацияләренә бәйләп куйды. Кечкенә дә төш кенә икән, аппарат, эш бетүгә, жай гына күтәрелеп, артык биек менмичә, үзәнлек буйлап безнең якка очты.

Айдар, квадрокоптер белән булышканда, төгәл булырга тырышты, битлек киеп чыкты, киёмнәрен дә пөхтә күрсәтәсе килде, һәр хәрәкәтен оператор гына түгел, аның тирәсэндәге офицерлар күзәтеп торганын чамалый иде ул.

(Дәвам киләсе санда.)

Гөлзадә
Әхтәмова



МИХРАБ ЭЗЕ БЕТМИ ЖУЕЛЫП...

Жиңу хисе

Нинди бөөк, нинди данлы Жиңу сүзе!
Кадерледән-кадерле ул Жиңу хисе.
Зур шатлыклар балкытса да бүген йөзне,
Истә әле үткән авыр юллар эзе.

Барлап торыйк орден-медаль алганнарны,
Сугыш мәшһәрәннән исән калганнарны,
Жанын биреп, утка-суга кәргәннәрне,
Туган илне азат итеп йөргәннәрне!

Дан җырлана, узылса да ел арты ел,
Батырларның исемнәре мәңгелек ул!
Яши алар китапларда, мәйданнарда,
Яши алар, яши – искә алганнарда.

Тетрәндерә кайгы-хәсрәт күмерләре,
Миллионнарның өзелгән яшь гомерләре.
Онытылмый – вәхшилекләр мәңге истә,
Ул фажигә хисе җаннан чыкмас һич тә...

...Жиңу дәрте Берлингача рухландырган,
Кызыл байрак һәрчак алга дәшеп торган,
Халкым аны дошман каласына элгән –
Дүрт ел буе яуланылган Жиңу килгән!

Гөлзадә ӘХТӘМОВА (1941) – шагыйрә. С.Сөләйманова исемендәге әдәби премия лауреаты. «Алабугам минем», «Йөрәгемдә яшен», «Күңел ашкынуы» һ.б. китаплар авторы. Алабугада яши.

Фашистларның тырнагыннан йолып калып,
Ауропага без азатлык биргән алып!
Дөнья белә илебезнең батырлыгын,
Без – шул дәһшәт елларында туган буын...

Яз шикелле шау чәчәкле һәм хуш исле
Китми безнең күңелләрдән Жинү хисе!

Алабугадагы изгеләр мәчете

Бабамнарның изге истәлегә –
Таш манара тарта үзенә.
Борынгылык! Гасыр арты гасыр
Эзен салган аның йөзенә.

Күз алдына килә таш мәчетнең
Дүрт зур манаралы сурәте.
Юк туктатыр көчләр шул мизгелдә
Ташып торган хисләр куәтен.

Чулман ярларыннан сәлам биреп
Чакыра ул – күңеле аның киң.
Ә серләре тирән яшеренгән...
Ачылмыйча калмас ул беркөн!

Күзем йомып, шул чорларга узам,
Ишетелә чал таш моңнары –
Үткәннәрнең шанлы кайтавазы,
Мактанычлы, данлы еллары.

Меңбеллыкта тау битенә басты
Әмир Ибраһимның сыны да.
Ул – төзүче, жимерүче түгел
Дип пышылдый жыллар тын гына.

Үтелсә дә гасыр арты гасыр,
Нич онытмый Чулман ярлары
Шушы калкулыкта яңгыраган
Бабамнарның дәртле жырларын.

Мәчет нигезендә сакланылган
Михраб эзе бетми жуелып.
Хәтер яши халкым белән бергә,
Милләт каләбенә уелып.

Кагыла моң иркә дулкын булып
Күңелләреннең иң-иң түренә.
Шуңадыр ул, бәлки, изге жирдә
Хыялларга ирек бирелә –
Дөнья иркән, матур күренә!

Бәрәңге

Без үскәндә, бәрәңгекәй,
Булмасаң да туярлык,
Ачлыктан безне коткардың –
Сиңа һәйкәл куярлык!

Кайнар чагыңны яраттык,
Салкынны да ашадык.
И бәрәңге! Синең белән
Без дус-тату яшәдек.

Көзен кырда качып калсаң,
Язын идең кәлжемә.
Черек булсаң да ашадык,
И бәрәңге, рәнжемә!

Сельпога тапшырдык – уңыш
Чыкканда бераз артык.
Аның акчасына тузган
Киёмнәрне яңарттык.

Авыр елларда өстәлгә
Син мендең иң беренче.
Сине мактап жыр жырлады
Безнең заман кешесе.

Пешә идең казаннарда,
Учактагы көлләрдә.
Беләсендер, игътибар юк
Сиңа соңгы көннәрдә.

Буш торган күпме бакчалар
Зарыгып бетте көтеп.
И бәрәңге! Сөйлим сине,
Яратып, якын итеп.

Аермыйм акка-кызылга –
Мактыйм гел «тәмле» диеп,
Яшьтәшләрем исемнән
Алдында башым иеп.

Жиләкләктә

Жәен ямьле жылы көннәр житкәч
Аланнарда жиләк өлгерә.
Кызарышып пешкән жиләкләрне
Иренмичә жыеп йөр генә.

Яңгыр явып жирен дымландырган,
Таң жилләре сыйпап үстергән,
Чәчәгенә кунып күбәләкләр,
Бал кортлары яшәр көч биргән...

Шуңа йомшак, шуңа сусыл алар –
Жир жиләге, каен жиләге!

Кем килсә дә, хуш исләре белән
Каршы ала жәйнең келәме.

Сөендерә – өлеш миңа да бар
Сыйланырга күмәк табында.
Жанга рәхәт хозурланып йөрү,
Жиләк тәмен тату – тагын да.

Иренемә сеңә жиләк тәме,
Ә йөземә – кояш нурлары.
Бу ләззәттән, татлы куанычтан
Күтәрелә күңел югары!

Милләт укытучысы

Ул йә мулла, йә абыстай була,
Үз йортында үзе укыта.
Халкыбызга дөнъя кысан чакта
Балаларга хәрәф таныта.

Милләтеннән ул һич йөз чөерми,
Укытканга Себер китсә дә.
Үз халкының йөз аклыгы була,
Сөргеннәрдә урман киссә дә.

Гел үзгәрә белем сукмаклары,
Тыныч түгел дөнъя – болгавыр.
Алышынып тора алфавитлар,
Ничек жиңел булсын – бик авыр...

Мәктәбенә бара укытучы,
Сукыр лампа гына янса да.

Жан жылысын бирә балаларга,
Заман жиле усалланса да.

Авырлыкны жиңеп эшли белә.
Борынгыдан күчкән ул гадәт.
Ул – балкышы белем дөнъясының,
Күңелендә сөю-сәгадәт.

Татар мөгаллиме булып кала,
Дәресләре кыскартылса да.
Киләчәккә өмет белән карый,
Илдә нинди вакыт булса да.

Ышана ул – туган телен саклап
Калыр аның укучылары.
Рәхмәт сезгә, татар милләтенен
Көчле рухлы укытучылары!

Сорау

Сабый бала туган көннән
Яудыра азмы сорау?
Ә дөнъя – киң! Мөмкин түгел
Аны тиз генә урау.

Күпме кызык яңалыклар
Жирдә, күктә, суларда.

Бер гомер житмәс, төшенеп
Берәм-берәм санарга.

Яшәр өчен, сулар өчен
Китә даулау тигезлек.
Һәм жиһанда гомер буе
Эзләнелә дөреслек.

Кем туп-туры, ә кем урап
Сорауга жавап таба.
Ышан-ышанма – тынгысыз
Күңел төпченеп яна.

Сана-санама – табылыр
Йөз сорауга мең жавап.
Сабыйлыктан картлыккача
Яшәлә нидер сайлап.

Аны санарсың бәхет дип,
Йә – чираттагы уныш.
Сорау – сынау! Сынау – сорау!
Имтихан ала тормыш.

Сөендерер-көендерер
Нәкъ сиңа чыккан «билет».
Уйланып-сыналып яши
Һәркем дөньяга килеп.

Гомер көзе

Сары яфрак коела жир өстенә –
Кай тарафка барып син чыкма.
Бу бары тик фасыл алышынуы,
Ә син, гомер көзем, ашыкма!

Ак каеннар язын яшелләнер –
Безнең белән бар шул аерма.
Яшәрүләр безгә мөмкин түгел,
Тик син, гомер көзем, кайгырма!

Безнең көзләр озын-озак булсын!
Булсын аның шиңмәс гөлләре,
Яшәргә дәрт бирер, бүгенгәчә
Сакланылган сынмас егрәм.

Ул егрәне өмет дип атармын
Мин – хыялый, шигъри юлларда.
Гомер көзенең дә үз яме бар,
Хәерлегә кирәк юарга!

Күкрәде күк

Шаулады күк. Күкрәде күк.
Торды ялт-йолт яшенләп.
Утлы чыбыркы шартлады,
Койды болыт яшен дә...

Юып үтте бакчаларны,
Урманнарны, кырларны.
Уятты ул кешеләрне,
Йоклыйлар дип тормады.

Искә төшерсеннәр дипме,
Вәгъдәсен онытканнар?
Тәүбә итсеннәр диепме
Иманын суытканнар...

Курыкмыйча яшәүчеләр
Табигатьнең үченнән.

Нәрсә генә әйтмә, күкләр
Көчләрәк шул кешедән.

Күк күкрәү, яшен яшһнәүләр
Жанга олы шом сала.
Кемдер куркып дога кыла,
Ә кем уйланып ала:

Еракта шулай гөрселдәп,
Канлы сугышлар бара.
Баш очында тимер кошлар
Коя төзәлмәс яра...

Шаулады күк. Күкрәде күк.
Чыбыркысы шарт та шорт!
Кем ишетте, кем йоклады.
Имин булсын туган йорт!



Луиза
Янсуар

МИНЕМ ЧЭЧЕМ ЖИДЕ ТОЛЫМ

ТАРИХИ-УЙДЫРМА БИОГРАФИЯ

Атеист

Минем Янсуар эбием атеист икэн. Белгэч, бераз аптырап калдым. Чөнки моңарчы бернэрсэ дэ аның атеист булуы хакында сөйләмәде миңа. Дөрөс, бу хакта үземнең дэ әллә ни уйлаганым булмады. Әмма бу сүз мине сискәндерде, чөнки, Кибәч эбиемнең әйтүенә караганда, атеистлар ожмахка эләкми, аларны тәмуг газаплары көтәргә мөмкин икән.

Мин үзем моңа шикләнеп карыйм: ничек инде тәмугка ышанмаган кешене тәмуг газабы көтә ала? Әмма Кибәч эбием бу хакта, билгеле, миннән күбрәк белә – аның «иманга килми киткәннәрне» күргәне бар, аннары алар төшләргә кереп дога сорыйлар, ди. Житмәсә, әнкә эби белән бергә күрешсәләр, карт бер партияле житәкче абзый турында еш искә алалар: имеш, үлем түшәгендә ятканда, соңгы сулышы житкәч, ул Иман китабы соратып алган, «Әй Күктәге Атабыз»ны укуларын үтәнгән. Үлеләр рухына шәм куйганда, Кибәч эби шул абзыйны искә алып дога кыла, зиратта каберенә тары ярмасы сибеп: «Святой Алла, Святой Кодрәтле, Святой Үлемсез, безне, жазыклыларны, жарлыка», – дип әйтеп уза.

Безнең Янсуардагы өйдә – эби белән бабайларда да, эти белән эни өендә дэ – Кибәч эбиемнәрдәге кебек тәре почмагы юк, Иисус белән Изге кыз Мария, әулияләрнең сурәтләре дэ тормый. Иман укып, келәү дэ итмиләр.

Миңа моны эти белән әнинең укытучылар булуы белән аңлаталар. Иске иманны тотса, әтигә җавап бирәсе була икән. Башта РОНОда: «Ул – укытучыларның кремле», – ди Кибәч эбием, аннары – партия каршында. Партия каршында – хәтәррәк, имеш, безнең нәселдән инде анда кемдер җавап тоткан. Әмма миңа кем икәннен әлегә әйтмиләр. Мин аерып кына сорамыйм да, олылар ул теманы күтәргәнне яратмый. Әллә нинди сәер бер ымнар теленә күчәләр.

Дәвам. Башы 7 нче санда.

Мин ул жавап тоткан туганыбызны кайчак буталчык-шомлы төшлөрдө күрөм: менэ ул озы-ы-ы-ын кызыл келэм буйлап иптэш Брежнев каршына бара. Э иптэш Брежнев, озы-ы-ы-ын кызыл комач япкан өстөл артында утырып, аны көтө. Озак бара, һаман барып житэ алмый. Ул арада иптэш Брежнев алышына да, властька иптэш Андропов килэ. Ул да шул кызыл өстөл артында безнең туганның килгәнөн көтеп утыра. Теге килеп житми дә житми. Мин инде аны ашыктырырга кирәк, нишлөргә икән дип тә уйлый башлайм. Ул арада өстөл артында иптэш Черненко алышына. Э бу һаман барып житэ алмый.

«Кызыл төш»тән мин гел кара тиргә батып куркып уянам. Әллә барып житэ алмаганыннан куркып, әллә барып житмәвенә куанып... төгөл бер фикергә килә алганым юк эле.

Миннән еш кына өйдә ярымшаяртып сорыйлар: «Кызым, безгә кем папай ашата иде эле? Э хәзер кем папай ашата?» Мин тиешле тәртиптә жавап бирәм: «Брежнев бабай ашата иде, аннары Андропов бабай ашатты, хәзер Черненко бабай ашата»¹.

Шулай берсендә мин сак кына сорарга жөрөт итәм: э партия этидән нәрсә тели? Бездән Иисус теләгәннемә? Ул жәйдә мин Кибәч әбиемнән Иисус һәм Аның бездән нәрсә теләгәнә турында төгөл инструктаж алып кайткан идем, монда да ачыклык кертергә булдым. Минем шул соравымнан соң, гайлә кечкенә составта булса да – эти, эни, мин – жыелышка жыелды. Шунда миңа китаплардан укылган, кинолардан каралган, әбиләр сөйләгәннең берәз башкачарак, тулырак версиясен ачык мисаллар китереп аңлаттылар.

Эти – партия әгъзасы, э партия Ленин бабай яклы. Нәрхәлдә, булган. «Хәзер партия инде бик нык үзгәргән, билгеле, эмма Ленин бабай булмаса, без эниенң белән училище, институтларда укый алмас идек, – ди эти. – Акыллы гына, тәртипле генә булып үсеп житсәң, яхшы укысаң, син дә университетта укырсың», – дип тә өсти.

Университетны мин беләм – откыткаларда күргәнем бар, Казанга баргач, мине анда алып та бардылар. Мин хәтта олы бер колоннасын кочаклап та карадым. «Менә, кызым, монда Ленин бабаң укыган, сиңа да укырга насыйп булсын иде», – диде энием.

Мин Ленин бабайны яратам, бигрәк тә аның кечкенә чагын, житмәсә, ул – безнең районнан. Кокушкинода аның эти-эниләре белән яшәгән йорты да бар, имештер, аны ярлыларга якты тормыш бүлөк итәргә теләгәнә өчен эзәрлекли башлагач, ул шунда кайтып торган.

Гомумән, ул революция тарихы миңа эле бөтен тулылыгы белән аңлашылмый, анда бик буталчык, тоташ дошман да дошман... Янсуар әбием, бабай белән бәхәсләшкәндә, еш кына: «Патшаның гайләсен

¹ 1964–1985 елларда КПСС Үзәк Комитетының Генераль (Беренче) секретарьлары.

дөмөктөрөп, канда төзелгән, дошман эзләп эзәрлекләгән дәүләт бәхетле була алмый!» – дип кызып китә. Кибәч әбием: «Безнең иң олы дошманыбыз – эчебездә, үз иблисебезгә баш бирүдән куркырга кирәк», – ди.

Иблис Иисусны чүлдә ничек котыртканын безнең әллә ничә укыганыбыз бар. «Әгәр син Ходай улы булсаң, боерык бир: бу ташлар ипи булып әверелсен», – ди ул башта Иисуска. Аннан аны Күккә күтәрә дә югарыдан түбәнгә томырылырга куша. Янәсе, ул Алла улы булса, фәрештәләр аны кулларына күтәрәп алып, саклап калырга тиеш. Күрсәтсеннәр – ничек кадерле ул аларга... Аннан, бөтенләй азынып, үзенә баш орырга, буйсынырга өнди... Иисус: «Атамнан башка беркемгә дә баш ормыйм һәм буйсынмыйм, – дип, нык тора. – Кит минем янымнан, Иблис...» – ди.

Мин боларны күз алдымнан кичерәм дә уйлап йөрим: ничек шулай, Иисус кебек нык тора торган булырга өйрәнергә икән?!

– Нина, Луизага псалымнар жазылган чиркәү урамасы² алдым, иртәнге-кичке догаларны өйрәттем, чумылдыргач, кидерергә кач та эзерләдем, – ди Кибәч әбием, безне арбага утыртып, Янсуарга озата төшкәндә. – Анысы инде – Коля белән үзегез ничек хәл итәрсез, мин сезнең карарга кысылмыйм... Эмма догаларын укысын, жәме, тыймагыз... – Аннары, Камай күпере янында тукталгач, инде без үр менәр алдынан тагын өстәп куя. – Начта ул – атеист, эмма Ходай бар, берүк балага укымаска кушмасын...

– Нишләп алай итсен инде, эни, бер дә борчылма, укыр, без дә исенә төшереп торырбыз, доганың зыяны юк, файдага гына... – ди энием, әбине кочаклап сабуулашып.

Әби безне иманнарын укып озатып кала, арбадагы кәржиннәрнең берсенә, күчтәнәчләр арасына, качманган су³ салган шешәне дә чумдыра. Озын-озак кышкы кичләрдә, мин ютәлләп чирләгәндә йә, Яңа ел булып, сәхнәдә су бие шигыр укуп, ипекәй күтәрәп торып күзсенгәндә, энием белән Янсуар әбием мине шул качманган су белән сыпыралар да Кибәч әбием өйрәткән иманнарны укырга кушалар.

«Аллалылар Алласызларны жылата!» – дип, чиркәүгә дә, чиркәү яклыларга да гел кизәнергә эзер торган атеист Янсуар әбием андый кичләрдә колагыма гына болай дип пышылдый:

– Жокла, кызым, син жоклаган арада, төшеңә кереп, пярштән сине савыктырсын, архангеллар⁴ – дөнжаны...

² Иманнар жазылган чиркәү урамасы – кара атлас тукумага 90 нчы псалом язылган, чиркәүдә изгеләндерелгән пута. Ул кешене куркудан коткара, хәвеф-хәтәрдән, авырулардан, ялгыш адымнардан саклай, жан тынычлыгы бирә дип ышаналар.

³ Качманган су – 19 гыйнвар көнне православие календаре буенча олы бәйрәм – Хачману көне (Крещение). Ул көнне, төнге келәүгә барып, аруландырган су алып кайталар. Бу су сихәтләндрү сәләтенә ия, Ходай мөгжизасы санала.

⁴ Архангеллар – гади тел белән генә фәрештәләр дип әйтү күнегелгән. Асылда, фәрештәләр, керәшенчә итеп әйтсәк, пярштәләр чины, өч иерархиягә бүленә. Шуларның берсе – архангеллар.

Янсуарга әби мине ике яшем тулып узгач алып кайткан. Ул чакта мин, салкын тидереп, бик озак һәм каты авырганмын. Житмәсә, больницада инфекция йоктырып, тагын да авырайганмын. «Хәле критический», – дип куркытканнар әнине. Әби, килеп, икебезне дә, врачларның ай-ваена карамыйча, өйгә алып чыккан. «Болай да – недоношенный, кило жиде йөз булып туган бала, жә үтерерсез, под свою личную ответственность, не обсуждается», – дигән.

Әтине, Казаннан педагогика институтын яңа гына тәмамлап кайткан математикны, Кәвәлдә укытырга чакыртып алганнар. Мәктәп директоры итеп куйганнар. Әни, ул кайтканда, Янсуарда башлангыч классларны укыткан.

Чынлыкта, әтинең авылга әйләнеп кайтуы да әни өчен булган – аларның биш ел буена бер-берләренә язышкан сигез йөздән артык хаты бар. Әтинең хатлары – егермешәр битле.

Минем туу турындагы таныклыгымда, Янсуар әби теле белән әйтсәк, метрикада «Кәвәлдә туган» дип язылган. Әмма мин, ни гажәп, Кәвәлне бөтенләй диарлек хәтерләмим. Бик вак һәм тонык фрагментлар гына: әти белән әнине фатирда тоткан ялгыз карчык – Начта әби, Кәвәлнең чокыр кебек урамнары, авыл читенә илтә торган озын юл, урман посадкасы, күршеләрнең өйләрендә яшәгән дәү ташбака... Иң жетә күз алдымда торган сурәт – энә шул идән буйлап үрмәләп йөргән ташбака инде.

Янсуарга килеп тора башлаганымны да мин әйбәт хәтерләмим. Әллә нинди кызыл томан аша. Баштарак әти белән әнине бик сагынуым, алардан башка узган һәр секундның ничек авырттырып озак узуы гына истә. Аннан анысын да янә кызыл томан күмеп китә. Аларның һәр көнне яки көн аралаш, дәресләрдән соң, жиде километрны монда жәяүләп йөрүен ул чакта мин әле белмим.

Томан тарала башлаганда, әби минем аркама һәм табаннарыма бик нык яндыра торган горчичниклар куя, пешкән бәрәңгене изеп, ситсы яулыкка төреп, муеныма урап, әллә ничә юрган белән томалап яткыра. Үләннәр салып кайнаткан зур кәстрүлгә башымны идереп, өстән одеял ябып, парын суларга утырта. Әллә нинди укшыта торган төнәтмәләр эчерә дә, калак белән артыннан бал каптырып, караватка сузып сала, як-ягыма мендәрләр өеп чыга.

Төннәрен әбинең чабылдыклы караватында без бергә йоклыйбыз. Берничә сәгать саен ул, мине уятып, төнәтмәләр эчерә дә: «Инде пич кебек жар бәреп тормый, берәз суынасың, бала», – дип, кабат төреп яткыра. Әмма мин аның сүзләрен сәер дә, ялыктыргыч та гөжелдәү аша ишетәм.

Шулай төннәрнең берсендә уянып китәм дә чыбылдык артында зу-у-ур шәүләләр күрәм. Котым алынып куркып ятам-ятам да, әбинең

кочагыннан шуып чыгып, үрелеп, чыбылдыкны бераз ача төшәм. Ә анда... миңа эти белән эни бүлэк иткән кызыл тышлы «Русские народные сказки» китабындагы кызыл сарафанлы кызлар, кисеп алгандай яссы фигураларын хәрәкәтләндереп, алагаем дәү кыяфәт алып, әйлән-бәйлән әйләнә. Тәрәзәдән төшкән ай яктысы челтәр пәрделәрдән саркылып керә дә йөзләренә төшә. Ә йөзләре – юк, аның урынында ап-ак бушлык кына.

Бу биюне мин әсәренеп озак күзәтәм. Караваттан шуып төшөп аларга кушыласым килә. Кыбырсып, төшмәкче булам. Минем кыбырсудан әби уянып аһ итә дә юрганга төреп ала:

– И бала, температураңны кырыктан көч-хәл белән бераз төшердек... Харап буласың бит... Тагын подтопкага әйләнгәнсең... Ничек соң жоклап киткәнмен?!

Мин аңа кызыл сарафанлы фигураларны күрсәтмәкче булам, аларның биюләрен. Төртәм дә төртәм, ә ул карамый да.

– Әби, алар китаптан төшкәнме? Ничек төшкәннәр? Кем аларны кисеп алган? Актарып карарга кирәк... Актарып карарга кирәк... – дип өзлексез кабатлыйм.

Бабай да уянып чыга.

– Тагын саташа бала... – дигән тонык тавышын ишетәм.

– Анасы белән атасына нәрсә әйтермен... – дип, өстемә үк иелә әби. – Үз җаваплылыгыма ышандырып алып кайттым бит...

Өстемдәге фланель ночнушканы салдырып, тәнемне камфорный спирт белән уалар. Тончыктыргыч, укшыткыч ис бөтен өйгә тарала. Ике якта да утларны кабызып, тыз-быз киләләр. Бабай ашыгып киенә. Мин, аларның ник болай хафаланганын аңлый алмыйча, тәкърарлавымны дәвам итәм:

– Алар кызыл китаптан төшкәнме? Кем кисеп алган? Актарып карарга кирәк...

Кулларымны сузам, әмма алар камыр кебек сузыла да, әби белән бабай, кечерәеп, миннән әллә кая китеп ерагая. Гәүдәм мине тыңламый. Кызыл томан куерганнан-куера.

– Тизрәк Марияны⁵ уятып алып кил, капкаларын ачса гына жарар ие, ачмаса, тәрәзләрен шакы, дөмбәслә генә, Әләксей... Тагын кырыктан узып бара...

Әбиңең борчулы тавышы кызыл томан эчендә эреп югала. Мин, тыңламый башлаган иреннәрем аша пышылдап өлгерәм:

– Актарып карарга кирәк...

...Озак авырганнан соң җиңеләеп калып уянганымны яхшы хәтерлим. Чалт аяз кышкы көн иде ул. Искитмәле матур, карлы бизәкләр төшкән тәрәзәләрдән, көмеш очкын булып биеп узып, ап-ак кояш карый. Әби, чыбылдыкны ярым ачып, ефәк пута белән буып

⁵ Мария түти – без бала чакта Янсуардагы фельдшер. Кар белән боз ашаганыбызны да, авызыбызга кирәкмәгән үләннәр капканны да өйләре түбәсендәге флюгер күрсәтеп тора дип ышандыра иде.

куйган. Алдагы өйнөң куе сары төскө буялган идөннөрөнө көлтө-көлтө кояш нуры төшө.

Иң беренче тойган тойгым: өстөмдөгө юрганның авырлыгы. Аны ачар өчөн кулымны шудырып чыгарам да танымый торам. Бу бит минем кулым түгөл...

Арттагы өйгө илтө торган ишекне шулай ук ачык калдырганнар. Күрөсөң, минем тавышым-тыным чыкса, ишетелсен диптер. Анда савыт-саба зеңгелдөгөн аваз, сөйлөшүлөр, көлөшүлөр ишетелө. Бөлөш исе аңкый. Ул истән минем кинөт бөтөн рецепторларым уянып, башым эйлөнөп китө. Инде күптөн ашамаган булуым искө төшө. Авызыма сулар тула.

Юрганны көчкө ачам да аякларымны идөнгө шудырам. Алар да сээр. Гүя минеке түгөл. Идөннөң тэрээдөн төшкөн нур көлтөсө сузылган урынына китереп басам, нурның жылысын тоям.

Кызыл томан бүтөн юк.

Дөнъя ап-ак.

Торып басам да хөлсезлектөн чайкалып китөм. Ул арада тавышлар якыная, мин аларны таный башлыйм.

– Кызым! Кай арада тордың?! Ун минут элек кенө кереп караганда, йоклый идең... – Энием мине һушны ала торган тәмле ислөр аңкыган жылы, назлы кочагына күтөрөп ала. Ул көрөн төстөгө кызыл һәм зәңгәр чөчөклөр төшкөн, муенында эре төймөгө төймөлөнөп куя торган, мин яраткан кримплен күлмөген кигән, биленө эбиниң сары альяпкычын буган. Мин ул сөңдергән ислөр арасыннан, ниһаять, аның үз исен табып алам да бөтөн үпкәмә тулырлык итеп тәмләп исним. – Кая эле, сине яткырыйк...

– Бөлөш ашарга торам, – дип пышылдыйм мин, күптөн әйтелмөгөнгө, берәз сээррәк яңгыраган хәрәфләрне бер жөмлөгө жыеп.

Ул арада алдагы өйгө, шулай ук мин яраткан кызгылт-сары күлмөген киеп, айбагыр чөчөклөрө төшкөн альяпкычын һәм яулыгын япкан, муенына эре мәржәнөн таккан эбием дә йөгөрөп керө. Аның артыннан – эти, Янсуар бабай, Анный жырак түти белән Сандра жырак түти, Ак түти, Кибәч эби... Барысы да шундый матур киенгәннөр, йөзлөрө алсуланып киткән, үзлөрөннөн пешкән ризык белән пич ислөрө аңкый.

Миңа эни белән эти алып кайткан яңа матур фланель күлмәкне кидерәләр. Ул куе сары төстө, аңа кызыл кишер тоткан зәңгәр куян балалары төшерелгән. Эни аның түгәрәк якалары белән жиңнөрөн жемелдәвек зәңгәр тасма белән бизәгән. Аякларымны да эче мехлы, тышы күн, чигүле өр-яңа зәңгәр чүөклөргө шудыралар.

Миңа бөтөнләй рәхәт булып китө. Эни, мине алдына утыртып, тузгып беткөн чөчләрөмне һәйбәтләп тарый да кызыл бантикларымны кушып үрө.

– Син авырган арада Иисус та туып куйды, кызым, Туым⁶, житте – ди Кибэч эбием, берөзлексез минем кулларымны, аякларымны сыпыргалап. Аннары, кинэт күңеле тулып, әйтеп куя. – И, жабыгып та киткән соң, нарасый... Бу Туымны күз текәп көтеп алдык бит, Яраббиди...

Аңа толыбына ияртеп урамнан ап-ак пар болыты алып кергән, ишек аша гына үрелеп баккан Кибэч бабай мөгрәп куя:

– Баланың үз алдында сөйләнеп утырма сана инде...

Пар бөркеп торган озын көрән толыплы, кар сарган колакчынлы бүрекле Кибэч бабай әйтерсең Кыш бабай. Юк, Изге Микулайның⁷ үзе!

Мин аларның барысын да берьюлы күрүемнән эчем тулы оп-олы бәхет һәм рәхәтлек кичерәм. Бу бәхет белән рәхәтлек ничек сыя икән анда дип уйлап утырам. Аларга да моны әйтәсем килә, эмма сүзләр таба алмыйм. Аннан бәләш исе тагын да көчәя төшә, аңа Анный жырак түтинен балан бөккәне исе килеп кушыла. Минем эчем, барысына да ишетелерлек каты гына «кикрикүк итеп» куя. Дәррәү көлеп жибәрәләр. Ахрысы, эчем бушап калган да, шуңа анда бәхет тулырга урын иркенәйгән дип фаразлыйм мин.

– Кызымны ашарга алып чыгарга кирәк, бетмәс сезнең сүзегез, – дип, тәти итеп үрелгән чәчләремнән сыйпый-сыйпый, күтәрәп ала Янсуар бабай.

Барыбыз бергә жыелышып, арттагы өйгә, өстәл янына чыгабыз. Миңа бәләшнән иң шулпалы, иң тәмле өлешен салалар да башта бал кашыгыннан каптыралар. Мин моңа бик нык карышам. Кулыма үзем олы кашык тотып каерып ашар өчен көрәшәм.

– Болай булгач, була... – дип мөгрәп куя Кибэч бабай, елмаеп. Аннан әле урам суыгын һәм ат исен саклаган көрәк кадәр кулы белән аркамнан сыйпый.

Миңа алтынсу-кызыл каймалы агач кашыгымны тоттыралар.

Теге бәхет, ашагач, минем эчемә сыймый башлый, ташып, саркылып чыга да өйне тутырып очып йөрергә тотына. Шул чакта дәү кызыл фигуралар искә килеп төшә: аркама салкын йөгәрә.

– Теге кызыл китапны табарга кирәк...

Янсуар эбием сагаеп кала. Кашыгын куеп, торып ук баса:

– Авырганда да саташып бетте шул китап дип, хәерле булсын, – ди дә аны табарга алдагы өйгә кереп китә.

– Без сиңа яңа матур китаплар алып килдек, – ди әтием һәм аларны алдыма китереп өя. Анда – «Яшел докторлар» дигән буягыч-китап,

⁶ Туым (Раштуа, Сәүмәт, Авыз ачу көне) – Алла улы Иисус Христосның Изге Кыздан яшь бала булып, адәм рәвешен алып, фани дөньяга килгән көне. Пасха (Олы бәйрәм, Олы көн) – Иисус Христосның, үлемне жинеп, терелеп торган, Коткаручыбыз булуы расланган көн. Туым көнне балалар, славут жырлары жырлап, өйләргә кереп йөри.

⁷ Изге Микулай (Николай Чудотворец) – православие динендәге иң хөрмәтле изгеләрнең берсе, аны «изгеләрнең изгесе» дип атыйлар. Ул – кешеләрне яклаучы, игенче һәм терлекчеләрнең булышчысы, саяхатчеләрнең, дингезчеләрнең коткаручысы. Аңа багышлап Язгы һәм Кышкы Микула (Микулун) бәйрәмнәре уздырыла.

шуны буяр өчен төсле карандашларның дәү тартмасы. «Мальчиш-Кибальчиш», «Чук и Гек», татарча Андерсен, Фәнис Яруллин әкиятләре. Һәм тагын... зур сарайлары калкып китеп ачыла торганы, бигрәк тә матуры – «Сказки. Братья Гримм» дигәне. Анысы – иң шомлысы да, иң кызыктыргычы да.

Әмма мин әби барларга кереп киткән «Русские народные сказки» китабын көтәм. Сак кына аның теге кызыл сарафанлы биюче кызлар төшерелгән битен ачам. Ни күзем белән күрим, кызларның барысы да үз урынында. Йөзләре дә бар.

Җиңел сулап куям. Өйне тутырып очып йөргән теге бәхет кайтып төшә дә кабат күзәнәкләремә кадәр сеңеп бетә.

– Ярый әле, мин сездә туганмын, – дим, барысына да тутырып карап.

Өстәл артындагылар кинәт, авызларына күтәргән кашыкларын каба торган жирдән тукталып, бер мизгелгә сүзсез калып, миңа текәлә. Беләм, аннары алар бу сүзләргә үзара кат-кат искә алып сөйләшчәк, мәгънәләр эзләчәк. Әмма миңа барыбер! Мин, ниһаять, теге сүзләргә дә хәрәфләрдән жыеп әйтер хәлгә киләм:

– Мин шундый бәхетле!

Бөтенесе арасыннан иң беренче булып Кибәч әби телгә килә дә аркамнан сөеп куя:

– Бәләшәң суына, балам... Жаңа туган Бәләкәч Иисусны олылап, жәле, кабып ашап жибәр, әйдә!

Һәм мин барысы белән бергә бер өстәл артында утырып, үз агач кашыгым белән каерып алып, Янсуар әбиемнең Җир йөзенадәге иң тәмле бәләшәң ашыйм.

Урсай

Кибәч әбием белән бабам башта Кызлауда⁸ яшәгән. Бер кичтә зур бәхәс кубып, бабайның энесә аларга төп йортны бушатырга кушкач, әби белән бабай озак уйлап тормаган: дүрт яшь ярымлык яшь бабайны, өч яшьлек әтине тиз генә торгызып киендергәннәр дә, булган кадәр әйберләрен чемоданга жыеп, аны аркылыга бау белән бәйләп, төн уртасында Югары очтагы туганнарда чыгып та киткәннәр. Аларда ике кич кунган арада Кибәч бабай Кызлауда йорт килешкән, һәм алар шунда күченеп утырган.

Кибәч бабай ул чакта межага жирләр бүлгән, бригадир булып эшләгән, әби – колхоз эшендә. Кызлаудагы йортны: «Кечкенә генә бер бүлмә иде ул», – дип искә ала яшь бабай, әти әллә ни хәтерләми. Анда аш өстәле, берничә урындык, йоклар өчен сәке булган. Бабай пич житкереп кәргән.

⁸ Кызлау (Козловка) – Кибәчтән 3 чакрым ераклыкта урнашкан рус-кәрәшен авылы, хәзерге вакытта юкка чыккан авылларда карый.

Тора-бара яңа өйдә, минем булачак урсаем Зоя тугач, урындык-сәкегә бишек тә өстәлгән. Бабайның уңган кулы белән йорт иркәнәйгән, каралты-кура, бакча барлыкка килгән. Ул Кибәчтә дә, зурдан кубып, өй торгызырга керешкән.

Гомер буе кешеләргә буралар бурады ул. Жәйләрен безнең утар эчендә кайчакта берьюлы жидешәр-сигезәр бура кукраеп утыра иде. Кайсыларын килеп, төяп алып китәләр, ул арада, бер төн эчендә диюләр төзеп куйган әкияттәге бакыр, көмеш, алтын сарайдай яңалары калкып чыга тора.

Кибәч белән Кызлау арасы – өч чакрым гына, бабай белән әби колхоз эшендә булганда, яшь бабай белән әтинең гомере шул ике арада теркелдәп йөрөп узган. Яшь бабай, әтидән яшь ярымга олырак булгач, күбрәк үз иптәшләре белән уйнаган, ияртеп алып чыккан жирдән әтине еш кына калдырып киткән. Шулай берсендә, арыш арасында йөргәндә, әти йоклап китеп, шунда калган. Аны күрше авылларның берсеннән Кызлау аша Кибәчкә килүче Әминә апа дигән кеше, юл читеннән күреп, арыш басуы арасына кереп табып алган. «Тукта әле, Шараларның кечкенә малае түгелме соң бу», – дип, уятып, кап-кара тузанлы битен кулъяулык белән сөртеп, чырамсыткан да әбиләргә кайтарып тапшырган.

Ә икенче юлы, яшь бабайлар белән бергә Кибәчтә клубка кино карарга качып кергән жирдән, әти шулай ук мич артында йоклап калган. Төн уртасында Кибәчнең авыл клубы яныннан узышлый, иләүләп бала елаган тавышны ишетеп, кунактан кайтып килгән Кәрпи Күчи әби: «Син кем баласы?» – дип сораган да, төшенгәч, әби белән бабайларның тәрәзен барып шақыган. «Начтук, кара әле, бөтен балаң да өйдәме?» – дигән. Карасалар, яшь бабай белән жәен бездә кунып йөргән туганнарның балалары сәкедә тәгәрәп йоклап ята, ди, ә әти – юк. Әтине кара төндә, клубның ватык тәрәзәсеннән кереп алганнар.

Кызлаудагы өй кара күмергә калып янгач, яңадан Кибәчкә күчкән әби белән бабай. Күрше-күлән малайлар уйнап йөргән жирдән ут чыгарган да, безнең өйгә дә килеп капкан. «Бик кызу жәй иде ул, – дип искә ала Кибәч әби, – өйләрнең түбәсе – салам, жарты урам көлгә калды ул чакта».

«Жанасыз!» дигән сөрәнгә алар басудан Кызлауга йөгереп кайтып төшкәндә, өйне инде ялкын чорнап алган һәм түшәмнәрне тетеп төшерә башлаган булган. Яшь бабай да, әти дә, бәхеткә, урамда уйнап йөрөп калган, ә менә бишектәге урсай – имезеп йоклатып калдырган килеш өйдә. Әби, ике дә уйламый, ут эченә томырылып кереп, үзе яна-яна, урсайны күтәрәп алып чыккан.

Без үскәндә инде Кызлауда беркем дә тормый иде, нигез урыннары белән ташлар гына бар. Бала-чага анда уйнарга менеп йөрибез. Кызлауда өрәкләр бар дип куркыталар, безнең аларны бик тә

очратасыбыз, күрәсебез килә, әмма алар никтер чыкмый-күренми. Кызлау, гадәттә, кояш баеганда матур: көтү кайтып, бөтен тирә-юнь кызылга күмелгәч, алтынга мангандай алагаем ташларга кунаклап, нурга коенып, Кибәчкә карап утыру – үзе бер хозурлык.

Әби белән зиратка менешли, без Кызлауга еш сугылабыз. Шундагы олы бер ташка утырып, әби миңа урсайны ничек уттан алып чыгуы турында сөйли. Мин ул тарихны яттан беләм, әмма барыбер ым да итми тыңлыйм. Әбигә сораулар да бирәм. Кибәчкә кайтарганда, әни белән әти миңа кат-кат кисәтеп, әйтеп куйган иде: «Әбиң янында берүк урсаң турында искә төшермә, кызым, сорашма, сак бул, яме!»

Баштарак мин ул кагыйдәне бик тырышып, жиренә житкереп үтәдем-үтәдем, ә берсендә, икәү мунча кергәндә, әби, чем-кара толымнарын сузып салып, сүтеп тараганда, миңа: «Синнән башка кемдер жанында Зояны искә алсам, жуаталар, ә миңа жуату кирәкми бит, кызым... Жә ул бөтенләй булмаган кебек кыланалар, жарый әле, син бар сөйләшергә...» – дигәч, әни белән әтигә биргән вәгъдәмне боздым. Һәм әбигә икенче вәгъдә бирдем: без икәү беркайчан да урсай дөньяда булмаган кебек итеп кыланмыйбыз!

Урсайны ничек жирлэгәннәрен мин аермачык хәтерләмим. Венок тотып, авыл башына кадәр барганымны хәтерлим. Әбиң табутка чатырдатып ябышканын, аны аннан кулларын каерып, аерып алганнын. Дәү түтиңең туганым апа белән әнигә: «Начтукны бик сакларга кирәк инде хәзер, башы китеп шашмаса гына жарар иде, ярабди...» – дигән сүзләрен. Мине авыл кешеләренең сөеп-сыйпап: «И бала, урсаңсыз калдың шул, урсай бит ул гомер-гомергә кирәк, нишләтәсең инде... Бу кадәр дә Зоя булырсың икән, абау жаным...» – дип әйткәннәрен...

...Аннары мин нигәдер бик каты арып киттем дә, кинәт кенә кемнәңдер куенына сыенып, йокыга убылдым.

Мине Кибәч халкы кечкенәдән урамда тотып алып: «Суйган да каплаган Зоя бу Шараларның кечкенә кызлары, ә кайсыныкы соң әле бу – Генаныкымы, әллә Коляныкымы?» – дип сөя. Мин инде кайберләренә кат-кат кабатлаган булсам да, сабыр гына тагын бер мәртәбә ачыклык кертәм: «Мин – Коляныкы, Генаныкылар – икесе дә малайлар. Олысы – Руслан, кечесе – Марсель. Истә калдырыгыз!»

Урсай минем күз алдымда гел Казан читендәге өйләре болдырына йөгереп чыгып: «Луизаны алып килгәннәр, ниһаять! Күрми үләрмен дип курыкканнарым...» – дип кочагына алган һәм суларга тыным калмаганчы кысып-кысып сөйгән хәлдә тора.

Ул жәйне без аларда озак кунак булдык. Мин көн дә рәхәтләнеп аның биек үкчәле матур-матур туфлиләрен, босоножкыларын киеп, ишегалдын кат-кат әйләндем, яулыкларын, шарфларын урап йөрдем, блузкаларын, ефәк комбинацияләрен киеп карадым... Алдында утырып, тирбәлеп, китаплар укыганын тыңладым...

Урсайлар өе каршында бик матур зур күл бар, ул күлдө үрдөклөр белән казлар чупырдый. Без – Толик жизни белән мин күлгә аларны ашатырга чыгабыз да, тәпиләрне суга тыгып утырып, рәхәтләнөп гәпләшәбез. Аннары Толик жизни, урсай тыгыз итеп үргән чәчләремнән сыпырып: «Урсаең бик өзәлеп көтте инде синең килүенне, күрми калырмын дип бик курыкты», – ди.

Шул сүзләрдән соң ул берара дәшми утыра.

Мин дә аның уйларын бүлмим.

Мин ул жәемдәгә бәхетле-рәхәт көннөрдә олыларның сүзләрен бик сак сайлап сөйләшкәнөн, юктан гына күзләре яшьләнгәнөн сизеп торганга, нәрсәдер бар икәнөн шунда ук аңладым. Әмма сорарга шикләнгәнә, күбрәк күзәтергә, тыңларга һәм үзем аңларга тырышырга булдым.

– Бигрәк матур бала инде, үләм! – дип, битләремә, күзләремә, бармакларыма кадәр үбеп бетереп сөйдә ул жәйдә мине урсай. Аннары болай дип тә өсти. – Мин бит синең урсаең, Луиза, мин сине карарга, якларга, сакларга тиеш гомер буена... – Шулай ди дә елый. Аннары көлеп жибәреп, мине кочагына күтәреп, бакчага, күл буена алып чыгып китә дә әйләндерә-әйләндерә сөя, таганга утыртып, чырылдатып, күккә кадәр чөеп атындыра.

Әти үз гомерендә ике төш күргән. Шуның беренчесе нәкъ менә урсайның үлеме алдыннан. Урсай чем-кара чәчләрен, уртада буразна калдырып тарап, ике толымга үргән. Аннан ул буразна, киңәеп, сукмакка әверелгән. «Без барыбыз да шул юлдан китеп бардык, урсаең берүзе Кибәчтә кул болгап, сукмак уртасында басып калды», – дип сөйли ул төшне әти.

Әти белән урсай кечкенәдән бик якын булып, икәү уйнап, тегү тегеп, курчаклар бәйләп, чигү чигеп, чишмәдән су ташып, сер бүлешеп, бергеп үссә дә, шушы төштәгә сукмак аларны аерган.

Мин әтидән сорыйм:

– Урсай үлми кала ала идеме?

Ул миңа:

– Юк, кызым, урсаеңның бик тә бәби алып кайтасы килде... Әмма аның инде бер бөере юк иде, икенчесе дә кибеп беткән... – ди.

Мин аннан:

– Ә бөер нәрсә ул? – дип сорыйм.

Әти әйтә:

– Ул – организмны, аннан аккан канны чистартып тора торган парлы орган. Бөгәрләнөп яткан яңа туган балага охшаган. Урсаең кайчандыр бөерләренә салкын тидергән, шуннан алар авырта башлаган, вакытында дөваларга сизмәгәнбез... Коткарып булмый торган хәлгә килгән...

Мин урсайның кап-кара булып кепкән ике бөерен төшләремдә

күреп саташып бетәм. Менә алар бәләкәй генә ике бәби булып ак жәймә өстендә ята. Кулларын суза, тыпырчына, кемнедер чакыра. Аннан бөрешеп, кап-кара булып кибә башлылар. Кибеп бетәләр дә көл булып уалып таралалар...

Көл! Бу бит көл!

Мин кычкырып уянам да, әбидән утны кабызып, юрганны кайтарып-ачып күрсәтүен сорыйм. Әби тыңлый. Юрган астындагы жәймәнең ап-ак һәм буш икәннен күргәч, башта ышана алмый карап торам... Аннан, аның иңнәремне сыйпап, юатып, жылкәмә нидер пышылдап ятуын тоеп, башта сулкылдап, бераздан тынычланып йоклап китәм.

Урсай үлгәч, Кибәч әби: «Зоя кабергә мине дә алып китте», – диде. Ул, зиратка менеп, урсай каберен кочаклап ята, хәтта төнгә калып кунып та йөри башлагач, бабай әбинең үзен генә зиратка менгерми хәзер. Мин кайткач, без зиратка әби белән икәү йөрибез.

Менә, Кызлауда ташка утырып, әби миңа урсайның кечкенә чагы турында сөйли. Аннары, зиратка менгәч, каберен кочаклап ятып: «И Зоя-а-а-а... Никләр генә Кызлауда жанган жорттан алып чыктым соң мин сине, барыбер үләсең булган ич... Кечкенә чакта үлгән булсаң, бу кадәр үкенечле булмас иде...» – дип улый.

Мин аны елый дип әйтә алмыйм, киек кебек улый әби, урсай каберен тырнап. Аннары, башын күтәрә дә:

– Кызым, бар әле, басудан арыш арасыннан күкчәчәк жыеп кил, урсаеңа салып калдырырбыз, – ди.

Зиратның үз эчендә дә олаулап үсә инде ул күкчәчәк. Әби мине чыгарып жибәреп, урсай белән үзе генә калып сөйләшсә килә – аңлыйм ла мин.

– Көтү кайтканчы, безгә дә авылга кайтырга кирәк, – дим мин, әбинең күзләренә озак итеп, керфек тә какмыйча карап торып.

– Кайтабыз, балам, – ди әби. – Кайтабыз!

Мин күкчәчәк жыярга чыгып китәм. Башта биш йөзгә кадәр, аннары меңгә кадәр саныйм. Урсай турында уйлыйм: ул хәзер кайда икән? Иисус янындамы? Бәлки Аның әнисе – Изге Кыз Мария беләндер? Аннары әбинең әле ике яшен дә тутырмый, яшь бала килеш авырып үлгән Зоя исемле игезәк сеңдесе турында уйлыйм – ул кайда? Алар урсай белән бергәме? Шикләнеп куям: юктыр, ул бит әбинең Кибәчкә кияүгә чыгып, Зоя урсай белән туганлашканын белми. Әллә андагылар барысын да беләме икән?

Ничек кенә булмасын, берсе миңа урсай, берсе жырак түти булырга тиешле бу ике Зоя да хәзер жирдә түгел. Жирдә булмагач, алар Күктә булмый кая булсын?!

Мин кабат зиратка кергәндә, әби, елый-елый шешенеп бетсә дә, инде тынычланган була. Күкчәчәкләрне урсайның кабере өстенә тезеп

салам да аның качка беркетелгән, шакмаклы күлмәген киеп төшкән, күзләре көлеп торучы фотосын кат-кат үбәм. Кулымны туфракка куеп, иман әйтеп, өч мәртәбә кач ясым: «Безне сагынып жатма, урсай, без сине сагыныйк», – дим⁹.

Аннан без зираттагы башка кадерле кешеләрнең өсләрен дә, кабер саен тары ярмасы сибеп, тәберсен итеп¹⁰ йөрөп чыгабыз. Әби миңа һәрберсенен тарихын сөйли. Ул авылның караучысыз каберләрен дә кычыткан белән тигәнәктән утап чыга, кайсыларына озаграк тукталып, аерым иман укый.

Менә укытучы Сылу апа кабере («И Сылу апа, эрәмнәр генә булдың, монда жата торган чагыңмыни әле синең!»), менә суга батып үлгән ике кыз кабере («Әй балакайлар, инде ничә жыл жатасыз, жаннарыгыз анда күбәләк куып, бер ваемсыз уйнап жөри күрсен!»), менә билгесез ике айлы кабер («Кызым, менә болар безнең иманга караган кешеләр булмаса да, үскәч, гел карап, дога укып китә торган бул, жәме, безне оныттылар дип жатмасыннар, Алла – бер ул!»), менә ниндидер билгесез кешеләр төнлә үтереп, ашык-пошык, тезләре чыгып тора торган итеп, Кибәч зиратына ике ир-ат мәете күмелгән кабер («И-и-и-и, мәндәләрнең хәерсезлеген, имансызлыгын күргән бичаралар, жазык кырык жылдан соң да беләнә ул, сезнең өчен кемнәр күзеннән кан-жәш агызып жылый икән?.. Ходай караңгы гүрегебезне жакты итсен!..»).

Бу ике мәетне тапкан көнне, Кибәч халкы жыелышып, имәнөп, әйтер сүз табалмыйча, берара өсләрендә тын торды. «Мондый хәлне революциядә дә күргән жук ие әле, и Кодрәт, кая бара заманнар...» – диде авыл картлары. Аннан катгый карар кылды: кемнәр икәннән эзлөп табарга, табу белән туганнарына хәбәр итәргә, ә үзләрен, эзе табылганчы, болай «мәнсез итеп жаткырмаска», кешечә, ике төрле доганы да укып, жир куенына индерергә. Ике төрле дога – христианча һәм мөселманча. Балки кайсыдыр мөселмандыр...

Болын ягыннан тузан күтәрелеп, инде көтүгә елга аша узарга гына калганда, без дә әби белән авылга юл тоттабыз. Өй каршындагы яшел уемтыкта икебезне дә (мин аны «безнең болын» дип йөртәм) бабай һәм койрыгы як-якка өзлексез айкалып торган бәхетле Шарик каршы ала. Мин килә-килешкә Шарик өстенә менеп атланам, ә ул куанып һау-һаулай. Минә әле бөтенләй кечкенә чакта үзе дә үсмерлектән яңа гына чыккан Шарик, атландырып, чишмә буйларына алып төшөп йөргән дип сөйлиләр.

– Сине аерым жакын итте Шарик-жан, анаң кулында жоклап китсәң дә, килеп, иснәп-жалап, иминлегенә тикшереп китә иде, –

⁹ Зиратта кабер өстендәге туфракка кул белән басып кач ясау һәм иман әйтү йоласы.

¹⁰ Тәберсен – кабер өстендә иман укып, ризык калдыру йоласы. Керәшнәрдә бик борынгы мәжүсилек чорларыннан, төрки инанулар вакытыннан калган дип исәпләнә. «Тәберсен» сүзенң борынгы мәгънәсе «Тәңре бирсен» булган дип фаразлана. Йола шулай ук үрәнхэй (Тыва жирлеге), Абакан (Енисей) төркиләрендә сакланып калган.

дип сөйли Кибәч әби, көлә-көлә. – Аннан инде авыл буйлап, өстендә генә атландырып жөрөттө, жаныңа бер чит кешене дә китерми, ике ал аягы белән кочаклап кына тора ие үзеңне...

– Кайттыгызмы, кызым? – ди Кибәч бабай миңа йомшак итеп кенә. – Шөкер... Тәртипме?

Мин аның ник сораганын беләм. Без кайтып кергәнче, ут йотып торганын да.

– Тәртип, – дим мин, сизелер-сизелмәс кенә баш кагып.

Ул да, минем ымны кабул итеп, ирен чите белән генә елмая.

Аннан мин әбигә су сибешергә бакчага йөгәрәм.

Шарик белән бабай икәүләп тузан кубарып якынлашкан жөн өерен – көтүне каршыларга урам якка юнәлә.

Ак елан

Әби Ак еланны¹¹ өч мәртәбә күргән. Беренчесендә – әле кечкенә чагында ук – әнисе Татый әби үләр алдыннан. Ул чакта идәндә бөгәрләнеп яткан еланны күргәч, ул бик курыккан. Алар карашып торганнар-торганнар да, әби нәрсәдер абайларга өлгергәнче, Ак елан аның аягы яныннан ук шуышып узып, бусагадан чыгып юк булган. Әби артыннан йөгереп чыкса, еланнан жыллар искән. Шунда гына аңышып алган: ә бит урамда яз да, жәй дә, хәтта көз дә түгел, ә кыш азагы. Әле кар ята.

Татый әби үлгәч, әби бик озак һәм авыр чирләгән. Саташып, алмашынып, кеше танымыйча, үзен-үзе белештермичә. Шул чирдән тернәкләнеп торганнан соң, ул башкаларның кай жире авыртканын тоя башлаган. «Утыра каршымда кеше, мин аның аягы сызлаганын ишетеп, авыртуын тоеп торам», – ди әбием.

Баштарак ул бу тоюы белән нишләргә дә белмәгән. Аннан бер бик ышанычлы имнәүче карчыктан сорашып караган.

– Бу әмәлең беленгәнче, күзең бер-бер нәрсә күренмәдеме? – дип төпченгән аннан имнәүче карчык.

Әби башта ни әйтергә дә белмәгән, уйга калган.

– Гадәти булмаган берәр нәрсә, – дип ачыклык керткән теге, – моңарчы күренмәгән...

Әбинең өстенә кайнар су сипкәндәй булган:

– Ак жылан күрдем, – дигән ул, курка-курка гына.

Имнәүче карчык озак кына дәшми торган. Кулын әбинең башына куеп, күзләрен йомып, аны «тыңлап утырган».

– Ак жылан – бик кодрәтле көч ул, бала, бик борынгы. Әле без

¹¹ Ак елан – төрки-татар фольклоры, мифологиясе персонажы, халыкның тотемик нәсел башы. Әкиятләрдә, риваятьләрдә, кыйссаларда – төп каһарманның юлдашы. К.Насыйри татар фольклорында еланнарның кара төс белән сурәтләнүен, бары елан патшасына гына ак төс хас булуын искәртә. Ак елан кешене ярата, яклай, хәвеф-хәтәр турында алдан кисәтә. Күп кенә халыкларда ана карата табу яши. Ак еланны күрүче аның баш өстенә он сибәргә яки үзен сөт белән сыйларга тиеш. Ак елан образында Хозыр Ильяс килергә мөмкин дип ышанганнар. Керәшеннәрдә Илия апостолга, ягъни Әүлия Илиягә тәңгәл.

жәнлекләр белән арабызны өзгәнче, кешеләргә күренә торган булган, ә аннары жукка чыккан, – дигән ул, әбинең як-ягына «терек суы»¹² сибеп, укыйсын укып. – Әгәр ул сиңа килгән икән, димәк, сиңдә дә ул бирәсене җә житкерәсене күтәрер көч бар.

– Нинди көч? – дип аптыраган әби.

– Кешенең сырхавын алып өчен үзеңне бик әзерләргә, аннары сакларга кирәк, – дигән имнәүче карчык. – Сине Ходай жуашлык, буйсыну белән сынар, холкың дәртле, кайнар, уйнак... Ходай сине авыр сынар. Сынаганнан соң да балалыгыңны, эчкерсезлегенә жугалтма, җәме, – дип киңәш биргән ул әбигә, хушлашканда.

Тора-бара хәсрәт, эш, көндәлек мәшәкәт белән Ак елан онытылган. Аннан әби бабайга кияүгә чыккан. Бабай, әбине алып, килең итеп йортка төшөргән дә, тырнагы белән дә орынмыйча калдырып, өч елга армиягә киткән. Бөтен авыр эшнә өстенә күтәрәп, әби аның кайтуын өч ел көткән. «Үги әни жортыннан каенана жортына барыбер батрак булып өчен эләктем мин, – дип искә алып көлә иде Кибәч әби. – Ә аннары бабаң кайтты да, жарату белән бөтенесе үз урынына утырды, иң зур жуаныч та, бәхет тә шул булды...»

Ак еланны икенче күргәндә, ул инде берәр бәла-каза булырга мөмкин икәннән төгәл аңлаган. Аның кисәтергә килгәннән дә. Ак елан, Кызлаудагы өйнең нигезендә бөгәрләнеп яткан жирдән күтәреләп, әбинең юлын кистереп узган да үлән арасына кереп югалган. Шулар төннә әби, белгәннәрен укып, имнәп, Ак еланга миң янында кәсәгә салып, сөт калдырган. «Малны алса алсын, мәндәне алмасын», – дип үтенгән.

Йорт көлгә калса калган, әмма кечкенә урсайны исән-имин алып чыккан уттан әби. «Ходай бар ул, Микулай, Зояны саклап калды», – дигән. Ул вакытта әби әле урсайның барыбер яшьли үлчәгән, аңа юанычсыз кайгы буласын башына да китермәгән.

– Зояны барыбер аласы булган, вакытны кичектереп, мин хәсрәтне генә авырайттым: аныкын да, безнекен дә, – дия иде әби, Кызлау ташында утырганда, карашын еракка – авылның як-ягын уратып алган тауларны ярып, шомлы-матур манзара хасил итеп төшкән ерымнарга төбәп. – Урсаңның яшьлегә бик матур булды – шуны күрер хакка булса да жарагандыр...

Ә аннары урсай беренче иренә кияүгә чыккан. Ә аннары аларның мәхәббәте, әби әйтмешли, «әллә нәрсә генә булып әверелгән». Бабай бу хакта сүз кузгатканны яратмый, шунда ук торып, өйдән чыгып китә. Ә әби көнә-төнә бер сорауга җавап эзли: кайчан шулкадәр каты суык бәргән урсайның бөерләренә – капрон колготки гына киеп, попутка тотып, дус кызлары белән Казанга һинд киносы

¹² Бу урында өстенә дога укылган, теләк теләнгән йә ният ниятләнгән, ритуалларда кулланыла торган су.

карарга чыгып киткән чактамы; тәрәзәләрне шар ачып куеп, тирләп-пешеп, Олы бәйрәмгә бөтен туган-тумачага өйләр югандамы; әллә чираттагы гауга вакытында, иреннән качып, кыш уртасында жиңел генә курткасын элөп йә бөтенләй яланөс, ялантәпи урамга чыгып чапкан чакларындамы?

«Үлем сәбәпсез булмый, Начтук, син бу азабыңны туктат, – диде әбигә берсендә Дәү түти. – Толик белән икенче мәртәбә бәхете булды бит Зояның, Ходай барыбер үз өлешен бирде...»

– Бәхетне артык та, ким дә бирми Ходай, сиңа бер гомергә күпме үлчәнгән – шул кадәр генә, – дип кабатларга ярата Кибәч әби үзе дә.

Ак елан өченче мәртәбә мунча ягып йөргәндә килгән әбигә. Урсай үләр алдыннан. Аягына уралган. Ул бу турыда артык искә алырга яратмый. «Без аның белән сөйләштек», – дип кенә түгәрәкли сүзен. «Ә аннары ул кая юкка чыкты?» – дип сорыйсым килә минем.

Әмма әбинен карашында ук җавапны күрәм дә сорамыйм. «Сорама, кызым!» – ди әбинен күз явын алырдай жете яшел-зәңгәр, әмма хәзер инде елап уңа төшкән күзләре.

Әби янына яше-карты башлары авышканда килә. Әби аларны урындыкка утыртып куя да башта махсус тартмадан үлчәгеч тасмасын чыгарып үлчи. Аннары, мине чакырып алып, үлчәмнәрне күрсәтә: менә авышмаганда баш ничек «туры» була, ә авышса – ничек. «Үлчәмне дәрәс алудан тора башны дәрәс итеп утырту», – ди әби.

Мине чит кешеләргә якин жибәрми, ә менә әнкә әби белән дәү түтинекен үлчәгәндә, үлчәм алырга рәхсәт бирә. Әмма миңа үлчәргә генә ярый әле, утыртыр өчен аерым өйрәнәсе бар.

Аннары әби юкә тасмаларын ала да аларны юп-юка итеп телөп чыга. Килгән кешенен башына урый да, укыйсын укый-укый, йодрыгы белән кага-кага, утырткан чагында бәләкәй карандаш белән тасмага билгеләр теркәп куя. Башны утыртып бетөргәч, билгеләр тезөп чыккан юкә тасмасын үзе белән алып китәргә теләүчеләр була. Аларга әби аны таслап, тукумага йә марляга төрөп бирә. Ә кайберәүләр алмый, аларын мунча артына алып чыгып яндыра да көлен жиргә күмә әби.

– Көл! Бу бит көл!

– Шулкадәр дә жиңеләөп китте башым, жарылуына чыдый алмый идем, тилерә яздым, Начтук, Ходай кулларыңа гомерлек сихәт бирсен! – дип чыгып китә килгән бер кеше.

Кайчакны көненә берничә кешенен башын утырта да, аннары үзе берничә көн тернәкләнә алмый, урын өстендә ята әби. «Чыгарып бетерергә кирәк алганны», – ди. Ул «алганны» туфракка чыгарырга кирәк икән. Аннан әби рәтләнөп китә, яңадан тугандай була.

Бабай әбинен баш утыртуын өнәми, бигрәк тә әби чиргә

сабышканда. «Туктатырга кирәк моны!» – дип, берчак өстәл кагып, бик каты ачуланганы да булды. Эмма эби, аны каршына утыртып, өстәлдәге эскәтерне сыйпый-сыйпый, озак итеп сөйләште. «Миңа да бик авыр булачак, Микулай, кешегә дә», – диде.

– Ә син Ак еланны урсай үлгәннән соң бүтән күрмәдеңме? – дип сорыйм мин эбидән, кырдагы бәрәңге бакчасында кортка агу сипкәндә. Мин моны сорарга бик озак тәвәккәлләдем, шуңа да бөтенләй туры килми торган вакытны һәм урынны сайладым. Ул ихатага кереп, чиләгенә шлангтан су өстәгәнне.

Эби, туктап, битендәге битлегә аша миңа озак кына карап торды да, авыз эченнән генә көйләп, буразна буйлап менеп китеп, кортка сибүен дәвам итте. Безнең кыр бакча дигәнебез авылның икенче башында – Мыеклар дигән кешеләрнең ихата-абзарлары артында урнашкан. Төшкәндә, аларга кереп йөрибез, бакчаны сызганда да, утыртканда да, тәпкеләгәндә дә, алганда да бергә мэтәшәбез. Мыеклар безне чәй эчермичә жибәрми, мин аларда үз балалары кебек рәхәтләнеп, кинәнеп уйныйм да, ашыйм да, йоклыйм да.

Мыек Мария түти белән без газета-журналлар укыйбыз, гайбәт сатабыз, телевизор карыйбыз, ишегалдына чыгып, аның киселгән аягын протездан чыгарып, жилләтеп, кояшта кызынып утырабыз. Протезын салдыргач, тезгә кадәр генә булган аягының бөрешкән жирләре күренеп тора. «Бик ойый аяк, сызлый», – ди Мария түти. Төшләрәндә үзен гел аягы исән килеш күрүе, анда рәхәтләнеп йөгереп йөрүе турында сөйли. Мин аның гарип аягын Кибәч эби эзерләгән үлән сулары белән майлап уам, массаж ясыим.

– И, рәхмәт төшкере, бала, кечкенә генә булсаң да, кулың көчле, сихәтле, шунда ук жазып жибәрә... Чирканмаган өчен Ходай тазалык бирсен үзең... – ди Мария түти.

Ул минем Янсуар эбиемне яхшы белә:

– Начта уеннарда өздәрә генә иде – жырлап дисеңме, биепме... Аңа гашыйк жегетләр никадәр иде... И Кодрәт, бар иде заманнар... Болай кеше күзенә карап утыра торган кыз идеммени мин?! Бер уенда үземне дә алтышар жегет чакырып чыгара иде...

Кайчандыр, Мария түти әле сау-таза чагында, алар Янсуар эби белән бергә «уенга» йөргәннәр. Мария түти бик чибәр булган, хәзер дә күзләре кояшта янып тора. Ул аягын да Янсуарда, Олы бәйрәмгә менгән утырмада чагында, таган атынганда, бик каты егылып имгәткән. Башта сынган гына булган, ә аннары дөрөс ялганмаган, гангрена башланып, кисәргә туры килгән. Хәзер ул энесе белән аның хатыны өендә яши. Аны кияүгә алучы да булмаган.

Башкалар ихатада, бакчада йә басуда эшләгәндә, мин Мария түтигә өйдә ашарга пешерергә булышам: бәрәңге әрчергә, кишер-суган турарга, урындыкка менеп басып, кайнаган шулпага икәү кискән

токмачны йә бөтергән салманы салырга. Кискән токмачларымны Янсуар әби әле ярты ел элек кенә: «Минекен дә салыгыз!» – дип инәлүемә карамастан, ашка салмый иде. Инде хәзер, «жуанрак киселгән» булса да, шулпага сала башладылар менә.

Ул көнне, Мыеклардан менешли, әби бик арыган булса да, чишмә өенә сугылдык. Кибәчнәң чишмәләре – адым саен: «Иллеләп булырлар», – ди әби. Ө менә бу, авыл уртасындагысын, бөтен халык «Изге чишмә» дип йөртә. Аның суын әллә кайлардан, бик ерак жирләрдән, олы-олы бидоннар белән килеп алалар. Юкка гына шулай аерым бизәклә өй белән дә уратып алмаганнырдыр, мөгаен. Эчендә улагы бар, бурасы төбөндә ялтырап тәңкәләр ята. Һәр килгән кеше, суын алганнан соң шунда теләк теләп, тәңкә ташлап калдыра. Әбинәң, теләк теләп, бурадан чыгучы агымга чәчен өзеп агызганын да күргәнем бар. «Чишмәгә ни дә булса бирергә кирәк, кызым», – ди ул.

«Изге чишмә» суы авызны камаштыра торган салкын да, искиткеч тәмле дә. Сихәтенә дә чыдый торган түгел диләр. Көянтәләп алып кайтып, чөллә уртасында чиләк белән чоланга тезеп куйсаң да, салкынын жуймый. Әни әйтүенчә, Кибәчнәң шул чишмә суына салсаң, бәрәңге шунда ук таралып, изелеп китә, ә ашы ашап туймаслык була. Эчкәндә, тамакта берәздән мүк белән ылыс, сусыл каражыләк тәме сизелә...

Ул көнне, ни гажәп, һәрчак мыжлап торган чишмә өе эчендә беркем дә юк иде. Әби улактан мөлдерәтеп учына алган су белән минем маңгаемны, башымны чылатты, умырткам буйлап сыпырып төште.

– Ак жылан – бик кодрәтле көч ул, бала, бик борынгы. Әле без жәнлекләр белән арабызны өзгәнчә, кешеләргә күренә торган булган, ә аннары жукка чыккан, – дип пышылдады, дымлы маңгаемнан үбеп. Аннары чишмә суын бармак очларыннан як-ягыма сипте. – Әгәр ул сиңа килгән икән, димәк, синдә дә ул бирәсене жә житкерәсене күтәрер көч бар...

Ул төнне төшемә чишмә бурасы эчендәге суда ялтырап уйнаклаган тәңкәләр арасында йомарланып яткан Ак елан керде. Мин учымны чак кына уйнаклап, чайкалып торган суның йөзенә куйдым.

Ак елан өскә күтәрелде...

Ак түти

Өч яшьтә кинәт кенә элдереп алып укып китүем бөтенесе өчен дә зур вакыйга булды. Хәтта Янсуар әбием белән бабамның үзләре өчен дә. Күрәсен, ничек өйрәнергә икәннен күрсәтсәләр дә, моның тиз арада гына буласына алар үзләре дә чын-чынлап ышанмаган.

Әти белән әнине, еламыйча, «сер бирмичә», Кәвәлгә «акча эшләргә» озатабыз да, озын-озак кышкы кичләрдә, буюм өстәлгә житмәгәч, астыма фуфайка йә ястык кыстырып куеп, «кызлы һәм

ләүкәгә менгереп, теләкләр әйтеп, тәгәрәтеп, үзе чаба, үзе юындырып, олы ак бистәргә төреп, алачыкка чыгарып утырта. Мунчада ул иң түргә кереп урнаша да бөтен ал буйны алып утыра, шул мине чыгарырга гына урыныннан кузгала.

Мин әле мунчада әллә ни эшкә ярамыйм. Төп вазифам – әби белән алар бидонда алып кергән эче су белән башларын югач, вак тешле таракны тотып чәчләрен тарау. Гадәттә, без мунчага бер өй ара яшәгән ике әбине – Олы Анный белән Кече Анныйны да дәшәбез. «Аларны чакырмый калу жазык була, алар жалгыз», – ди әбием. Аннары бабай, ат жигеп, Чуваш очы Вьетнам очына тоташкан урамда яшәүче Анный жырак түтине дә мунчага алып төшә. Анный жырак түти, безгә төшәсе булгач: «Луиза жарата, тәмләп ашасын», – дип, телеңне йотканыңны да сизми калырлык балан пиругы яки бөккәне алып төшә. Андый балан пиругы белән бөккәнән Янсуарда бүтән беркем пешерә алмый. Хәтта гомер буге туйларга аргыш булып, катлы-катлы бөлешләр хәстәрләп, бөтен тирә-юньне шаккатырган Янсуар әбием үзе дә.

Мин аларның барысының да чәчләрен, уртадан ап-ак юл, «буразна» ачып, тырышып-тырышып тарыйм. Майлылыгы житеп бетмәсә: «И-и, һәйбәт төшмәгән бу, хәерсез», – дип, эчегән суны шелтәли әбиләр.

Бераз ирәя төшкәч, чәчләрен тарап кына калмыйча, ваклап үрә һәм түбәләренә чәчүргеч, кыршау¹⁵ белән урап-беркетеп тә куя башладым. Әле ул чакта мин аларның барысын да, соңгы юлга киткәнче юып-жыеп, мунча кертөп чыгара торган буласымны күз алдына да китермим, шулай да тоемлый идем...

Бугеңның ни чама буласын да, күз белән генә йөртөп, беренче булып мунчада Ак түти әйтте:

– Исәеп киткән әле бу хәчтерүш... Алай да, Начта, торыклары озын түгел баланың, буге да артык биеккә тартылмас.

– Бездән туган – безнеңчә булып инде, – ди Янсуар әбием, исе китмиңә генә.

Шуннан барысы да беравыздан:

– Саулыгы белән бәхетен бирсен инде Ходай! – дип өстилә.

– Акны – карадан, жаманны жакшыдан аерырга һушы житсен, һушы житкәч, аны күтәрергә көче дә житсен, – дип өстәп куя Ак түти, бераз моңсуланып.

– Зиһене бик үткер, житәр... Бөтен нәрсәне, күз ачып жомганчы, жәлт иттереп сөндөреп ала... – ди Кечкенә Анный әби.

– Характеры да бар, – дип жөпләп куя Олы Анный әби.

– Үсеп кеше булганнарын күрөп житкерә алсак иде инде, и Кодрәт... – дип уфтанып куя Ак түти.

Аңа барысы да кушыла.

¹⁵ Кыршау – күннән йә сүстән эшләнгән чәчне беркетеп куя торган ныгытма, «ободок».

Бу аларның, бабай әйтмешли, яраткан пластинкасы: «И, бу баланың мәктәпкә барганын, үсеп житкәнен күрә алмам инде мин...»

Ак түти Такташны укырга ярата. «Мокамай»ны бакча эшен башкарганда да, йон эрлэгәндә дә, оекбаш бәйләп утырганда да, яр буеннан ихатага үзе кискән талларны эһ тә итми сөйрәп менгергәндә дә, мунча ләүкәсендә, ташка унбишәр чүмеч су сибә-сибә, безне яндырып үтерердәй итеп чапканда да, гел мыгырдап көйли:

Әкияттәге ике бала кебек,
Каен башларына үрмәләп,
Ике штансыз малай дөнья белән
Танышып йөргән идек бергәләп.
Беребез сары чәчле, беребез – кара:
Сары чәчлесе – ул мин идем;
Кара чәчле, коңгырт кара күзле,
Кәкре аяклы дустым, жанкисәгем,
Ул, Мокамай бәгърем, син идең.

Минем аннан сораганым бар:

– Ак түти, ник син «Мокамай»ны шулкадәр жаратасың?

– И балам, – ди Ак түти, аз гына да уйланып, каушап тормыйча, – ничек инде жаратмыйсың шуны, гел безнең кебек нужда күрәп үскән балалар турында жаза бит Такташ. Шәт, үзе дә нужда ашап үскәндер, бахыр, ашамаса, ул кадәр дә жөрәкнең итен телә торган итеп жазалмас ие...

Һәрбер нәрсә безгә яңа иде,
Һәрнәрсәгә исебез китә иде,
Бернәрсә дә бездән качмый иде,
Бар нәрсәгә кулыбыз житә иде...
Күпме кыен күрдәк шуның өчен,
Күпме тал чыбыгы ашадык;
Әкияттәге ике бала кебек,
Күпме «жәфа чигеп» яшәдек...

Поэманың «Син, Мокамай, әллә нишләдең» дигән жиренә барып житә дә, ияге һәм иреннәре калтырап китә Ак түтинең. Әмма үзен кулга ала да eryl чыга. Ә менә кәефе бөтенләй дә яхшы булып, мутланган-шукланганда, «Тәүфыйкле песи»гә күчә ул:

Минем песи гажәп хыянәтсез,
Мулла кебек, тәүфыйк иясе...

Ике ижекле сүзләргә шапылдатып үзләштереп, жәһәт кенә өч-дүрт ижекелләргә, аннан жөмлөләргә күчтем мин. Бер карасаң, бернинди авырлыгы да юк булып чыкты укуның. Сүзләргә таний башлап,

жөмлө төзөргә тотынгач, тыныш билгеләре генә эчемне пошырды-пошыруын, эмма әби аларның нәрсәгә кирәк булуын, ни рәвешле куелу принцибын аңлатып күрсәтте. «Алар белән жөмлө бөтенләй әйбәтләнеп китә, кызым, менә кара әле, ничек уңайлы...» – диде дә, чын мәгәр, бөтенләй әйбәтләнеп китте хәлләр.

Гадәттә, ялларда эни белән эти Кәвәлдән ике кичкә куна киләләр – безнең өйдә ул бәйрәм була! Андый чакта бергәләп әллә ничә куна пилмән бөгәбез, эченә камыр йә күмер салып калдырып, кияү пилмәне ясыйбыз да кемгә чыгар дип көтәбез. Кияү пилмәне, ни гажәптер, гел әтигә чыга.

– Шулай булмыйча, ул сезгә дүртенче класстан бирле кияү бит инде! – дип үрти Ак түти, эни белән әтине оялтып. Әтинең әнине балачактан бирле ошатып йөрүен төрттерергә ярата алар.

Озын сүзнең кыскасы, барыбыз бергә жыйналган кичләрнең берсендә мин, уңайлы мизгелне көттем-көттем дә, әбинең диванда яткан «Казан утлары»н алып, ачып укып та жибәрдем. Барысы да шым калды. Тынлыкны эни бозды:

– Кызым, син өйрәтеп куйган жирдән укыйсыңмы? – дип сорады ул, ышанырга да, ышанмаса да белмичә.

– И сантыйлар, – дип, аягына шапылдатып сугып куйды Ак түти, үртәлеп, кабынып китеп. – Укыды, ди, менә сиңа өйрәтелгән жирдән... Башка эшбез жук бит безнең – баланы сезне шаккатырыр өчен өйрәтеп куюдан кала...

Эни оялыбрак китте булса кирәк, кинәт шатланып торып ук басты. Мине умырып кочагына алды:

– Кызым укырга өйрәнгән! Минем өч яшьлек кызым чатырдатып укый!

Ул кичне, олылар өстәлне жыеп алгач, мин, аякларымны һәйбәт итеп бөкләп утырып, төртелә-төртелә булса да, бөтен өйгә «Караборынның дустаны»¹⁶ кычкырып укыдым.

Кулак

Янсуар әбиемнең бабасы, теге миңа исемен әйтеп сөйләмәгән туганыбыз, кулак булган икән безнең. Ленин бабай кулакларны «гади халыкның канын эчүчеләр», «вампирлар» дип атаган. Һәм жәзаларга боерган. «Ә аннары, Сталин заманында, инде кулаклар үзләре «чистартылып» беткәч, аларның балаларына тотынганнар», – ди әбием. Шуңа кулак балалары үзләренең ата-аналарыннан баш тарткан, килеп чыгышларын яшергән: «Юкса исән калулары икеле булган, кызым».

¹⁶ «Караборынның дустаны» – Һади Такташның 1927 елда ижат ителгән хикәясе.

Сталин кулактарның үзлөре, кулак балалары белән көрөшү өчен бөтен СССР буйлап хезмәт лагерьлары төзөтөргә һәм аларны шунда жиберергә уйлап чыгарган. Ул лагерьларга киткән кешеләр анда ачлыктан, суыктан, чыдап булмый торган кырыс шартлардан, күргән михнәттән кырылган, ди. Бик сирәкләре генә исән кайтып, «гафу ителгән», яңадан кулак булмаган кешеләр арасында яшәргә рөхсәт алган.

Болар барысы да – ни гажәп! – кешеләргә яңа якты тормыш бүллек итәргә омтылган Ленин бабайдан башланган.

– Ике гектар һәм аннан да артык жире, берничә сыеры булса, менә шуннан – кулак... – дип аңлатты миңа Янсуар бабам. – Колхозлаштыру чорында баштарак шулай халыктагы малны тигезләп бүлбөз дип башлаганнар да жүнлегә барып чыкмаганнар инде барыбер... – Аннары ул эндәшми тора-тора да, эчендәге ниндидер уйларга уфтанып, кул гына селти. – Ә-ә-эй, жегетләр...

Мине бик нык тетрәндергәнә: Ленин бабай үзе большевик, димәк, яхшы кеше булса да, кулактарны атарга йә асарга кушкан. Кемнәрнеңдер төзегән исемлекләренә ышанган. Үзе барып тикшермичә, төбенә төшеп белешмичә, күпме кешене кырып салганнар йә сөргәннәр.

Малларын йә ашлыкларын колхозга бирергә теләмичә, келәтләренә, абзарларга ут төртүчеләр дә булган. «Өч аршын жир» әсәрендәге Мирвәлине искә төшерәм. Без ул әсәрне әби белән елый-елый укыдык. Әби әйтмешли: «Зимагур булып, каңгырап, гомереңне әрәм итеп жәшә инде шулай».

– Ә малын биргәннәр нишләгән? – дип сорыйм мин.

– Ике кешенең буге да, кулы да, хәтта бер кулдагы бармаклары да тигез түгел шул, кызым, кайда ничек килешә алган инде халык...

Бергәләп галанкага якканда, бабай миңа бер газетадан Ленин бабайның кулактарга каршы язган директивасын укып күрсәтте. Анда ул хәлле крестьяннардан ашлыкларын, малларын, каралты-кураларын конфискацияләп алырга, ә үзләрен жәзага тартырга өнди. «Уртача юл була алмый бу эштә! Кулак кагылгысыз калса, патша һәм капиталист кире баш калкытачак», – ди ул бер чыгышында большевикларга¹⁷.

Кулактардан гына тартып алып калмаганнар маллары белән жирләрен, байлардан, дворяннардан, хәтта патшаның үзеннән дә. Сарайлар кадәр сарайларны! Аннары үзләрен Екатеринбург дигән бер шәһәргә сөрәп, атып үтергәннәр.

Әбинең мөндәр астында яткан журналда патша гаиләсенең фотографиясе бар. Анда Николай II хатыны, дүрт кызы, авыру

¹⁷ 1918 елның 8 ноябрендә Ленин кулактарны ликвидацияләү буенча кискен адымнарга барырга өнди: фәкыйрьлек комитетлары булдырыла, алар кулактарны фаш итү, ликвидацияләүдә зур роль уйный. Жирләрен конфискацияләү, инвентарьне бүлешү, кулактардан тартып алынган малны кайда өлөшү алар карамагына тапшырыла.

малае белән төшкән. Барысы да шундый матурлар... Мин аларның ничек итеп кан эчүләрен күз алдына китерергә тырышам, әмма булдыра алмыйм. Николай II белән хатыны, бәлки әле, чын-чынлап, ярлыларның канын эчкәндер, ә менә кызлары белән малае? Алар дамы?

Янсуар әби патша гаиләсен, «жазыклары житәрлек» дип санаса да, барыбер бик каты жәлли. «Беркем дә мондый үлемгә дучар булырга тиеш түгел, бала суеп, дәүләт төземиләр», – дип сукрана. Үзе атеист булса да: «Совет дәүләтенең халыкка файдалы жаклары юк түгел», – дисә дә, «Бала канын, миллионнарның канын Ходай кичерсен», – дип еш кабатлый. Миңа фото кырыена язылган шигырьне кычкырып укып күрсәтә:

Эмалевый крестик в петлице
И серой тужурки сукно...
Какие печальные лица,
И как это было давно.
Какие прекрасные лица,
И как безнадежно бледны —
Наследник, императрица,
Четыре великих княжны...¹⁸

Шул ук журналда без тагын бер фотоны еш ачып карыйбыз. Ул – муенына рәт-рәт затлы муенса таккан, чигүле ак күлмәк кигән бик моңлы һәм искиткеч матур ханым. «Бөек княгиня Елизавета Фёдоровна, Николай Патшаның хатыны Александра Фёдоровнаның сеңлесе», – ди аны әбием. Ирен үтергәч, ул, үтерүчене гафу итеп, монастырьга нигез салган, үзе дә монахиня булып киткән. Әмма большевиклар, патшаны бәрәп төшергәч, аны да жәзалап үтергән.

Бу Елизавета Фёдоровнаны безнең постриг алган һәм монастырьга киткән бер дәү түтибездә бик хөрмәт итә. Аның обителе дә Елизавета хөрмәтенә төзелгән. Бер жәйдә авылга кунакка кайткач, бергә жиләккә төшкәндә, ул миңа аның турында күп сөйләде. Принцесса булган чакларын да, монастырь ачканын да, ярлыларны бушлай ашатып, бушлай дэвалаганын да... Император Николай II үзе үк: «Елизавета Фёдоровна – безнең вөжданыбыз», – дия торган булган...

Киткәндә, дәү түти миңа «Матушка Елизавета» тәрәсен һәм аның теге мин ошаткан, әле принцесса чагында төшкән фотокарточкасын биреп калдырды. Артына матур сырлы почеркы белән «Принцесса Елизавета Гессен-Дармштадт» дип язып куелган.

Мин Ленин бабайның Кремльдә пыяла табутта ятканын, аны күрергә бөтен дөньядан миллионлаган кешеләр агылганын беләм.

¹⁸ «Эмалевый крестик в петлице...» – Көмеш чор шагыйре һәм рус эмиграциясенә күренекле вәкиле Георгий Иванович (1894–1958) 1949 елда язган шигыре. Патша гаиләсенә 1914 елда төшерелгән атаклы фотографиясенә этюд буларак иҗат ителә.

Берсендә эни белән этидән сорадым: «Ә мин Ленин бабайны күрер өчен тагын күпмә үсәргә тиеш әле?» «Бераз үсә төшкәч, алып барып күрсәтербез», – дигән иделәр аны миңа.

«Шундый ахыр язмасын кешегә, аның өчен бик күп дога укырга кирәк... Ходаем-Тәркәем, беркемгә күрсәтмә!» – дип чукуынып куя. Ленин бабай хакында сүз кузгалса, Кибәч әбием. Янсуар әбием белән бабам бу мәсьәләдә күпкә кырысрак: «Кылганына карап бирәдер инде Ходай, кеше күз яше беркая да китми, үзен жәл булса да...» Кибәч әбием әле тагын, иман әйтер алдыннан, болай дип тә искә ала: «Урынына менеп утырыр өчен, Алла кадәр Алланы бәрәп төшергәч, риза буласыз инде табынуларына, кая китәсез ди, и бахырлар...»

Кибәч бабай, гадәттә, бер якка да кушылмыйча, мөгрәп кенә куя: янәсе, нинди сафсата болар барысы да. Ул гел шулай әйтеп бетерми... Әмма әллә гәүдәсе барысыннан да биегрәк һәм колачлырак булганга шунда, әллә абруйлы күренеп, корсактагы бүсере төртеп торганга, әллә белмим нәрсәгә, гел өстәнрәк карый һәм күрә кебек. Аның мөгрәп куюында мин һәрчак «алай гади генә түгел ләбаса ул хәлләр» дигән мәгънәне тоям. «Әйдә, кирәкмәгән нәрсә турында сүз куертып тормыйк, яхшы вакытта төгәллик!» – дип түгәрәкләп куя сүзне андый чакларда гел дөньяны тигезләргә тырышкан энием.

Ленин бабай янына мине мәктәпкә кермичә торып алып бармаячаклары ачыклана. «Октябрат булырга кирәк башта», – диләр. Октябратлар мәктәп формасына Ленин бабайның кечкенә чакта төшкән бөдрә башлы сурәтен, ягъни кызыл йолдызчык тагып йөри. Әмма минем, Янсуар бабай укып күрсәткән сүзләрдән, әбием сөйләгәннәрдән соң, ул йолдызчыкны такканчы, иң башта Ленин бабай белән бер нәрсәгә ачыклык кертәсем килә: нишләп ул шундый боерыклар биргән? Аларны бирмичә, башкача эшләп булмаганмы? Безнең бабайның гаебе нәрсәдә булган?

Бу шөбһәле уйларымны, эчемә генә сыйдырып бетерә һәм тота алмыйча, Кибәчкә кайткач, дуслым Валя белән бүлешәм. Валя, бик аек акыллы кеше буларак, аларны шунда ук куып тарата: «Ну, ул бит, Ленин бабай, инде үлгән... Мәктәпкә барып карыйк әле, бәлки, барысы да үзеннән-үзе ачыкланыр...» Мәктәпкә барыр өчен әле миңа тагын ничә ел, ничә ай, ничә көн, ничә сәгать калганын исәпләп чыгарып, эти бүләк иткән көрән күн тышлы дөфтәргә язып, яшереп куям. Хәйран әле...

Ә төннәрен ике йорт абзарындагы Ночка белән Дочка исемле бура кадәр сыерларыбызны, исәеп, тазарып килгән таналарыбызны, тилемсә бозауларны, дистәләгән баш сарык белән быел бигрәк тә мулдан туган нәни бәрәннәрне, Кибәчтәге алагам зур дуңгыз белән сигез баш пурчинканы, жәйләрен ихата тулы казлар белән тавык-

үрдәкләрне, белмим, ничә гектар яшелчә бакчасын, кураларны, утарыбызны, бураларны, һәр якта икешәр бәрәңге жирен, чөгөндөр басуын, Олы болындагы печән, Нарат-төбәктәге утын диләнкәсен, бабайның умарталыгын, өркәк атыбыз Орликны, батыр һәм ушлы Шарикны... һәм тагын әллә нәрсәләрне уйлый-уйлый саташып бетәм.

Аларны да бездән тартып алырлармы?!

Төшләрәмдә хәзер мин, кеше чиратын ера-ера, Кремльгә барам. Бусагасыннан атлап керәм дә, тагын бик озак чират басып тора-тора, туп-туры Ленин бабай табутына юнәләм. Ул арада муеннарына кызыл галстук бәйләгән һәм алагаем зур октябрат значогы таккан кемнәрдер, трибуна куеп, шунда менеп баса да кычкыра башлый: «Ленин бабайны мавзолейдан чыгарып, жир куенына кертәп жирләргә кирәк!» Халык та, бу карарны хуплап, тамак ярып кычкырырга керешә: «Шулай! Бик дәрәс! Жирләргә кирәк! Жирләргә кирәк!»

Ул да булмый, чиратның икенче ягында тагын бер трибуна пәйда була. Анда сәер кара йә төсле пиджак киеп алган ыспай бәндәләр киресен тәкярларга тотына: «Юк, ярамый! Ленин бабай ул – символ! Безнең байрагыбыз! Совет властеның бөөкләгән, какшамас көч икәнән исбат итәп, ул мәңгә мавзолейда ятарга тиеш!» Чираттагылар, инде шул якка борыла да: «Шулай! Ул – символ! Көч! Мәңгә ятарга тиеш!» – дип кычкырыша башлый.

Минем бу мәгънәсезлеккә, башбаштаклыкка тәмам ачуым чыга.

Үзара бәхәсләшә башлаган һәм әлгәшәп, сугышып китәргә торган халык өерә аша пыяла табутка якынайганнан-якынаям. Әмма, менә гажәп, теге кызыл комачлы өстәл кебек үк, табут та мин якынайган саен ерагайганнан-ерагая... Мин аңа таба башта халык ташкынын ерып, бәрелә-сугыла, аннары ялтырып торган буп-буш кара тынчу коридорлар буйлап йөгәрәм...

Әмма бер генә карышка да якынаймыйм...

Шулчак тирә-якта, келпеп, идәннән алып түшәмгәчә биек-биек шәмнәр кабына да мавзолейга ладан исә тарала. Әбиемнең ярымкөйләп иман әйткәне ишетелә. Башта әкрән генә, аннары әбинең тавышы торган саен көчәя, ниндидер искитмәле аһәң белән кодрәт алып яңгырый башлый. Мин дә, чиратта торучылар да, үзара тарткалашудан туктап, таң калып, әбинең иманын тыңлыйбыз.

Күкрәгемне әйтеп бетергесез куаныч һәм горурлык хисә биләп ала. Кибәч бабайның ярымкөлемсерәп-ярымжитди итәп әйткән сүзләре искә төшә:

– Әбиең иманны дөньяны коткарырлык итәп укый ул, кызым, менә күрерсең, коткарылмый хәле жук аның, дөньяның, безгә гына булса да...

Кюк Падшасы, җанга Тынычлык, кюңелгә чын белем Бирүче Тын, кайда булса да бар Син, барын да өлгөрттөргәсен, әр-төрлө

жаакшылыкка бай Син, терелек Бирүче Син Үзең, безгя килеб урыннаш, безнең әр-бер шакишыларыбызны әрче, жаннарыбызны коткар, Син изгелекле.

Святой Алла, Святой Кодрятле, Святой Үлемсез, безне жарлыка.¹⁹

Тәре

...Уянып китәм дә, әле әңгер таралмаган бүлмәдә, почмакта торган тәрегә карап, иман укыган Кибәч әбиемне тыңлап, озак ятам. Тәре алдындагы урсай кулы белән чигелгән альяпкычлардан жәннәт бакчасы чәчәкләре, фәрештәләр, әулияләр һәм канатларын жәйгән күгәрченнәр бага²⁰. Иисусны алдына алып кочаклап утырган Әнкәсенә йөзәнә шәмнән берәз гына яктылык төшә²¹.

Иисус үзе, сабый гына булса да, бик житди, дикъкатыле карашын төбәп тора. Ул гел шулай дикъкаты белән карый. «Кешедән жәшерсән дә, Иисустан жәшерә алмыйсың, ул синең эчендә нәрсә барын үтәли күрә», – ди Кибәч әбием. Мин гел шуны уйлап йөрим: «Иисус минем нишләгәнемне үтәли күрәп тора...»

Тәре алдына корган альяпкычлардан минем аеруча яратканым – эни кулы белән чигелгән кызгылт-сары чәчәклесе, анда тәреләр дә бик матур, катлы-катлы итеп чигелгән, альяпкычның чит-читләре челтәрләп үрелгән. Ул альяпкычны, гадәттә, Туым белән Олы бәйрәмгә, Пасхага гына коралар. «Рәешкә», – дип саклый аларны Кибәч әбием. «Нинаның кулы алтын инде, и Кодрәт!» – дип, әнине мактап та ала.

Аннары стенада буй-буйлап элөп чыккан чигүле «дорожка»ларга ымлай – алары Яшь бабамның хатыны, Руслан белән Марсельнең әнисе, туганым апа чиккән. Туганым апа бирнә алып килгәндә, Тәре алды чикмәгән, чөнки ул – мөселман. Әмма сөлгеләре, «дорожка»лары белән өй тулган.

«Минҗиһанныкылар да – пярештәләр үзләре тотып чиктергәндәй...» Шулай ди дә әби чигүләргә кулын тидереп иркәләп-сыйпап ала. Әйтерсәң шулай итеп әниләр белән туганым апаны, эти белән яшь бабайны да сыйпый. Аннары барысына да атап иман әйтә:

Эй Ходай, безне жарлыка, Сиңа өмөтлянеб торабыз, безгя каты ачыуыңны китермә, законыңнан жазганыбызны исеңдә тотма, эй изгелекле Ходай, әле безгя кюзеңне сал, дошманнарыбыздан безне

¹⁹ Иртән һәм кичен укыла торган иманнардан.

²⁰ Тәре япмасы дүрт өлештән тора: горизонталь Өс япма, Ас япма, ягъни Тәре итәге һәм ике яктагы вертикаль Уң япма белән Сул япма, «пярештә канатлары». Без үскәндә, Янсуар белән Кибәчтә унлап төр өлгә бар иде. Керәшен туйларында, «килен сандыгын» керткәндә, иң асыл Тәре өлгеләрен халыкка күрсәтәләр. Килен кияү йортына өч пар булса да комплект алып төшә.

²¹ Тәре алдында «Коткаручыбыз Иисус Христос» һәм «Изге Ана» тәресе булырга тиеш. Кайбер йортларда «Изге Микулай», «Троица» да тора. Тәреләр хатын-кыз ягынан нәселдән-нәселгә тапшырыла. Совет чорында, иман тыелган чакта, тәре япмалары тәреләргә яшереп өчен дә хезмәт иткән.

коткар, безнен Аллабыз Син, без Синең кешеләрең, Үз кулың белян булдырганнарың Синең исеменә сыйынабыз.

Әле дя, әр чакта да, гүмердян гүмергя.

Амин.

Әби, иртәнге иманнарын кычкырып укып бетергәч, эченнән генә дә нидер кабатлап, Иисус белән аның Әнкәсе, Изге кыз Мария сурәтләнгән тәрегә карап, башоруларын башкара. Аннан, йөзенә таралган ягымлы бер елмаю белән, барып, пич капкачын ачып жиберә. Шулай ук, укына-укына, чыраларны кабыза, өстәлгә дәү куна тактасын жәеп, камыр хәстәрләргә керешә.

Ишегалдында Шарикның, яңа көнне сәламләп, бик тә разый итеп һау-һаулавы ишетелә. Өй ишеге шыгырдап ачылып, ихатадан бабай килеп керә. Кулында – Шарик белән мәчеләрнең мискәсе. Иң беренче эш итеп, малларга ризык салганчы, һәр иртәне Шарик белән, әле артып, әле кимеп торган дистәлэгән мәчесен сыйлап керә ул шулай.

Шарик – күзен ачкан көчек чагыннан безнең гаилә әгъзасы, аңа сүз юк, ә менә мәчеләргә карата Кибәч әби каты тора. «Мәченең аның иманы кылтый, ул тегендә баргач та, Ходай каршында, ашатмадылар, дип, хужаларын хурлап жазык сөйли икән», – ди ул, чын күңеленнән ышанып, ачуы кабарып. Бабайга ачуланганда да, иң хәтәр яनावы шул аның: «Мәчеләрең белән бергә келәткә жә карөйгә аерып чыгарам!»

Мәчеләр, әбинең үзләрен өнәп бетермәгәннән белгәнгә, аның алдында ыспай гына, әдәпле генә кыланалар, артык аяк астында чорналып йөрмәскә тырышалар. Радиуста әби булмаганда, билгеле, азыналар: өйгә дә, чоланга да керәләр, хәтта бабайның түр яктагы яраткан диванына менеп, аны баштанаяк әйләндереп алып та яталар. Әмма капка келәсе күтәрелеп, ихатага әби керүгә, күз ачып йомган арада юк булалар. Бабай да, туганнан бирле бернинди мәче-мазар күрмәгәндәй, үзе генә черем итеп ятып торгандай, әулиясыман кыяфәт ала.

«Бөтен Кибәч белән тирә-як авылның имгәге бездә инде...» – дип сухрана Кибәч әби, гадәттә, ул мәчеләргә. Чынлап та, бабай аларны чүнниктән дә, фермадан да, болынга печән ызаннарын үлчәргә менгән жиреннән дә, хәтта бура сатарга барган урыннан да жыеп алып кайта. Кайсының колагы умырылган була, кайсының койрыгы чабылган йә чәйнәлгән...

Берсендә бөтенләй ярты авызы жимерек, канга укмашып каткан, эче-эчкә ябышкан бер арык песи баласы күтәреп кайтты. Авызы гарип булгач, сөт эчә алмыйча, күзгә карап тилмереп ике көн елады теге песи. Инәлеп-инәлеп елавына түзми, әби, тегенең канлы авызын, «дезинфекцияләп», эшкәртеп-юды да, күршәдәге больницадан шприц алып чыгып, каерып ачып, шприц аша сөт бирә башлады. Жан кереп,

мантып китте песекэй. Бабай белән әбиләрдә ике дистә елга якын яшәгән, Ак келәткә башка бер генә жан иясен дә якын китермәгән Пушокның рөхсәтен алып, шундагы бер почмакта таптанып оя корды да яшәп ята хәзер. Ишегалдында бик күренеп йөрми, сөтне дә, башкалар эчеп бетергәч, шикләнеп, таптанып-таптанып кына чыгып эчә.

Әллә аны этләр талаган булган инде, эт тавышы ишетсә, көянтәдәй бөгелә. Ишегалдына чыгып, Шарик белән беренче очрашкач та, шулай бөгелеп торды-торды да ахыр чиктә, Шарик аңа мискәсен этеп куйгач, йомшарып, яңадан рәтле хәленә кайтты. Хәзер алар Пушокның бик үк өнәп бетермәгән карашы астында Шарик белән бер-беренә ихтирамга тартым ымнар да белдергәлиләр. Йә койрыгы белән сыйпап китә песекэй Шарикны, йә мыраулауга охшаш нидер мыгырдап куя. Ихатадагы барлык малларны да үзенә кан һәм жан туганнары санаган Шарик аны, артык нечкәргәндә, бияләй кадәр телен чыгарып, чак аударып салмыйча ялап та алгалый.

Йөзе кеше карарлык булмаса да, бабай да шул мәчене аерып алып: «И асыл да соң син, жирбит», – дип, сыйпап-сыйпап сөя. Шулай атап сөя торгач, мәчегә кушамат ябышып та калды: Жирбит. Бала вакытында күп азап күргән, кыерсытылган малны мулрак иркәләргә кирәк дигән фикердә тора Кибәч бабай.

Әби белән алар кайчакта маллар турында үзара бәхәсләшә. Әби фикеренчә, Ходай аларга да жан биргән икән, димәк, олмакта урын эзерләп куйган булырга тиеш. Алар да без, адәм балалары белән бергә, жирдәге тормышта сынау үтә. Без бер-беребезгә юкка бирелмәгән.

– Алай булгач, без Шарик белән бергә туп-туры кереп китәбез инде жомакка, мәчеләр белән сөз сыналырга каласыз, ул гомергә кадәр татулашып куймасагыз тагын, – дип төрттерә бабай әбигә, мут елмаеп.

Гадәттә, мондый сөйләшүләр кичләрен, без барыбыз да аш өстәленә жыелгач була. Мин инде түр башындагы караватка менеп кунаклап өлгерәм. Кибәч ягындагы нәселдә безнең буында бердәнбер кыз бала буларак, мин аерым өстенлекләргә ия: иң түрдә, коронный урында гына утырам, малайларның кайнаган сөт эчә торган чокырлары гадәти ак төстә булса, минеке яшелгә ак таплар төшерелгән, аларның агач кашыклары карага алтын каймалы, минекендә – Тавис кошы. Кибәч бабай, мин кайтмый торып, бакчадагы курага да, чиягә дә малайларга үзләренә генә кагылырга рөхсәт бирми...

Кибәчкә мин кайтканда, бабай беркемне дә утыртмый торган урынын да, «Луизага булсын» дип калдырып, үзе каршы яктагы киң урындыкка күчеп утыра. Баштарак мин горурланып, башым күккә тиеп утырсам, тора-бара бабайның хәйләсен аңладым: ул түр урында биск, анда утыргач, минем хәтта өстәлгә генә түгел, тәлинкәгә дә буюм житә. Әле астыма кечкенә ястык та кыстырып куялар.

Әби чәчәкле тәлинкаләргә буы беленеп торган куе кайнар ашны коя да өстәл уртасына олы коштабак белән кабырга итен китереп куя, өстенә мул итеп тоз сибә. Янәшәсенә буе белән калдырып, яшел суган да сузып сала. Яшел суган белән укропны ваклап, безнең тәлинкаләргә дә сибеп чыга. Ашка сөт өсте²² туглай.

– Ник, Шарик белән сез иң жазыксызлары буласызмыни, Микулай? – дип сорап куя аннары, бабайның кәефен тотып алып. Имештер, беркатлыланып.

– Шулай булмыйча, без бит Шарик белән бик тату торабыз, син генә мәчеләр белән тыныша алмыйсың. – Бабай үзенең иң олы агач кашыгыннан шулпаны һәйбәт кенә итеп чөмереп куя.

Без, өч бала, бер-беребезгә карап, елмашабыз – әби белән бабайның мондый «эләгешүләре»н тыңлап торып кызык та, рәхәт тә. Кибәч әбинең чишмә суыннан пешергән ашының тәмлелегеннән берара тел йотылып жибәрердәй булып өнсез тора.

– Жарар, анда баргач, кайсыбызны кая куясын Кодрәт үзе белер, – дип түгәрәкли әби бу кичкә сүзен. – Биргән ризыгыңа шөкер!

Шулай ди дә, безнең баш өстебездән Иисус белән Аның Әнкәсенә карап, чукунып-башорып куя, аннан кашыгына үрелә.

Почта

Укырга өйрәнгән кышта мине еш кына өйдә берүземне калдыра башладылар. Ул елны авылдагы почта бүлеген житәкләгән Темәпи жизни, безгә ат жигеп төшөп, әбине эшкә чакырып алды. «Син булсаң, тәртип кертер идең инде анда», – диде. Шулай итеп, әби почта өләшергә эшкә керде.

Янсуар бабай фермага таң беләнгәндә үк чыгып китә дә кара кичтә генә кайтып керә. Әбигә жизни: «Үз вакытың белән жөрерсең», – дигән иде. «Үз вакытың» дигәне ул инде әче таң белән кара кич дигән сүз. Тиз генә йөгертөп йөрөп чыгасың да авылны шуның белән шул, янәсе.

Әмма капчык-капчык кайткан хатлар белән газета-журналларның очына чыга башлагач, хәлләрнең алай гади генә түгел икәннән аңлап алдык. Әби: «Син минем үскән кызым бит, булышчым», – дип, бу эшкә мине дә катыштыра башлады. Икәүләп без жайлыгына ысул булдырдык.

Бабай почтадан капчык-капчык почтаны чанада өйгә алып төшөп куя да үзе фермага эшкә китеп бара. Аны озаткач, берәзгына эңгер таралганчы, әби Ночканы савып керә, малларны карый, мин торуга мичне тартып куеп, шишара²³ пешереп алган була. Мин, күземне

²² Сөт өсте – аертып алынган куе сөт, каймак.

²³ Шишара – төче камырдан әзерләнгән торган татлы ризык. Кечкенә дүртпочмаклар рәвешендә, чай белән бик тәмле. Элек, кәңфит-мазар булмаганда, бәйрәмгә әзерләнгән. Олы бәйрәмдә – күкәй жыярга, Туым вакытында иман әйтергә йөргән балаларга биреп чыгарганнар.

ертып, юынып-сөргөтөп, фуфайка салган урындыгыма килеп кунаклагач, эби яраткан алтынсу каймалы бэлэкэй касэмэ чиле-пешле күкэйне урталай ярып сала да бал кашыгы тоттыра:

– Жәле, үзең ваклап, папай кисәге белән кабып ашап жибәр, кызым, – ди.

Шакы-шокры китереп, тырыша-тырыша күкэйне ваклап, тәмләп ашап куям. Чиле-пешле күкэйне мин олылар шикелле өстән кабыгын тишеп, тоз сибеп, эченнән калак белән кубарып алып ашарга бик кызыгам. Әмма миңа әле алай ашарга рөхсәт бирмиләр: «Ялгыш кабыгын йотып жибәрерсең», – диләр.

Аннан эби кап-кайнар, исләре борынны кытыклап торган шишараларны коштабак белән, өстенә кызыл башлы тастымалны каплап, өстәлгә китереп утырта. Икебезнең дә чынаякларга хуш исле карлыган чәе агыза, борынын киереп утырган бэлэкэй ак чүлмәктән куе сөт катып куя. Шишараларны, кулны пешерә-пешерә, кызыл башлы шакмаклы тастымал астыннан берәмләп алып ашыйсың.

Эби белән кара-каршы утырып, тирләп-пешеп, өч-дүрт чынаяк иртәнге чәйне эчкән арада, тәрәзә артлары тәмам яктырып китә. Әбинең ак, кызыл, алсу яраннары аша урам үзе һәм урамнан үтеп-сүтеп йөргән кешеләр шәйләнә башлый. Әнә, үзе кадәрле көрәге белән каршы як күрше Пауал бабай капка төпләрен көрәп маташа, әнә астагы күршеләр, тимер чанага кызыл балоннарны тезеп утыртып, газ будкасына баллон алыштырырга менеп бара. Аннан аркага ранецларын аскан, шарфлары белән авызын каплап бәйләгән эреле-ваклы балалар пәйда була – мәктәпкә дәрәскә ашыга. Болары минем күңелемне айкап ташлый: кайчан мин дә шулар кебек булырмын да мәктәпкә барырмын инде...

Савыт-сабаны юып, киштәләргә урнаштыргач, эшкә керешәбез: почта сортировкасына. Дивандагы һәм ике караваттагы жәймәләрне тигезләп хәстәрлибез дә башта бөтенесен өч очка бүлеп чыгабыз: Казак очы, Чуваш очы, Вьетнам очы²⁴. Иң күп почта, бигрәк тә журналлар, Чуваш очка туры килә, чөнки анда, эби әйтмешли, «интеллигенция яши». «Әтиң белән әниң дә шул категориягә керә», – ди ул миңа.

«Чувашка» таратыр өчен без, газеталардан тыш, «Казан утлары», «Азат хатын», «Ялкын», «Весёлые картинки», «Огонёк», «Вокруг света», «Здоровье», «Крестьянка», «Чаян», «Работница», «Советская женщина», «Наука и религия» журналларын аралыйбыз. Анда тагын элек мәктәп директоры булып эшләгән, хәзер тарих укыткан Филипп

²⁴ Әмма эби-бабайлар аның әле дүрткә бүленгән, морзалар яшәгән чакларын да искә ала: «До пожара 14 июня 1883 года, истребившего 70 дворов в деревне Янцевар, были кварталы: 1) Мурза нуклар – потомки мурз, 2) Казак-очо – казакский конец, 3) Чуваш очо – чувашский конец, 4) Урусь очо – русский конец» (Илиодор Износков (1835–1917) – российский деятель народного образования, краевед).

Андреевичка авылда башка беркем дә алмый торган ике журнал килә – «Новый мир», «Иностранная литература». Аннары ул безнең кебек үк «Роман-газета» алдыра.

«Роман-газета»ны әбием «Казан утлары» кебек үк аерым ярата. Без аларның икесеннән яңа гына чыккан, «бөтен ил укыган» әсәрләрне укып барабыз. Әби горурланып, болай дип тә өсти: «Дөнжадан артта калмыйбыз, белеп торабыз!»

Ул язучыларга аерым бер хөрмәт белән карый. Дөрәс, бөтенесенә дә түгел. Кайберләрен: «Жарап тора инде», – ди, кайберләрен бөтенләй «ташка үлчим»гә чыгара, «бүтән укымый торганнар» исәбенә кертә. Әбинең «укый торганнар»ы исемлегендә – Миргазиян Юныс, Мөхәммәт Мәһдиев, Әмирхан Еники, Аяз Гыйләжөв, Кояш Тимбикова, Гурий Тавлин, Ибраһим Сәлахов, Фаил Шәфигуллин, Гомәр Бәширов, Мәхмүт Хөсәенов, Гариф Ахунов, Ринат Мөхәммәдиев, Фәүзия Бәйрәмова, Рабит Батулла, Флүс Латыйфи, Атилла Расих...

Миңа соңгы мәртәбә, кичләрен йокларга яткач, ярымпышылдап «Роман-газета»дан Чыңгыз Айтматовның романын укыды. «Бүгенгенең иң олы язучысы шушы, ахрысы, кызым», – дип куйды. Аңлап житкermәгән жирләрем күп булгач, русчадан тәржемә итеп, шунда ук татарча аңлатып та барды. Ул бик куркыныч роман, анда казакъларның бер ыруын, үзләренең килеп чыгышын хәтерләмәсен өчен, башына хайван тиресе киертеп, маңкорт ясыйлар. Әби әйтмешли, «дивана итәләр, кайчандыр безне иткән кебек». Маңкорт булган бер малайны кол итеп саталар, ул хәтта, танымыйча, үз әнисенә дә кул күтәрә²⁵.

Романны укыганнан соң, дөньямың асты-өскә килде. Ул миңа бик озакка житте. Жәйләрен челлә кызуда көтүгә төшкәндә, кояш башны бик каты кыздырганда, хафаланып, уйлап йөри торган булдым: «Минем дә башым артык кызып, тиресе кибеп, «маңкорт» булмасам гына ярар иде». Аннары Янсуар бабай мине тынычландырды: «Башыңа чи дөя тиресе каплап киштермәсәләр, үз тирең кибеп кенә маңкортка әйләнмисең, кызым, борчылма!» – диде.

Укуны әллә ни өнәп бетермәсә дә: «Бу китапларны баланың башын бетерер өчен генә уйлап чыгарганнар», – дип өтәләнсә дә, язучыларны Кибәч әби дә этеп екмый. «Ул тиклем калын китапларны жазар өчен нинди баш булырга кирәк адәмдә», – ди.

Корреспонденция дә күбрәк Чуваш очына була. Хатлар, открыткалар, телеграммалар шулай атала. Әби миңа бу сүзнең мәгънәсен аңлаткач, мин гел шуны кулланып сөйләшә башладым. Беренчедән, миңа яңгырашы ошый, икенчедән, шулай әйткәндә, үземне бик акыллы, олы, эшкә яраклы итеп хис итәм. Бабай

²⁵ Чыңгыз Айтматовның «Бер көн – бер гомер» («И дольше века длится день» («Буранный полустанок») романы турында сүз бара. Әсәр 1980 елда «Новый мир» журналында дөнья күрә, ә 1982 елда «Роман-газета»ның 3 нче санында (937) басылып чыга.

кичлэрен өстэл артында үчекли мине: «Жә, кызым, бүген никадәр корреспонденция тараттыгыз соң әбиең белән?» Ярар, үчекләсен, минем кул арасына керүемә куанып үчекли лә ул.

Казак очы күбрәк газета укый, журналлардан анда иң күп таратыла торганы – «Чаян» һәм «Азат хатын». Ул очка әби олавы белән «Татарстан яшьләре», «Труд», «Социалистик Татарстан» һәм үзбездә район газетасы «Алга»ны ташый. Вьетнам очында басмаларны берничә кеше генә ала, корреспонденция дә юк диярлек. Ара-тирә бәйрәм уңае белән аерым йортларга хатлар, открыткалар килгәли.

Открыткалар тулаем минем карамакта. Миңа аларны, сурәтләрән карап, адресатын барлап, кайсы өйгә барасы билгеле булган, хәтта очын өчпочмаклап бөгеп үк куйган төргәккә шудырасы гына кала. Өчпочмаклап бөгеп кую – газета-журналлар белән бергә бу семьяга хат яки открытка да килгән дигәнне аңлата. Кеше шунда ук белеп торсын өчен эшләнә.

Үзбездә дигән газета-журналлары, корреспонденцияне дә, башкаларныкы кебек үк, хәстәрләп куя әби. Әле открытка йә хат-мазар булса, йоласын китереп, өчпочмаклап уемты ясап, анысын да эчкә чумдырабыз.

Аннары аны почта яцигыннан чыгып алып керүнең үзенә бер төрле ләззәте бар.

Вьетнам очы

Әби Чуваш очы белән Казак очын икешәр кат йөрөп чыгып өлэшә. Югыйсә капчыкларны күтәрәп йөрергә авыр ди. Кайчакта берьюлы берничә капчыкны тимер чанага одеял жәеп, төяп тә алып чыгып китә. Вьетнам очына аны, фермадан кайткач, ат чанасына утыртып, бабай менгереп төшә.

Авылда элегрәк, әле XX гасыр дигән йөзъеллык башланганчы, очлар дүртәү үк булган дип сөйләләр. Казак очы белән кушылып ук диярлек теге Морзалар аерым яшәгән оч та «жәшнәп торган». Ул морзаларның «затлы сөяклеләре», имеш, гади халык белән бик буталышып йөрмәгән. Янгын чыгып, Янсуарны афәт басып узгач, очлар да үзгәргән, сакланып килгән борынгы әйберләр дә жуелган. Моңы әбиләр: «Без тумаган да заманалар», – дип уфтанып сөйли.

«Вьетнамга» яки, икенче төрле әйткәндә, «Пропалка»га башына тай типмәгән кеше кышларын үз теләге белән менми дә менми: анда, гадәттә, өйләрне түбәсенә кадәр кар күмә дә, кешеләр туннель казып чыгалар. Кыш бусе шул туннельдән йөриләр аннары, буран күмә торган саен казый торалар. «Шундый япон романы бар, – ди Янсуар бабаем, – кешеләр жир астында күмелеп калып яшиләр, эмма анда кар түгел, ә ком...»²⁶

²⁶ Кобо Абэ романы «Женщина в песках» турында сүз бара.

Вьетнам очы дип, монда яшәүчеләр гел сугышып торганга күрә аталган дип сөйлиләр. Анда хужалыклар үрчи башлаган чак Вьетнам сугышы чорына туры килгән. Кемнәрдер бу очның атамасын әллә кайда «жәһәннәмдә» урнашкан булуына бәйли. Ул очта безнең Анный жырак түти белән Филипп дэдәй, Мәрус жиңгиләр тора. Анный жырак түти – әбинен уртанчы сөңлесе, ә Филипп дэдәй – Янсуар бабайның үз әнисе үлгәч, карт бабай хатынлыкка алган икенче хатыныннан туган малае. Бабай аны бик ярата, кечкенә чакларындагы кәмитләрен миңа еш сөйли.

Үги әниләрен дә бик якын итеп, үз итеп искә ала бабай. «Кыйнаса да», – дип өстәп куя, көлемсерәп. Андый чакта, ишетеп алса, әби шунда ук мин белмәгән ул үги әнинен, үзенен каенанасының, арасына керә: «Сезнең кебек самодурларны әле дә чыбыркы белән жармаган инде ул әнкәй, – ди. – Мин булсам, кисеп салыр идем!»

Бабай белән Филипп дэдәй ул елларда авылда үзләренен шуклыклары, мазәкләре белән дан тоткан. Алар уйлап чыгарган кәмитләренә әле һаман да искә алып, көлә-көлә сөйлиләр. Бабайга ирек бир генә – гел берәр этлек уйлап таба. Үзенә ярамагач, хәзер ул кичләрен, көтү каршыларга чыкканда йә көтү көтәргә төшкәндә, йә фермага ат жигеп барганда, юлына очраган күрше-күләннен, авылның бала-чагасын этләндерә. Шундый житди итеп, бер дә көлмичә, киңәш биргәндәй итеп кенә, әллә нинди кирле-мырлылыкларга өйрәтеп куя.

Аннан аңа ул балаларның аналары йә әбиләре: «Соң инде, Әләксей дэдәй, ник инде котыртасың баланы, шуны эшләп куйган лабаса... Син бит инде үзең бала-чага түгел, беләсен ич ул дуракларның акылын...» – дип, аңа килеп сухрана. Бабай, бер дә исе китми генә: «Кит инде, шулаймыни? Шуны аңларга да акылы житмәс дип, бер дә башыма китермәгән идем, югыйсә, бик ушлы күренә бит олан...» – ди.

Бу вак-төяк шуклыклар беркемгә зыян китермәсә дә, кәмит кенә булса да, бабайның гадәтен КГБ бер дә өнәми. «Бабаң мине ярәшәргә килгәндә дә кәмит ясады ул, аның бу акылы кабергә дә үзе белән бергә керәчәк инде», – ди. Бала-чага да, мин дә, аның шуклыкларын, киресенчә, яратабыз. Ул авылны кистереп, атының арбасында йә чанасында фермага барганда, малай-шалай: «Әләксей бабай килә!» – дип, каршына йөгереп-йөгереп чыга.

Шулай берсендә, бабай унжидесен тутырып килгәндә, авылда өрәк йөри дигән хәбәр таралган. Кибәчтә андый хәбәр таралса, берәү дә әллә ни аптырамас йә чукуынып-укуынып куяр, йә йоласын күрер иде. Анда өрәк йөрү – гадәти хәл. Янсуарныкылар, гомер-гомергә жыен ырым-шырымга ышанмаган халык, шаккатып калган. Баштарак кемнәндер күзенә генә күренгәндер дип исләре китмәсә дә, инде өрәкне бер төндә икешәр-өчешәр кеше күрә башлагач, «булмый бу, очына чыгарга кирәк» дип уйлашканнар.

Бабайның үги әнисе өрәкнең гел янәшә-тирәдәге тыкрыкларда күренгәнәнә шикләнәп сагаларга булган. Һәм зират юлына чыга торган тыкрыкның башында көтүдән кайтмый интектергән кәжәсен эзләп йөргән, болай да эчендә чыкмаган жаны гына калтырап торган Кәтернә әбинең котын алып маташканда, бабай белән Филипп дэдәйне өсләренә килеп тоткан. Башларыннан ак жәймәне сыерып алып, биләнә кыстырып килгән сыек чыбыгы белән яхшы гына сыдырган тегеләргә. «Мин сезне авыл рисвайлары булып йөрер өчен үстерәммени? Ник кешене шулкадәр түбәнсетәсез, ник мине болай мыскыл итәсез?!» – дип, бик каты ачуланган.

Бабайга аеруча каты эләккән: «Өйгә килән алып төшәр жәшендә ник бу баланы диваналандырып, женләндереп жөрисең? Кайчан акыл керер сиңа?!» – дип кыйнаган. Аларның шуклыклары инде жәлегенә төшкән булуын яхшы аңлаганга, бабай, китмичә, Филипп дэдәй белән икесе өчен дә кыйналып тик торган. «Гарьләнүен чыгарып бетерергә кирәк иде әнейгә, шуңа качмадым», – ди бабай. Аннары өчәүлөп өйгә кайтканнар да бу хәлне аталарына сөйләп, куертып тормаганнар.

Филипп дэдәйне әби дә бик ярата. Почта таратырга менешли һәрчак аларга дип чанага берәр күчтәнәч-мазар сала. Үзе барыбер жөпләп сораган була:

– Анныйлар белән жанагайларга, печкәчәмнәргә²⁷ керми калмыйбыздыр ич, Әләксей?

Бабай, жымыеп²⁸ кына, ана гел төрттерә:

– Шул инде, синен жанагаеңны күрер өчен генә менәбез ләса ул жәһәннәм очына...

Минем әле Вьетнам очын күргәнәм юк, әмма аны безнең өйдә Ак түти килсә дә, Анный жырак түти төшсә дә, күрше Начтук әби кереп утырса да, еш сөйләшәләр. Шуңа ул миңа иң әһәмиятле вакыйгалар кайнап торган, кинолардагы сугышлар дөрләп узган урын кебек тоела.

Вьетнам очын, әбиләр сөйләшүе буенча, Баян әби дигән бер бик хәтәр әби тота. Ул минем күз алдыма әкиятләрдәге Убырлы карчык рәвешендәрәк килеп баса. Чөнки нинди генә хәл турында сүз чыкмасын: «Баян әби иманнарын укыткандыр әле» йә «Баян әби өшкерми калмаган боларны, болай булгач», – дип көлешәләр.

Анда әле тагын Дөллә дигән кемдер бар, ул, арагы яки апара тапмаса, кайда нәрсә бар, шуны күтәрәп эчә, ди. Миңа ул, исеменә караганда, шулай ук әкиятләрдән укыган дию булыбрак тоела, житмәсә, аның белән бала-чаганы куркытканнарын да ишеткәнәм бар: «Менә, тыңламасаң, Дөлләгә биреп жибәрермен!» Мин моңа бик шикләнәп карыйм: ана бит апара кирәк, Дөлләгә без нәрсәгә инде?

Берсендә ул, самогон сорап, безнең дә ишекне дөбердәтте, әмма бик теләсәм, ымсынсам да, миңа аны күрергә рөхсәт бирмәделәр.

²⁷ Жанагай – ирнең әнесе, печкәчәм – ирнең сөңлесе.

²⁸ Жымыеп – елмаеп.

Ишек аша: «Үтермә инде, Начта әби, күкрәгем жана бит...» – дигәннен генә ишеттем. Шуннан бирле минем күз алдыма Дөллә дөрлөп янып торган дию кыяфәтендә килеп баса башлады.

Әбинең бер йотым самогоныннан, күрше Пауал бабай әйтүе буенча, «немедленно һәм прямым, пярштә жәрдеменнән башкагына, жомакка менеп китәсең». Дөлләнең болай сансызланып йөрүен ошатмыйчамы, ожмахка юлын да озайтмакчы булыпмы, әби аңа стаканның өчтән беренә су кушып чыгарып бирде.

– Бар, өрәккә охшап калгансың инде, күз көеге булып жөрмә болай, позор! – дип, иң куркыта торган тавышы белән аны озатты да минем буе шешәне верандадагы яшерен жиренә кире урнаштырып куйды.

– Кара аны, кызым, кайда икәннен берәүгә дә әйтәсе булма, – диде.

Мин, «авызыма су каптым» дигән кыяфәт чыгарып, баш кактым.

Әбиләрнең самогонны кайда саклаганын Кибәчтә дә, Янсуарда да һәрчак беләм мин. Әмма кешегә әйтмим. Бик сирәк, бабайлар «үлемәле очрак бу, кызым, монда әйтмичә жарамый» дип сорасагына, анда да сынап кына, күз белән ымлап сиздерәм. Алар үзләре дә сак кылана, әбиләргә сизелми торган итеп кенә су кушып куя шешәгә. Тик ике әби дә шунда ук абайлап ала: «Табып, су кушканнар, каһәрләр!» – дип, шешәне башка урынга күчереп урнаштыра.

Вьетнам очыннан кала, әбинең почтасы таратылырга тиешле тагын өч авыл бар: Талкыш, Никкилдем (Раевка), Тегермән Тавы. «Алар барысы да безнең кәнсәләргә карый», – ди бабай. Әмма, берән-сәрән генә килә торган булгач, әби аларга корреспонденцияне һәм газета-журналларны еш кына кибеткә менүчеләр белән биреп жибәрә.

«Апуш»

Баштарак әби мине, почта өләшergә чыгып киткәндә, бер-ике сәгатькә күршедәге Пауал бабай белән Начтук әбиләрдә калдыргалады. Мин аларда бөтен булган һөнәрләремне күрсәтеп чыктым: жырладым да, биедем дә, шигырь дә укыдым, әби белән бергә укыган романнарның сюжетын да сөйләп бирдем. Инде бөтенләй күңелсез булгач, берсендә, диванга утырган жиреннән черем итеп киткән Начтук әбинең кабасын алып, андагы йонны эрләп, орчыкка чорнап куйдым. Яңа орчык башладым.

Бу ике орчыкны да мине алырга кergән әбигә күрсәтеп мактадылар: «Кулы-кулга жокмый баланың, Начта, әле өйрәнгәч, ничек эрләр... Бик булган, бик молодец!» Аннары мине, пәлтәмне кидереп, өйалдына чыгарып бастырдылар да, әби Начтук әби белән сөйләшergә калды. Ишек ярыгыннан мин бөтен сүзләрен дә ишетеп бетермәдем-бетерүен, әмма тулаем мәгънәсен аңладым. «Син үпкәли күрмә инде, Начта... терекөмеш кебек... күз иярми... бер-бер хәл булса... кеше баласы бит...»

Шуннан эби мине безнең күрше тыкрыкта яши торган Атукайларга кертэ башлады. Аларны мин камырны ничек тигез итеп жэяргэ дэ, пилмәнне ничек итеп «пэрэмэчлэп» дөрес бөгэргэ дэ, малларга тэмле булсын өчен апараны ничек болгатырга да өйрэттем. Үзлэре өйдэ булмаганда, мин коляскада йөргән гарип бабалары белән калам. Аның белән уртак телне без тиз таптык.

Әмма мин ике ялгышлык эшләдем. Беренчесе – Атукай эби малларга салырга чыгып киткән арада, мичтәге камырлы табага күмер төшкәч, кисәү агачын алып, күмерне тышкы уемга чыгарып тартып куйдым. Аның өчен миңа эләкте. Икенчесе – Атукай бабай өйрәткән сүгенү сүзләрен, «әйтмим» дип ант биргән булсам да, ялгыш өйдэ ычкындырдым. Анысыннан соң эби, дэшми-нитми генә, мине аларга кертмәс булды. Ә бабай теге сүзләрне, эби ишетмәгәндә, миннән кабатлатып күрсәтте: «Да-а-а, кызым, мондыйны мин дэ жәшереп эчтэ тота алмас идем...» – дип, шаккатып, баш чайкады.

– Әллә Темәпигә бүтән чыкмыйм дип кенә әйтим микән, жәйгә кадәр баланы салкында сөйрәп жөртеп булмый бит... Кеше алдында да уңайсыз...

Алар шулай үзара пышын-пышын килешкәнне мин инде күземне ertyп, уянып, ишетеп ятам. Аннары, ялантәпи сары идәнгә чап-чоп басып, торып та чыгам. Бабай инде өс киёмнәрен киеп куйган. Мине күтәреп ала да кулында чайкый:

– Кызым, син Апуш кебек өй борынча жөри башладың бит әле²⁹...

Мин, гаебемне танып, «әйе шул» дип, башымны кагам.

– Син соң анда берәз артыңны басыбрак кына утыра алмыйсыңмы, кызым? – дип сорый бабай миннән өмет белән. – Ике-өч сэгать кенә... Күп түгел...

Күкрәгемне тутырып, авыр сулап куям:

– Мин тырышам... – дим. – Әмма гел нидер килеп чыга бит...

Инде эби мине Олы Анный белән Кече Анныйларда калдыра башлады. Алар башта бик куанды: анда да берничә көн эчендә мин әле мунчада күрсәтеп өлгөрмәгән эмәлләремне күрсәтеп чыктым. Аларда ихатадагы эшләрне гәүдәсә эзмәвер булган Олы Анный эби эшли. Аны шул гәүдәсенә мач кеше табылмагач, иргә дэ алмаганнар. Ошатып йөргән егете армиягә китеп, кире әйләнеп кайтмаган. Шуннан Анный эби инде, үзе әйткәнчә, «сазаган кыз» булып калган. Кече Анный эби бәләкәй генә, ябык гәүдәле, Олы Анный эби аны «чак Анный» дип үртәштерә. Ул – ятимә, туганнарына сыймыйча, торыр жире калмагач, Олы Анный эбигә сыенган. «Менә шулай без, берәүгә дэ кирәксез ике жан иясе, өйдәш булып гүмер итә башладык инде, балам», – ди Олы Анный эби. «Ходайның биргәнәнә шөкер, әле дэ ул ташламый!» – дип, Кече Анный эби, тәрегә карап, чукуынып куя.

²⁹ Бабай Габдулла Тукайның «Исемдә калганнар» эсәренә, аның өйдән-өйгә йөрүләренә һәм «Апуш» дигән кушаматына ишарә итә. «Исемдә калганнар» безнең өйдә һәммәбез дэ яттан белгән китап иде.

Олы Анный эбинең ике класс белеме бар, э менэ Кече Анный эби бөтенлэй хәреф танымый. Мин аны укырга өйрәтергә булдым. Газетадагы гадирәк сүзләргә көянтә кебек итеп сызып куям да ижекләтәм. Ул, эби мине алырга кергәндә, шаккатып сөйли: «Начтук, бу да атаң Микаш, Коля белән Нина шикелле, педагог булыр, ахры, бигрәк зиһенле...»

Атна-ун көн дигәндә, мин Кече Анный эбине хәреф танырга һәм ижекләргә өйрәттем. Әмма бик тырышсак та, шуннан ары китә алмадык без. Мин аңа бәрәңге әрчегәндә, ашарга хәстәрләгәндә, газеталарны үзем укый торган булдым.

Нәкъ менә Анный эбиләрдә мин олы тимер аш кашыгы тотып, ашны үземә салган аерым тәлинкәдән ашарга өйрәнәп чыктым. Моңарчы миңа шулпаны уртақ табактан касәгә генә бүлеп бирәләр иде. Аларда аш ашап чыккан күлмәгемне эби, өйгә кайтып керүгә, «катып беткән» дип салдырып алып, тазга салып жебетеп куя. Кыскасы, Анный эбиләрдә миңа моңа кадәр бер генә жирдә дә тәтемәгән ирек ачылды. Мин инде «бүген кергәч, нәрсә эшләребез икән» дип, атлыгып көтеп тора башладым.

Әмма ул ирекне, бер дә уйламаганда, эби үзе тыйды. Бер керүендә, ул мине ләгәндә су эчендә коенып утырган жиремдә, икенчесендә берүземне пычак тотып, тазга бәрәңге әрчеп мэтәшкәндә тотты. Анный эбиләр дә, мин дә аның пошаманга төшүен һич аңламадык. «Ник борчыласың инде, Начта, кул арасына керә ич бала...»

– Үзе өчен түгел, сезгә бәласе булмасын дип куркам, – диде эби.

Карточка

Минем бу ике урамда йөрәп чыккан «сәяхәтләрем»нән соң, өйдә житди сөйләшү булды.

– Кызым, – диде эби, – син бит инде үскән кыз, шуңа мин синең белән олы итеп сөйләшәм, жәме... Карап торам-торам, син үзең генә чакта бик тынычланып каласың, нәрсә беләндер мавыга беләсең, шөгыль табасың... Бернәрсәдән курыкмыйсың... Әгәр мин сине өйдә үзеңне генә качкага³⁰ утыртып калдыра торган булсам, китапларыңны укып утырырга вәгъдә бирәсеңме? Әниңне Паратскида³¹ эшкә киткәндә, бәйләп тә калдыргалый идем. Сине бәйләп калдырасым килми, әмма качкадан төшмәскә сүз бир?

Менә бу, ичмасам, кызык борылыш! Мин сүз бирәм, һәм нинди китаплар белән каласымны сорашам.

Эби мине чанага утыртып, клубка алып менә. Клубның икенче катында китапханә бар, без шунда керәбез. Андагы китапларның күплегеннән минем башым әйләнәп китә. Китапханәдә эшли торган

³⁰ Качка – барыбыз да йоклап үскән рәшәткәле, бабайлар кулдан ясаган агач карават.

³¹ Яшел Үзән шәһәренең борынгы исеме, әнигә дүрт яшь тулганчы, эби белән бабай шунда яшәгән һәм эшләгән.

Бира түти³² миңа махсус карточка ача, анда тигез, матур хәрефләр белән «Шарова Луиза Николаевна» дип язып куя. Шулай итеп, мин беренче мәртәбә китапханәдә китаплар алырга хокук бирә торган карточкалы булам. Башым түшәмгә тия!

Аннан Бира түти без әби белән сайлаган китапларны тезеп, шул карточкага язып чыга, укып бетергән сәен, китапларны китереп тапшырырга, яңаларын ала торган булырга куша. Китапханәдән китап алучыларның кагыйдәләре бар ди. Алар стенага ябыштырып куелган. Мин ул кагыйдәләргә кычкырып укыйм:

- Китапханәдән алган китапларны вакытында кайтарырга кирәк, аларны башкалар да укырга теләргә мөмкин.

- Китапханәдән алган китапларны сакларга, ертмаска, пычратмаска.

- Китапханәдән алган китапларны югалтмаска.

Иң азактан, карточкага тутырылган китаплар исемлегә астына, китапларны алучы имзасын куярга тиеш икән. Әбием куймакчы була, шунда мин: «Үзем!» – дим. Әле алар белми, әмма мин дәфтәрәмдә басма хәрефләр белән үз исемемне язарга өйрәндем. Бик каты дулкынланып һәм тырышып, дәү итеп карточкага «ЛУИЗА» дип сырлап куям. Артык тырышудан тирләп чыгам.

Әби, Бира түтигә карап:

– Әле җаза башлаганын үзегезгә дә белми идек, ай үсәсен көн үсәбез инде менә шулай, Бира, – ди дә, куян бүрегемне кидереп, резинка белән тарттырып куеп, авызыма кызыл боланлы шарфымны кысып бәйләп алып чыгып китә.

Өйдә мин аларга сиздерми генә эшләгән тагын бер этлегем барлыгын әйтәм. Альбомдагы карточкамның артына, беркем күрмәгәндә, «ЛУИЗАГА 4 ЯШЬ» дип язып куйган идем, шуны алып күрсәтәм. Әби еларга да, көләргә дә белми.

– Тагын нинди сүзләр язарга өйрәндең? – дип сорый ул миннән.

Мин язып күрсәтәм. Барысы да бик дәрәс һәм әйбәт килеп чыкмый. Кайсыбер хәрефләр кыеграк языла, кайсылары дәрәс якка карамаган булып чыга.

Минем басма хәрефләр белән язарга өйрәнгән хәбәрәмне, кәңсәләргә менеп, телефоннан шалтыратып, әни белән әтигә әйтәләр. Аларга «Пропись дәфтәре»³³ алып килергә кушыла. Бабай кичләрен язарга өйрәнер өчен миңа дип махсус ачкан буй-буйлы дәфтәрдәгә хәрефләргә санап, барлап чыга. Гадәттәгечә, үртәшә дә:

– Менә бу хәрефен авып китәм, авып китәм дип тора, ну-ка, бастырып куйыйк әле шуны...

...Кыскасы, мин качкага менеп утырам, тирәмә китаплар өелә, кичкә кадәр ничә хәрефне язарга икәнлегә күрсәтелә. Яныма төнгә караватка ала торган шешәм йә термос белән жылы сөт салып

³² Бира – Вера исемнең керәшенчә әйтелеше.

³³ Язарга өйрәнер өчен чыгарылган «үрнәк язучы дәфтәре».

калдырыла. Шишаралар да. Эңгер төшкәч курыкмаска өйдә утны кабызып чыгып китә эби.

Мин, телемне чыгара-чыгара, бик тырышып, башта бөтен тиешле хәрефләрне берәр бит итеп дәфтәргә сырлап чыгам. Кайсыларын – күбрәк тә. Эби үрнәккә язып калдырган хәрефкә охшый башлаганчы сырлыйм. Баштарак хәрефләр тыңламый, авыш-тәвеш тора, аннары, кабат-кабат яза торгач, турыланалар тагын.

Шулай берсендә, мин тыныч кына укып-язып утырганда, өйдә ут сүнде. Дөм караңгыда калдым. Ул көнне эби: «Тиз генә кайтам», – дип чыгып китте дә эллә нишләп озаклады. Мин инде шишараларымны да ашап куйдым, суына башлаган сөтемне дә яртылаш эчеп бетердем.

Көн бик буранлы, тәрәзәләр дер селкенеп тора, моржада жил эллә ниткән, куркыта торган авазлар чыгарып улый. Мин аннан убыр кермәсен тагын дип шикленеп калам, чөнки Кибәчтәге эби белән әнкә эбинең шулай дип сөйләгәннәре бар. Убыр, имештер, ут өермәсенә әйләнеп, моржадан керә-чыга йөри. Әмма Янсуар эби, мин аңа убыр турында әйтеп күрсәткәч: «Сафсата бу!» – дип кистереп кенә салды. «Ышанма жыен жук-барга, кызым, әкият алар, халык авыз ижаты! Нәрсәдән дә булса куркасың икән, куркуың никадәр олы булмасын, аек акыл белән уйларга тырыш – нигезе бармы ул куркуның?» – диде. Әле алар убыр аркасында Кибәч эби белән каты гына әйткәләшеп тә алдылар.

Инде туңа да башладым, жил өйдән жылыны суырып ала, күрәсең. Одеялыма төренеп, йокларга тырышып карадым. Шунда күңелемнән: «Әллә эби белән бабай миннән, тыңламый торган булгач, һаман акыл кермәгәч, баш тарттымы икән?» дигән шөбһәле уй йөгереп узды. Бөтенләй кайтмасалар?!

Аннан теге Янсуар эби әйткән «аек акыл» өстен чыкты: юк инде, бу бит аларның өйләре, тагын кая кайтсыннар инде алар, монда кайтмыйча?

Баштарак, курыкмаска тырышып, санап карадым. Менә хәзер 50 гә кадәр саным да, эби кайтып керә! Саным, саным, ни эби, ни бабай – берсе дә юк. Инде меңгә дә житеп уздым...

Тәрәзәләр дөм караңгы, авыл да әйтерсең – үле авыл. Аннары яттан белгән шигырләрәмне укыштырып чыктым. Алар да юатмады. Ахыр чиктә, Кибәч эбием өйрәткән Иисус догасын кат-кат кабатларга керештем: «Әй Ходайым, Иисус Христос, Алла улы, мин жазыклыны жарлыка...»³⁴

...Аннары мин үземнең каядыр очканымны, нәрсәгәдер барып бәрелгәнемне, эбиемнең, мине кочаклап, үксеп-үксеп елаганын тойдым:

³⁴ Иисус догасы (Иисусова молитва) – аны чиркәу аталары «акыл һәм йөрәк догасы» дип атый. Вәсвәсәдән саклый, кыйбланы турылай диелә. Исихазмда, эндәшмичә торып аскезага бирелү практикасында, эчтән укып йөри торган иң үтемле, көчле иман.

– И кызым, балакаем, авырттымы? Гафу ит мине, эбиенне...

Мин, нэрсэ булганын аңлый алмыйча, бернинди дә авырту тоймыйча, эбине муеныннан кочаклап алдым:

– Жук, эби, бер жирем дә авыртмый, – дидем. Дидем дә, үзем дә аңламастан, никтер үксеп елап жибәрдем.

– Авыртмагач, ник жылыйсың соң, алайса, балам?

– Син мине ташлап китмәгәнгә...

Без шулай елашкан арада өйдә гөлт итеп ут та кабынды. Өстебезгә шыкраеп бозга каткан толыбына уранган бабай да кайтып керде. Мичкә ут элөп жибәрде.

Баксаң, мин, көтә-көтә көтек булгач, өши башлагач, качкамнан үрмәләп чыкканмын, шуып төшкәнмен дә, ишек төбөндәгә элгечкә барып, асылынып, иске бер толыпны тартып төшергәнмен. Шуңа һәйбәтлөп төрөнөп, ишек бусагасына сөялөп ятканмын. Эби ашыгып-кабаланып кайтып кергән дә, тышкы яктан бозланып каткан ишекне этә-этә ача алмагач, тибөп жибәргән. Мин төрөнгән толыбым белән түргә очып барып төшкәнмен.

Ул көнне күрше авылга, Никкилдемгә, ашыгыч үлем-житөм турында телеграмма килөп, телефон линиясе эшләмәгәч, завхоз Жүгүр дөдәй³⁵ белән эби, ат жигөп, шуны илтергә төшөп киткән. Менөшли, Никкилдемнең «Килен күперө» белән Казак очы зираты арасында – «Жөнлө тугай»да адашканнар³⁶. Ул урында адашып йөрүчеләр дә, карга батып, юлны таба алмый катып үлүчеләр дә шактый тирә-як авыллардан. Эби индө «бөтүөбөз икән» дип уйлаган.

– Шунда, – ди ул, – буран эчөннән баласын одөялгә төргән, үзө жип-жиңөл гөнө киөнгән, башына сәөр ябынча япкан хатын атлап килөп чыкты да, жымыөп кына: «Сөзгә мөнө бу юл белән мөнөсө», – дип күрсөттө. Бөраз чана яныннан озатып барды, аннары кара буран эчөндө, бөзгә кул бөлгөп, карап басып калды...

Эбине Никкилдемгә алып төшкән һәм алып мөнгән Жүгүр дөдәй соңыннан бабайга: «Начта аөк акыллы көшө ул, Әлөксөй, алжыган гына булгандыр жө жокымсырап киткән. Бөр дә булмаса, күзөнө күрөнгән индө... Бөрнинди дә катын булмады, жул катысын ат, бахыр, азапланып капшый торгач, үзө тапты...» – дип сөйлөгән.

Шул көннән мин Иисус догасын, көшөгә сиздөрми гөнө, эчөмнән өшрәк кабатлый башладым.

«Сөртөтмәс үрдөк»

Һәр елда туган көнөмө бөтөн гаилә, туган-тумача бөргә жыөла да, өлкәннәр минөм исән-имин булуыма шаккатып тел шартлата. «Кара,

³⁵ Жүгүр – Егор исеменө керөшөчә әйтөлөшө.

³⁶ «Килен күперө» – Никкилдем белән Раөвкага Янсуардан Мишә аша илтә торган күпер. Туй чыкканда, арба әйлөнөп, яшь килен батып үлгән, шуңа кыңгыраулы туй атлары тавышы, хатын-кыз өлавы ишөтелә дип сөйли иделәр. Күпердән Казак очы зиратына кадәр сул якта – торфлы Сарсәз сазлыгы, анда ут йомгаклары күрөләр. Бу аралыкны «адаштыра торган урын» диләр. Көшөләр анда үлгәннөрнө дә төрө килөш күрә дип куркыталар.

малай, бу елны да исэн чыкты бит бу бала!» – диләр. Аннары ел буена минем «могжиза белән исэн калуларымны» истән кичереп, мазэк итеп сөйләүдән тәм табалар.

Быелгы казанышларым арасында берничә «уртача хәвефле»се бар, ә менә өчесе «фажигә белән тәмамлана ала иде» категориясенә карый. «Фажигә белән тәмамлана ала иде» категориясендәгеләрнең берсе – ферма үгезе качкач, тизәк чокырына төшөп бату, икенчесе этәч талау булса, өченчесе – былел жәй мин чактан гына суга батмый калдым.

Олылар өчен иң куркынычы суга бату белән тизәккә төшү вакыйгасы булса, минем өчен этәч очрагы – күпкә житдирәк. Чөнки теге очракларда, дәрәсән генә әйткәндә, мин бөтенләй диярлек курыкмадым, ә менә этәч белән, кирәсенчә, озака сузылган куркуымны жиңдем.

Үзләре белән бала-чаганы бик ияртергә яратмаса да, «Луиза белән сөйләшергә кызык» дип, гел үзләренә ияртә торган күрәш кызлары ул елны берничә мәртәбә инешкә су керергә мине дә алып барды. Безнең Нырсы бик матур – алар төшкән урында ул бормаланып-бормаланып ага, еламсар таллар суга аксыл-яшькелт чәчләрен манып утыра. Агымның буеннан-буена аларның сүткән толымыннан бизәкләнеп эзләр кала.

Сөзәк урынны сайлап, анда да комлыкка кадәр үк төшмичә, чирәмле жиргә яулыкларын жәеп салдылар да мине шунда утырттылар.

– Хәзер без тиз генә чумлап чыгабыз да, аннары мин сине үзем жөздерәм, жәме, – дип вәгъдә итте мине гел ияртеп йөртә торган Марина түти.

Казак очы һәм безнең тирә-юнь кызлары арасында минем иң жараткан түтием ул. Бер елдан мәктәпне тәмамлап, Казанга укырга китәргә тиеш, шуңа мин инде аны хәзер үк юксынам.

Марина түти, клубка чыкканда, ал өйләрендәге трельяж дип аталган зур көзгә каршында озака итеп бизәнә – күз кабакларына зәңгәр кершән яга, сөрмә тарта, ирененә кызыл помада тидерә, шул ук помаданы аннан битенә дә төртеп, яңаклары алланып чыкканчы ышкый. Озын матур чәчләренә начәс ясый да аларны шпилькалар белән йә башына тау кебек биек өемгә өя, йә ике якка сузып, аерып салып, чигә яннарыннан ялтыравык заколкалар белән беркетеп куя.

Казанга барып, институтка кергәч, ул чәчләрен кыска итеп кистереп ташларга кызыга, әлегә аңа әнисе рәхсәт бирми. «Кыркып кына кара чәчеңне, шул кырыккан толымың белән тотып кисәм!» – дигән ул аңа.

– Син чәчләреңне кыркысаң да, барыбер матур булачаксың... – дим мин Марина түтигә, аны рухландырырга тырышып.

– Чынлапмы? Син шулай уйлыйсыңмы? – ди ул, миңа көлемсерәп карап.

– Ие, – дим мин, бик тырышып башымны кагып. – Чөнки син –

Казак очындагы кызлардан иң матуры. Мин генә түгел, Линар да шулай уйлый, – дип, бөтенләй телемне чишеп ташлыйм.

Марина түти башта башын артка ташлап көлеп жибәрә дә аннары, килеп, минем чәчләремне тузгытып ташлый.

– Әйдә, мин сиңа французская косичка жасыйм, сиңа ул бик килешә, – ди.

Һәм минем көне бусе йөри-йөри инде бушап, тузгып калган чем-кара толымнарымны сүтеп, үзенәң пластмасс, тышына кыз сурәте төшкән массажкасы белән тарый да, баш түбәмнән үк алып, чәчләремне матур итеп кушып үрә. Ул елда чәчләрем бигрәк тә тузгый башлады, чөнки аларны пыяла савыттагы олылар гына куллана торган «Лесной» шампуне белән юа башладылар. Моңарчы башымны тубиктагы «Детский» белән юалар иде. Кибеткә яңа «Яичный»³⁷ дигәнә кайткач, бер мәртәбә аның белән дә юып карадылар. Әмма ул шампуньне кырылып алган авыл халкының күбесе бетлэгәч, срогы чыккан булудан күрделәр дә аның белән бүтән юадылар. Мунчада әбиләр башларын тугарук суы белән юуын давам итсә дә, без эни белән хәзер «яшел шампунь»ны үз итәбез.

Үреп бетергәч, помада капкачын ачып, бармак очына гына ягып алып, Марина түти иренемә берәз кызыл иннек тидерә. Мин, аннан күрәп, иреннәремне бер-берсенә ышкып, иннекне ялап куям. Бит очларым да помада төсенә кереп яңа башлый.

Минем эни иннек-кершәннәрне әллә ни өнәми, аның косметикасында да карандаш, пудра белән «кычкырып тормаган» төсле помада һәм бер плитка тушь кына бар. Шуңа мин жете төсләргә бай косметика күрсәм, аларны комсызланып актарып карарга, ягынып мавыгырга бик яратам.

– Үсеп житкәч, үзәң дә жегетләренң башын әйләндерә торган кыз буласың, менә күр дә тор! – ди миңа Марина түти, күз кысып.

– И, аңа кадәрле әле... – дим мин, кашларымны жыерып, әйтерсен ул килеп житүе бөтенләй шикле булган киләчәк турында сөйли. – Мин алар белән бөтенләй жөрергә жыенмыйм!

– Мин дә шулай дия идем, син хәзер шулай сөйлесең... – Шулай ди дә, мутланып, кашларын сикертә. – Бергә уйнап жөргән малайларыгызының икесенә син точно ошыйсың...

Мин югалып калам: нәрсә дигән сүз бу? Кайсына?! Мин бит алар белән уйнарга чыкканда, бер көнгә өч сугышып керәм. Нинди ошату турында сөйли бу Марина түти?!

Ярның текә урыныннан инешкә таба сузылган аркылы колгага менеп, кызларның чыр-чу килеп, суга чумлаганнарын карап утырам-утырам да, эшсезлектән эчем поша башлый. Ул арада таллыкта нәрсәдер ялтырап куя. Менә тагын, тагын... Мин, торып, карап

³⁷ «Лесной», «Детский», «Яичный» – совет чоры шампуньнары.

килергә кирәк дип уйлыйм. Таллык арасына кереп, үләннәргә ябышып, тырышып-тырмашып, текәрәк урынга менәм дә карана башлыйм. Теге ялтыраган эйбер тагын уйнаклап чагылып китә. Мин таллар суга ук тиеп торган урында жемелдәп йөзгән нәрсәнәдер күреп, алырга иеләм. Һәм юеш, үзле балчыкта тасп, йөзем белән суга мэтәләм.

«Нинди йомшак һәм жылы» дип уйлап куям, су эченә шуып кына кереп чумган мизгелдә. Аннан йөземә, иңнәремә таллар, суусемнәр килеп бәрелә – әйтерсең мине төптән күтәрелеп, берьюлы әллә ничә кул белән кочып алалар. Ул куллар назлап-уйнаклап төпкә әйдәкли. Мин карышмыйм, миңа, чынлап та, рәхәт. Чайпалып торган бу тынлыкның, күзләремне ачып, төсен дә күрәсем килә. Карасам – күксел-яшел. Гел минем күзләрем төсөндә...

Шулчак кинәт кенә ниндидер көч ыргылып, күтәрел ала да, мин шау-шу тавышлар һәм чатнама кояш янып торган яктылыкка килеп чыгам.

– Сула, сула, Луиза, син мине ишетәсәңме?! – дип кырыс та, таләпчән дә итеп дәшкән кызларның берсе – Тамара түтинең тавышын танып алам. Ул минем яңакларымны чәбәкли, тезенә салып, аркылыга бөкли, аркама суккалый. Минем авыз-борынымнан актарылып, теге күксел-яшькелт су ургылып чыга. Аннары Тамара түти, мине үзенә каратып, күзләремә төбәлә:

– Син мине танийсыңмы? Сөйләшә аласыңмы?

Мин «ие» дип баш кагам. Әмма бөтен кызлар арасыннан аеруча җитди-кырыс булган Тамара түти бу җавапка гына ризалашмый:

– Ие, мин сине танийм, – дип җавап бир.

– Ие, мин сине танийм, – дип чатнатып җавап бирәм мин аңа, шулай хафалануына аптырабрак.

Аннан мине сөзәк ярга алып кайтып, карышуыма карамастан, яп-ялангач калганчы чишендерәләр дә, коп-коры, кояш жылысын сәңдергән йомшак олы сөлгегә төреп утырталар. Киемнәремне кибәргә тал ботакаларына жәеп эләр. Бөтенесе дә тешләре тешкә шакылдап тиеп калтырана.

– Шулкадәр куркыттың бит... Шулкадәр... – дип пышылдый Марина түти, мине сөлгә аша сыйпап, аның куллары да вак калтырау белән калтырый.

– Мин нәрсә җалтыраганын гына күрергә теләгән ием... – дип пышылдыйм, аларны куркытканыма бик каты борчылып, инде бүтән үзләре белән алмаслар дип шомланып, әмма үземне бер дә гаепле итеп тоймыйча. – Ачуланма...

Марина түти, шунда йөземә үк төбәлеп, ике битемне учына ала да:

– Нинди ачулану?! Апа белән Николай Николаевичка, Начта түтигә генә сөйли күрмә берүк... Жәме? Без сине хәзер киптерәбез, чәчләреңне дә янадан тарап үрәбез...

Мине өйгө алып кайтып, капкадан кертөп жибэргөндө, Марина түти бик озап итөп кочаклап тора да кайнар маңгаемнан үбө. Күзлөрдө дымланганын күргөч, мин тагын борчуга калам:

– Беркемгө дө өйтмим мин... – дөп пышылдыйм.

Ул миңа яшь аралаш елмая:

– Гафу ит мине, жөмө... Бар, өйдө, жөгер өйгө!

Өйдө минем гадэти көннөргө караганда тынычрак булуымны абайлап алып, шиккө төшөлөр: нинди этлек эшлөдем икэн дөп сагаялар, сорашалар. Эмма хафаланырлык берни дө тапмагач, жиңел сулуйлар. Мин дө жиңел сулуйм. Ул көнне, кичке ашны ашаганнан соң ук, телевизор каршында утырган бабай алдында сүнөп йоклуйм.

Төштө дө мин теге күксел-яшел суусемнөр белән дулкынланып, уйнаклап торган жып-жылы суга шуып төшкөн мизгелемне күрөп саташып бетәм. Менэ мин суусемнөр арасында жып-жылы суда тирбөлөп ятам, миңа шундый рэхэт... «Эллэ шушында гына калыргамы икэн?» дөп тэ уйлап куям. Аннары астан ниндидер салкын агым китереп бэрэ дө, мин бөтенлэй төпкө үк төшөп китәм. Төпкө төшкөн саен теге якты һәм жылы яшеллек сүнэ бара, су да сап-салкынга өйлөнө, нидер мине бөтереп аска – кап-кара чоңылга ук тарта.

Э анда кинэт кенэ теге янган мәетнең күзлөрдө дөрлөп кабына да, ул миңа үзенең кара сөяккә генә калган бармакларын суза. Кул чуқларын өйлөндөрөп уйната да уйната. Аның кул хәрәкәтенә буйсынып, су төбөннән кап-кара ил күтәрелә. «Мәетләрне эллэ шунда – су төбөнә алып төшөп яшергәннәр микән?!» дөп уйлуйм мин, үз ачышыма үзем шаккатып. өйтәм, аларны шушы көнгәчә беркаян да таба алмый аптырыйлар...

Кычкырасым килеп, эмма тыным кысылып, үз сулышыма үзем буылып уянып китәм дө, лычма су булып тирлөп-пешөп чыканымны абайлап алып, торып утырам. Эби мине бүтөн йокларга аерым салган, шуңа аны уятмавыма жиңел сулап, тынычланып калам.

Торып утырам да, вак-вак зәңгәр чәчәкләр төшкөн юка гына жөйгө одөялыма төрөнөп, тум-тулы ай караган тәрәзөгө төбөлөм. Жөйгө ачык тәрәзөдөн чикерткәләр чикердөгән тавыш ишетелөп тора, өздөрөп кошлар сайрый. Сәрвиләрдән татлы да, бераз гына әчкелтемрәк тэ ис бөркөлө. Чөлтәр пәрдөләр жай гына жилпенөп куя. Күршөдөгө чабылдыкта, тигез сулап КГБ йоклуй, янөшә чабылдыктан бабайның жиңелчә гырылдавы ишетелөп тора.

Мин тәрәзөгө карап елмаям:

– Миңа әле вакыт житмөгөндөр... Син мине шуңа кире кайтаргансыңдыр, имө? – дөп өндөшөм тәрәзөдөгө айга, эмма чынлыкта – Иисуска.

Айдан тәрәзөгө кадәр сузылган нурлы сукмак, бөтөн бакчаны

яктыртып, жемелдөп тора. Ул торган саен яктырак жемелди. Мин аңа кулымны тидереп карасам, тоташ нурга манылырмын да шул нурдан гына тукулган булып калырмын төслө... Аннары эби-бабайлар, эти белән эни мине бөтенлэй танымалар...

Чикерткэлэр шашып-тилереп, бер-берсен уздырып сайрый. Мин Тамара түти белән Марина түтигә биргән вәгъдәмне искә төшереп, телемне тешлөп йөрөргә, сак булырга кирәк дип уйлап куям. Шул сайрау астында, үз-үземә елмаеп, тагын изрәп йоклап китәм.

Тик мин телемне аркылыга тешлөп, ләм-мим йөрсәм дә, Марина түти үзе «сертотмас үрдәк» булып чыга. Суга бату вакыйгасыннан соң ике көн узгач, ул эбигә кереп, бәйнә-бәйнә барысын да сөйлөп бирә.

Мине дә, аларны да каты итеп ачуланмыйлар. Эмма шундый «житди хәлне» яшереп калуым өчен, өйдә кичен барыбыз бергә жыелгач, барыбер шелтәлиләр. Марина түтигә әйтмәскә сүз биреп, шул сүземдә торуымны белгәч кенә:

– Менә анысына моладөц, кызым, болтун булырга жарамый, биргән сүземдә торырга кирәк ул, – дип хуплап, аркамнан кага Янсуар бабай.

Ферма

Фермага без Орликны жигеп, арбага хуш исле печән жәеп, шуның өстенә Янсуар бабай белән утырып йөрибөз. Гадәттә, мине фермага жәен алып баралар, кышларын – бик сирәк, анда да эби берәр кая утырмага бара калса гына. Андый «утырмалар» бездә берәр читтәге туган-тумачада авыру-мазар, үлем-житөм булса килеп чыга. Бабай да кайчак кабер казышырга барып, ферма эшен калдырып тора. Йә инде – туйлар вакытында, чөнки аларга эби аргыш булып йөри, аңа барысын да ыптымаклап³⁸ эзерлөп куярга кирәк.

Бу әле тагын кышларын фермада эшнең жәй көнөндәге кебек күп булмавы белән дә бәйлө. «Кышын мин үзем генә дә жырып чыга алам, ә менә жәйләрен синсөз – ике кулсөз, кызым», – ди бабай. Шулай итеп, жәй көнө мин фермага аның белән көн дә диярлек «эшкә» йөрим.

Фермада мине бик яраталар, көтөп алалар. Көшөләр дә, терлекләр дә. Бигрәк тә бабай белән төшкө аш вакытында бергә утырып капкалап куя торган Ычтапан бабай³⁹: «Шушы баланың килгәнөн күз текәп көтөп житкөрәлмим», – ди. Ычтапан бабай миңа фермада туып, эниләре янында берничә көн имеп яткан, аннары инде дерелдөвөк аяклары ныгып, утарга йөрөргә чыккан яшь бөзауларны «сата».

Ул бөзауларны башта: «Жәе бар аның, кызым, назы», – дип, сыйпап карарга рөхсәт итә. Мин аларның төпсөз дымлы күзләренә карап торам, йоп-йомшак, озын матур керфекләренә орынып карыйм. Колак артларын кашыйм. Жып-жылы маңгайларыннан үбәм. Бөзаулар

³⁸ Ыптымаклап – жиренә житкөрөп.

³⁹ Ычтапан – Степан исемнен керөшөнчә әйтөлөшө.

башта ятсынып, куркыныбрак кыбырсыйлар, эмма тора-бара тэмам иялэшэлэр – үзлэре үк, кытыршы салпы теллэрен буге белэн чыгарып салып, үбешергэ-ялашырга үрелэ башлыйлар.

– Жэ, кайсын аласың, менэ кара, кенэген⁴⁰ бөтенлэй күз жавын алырдае чыкты – үзе жирэн, маңгаенда ап-ак жондозы да бар...

Ул күрсөткөн бозауга карап, мин дә таң калам. Чыннан да, бик матур. Үзе турунда сөйлэгәнне аңлап булса кирәк, ул шунда ук арт гәүдәсен чөеп жибәреп, уйнаклап чабып та күрсәтә. Янәсе, күрәсеңме, мин ничек булдыра алам!

Мин өебездәге, гәүдәгә быел башка елдагылардан чаграк булса да, инде үсеп, тэмам буй житеп килгән бозавыбыз Карсакны да бик яратам. Ул туганда урамда качманган салкыннар иде, аны эле юпь-юеш көе, одеялга төреп, өйгә алып керделәр. Одеялдан чыккач, и күтәрелде бөркелеп аннан пар! Аягына ул, тая-тая, сары буяулы идәнгә басып атлап китте. Чирләшкәрәк булгач, ике атна верандада тоттылар, ветеринар чакырып, уколлар кададылар, массаж ясадылар. Әнисе Ночка, бик хафаланып, абзарда көне-төне мөгрәде.

Карсакны мин пешкән вак бәрәңгене олы агач мискәдә изә-изә ашатып үстердем. Тагын эле минем Кибәчтә дә бик яраткан бозавым – Черныш бар. Аны Кибәч бабай «Чирмеш» дип үртәргә ярата. Черныш-Чирмеш холыксыз – аңа ашарга чиләкне китереп куйгач, бик уяу торырга кирәк, эз генә дикькәтеңне жуйдыңмы, чиләгең-ниен белән хәзер чөеп ата...

Бездә бозаулар житәрлек-житәрлеген дә, эмма монысы бит жирән, йолдызлы, энә нинди көр, шаян!

– Ну, нәрсә уйладың, Луиза, жэ? – дип сорый, төшке ашны ашарга чүгәлэгәч Ычтапан бабай, тәмәкедән саргайган сап-сары эре тешлэрен ялтыратып. – Аласыңмы жаңа бозауны?

Мин иртән генә баздан алып менгән сөзмәгә яшел суган ваклап, кара ипекәйне мулдан турап куеп кабып жибәргән бабайга мөлдәрәп төбәләм. Алабызмы, бабай?

– Копилкадагы акчаларыңны санап карарга кирәк, житәме икән, – ди бабай ашыкмыйча гына, бик житди итеп сөзмәгә манган кара папасен чәйнәп. – Син аларны нәрсәгә жыя идең эле?

– Велосипедка... – дим мин ишетелер-ишетелмәс, эчтән генә ике оп-олы теләк – берсе сәпит, берсе яңа туган яшь бозау арасында... кайсына тукталырга белмичә.

Бабай ясап биргән, колаклары тырпаеп торган песиле копилкамда минем кәгазь һәм тимер акчаларым саклана, аларны эти белән безнең инде әллә кайчаннан санаганыбыз юк. Соңгы кайтканда, минем ул копилкага акчаны урсәти дә, Сандра жырак түти дә салып китте, Кибәч бабай белән яшь бабайлар килгәндә, Ленин бабай башы

⁴⁰ Кенәген – кичә.

төшерелгән кәгазь акча да бөкләп чумдырып жибәрелде. Бәлки, анда бозаулык та жыелгандыр инде?

– Санап карарбыз да аннары Ычтапан бабаңа әйтербез... – дип түгәрәкли сүзгә бабай, тәгәрәткән бәрәңгесен ярып жибәреп, өстенә тоз сибеп һәм термостан хуш ислә үлән чәен өчөбезнең дә калай кружкаларына агызып. Минем эчемдәгә өмет уты тагын келпеп китә.

Төшкә ашны ашаганнан соң, бабай будкадагы такта сәкегә ятып, битенә газета йә челтәр эшләпәсен каплап, берәз черем итеп ала. Бу вакытта көннең иң чөлләсә, шуңа берәзгә ферма тормышы да сүлпәнәя. Тракторлар белән машиналар йөри башлаганчы, тагын бер сәгать, сәгать ярымлап вакыт бар, мин дә калган эшләремә ашыгам. Таңнан килүгә, бабай белән чутлау эшенә керешкәнчә, бөтен алты коровникны да йөрөп чыгарга өлгөрмәгәнлектән, кайсыберләренә төшкә аштан соң йөрөргә чыгам. Коровникларга төшкә печәнне инде йә кертәп салган булалар, йә нәкъ менә таратып йөрешләренә элөгәм.

– Ә, Луиза, килдеңме, сыерларың жуксынып бетте инде... – дип каршы ала мине печән таратучы дәдәйләр.

Рәхәтлектән мөгезләрен як-якка айкый-айкый, мөгри-мөгри ашаган сыерларның һәммәсен барлап күз йөртеп чыгам да коровниктагы эшемә керешәм.

– Акыйларыгыз⁴¹ беткән икән, – дип елмаям үзләренә. – Хәзер агызам.

Алларындагы улакка аска каратып, солдат каскасы шикелле итеп беркетеп куелган су йомрыларының капкачына кечкенә кулларым белән тырыша-тырыша басып, мөлдәрәмә су тутырып чыгам. Ул «каскалар» инде искереп тутыккан, шуңа кайсыларын басып торып-торып та эшләтеп булмый. Андый чакта мин коровник башында эленеп торган калай кружка белән суы аккан «каскалардан» башкаларына да тутырам.

Сыерлар шунда ук комсызланып чөмерергә тотына, коньга-коньга «каскаларын» бушатып та куя. Эчеп бетергәч, әле үз танаулары белән дә төртелеп торып, суы акканнарына яңадан агызалар.

Мин аларның барысының да исемнәрен беләм. Кайсы нинди күләмдә сөт биргәнән, кайсының жилене ялкынсынып, чирләп торганын, кайсының ташланганын, холкы нинди икәнән.

– Син булмасаң, җарты эш бармас иде бу фермада, – ди миңа печән ташучы дәдәйләр, үсендереп. Алай ук булмавын беләм инде, әмма аларга да, сыерларга да файдалы булуым барыбер йөрәкне җилкендерә.

Коровниклар белән эшемне бетергәч, Кызыл почмакка сугылып чыгам – бөтен яңалыклар, гадәттә, шунда була. Тәүлек эчендә ничә

⁴¹ Акый – су.

бозау туганын да беләсең, кемнең фотосын «алдынгылар» дип аталган Почёт тактасына элгәннәрен дә, төн эчендә нинди матавыклар булганын да...

Шуннан инде ферманың кырдагы бәрәңге бакчаларына чыгып тоташа торган читендә акаеп утырган алагас өч башнясына таба юл аласың. Аларга ашлык тутырлар. Мин әле ике олысына менеп карарга шикләнәм, ә менә кечкенәсенә эченә ачык калган ишектән кереп, ян-ягындагы тимер баскычтан үрмәләп менеп, ашлык эченә сикереп караганым бар. Кечкенә башня янына һәрчак пакетка төреп сумала китереп аударалар – шуны тикшереп карарга килүем.

Сумаланы гадәттә саксыз китереп оралар да, ул уалып, кап-кара вак кисәкләргә таралып кала. Шул кисәкләрне тузаннан аралап алып, кесәләргә тутырып алып кайтасың да газета ертыкларына төреп куясың. Урамга уйнарга чыкканда, төргәктән ачып күрсәтәсең... Дәрәжәң шунда ук ике-өч башка үсеп китә!

Бигрәк тә малайлар мондый табышны югары бәяли, чөнки бөтенесе дә фермага кадәр төшеп йөрми. Тигез кисәкләргә бүлеп алып, хәлдән тайганчы чәйнәп йөрисең аннары шул сумаланы, авыз күтәрәп. Төнлә йокларга ятканда, өстәлнең йә тәрәзә төбенең аскы ягына, почмаккарак ябыштырып куясың, иртән кубарып алып тагын чәйнисең.

Мин ферманы, бабай әйтмешли: «Кечкенә генә зур жөрәгем белән жаратам». Анда бабайның үз «өе» дә бар. Ул бәләкәй генә, жыйнак кына будка, янәшәсендә тимердән ясалган, бик олы тракторларны да сыйдыра һәм чыдата торган плитә урнашкан. Шул плитәнең будка ягында үлчәве, бик дәү һәм кечерәк герләре дә бар, аларны як-якка шудырып йөртеп була. Сенаж төягән трактор-машиналар энә шул тимер плитәгә кереп туктыйлар да, бабай мине герләргә карарга чыгарып жибәрә – ничә тонна да центнер икәнне карап әйтергә. Ничек карарга икән ул миңа бик жентекләп өйрәтте. Мин карыйм да башыма саннарны теркәп куям. Аннары, кереп, саннарны бабайга әйтеп бирәм – ул аларны олы амбар дәфтәрләрендә сызып ясаган таблицасына язып куя. Герләргә шудыра алмасам, бабай үзе чыга.

Дәфтәрләре берничә бабайның, жәйдә без аларның берсен башлап тутырабыз да аннары икенчесенә, өченчесенә язуны давам итәбез. Тулганнарын бабай өстәл астындагы тартмага ачкыч белән бикләп куя, ачкычны кая саклаганын миңа да күрсәтә. Мин «беркемгә дә әйтмәскә» сүз биреп, «авызымда – йозак» дигән билгене ясап, «бер-бер хәл булса, башкаларга табып бирергә» вәгъдә итәм.

Дәфтәрдәге таблицаларда жәйге сезонда эшләгән тракторчылар белән машина шофёрларының исем-фамилияләре язылган. Һәрберсенә көненә күпме күләмдә сенаж-печән ташыганы төп-төгәл итеп теркәп барыла, чөнки шул саннар исәбеннән алар «получка» ала.

«Получка» алганнан соң кайберләре будка ишеген шакый: «Әләксей дэдәй, дэфтәрдән карап кына әйт әле, никтер ким чыккан кебек тоела», – диләр. Бабай, тартманы ачып, дэфтәргә төртеп, көннәрен, ташыган кадәр сенаж-печәннең күләмен исәпләп күрсәтә.

Бабай белән безнең эшебез «счетовод» дип атала.

Фермадагы ызбаны бабай «будка» дип йөртә. Ө иң яраткан уеныбыз – будканың диварын тутыру. Уен «Стена» дип атала. Һәр яңа көн энә шул «Стена»ны барлаудан башлана. Көн дэвамында да аны гел барлап, карап торырга кирәк – күз уңыннан бернәрсәне дә ычкындырмас өчен. Югыйсә штрафной аласың һәм бер-береңнең гозерен, йомышын үтисең. Жәдәч тарткандагы кебегрәк.

Ул бик кызык уен – газета-журналлардан сине шаккатырган, жәлеп иткән фотоларны, язмаларны кисеп аласың да аларны будка диварына кнопка белән беркетеп куясың. Әмма беркеттең дә, шуның белән эш бетте түгел, һәр беркеткәннең тарихын да сөйләп бирергә кирәк. Будка дивары катлы-катлы булып тулгач, рәсемнәрен сүтеп алып, «Дело» дип язылган ак папкага жыеп яшерәбез дә, баулары белән бәйләп, теге өстәл тармасына тыгып куябыз. Аннары «Стена»ны яңадан башлыйбыз.

Атна эчендә иң кызык нәрсәләр тапкан кешегә әле тагын «бүләк» тә була. Гадәттә, мин жиңәм, «бүләккә» миңа бабай бер кочак кузгалак белән ирен жаргыч⁴² апкайтып сала, кайчакта әче куку да элэгә, кукуга инде мин куанычтан турыга сикерәм. Әле без тагын басуга чыгып, көтүче сумкасы белән мәче үләне төймәләрен дә жыеп бик тәмләп ашыйбыз, аннары тукранбашларның балын да тәмләп куйсаң, бөтенләй хушланып китәсең.

Безнең диварда бу жәйдә беркеткән сурәтләр белән яңалыклар арасында әллә нинди кызыклар бар – Андропов бабайның үлеме, Кар кешесенең барлыгына дәлилләр, НЛО күргән кешеләр тарихы, Высоцкий турындагы мәкалә, Кышкы Олимпия уеннары фигуристларының фотолары, Нико Пиросмани төшергән зәңгәр сыерлар белән көрән жәйраннар, Джуна Давиташвили дигән экстрасенс түтинен картиналары, космоска очкан Белка һәм Стрелка, шахматчы Гарри Каспаров, Рерихның очсыз-кырыйсыз таулары белән монахлары, Марк Шагал дигән дэдәйнең серле сурәтләре...

Алар турында мин Ычтапан бабайга да, шофёрларга да сөйләп күрсәтәм, алар шакката. Аннары миңа үзләреннән дә тарихлар өсти, диварга эләр өчен хәтта рәсемнәр дә алып килә.

Машина-тракторларның йөген үлчәгән вакытта мин күрсәткән саннарны теркәп куйса да, бабай, үзләре плитәдән кузгалганчы, чыгып, шофёрлар белән сәлам бирешә, герләргә күз төшереп ала.

– Сиңа ышанмаганга түгел, кызым, төгәллек жаратканга гына, –

⁴² «Ирен жаргыч» – балтырганның бер төре, халыкта «ирен көйдергеч» дип тә йөртәләр.

дип елмая үзе. Бабайга мин үпкэлэмим, ул – бөтенесенэ караганда да, миңа ирекне иң күп бирүче кеше, иң нык ышанучы да. Шулай да аның ышанычын мин көннөрдөн-беркөнне аклый алмадым һәм «икебезне дә харап итә яздым».

– Әгәр ул көнне сиңа бер-бер хэл булса, минем өчен бүтән жәшәүнең мәгънәсе калмый иде, кызым, – диде соңыннан бабай, мине алдына утыртып. Һәм күзеннән ике бөртек яшь тәгәрәп төште.

Аның сүзләреннән уч төпләрем лычма булып чыкты. Бик каты дулкынлансам, учларым гел дымлана минем. Мин шул дымлы учларым белән бабайның күзендәге яшьләрне сөртеп, үбеп, кат-кат гафу үтендем.

Бүтән андый ваемсыз булмаска антлар эчтем.

Сатана

Яңа кайткан ферма үгезенең иблис токымыннан булуы турындагы хәбәр авылга яшен тизлегендә таралды. Безнең, бала-чаганың, моңа эллә ни исе китмәде: аның искесе дә якынча шул токымнан, бары гадәтләренә генә ияләшкән идек дидек тә уеныбызны дәвам иттек.

Ул елларда «ферма үгезе ычкынган» дигән сүзнең SOS булып яңгыравы һәр балага билгеле. Аны тотып алып, кабат чылбырына бәйләгәнче, авыл урамында күренмәвең, Казак очы ягында капкадан бөтенләй баш төртмәвең хәерле. Казак очындагы малайларның берсен мөгеze белән эләктереп, эллә ничә метр очырып, кычытканга чөюе турында безгә сөйләмәгән кеше калмады инде. Әмма без аңа карап, барыбер шөлләп төшмибез – даими рәвештә фермага үгезне кужытырга⁴³ йөрибез.

Иске үгезнең авыруы билгеле булгач, аны бик жәлләдек. Хәтта малайлар белән кылган башбаштаклыкларыбыз өчен янына барып гафу да үтендек. Ул безгә соры элпә каплаган эренле күзләрен сирпеп кенә карап куйды да авыр башын тәпиләренә кире төшерде. Башка вакыт булса, безне күрүгә, күзенә кан савып, тоягы белән жир тырнап котырган булыр иде югыйсә. Әмма тыны борын тишәкләреннән гыжылдап чыкканын, бөтен эче белән күпереп сулаганын тыңлап торганнан соң, хәлнең мөшкел булуын аңлап алдык.

Бераздан аны ачып куйган машина кузовына менгерә башладылар. «Күз тидереп кенә харап иттеләр, тирә-жүнгә бер үгез иде!» – дип, кызыл яулыгын авызына каплап елап жибәрде доярка Үгәпи түти⁴⁴. Аннан кулларын селтәп, Кызыл почмакка йөгерде. Чайкала-чайкала, гәүдәсен чак тотып менде үгез кузовка, зоотехник дәдәйләр ике яктан этеп, булышып торды. Без дамбаның авылдан чыга торган борылышына кадәр, кайнар куге тузанга коена-коена, чабып машинаны

⁴³ Кужытырга – ачуын чыгарырга, үчкеләргә.

⁴⁴ Үгәпи – Агафья исемең керәшенчә әйтелешә.

озата бардык. Инде ул күздөн югалганда:

– Сау бул, Генерал, без сине онытмабыз! – дип кычкырдык. Аннары ярымпышылдап, еламсырап, тагын бер кат өстөдөк. – Ачуланма безгә...

Генералның юклыгы үзен бик нык сиздерде – фермада да, безгә дә. Чылбырын өзөп, ужымга кергән жирдөн табып алып кайтканнар аны – күбенеп, авызыннан күбекләр килеп чирлөдө диделәр. «Эһ, нинди гаярь малкайны алып кала алмадылар», – дип, тәмәке төпчеген ачулы итеп аяк астына ташлап, үкчәсе белән таптап куя Ычтапан дэдәй.

Яңа үгезгә азапланып исем сайлап тормадылар. Исеме эле алып кайтканда ук ветеринар Бәчүк дэдәйнең⁴⁵ жиңел теленнән йогып, ябышып калган булып чыкты – Сатана. Имеш, кайтканда, гәүдәсен кузовтан алып атмасын өчен, арканнар белән бәйләп беркетеп куйганнан соң, маңгаендагы тирне сыпырып, шаклар катып, болай дигән ул:

– Моңы авылга кертсәк, Ахырзаман килмәсме икән, жегетләр, чып-чын Сатана бит бу!

Без Сатананы бәйгә бәйләп, Генерал торган урынга – утарына чыгаргач, курка-курка гына булса да, ерактанрак торып карарга бардык. Ычтапан дэдәй, эле без утарга якынлашканчы ук, юлыбызда очрап, бу тирәдә йөрүбезне өнәмичә, тагын да шөллөтә төштө:

– Бу сезгә Генерал кебек жефәк малкай булмас. Сатана гына түгел моңысы, ә Антихристның үзе! Карагыз, кем белән очрашасыгызны белеп барыгыз, жакын киләсе булмагыз, – диде.

Шулай диде дә, маңгаен-кашларын жыерып, эле тагын өч бармагын тырпайтып, безне чукуындырып та алды:

– Сезне Ходайдан башка беркем саклый алмый инде бу малдан хәзер, балалар...

Без бөтенләй югалып калдык. Антихрист турында арада азмы-күпмә белгәне мин булып чыктым, шул белгәннәремне берәмтекләп башкаларга да сөйлөдем. Кибәч әбием аңлатканча, Антихрист ул – Иисусның төп дошманы, Ахырзаман житкәндә, кешеләрне алдап, Иисус урынына киләчәк явыз көч.

– Ул нәрсә, Иблисме соң инде? – дип каш жыера жыен юк-барга бик шикләнеп карый торган малайларның берсе Валерик. – Аңлашылмый син сөйлөгәннән...

Мин үзем дә ахыргача белеп бетермәүдән хафаланып, кызарынып-бүртөнөп чыгам.

– Ну, пярештә түгелдер инде, шулай жаман булгач... – дип сузам, шикләнеп кенә. Алай дисәң, Иблис тә, әбием сөйлөвө буенча, башта Ходайның иң яраткан пярештәсе булган инде...

– Пүчтәк болар барысы да! – дип кистереп сала икенче малай Павлик, теш арасыннан нәкъ атасы шикелле чертлөтөп төкөрөп куеп. –

⁴⁵ Бәчүк – Василий исемнен керәшенчә әйтелеше.

Ничек инде үгез сез әйткән Христос урынына килә торган нәмәрсә булсын, ул бит хайван, – ди.

Монысы белән килешми булдыра алмыйбыз. Бик каты кырт кисеп әйткәчтен, мин аңа Иисусның дуңгызлар эченә кергән женнәрне очратканын, аларны куып чыгарырга өлгермичә, дуңгызлар биеск ярдан суга ташланып үлгәнән сөйләргә базмыйрак торам⁴⁶. Аның мондый темаларны сөймәгәнән яхшы беләм.

– Әйдә, карыйбыз – үгез үгездер инде, башка нәрсә түгелдер, – дип, Павлик безне артыннан ияртә. Чылбыр булып тезелеп аның артыннан теркелдибез. Ул ышанычлы адымнар белән Генералның утарына якынлаша. Павлик – арабызда иң олысы һәм кырысы, без аңа гадәттә карусыз буйсынабыз, карарларын да сирәк шик астына куябыз. Гадәттә аңа иң еш карышучы мин булып чыгам.

Коровник почмагыннан башыбызны сузып кына утарга күз салабыз. Теге Сатана дигәннәре тып-тыныч кына, алдына мулдан китереп салган өемнән умырып-умырып алып, печән утлый. Ялкау гына итеп, кинәнеп күши. Күрүгә, шунда ук йөрәгебезгә ургылып ихтирам белән соклану кереп тула – мату-у-ур! Безнең Генерал да күз явын алырдай үгез иде, әмма монысы ике мәртәбә дәүрәк тә әле. Үзе чем-кара, йоннары елкылдап тора, борын тишекләре киң, аннан кайнар тын бөркелеп чыкканы әллә каян сизелә.

– Әйтәм бит, хайван хайван инде, – ди кыяк үлән өзеп алып тешләп капкан һәм үгезнең күшәвен кабатлап авызын уйнаткан Павлик. – Жә, нинди план?

– Чылбырын тартып карыйк, – дип тәкъдим итә Валерик пышылдап кына, үзе безгә – кызларга күз ташлап ала.

Без, ике бөртек кыз бала – берничә өй аша торган Надя белән мин: «Әйбәт!» – дип баш кагабыз.

– Пүчтәк бу! – ди, чәйнәгән үләнән жиргә төкереп, Павлик. – Чылбыр ул әллә ничә метр, жакынрак килеп карарга кирәк.

– Ычтапан дэдәй безгә жакын бармаска кушты, – дим мин, нәкъ аныңча маңгай-кашларымны жыерып.

Надя шунда ук баш тарта, минем дә учларым тирләп чыга. Павлик миңа карап-карап тора да барыбер үз туксанын туксан итә. Бер карарга килсә, шулай киреләнеп үзсүзләнә торган гадәте бар аның.

– Утар эченә кереп, артыннан сиздерми генә килеп, таяк белән сыртына төртеп карарга кирәк, – ди ул, кистереп. Аннары, мыскыллы елмаеп, безгә тагын бер күз йөртеп чыга. – Нәрсә, шыр жибәрдегезме?

– Жибәрмәдек, әмма без ул үгезнең гадәтләрен әле белмибез... – дим мин, шулай ук үз сүземә чатырдап ябышып.

– Менә белербез, – ди Павлик, мине карашы белән яндырып.

Беребез дә «доброволец» булырга алынмый, шуңа Павлик, тагын

⁴⁶ Матфей тәгъбир иткән Яхшы Хәбәрнең 8 нче бүлегә – «Женнәр куып чыгарыла» дигән өлешенә ишарә.

да мыскыллырак елмаеп, шобага салырга өнди. Яңа үгезгә төртөр өчен табып алган озын гына таяктан учларыбызны шудырып, шобага тотабыз. Йөрәк дөп-дөп тибә. Шобага, ни гажәп, ахыр чиктә Павликның үзенә чыга. Барыбызның да эченә жылы керә. Карап тору – нәрсә ул!

Павлик сер бирми, тузанга батып беткән сарыга яшел төшкән шакмаклы күлмәген зәңгәр шортигының резинкасы астына таслап кыстырып куя да, соры сандалилары белән сак кына басып, утарга юнәлә. Без коровник артына посып карап торабыз. Сатана, өстенә кунган чебен-кигәвеннәрдән ризасызланып, койрыгын сыртына бәргәләп ала, колакларын боргалый. Павлик инде утарның киртәсе астыннан шуып керә дә, тизәкләргә басмас өчен аякларын аралап атлап, үгезгә таба якынлаша.

Тын да алырга куркып, керфек какмый карап торабыз. Менә үгезгә жиде-сигез адым каларак, Павлик таякны күтәрә дә төртөр өчен суза башлый. Шулвакыт Сатана, күшәвеннән туктап, кан сауган күзләрен алартып, аның ягына борыла да эчебездә булган кот табан астына төшөп китәрдәй итеп мөгрәп жибәрә. Кулына тоткан таягы белән Павлик та аңа карап катып кала.

– Жөгө-ө-ө-ө-өр, Павлик!!! – дип кычкырып жибәрә коровник артыннан атылып чыгып Валерик һәм утарга таба чаба башлый. Кулына жирдән кантарлы балчык алып, үгезгә таба томыра. Үгезнең күз агы бу якка таба ялтырап китә, ул танау тишәкләрен киереп, Валерикка борыла башлый.

Мин дә, түзмичә, коровник артыннан йөгереп чыгып, утарга таба чабам. Муеныма бәйләгән сары косынканы суырып алып, баш очымда болгыйм.

– Әй, үгез, монда кара! – дип кычкырам.

Ул арада Сатана, борын тишәкләрен киереп, безгә – утарга таба чабып баручыларга ыргыла. Без аның чылбырының монда кадәр житмәсен белгәнгә, артык шомланмыйбыз, иң мөһиме – Павликны утардан чыгарырга. Әмма Сатананың чылбыры сузыла да сузыла... Менә ул инде шып булып туктап калган һәм аңа эсәренеп карап торган безгә таба, утарның киртәсен жимереп чыгып, якынлаша.

Шунда утар эченнән Павлик телгә килә:

– Ул бәйдән ычкынган! Качыгыз!!!

Мин, умырткам буйлап бозлы салкын йөгөргәнән тоеп, челлә жәй уртасында үгезнең үзедәй күз алартып катып калам.

– Берегез – уңга, берегез – сулга! – дип кычкыра утар эченнән Павлик.

Аңыма килеп, уңга сикерәм. Сатана янымнан диярлек ыжгырып жилләп уза. Аның авыр гәүдәсе жиленнән мин тузанлы сукмакка барып капланам. Авыз-борыныма туфрак тула, теземне авырту чөметтереп ала. Күз читем белән генә Сатананың мөгрәп, кабат бу

якка борылуын абайлап, учларыма таянып сикереп торам. Алар үтереп сызлый – икесе дә сыдырылып, тузаннан кан типчеп чыга башлый.

Без качып торган коровникны урасам, тыкрык, аның буйлап төшөп, сенаж базларына кадәр чабарга була. Яшен тизлегендә шунда ыргылам. Бәлки минем арттан йөгөрмәс. Әмма, бәхетсезлеккә, Сатана нәкъ менә минем кызыл сарафаныма ау ача. Коровникны урап, тыкрык буйлап чабам, артымда Сатананың дөнья жимереп якынлашканын ишетәм. Сенаж базына кадәр әле – хәйран, якында гына кайда да булса качып булыр бәлки? Коровник читендәге жимерек кереп-чыгып йөри торган тишек барлыгын искә төшерәм – мин анда сыям, ә менә үгез килеп стенага гына терәлчәк.

Артыма борылып карый-карый чапкан жирдән, инде куып житеп килгән Сатанадан качып, кырыйдагы тирескә сикерәм һәм... жып-жылы куе нәрсәдер эченә чупырдап төшөп китәм. Шунда гына абайлап алам: бу бит коровниктан махсус жайланма кудырып чыгарган тизәк чокыры.

Сыер-бозауларның тизәге сасысыннан тончыгып, укшып жибәрәм. Бөтенләй төпкә китмәс өчен, нәрсәгәдер ябышырга теләп, эзләнеп капшана башлыйм. Сатана янымнан тузан бураны уйнатып чабып уза. Аякларымны жай гына аска тарткан бу тизәк сазлыгыннан инде котыласыма ышана алмыйча, ярдәм сорап кычкыра башлыйм, як-яктагы кантарларга ябышып, учларым бөтенләй канап бетә. Тизәк муеныма кадәр менә, иягемә кадәр...

...Шулчак кемдер тыгыз итеп үргән чәч толымымның төбеннән умырып тотып ала да мине суырып чыгара.

Илжә⁴⁷

Күпмедер вакыт, башымны күтәрәп карарга да хәл тапмый, жиргә капланып ятам. Теге коткаручы кытыршы тупас кулы белән минем чәчемнән сыйпый, ул арада мин аның авыз эченнән көйләп мөгрәвен – үгез тавышын кабатлавын ишетеп алам.

Илжә!

Торып утырам да аңа карыйм. Илжәнең авыз читеннән, гадәттәгечә, селәгәе агып тора, ул, беркайчан да үзеннән калдырмый торган, кулына тоткан агач атын селкетә-селкетә, миңа карап көлә.

– Бахбаең белән килгәнсең икән, Илжә, – дим мин, елмаерга тырышып. – Шуңа шулай тиз өлгергәнсең инде...

Аңа ул атны олы дәдәсеме, атасымы ясап биргән. Яссы итеп киселгән бахбай фигурасына аркылыга дуга беркетелгән, шул дугага ике бөтергән жеп – «дилбегәләр» барып тоташа. Әле атның тәпиләре дә бар, алар селкенеп тора. Йокларга ятар алдыннан, Илжә, уенчыгын

⁴⁷ Илжә – Илья исемненнән керәшенчә әйтелешә.

махсус тастымалга төрөп, яндагы комод тартмасына сала диләр. Иртән уянгач, иң беренче эш итеп аны барлый.

Илжә урамга бахбайсыз беркайчан да чыкмый. Ул аның белән, чынлап та, бик нык горурулана, көн дә безгә алып килеп беренче күрсәткәндәй таныштыра. «Яңа уенчыгың бар икән синен, Илжә, нинди матур!» – дисәң, башы күккә тия, бәхет баса. Ул аннары көне буге шул бәхетенә коенып, чабулап уйнап йөри.

– Әйә... әйә... – дип сикертә уенчыгын Илжә. – Ннна! Ннна! – дип куалый.

Минем күзләремә, әллә каян гына кайнап чыгып, кап-кайнарыш тула. Үксеп елап жибәрәм. Илжә аптырап кала, куалаган атын: «Тыр-р-р-р!» – дип туктата. Як-якка карап, гел уйнап торган күзләре, көтмәгәндә бер ноктага – миңа төбәлеп, үзе берара тын тора.

Аннары ул акрын гына минем үксегән авазларымны кабатлый башлый, охшаганына куанып, көлөп жибәрә, тагын да куәтләрәк күтәрәп ала. Яныма утырып, иләрәп-иләрәп, елау авазлары чыгарырга тотына. Үзе куанып, кул чәбәкли, аякларын жиргә бәрә, тыпырчына.

Мин тәмам тынычланганчы, янымда иләүли һәм үкерә Илжә. Аннары без, бер-беребезгә карашып, шактый гына тып-тын утырабыз.

Ферманың кайсыдыр бер ягында – сенаж базлары тарафында шау-шу куба, кычкырышкан авазлар ишетелә. Мин «малайлар исәнме икән» дип уйлап куям. Чапканда, Надяның Кызыл почмакка кереп качканын күреп алганга, аның өчен борчылмыйм. Шаулаган авазларга караганда, халык анда Сатананы тотарга азаплана.

Ул арада Илжә, атын күтәрәп, миңа сона да, бик таләпчән итеп: – Әйә! – ди.

Илжәне без баштарак үрти һәм арабызга кертәп уйнатмаса тырыша идек. Берничә мәртәбә малайлар аны куып кайтарып та жибәрергә тырышты. Ул чакта Илжә, башын куллары белән каплап, юл читенә сузылып ятып, тәгәрәп елады. Әмма кайтып китмәде. Аннары әби белән Ак түти, безнең урам бала-чагасын жыеп, Илжәнең авыруы турында сөйләде.

Илжә бездән бер-ике баш чамасы гына калкурак булса да, инде бала түгел икән. Аңа утыз яштың дә күбрәк, ди. Әмма аның баш мие, сирәк очрый торган, дөвасыз авыру аркасында, бала акылында калган, үсмәгән. «Сәер, – дип уйлаган идем мин әбиләр сөйләгәндә, – нишләп баш мие үсмәгәч, Илжәнең башы шундый алагаем дәү икән соң?»

Илжәне баштарак больницадан-больницага йөрткәннәр, ниндидер өмет булган. Ә инде аннары, өмет калмагач, үзе шикелле авырулар ята торган шифаханәгә япканнар. Өйдә ул үзенә зыян китерергә мөмкин дип, әнисе белән этисе кулына бирмәгәннәр. Әмма Илжә ул шифаханәдә бөтенләй ашаудан калган, башын диварга бәрәп канатып бетергән, кулларын, битен тырмаган. Хәзер дә аның битендә тырмалган эзләр күренеп тора. Аны бәйләп тотканнар. Шуннан соң

гына, туганнары: «дэвалаудан үз теләгебез белән баш тартабыз» дигән язу язып, Илжәне авылга – үз өйләренә кире алып кайткан.

– Илжәне кагарга-сугарга жарамый, балам, ул – гарип, гарипләрнең күз жәше төшә торган була, – ди миңа Янсуар әбием.

Без, билгеле, үзебезгә күз яше төшүен теләмибез.

– Илжәне кыерсытырга, читләргә жарамый, кызым, ул – Ходай мәндәсе, – ди миңа иманга килгән, чиркәүгә келәүгә йөргән дәү түтием.

Аннары, алдына утыртып, озаклап, Илжәнең исеме дә Илия прарук⁴⁸ исеме белән бәйле булуын сөйли:

– Илия апостолны Ходай турыдан-туры Күккә алган, кызым, ул Алланың сөеклесе булган. Илжә кебек байгышлар да – чип-чиста күңелле, риясы булмаган жазыксызлар, Күк патшалыгына туп-туры менүчеләр. Менгәч, жирдәге без жазыклылар күрсәткән кадер өчен Ходайга инәләр – бу мине рәнжетмәде, какмады, сукмады, жаклады, саклады дип... Күк Патшасыннан, Изге кыз Мариядан безнең гонаһларны кичерүен үтенәләр. Илжә кебекләргә тигез күрәләр санлау – гомерлек савап була, кызым...

Илжә көннәр буга атын чаптыра-чаптыра авыл урамнарында уйнап йөри, безнең белән ияреп, су буена, эрәмәлеккә төшә. Сусап китсә, колонкадан агызып йә инештән сөзеп, аңа су эчерәбез. Алып чыккан ризык-тәгам белән бүлешәбез. Арып китсә, бездән калып, эрекмән яфрагына башын салып, черем дә итеп ала. Калган чакта да, без аны күз уңыннан ычкындырмаска тырышабыз.

Әмма Илжәнең бөтен Олы урамны үзәккә узып, фермага кадәр килеп житкәннән әле моңарчы күргәнәм юк иде. Бу – үзәк бер мөһим.

– Ннна! Әйә... – дип гыжылдап көлә Илжә, мин кулымда атны катырак сикерткәнгә куанып. Аннары кулларын чәбәкли.

Илжәне карап тору – безнең барыбызга да йөкләнгән бурыч: абынып егылып имгәнмәгәнме, суга төшмәгәнме, кадка кадалмаганмы, кычытканга чагылмаганмы? Кычытканга, моңарчы ничә чагылса да, кабат үзәккә кереп чагыла һәм аннан бик әрнеп елый торган гадәтә бар Илжәнең. Чаккан жирен кашый-кашый, үртәлеп, кемгәдер бармак селкеп яный-яный елый ул андый чагында. Аннары тагын оныта.

– Атың бигрәк житез икән сиңең, Илжә! – дип елмаям мин Илжәгә, бахбаен кире кайтарып биреп.

Ул, башын кырын салып, миңа карап тора. Дөресрәге, миңа түгел, ә янәшәдәгә нәрсәгәдер күзләрен кылайлатып төбәлеп утыра. Аңа елмая, кулларын бутый-бутый нидер сөйли, аңлата. Куанып башын чайкый. Аннары миңа төртеп-төртеп күрсәтә. Тагын хихылдап, авызларын күбәкләндереп көлә.

⁴⁸ Әбиләр яшенле яңгыр килгәндә: «Күктәге утлы арбасында Илия апостол узып бара», – ди иде. Иске Гәһәдтә: «Илия Христосның икенче килүе алдыннан ялган мессия – Антихристны фаш итәчәк» диелә. Яңа Гәһәдтә Илия Иисус янына Моисей белән килә, Иерусалимда жәзә күрәчәген, Күккә алыначагын әйтә. Исламда Хозыр Ильяс образларына тәңгәл.

Мин сабыр гына аның өянәге узганны көтеп утырам. Кайчакта, шулай кайнарланып, алгысып киткәндә, артык дулкынланганда, телен тешләве бар Илжәнең: вакытын чамалап, авызына түш кесәсендәге йомарлап ясалган чүпрәк келәпне алып каптырырга кирәк. Өянәге катырак булса, ул әле тагын астына пес итәргә дә мөмкин. Алай булганда, без аны өйләренә кайтарып куябыз.

Бу юлы келәп кирәк булмады, үзеннән-үзе тынычланып, аязып китте Илжә.

Мин тизәккә батып беткән кулларымны үләнгә ышкып чистартам да, аны кочаклап, башыннан, аркасыннан сыйпыйм. Жилкәсенә аркылы элөп чыгарып жибәргән жиңелчә чүпрәк букчасыннан кульяулык табып алып, Илжәнең авызыннан селәгән сөртеп алам. Чәчләрен сыпырып, төзәтеп куям.

Ул, кочактан ычкынып, читкәрәк шуышып утыра. Үзенә кирәкле-кирәксез орынганнарын сөйми Илжә. Берара башын чайкап, бер ноктага карап тора. Аннары, исенә нидер төшеп, миңа борыла. Бөтенләй дә таләпчән итеп, йөземә үк китереп, агач бахбаен селки:

– Әйә!!!

Без икебез дә, торып, коровникка таба юнәләбез. Мин, бабай күзенә күренгәнче, колонкага барып юынырга, берәз чистарынырга ниятлим. «Таеп китеп егылдым» – шулай аңлатырга булыр инде дип, план корырга керешәм. Шул уйны гына уйлап бетерүем була, коровник почмагыннан яшендәй атылып, бабай белән Ычтапан дәдәй килеп чыга. Тәмам агарынган, күзләре шашынып калган бабай, килә-киләшкә алдыма тезләнеп, кулларымны, аякларымны капшый. Мин, аны тынычландырырга тырышып:

– Бер жирем дә авыртмый, бабай, учым белән тезем генә сыдырылды... – дип пышылдыйм.

Ычтапан дәдәй, эченнән генә нидер укынып, чукунып куя.

– Куллары-аяклары исән... – ди бабай, Ычтапан дәдәйгә борылып. – Сынган жире юк сыман...

– Ходай саклаган баланы... – ди Ычтапан дәдәй, башын чайкап. – Ходайның сөеклесе икән...

Илжә, атын селки-селки, аларга карап көлә:

– Ннна!..

(Ахыры киләсе санда.)



Алмаз
Әхмәтгалиев

УЛ БӘХЕТЛЕ, МИН ДӘ БИК КҮПТӘН...

* * *

Саф күнел түрендә чайкалган шигърь мин,
Чишмәдәй челтерәп, үземә юл ярам.
Юлымны капласа дөньяның моң-зары,
Ташкынга әвереләп, аларны кубарам.

Мин – яңгыр,
Мин – үлән,
Кемгәдер бөрә мин,
Хуш исле язларның шифалы һавасы.
Сабыйдай елмаеп караган кояш мин,
Күкләрдә сайраган кошларның авазы!..

Йолдыз

Бер сылу уемда йөрәкне яулаган,
Каршылыым һәр төнне йокымны онытып.
Жылыта жанымны, биектә булса да,
Болытлар астыннан ул чыккан бит шытып.

Иркәләп дәшәмен: «Китмә, – дип, – Төн кызы,
Күзәтим таңгача куаклар артыннан».
Сиздең дә син мине атылдың еракка,
Югалдың мәңгегә ишләрең катыннан.

Бер йолдыз уемда жанымны яулаган,
Күктә ай булса да, күнелдә караңгы.
Карыймын галәмгә хисләрне яшереп,
Көтәмен һәр төнне, көтәмен тик аны.

Алмаз ӘХМӘТГАЛИЕВ (1981) – шагыйрь; «Хыял канатларым», «Күзләрдә – төрле язмыш» шигърь җыентыклары авторы. Балтачта яши.

Хат

Ак кәгазьгә каурый каләм белән
Сүзләр чигә сөйкемле хатын.
Сөйгәнәнә әйтер серләрә бар,
Ул серләрдән арзанрак алтын!

Сөөклесе аның бик еракта –
Ил сагында, таулар артында.

Хәбәр көткән ир сизенә микән –
Нинди бәхет ята хатында?!

Хатны илтер аңа ак күгәрчен,
Ә тапшыргач, матур жыр көйләр.
Чиккән сүзләр: «Ата булдың!» – диеп,
Хат китергән шатлыкны сөйләр.

Серле өчпочмак

Әллә нинди серле өчпочмак дим,
Йорт урыным, хәтта урамым да!
Кәс кубарсам, шигъри жилләр
чыга
Кыш егетнең ап-ак бураныдай.

Яңгыр яуса тәрәзләрне шакып,
Күл жыела тамчы тамган жиргә.

Каңгылдаша анда киек казлар,
Күзәтәмен батып кайнар тиргә.

Бер хикмәт бар серле өчпочмакта:
Кем килсә дә өйне таба алмый.
Әйләндереп йөртә навигатор,
Ә барыбер аяк-кулың талмый...
Шундый хикмәт минем өчпочмакта!

Беләсеңме?

Беләсеңме, туган якларымда
Чишмәләрнең жырлап акканын;
Тулпар жилләр, иген кырын айкап,
Болыннарда уйнап чапканын,
Ял итәргә чалкан ятканын?

Беләсеңме, биек кыяларның
Болытлардан ирек даулавын;
Шул болытлар судан куәт алып,

Жир өстендә яңгыр шаулавын,
Һәркемнең дә иркен сулавын?

Беләсеңме, хәтфә үләннәрнең
Үз борчуы, тирән кайгысы.
Сары көзләр гүя чалгы кебек
Аямыйча кыра барысын.
Ә шулай да тормыш дәвам итә,
Тамырларда – яшәү чаткысы.

Хәтерләтә

Иксез-чиксез киңлекләргә карап,
Күзәтәм мин кояш батканын;
Таллар үскән елга буйларында,
Дулкынланып, сулар акканын.

Безнең яшьлек ерак-еракларга
Көмеш судай акты да китте.

Арттан калмый йөргән сеңелләренң
Битләрендә яшьләре кипте.

Көмеш судай агып китте яшьлек,
Ярын тапты мин кочкан кызлар.
Яшьлегемне һаман хәтерләтә
Без кабызган энҗе йолдызлар.

Хисләр уен

Син бүген дә төшләремә кереп,
Сулышыңны йөрәгемә өрдәң.
Утлы күзләрәңне төбәдәң дә
Биш минутлык ләззәтеңә төрдәң.

Саташтырып чыкты сукмак буйлап,
Йөрдең икән нинди уйлар уйлап?
Кулларымнан бер тынлыкка сөйрәп,
Ымсындырдың хисләр уен уйнап.

Рәхмәт, йөрәк, рәхмәт, йолдызларым!

Син дә минсез, мин дә синсез инде,
Жан жылыткан ярлар да бүтән.
Ал офыкка илткән юлларны да
Язымыш чаты аерды күптән!..

Шул көннән соң күңел үрсәләнә,
Йөрәгем дә гел миңа дәшә:
«Күккә кара, яшьти, йолдызлар да
Саф мәхәббәт өчен көрәшә!..»

Без калдырдык жилләр хөкеменә
Мәхәббәтнең кайнар ялкынын.
Чыгып киткәч авыл капкасыннан,
Саф хисләрне, серле ак төннәрне
Урап алды котып салкыны...

...Рәхмәт, йөрәк,
рәхмәт, йолдызларым,
Жан жылыткан парым бит бүтән.
Баш өстемдә оча ак уйларым,
Ал офыкка илтә юлларым.
Тәүге ярым инде бала коча,
Ул бәхетле, мин дә бик күптән.

* * *

Яз көткән күзләрне күкләргә төбим дә
Тын гына күзәтәм болытлар акканын.
Көтә бит йөрәгем, зарыгып көтә бит
Офыкта, нурланып, ал таңнар атканын.

Кояшлы таңнардан килер ул яз кызы
Һәм узар янымнан иң тыйнак килендәй.
Сокланып, мин аның алдына тезләнгәч,
Йөземнән иркәләр туган як жиледәй.

Гамәлләр

Безнең гомер – суга чумган вакыт,
Яшьлек, картлык – искән жил генә.
Шул мизгелдә кылган гамәлебез
Киткәннән соң канат жилпенә.

Жаннар белән алар күккә ашса,
Болытларда тора эленеп.
Йә ява ул жиргә яңгыр булып,
Йә төшә ул бозга әверелеп.

Якты караңгылык

Күзләрендә якты караңгылык...
Икәү бергә үткәрелгән кичләр.
Ап-ак кардай канатларын кагып,
Баш өстендә очкан иң саф хисләр.

Ә шулай да безнең сөю хәзер –
Үткәннәрнең татлы моң-сагышы.
Бер офыктан бер офыкка таба
Агып барган болыт чагылышы.

* * *

Хәтерлисез микән: танышканда
Төннәре дә аның ак иде.
Шул аклыкта койма ярыгыннан
Сине күзләп йөргән чак иде.

Иреннәргә ирен үрелгәндә,
Берәм-берәм сүрелде алар.

Гөлбакчанда яна иде утлар,
Адым саен серле лампалар.
Кочагыма сине алган чакта,
Куәтләрәк итеп яктырды да,

Бу тыйнаклык шушы нурлы төннең
Булды онытылмас мизгеле.
Ә син, иркәм, кайнар мәхәббәтнең –
Гөлбакчанда үскән гүзәллекнең
Тажын ачкан хисле бер гөле.

Алиһәм

Син – минем мәңгелек сердәшем, юлдашым,
Кышымның хуш исле һавасы;
Меңләгән кисәккә ватылган йөрәкнең
Беркайда табылмас дөвасы.

Яшылектә төн бус әнкәем көйләгән
Жырларның иң матур сүзе син;
Күнелем түренә сөюдәй урнашкан
Самими тынлыкның үзе син!..

Учларыңа тамдым

Карашыңны ак болытка төбәп,
Ялгыз гына уйга калганда,
Учларыңны бер-берсенә кушып,
Чын күңелдән дога кылганда,
Яралдым мин офык кочагында!

Керфегендә яшьләр тирбәлгәндә,
Каршы алган чакта таңыңны,

Кояштан мин учларыңа тамдым,
Юатырга синең жаныңны...

Күңелеңне татлы хискә урап,
Таң гөлләре тажын ачканда,
Сибелдем мин синең күзләреңнән,
Аяз күктә канатларын кагып
Сайрый-сайрый кошлар очкандай.

Кабатланмас

Безнең язлар кабатланмас бүтән,
Тау сулары агып төшсә дә.
Мәхәббәтнең хисле сурәтләре
Кермәс хәтта минем төшкә дә.

Ак буранда калды барысы да,
Ихлас сөю карга күмелде.

Кочкан чакта сине башка кеше,
Минем куллар күккә үрелде.

Шул вакытта кырысланды холык,
Утсыз калды якты урамнар.
Йөрәгемә давыл оялады,
Маңгаемнан үпте бураннар!..

* * *

Баш өстемнән йолдыз очып үтте,
Язмыш-шагыйрь үз фикерен язды:
«И кешелек, сезнең янәшәдә
Үксез жаннар әле дә соң азмы?

Сез шартлаткан корал-афәтләрдән
Фәрештәләр куркып күккә оча.
Жир сискәнә, өзелә гомеркәйләр,
Каләмемне канлы жилләр коча!»

Язмыш-шагыйрь кисәтүен язды:
Үксез жаннар әле дә соң азмы?!

Болытлар катында карчыга төркеме

Һәр язның үз сүзе, үз көе, кайгысы,
Болытлар катында карчыга төркеме.
Күзәтә корбанын, канатын киереп,
Көтә күк тын гына Газраил хөкемен.

Һәр язның үз сүзе, үз жыры, бәете,
Кайдадыр якында жил дулый, жил елый.
Карурман эчендә бүреләр өере,
Күкләргә төбәлеп, шөбһәле көй улый.

Ә кайдадыр үксез ята җирләр!..

«Дөнья башка... Без дә үзгәрдек!» – дип,
Йөрәгемә акылым сөйли.
Ә кайдадыр үксез калган кызчык
Энесенә моңсу җыр көйли.

Аның көен һәр тарафка сибеп,
Далаларда исә кыргый жил.
Хәтәр жилләр бәхет китерми шул,
Алып килә сагыш йә бер чир!..

Еракларда, кошлар киткән якта,
Кемдер кемгә бармагын яный.
Ядрә ала кеше гомерләрен,
Утлы елан тәннәрен ялый.

«Дөнья башка!.. Ник без үзгәрдек?» – дип,
Йөрәгемнән акылым сорый.
Ә кайдадыр үксез калган җирдә
Барысы да тамырдан корый.

Һичшиксез кайтачак...

*Бу өйдә күптәннән
Яшәми берәү дә:
Капкасы – йозаклы,
Коймасы – терәүдә.
Н. Гамбәр*

Бу өйдән киткәннәр һичшиксез кайтачак,
Хуш исле сиреньнәр ак чәчәк атачак.
Алмагач төбенә алмалар төшәчәк,
Телеңне йотарлык жиләкләр пешәчәк.

Бу өйдән киткәннәр бервакыт кайтачак,
Капкасы арыныр фил кадәр йозактан.
Нигезен сагынып кайтыр бер ир егет –
Догаларын укып, әнкәсе озаткан.



Алмаз
Хәмзин



БЕРДӘНБЕР

БӘЯН

Эстрадабыз әхлакый яктан бик түбән хәлгә төшкән чак... Беләсез кайсы еллар икәннән... Төгәл вакытын язсам, үпкәләүчеләр күп булыр. Хәер, идеологиясе булмаган илдә әллә ниләр көтәргә мөмкин. Жәмгыятьне мондый хәлгә төшергән адәмнәр дә мәгълүм, аларның да исемнәрен атамыйбыз, чөнки беләбез... Үземнең генә белдекле булып кыланасым да килми. Бөтен ил, һәрбер кеше телендә алар. Ләкин эч поша, без бит болай яшәргә тиеш түгел идек. Нинди бай жир аяк астыбызда – урман-кырларыбыз, елга-күлләребез, дәръяларыбыз... Тик... корт кергәндәй, кыбырсыйбыз, борчылабыз, тәңгәл түгел шуңа рухыбыз.

Әнә эстрадабызның хәзерге популяр мазәкчесе чыкты. Гел онытам шуның исемнән. Хәер, минем аңа бик исем китми. Сикерә-сикерә бии, йөгәрә-йөгәрә жырлый... Көчәнә-көчәнә пародия ясый, галәмәт инде. Бер сүз белән әйткәндә – эт-тәч! Мин аның Сабантуйда чыгыш ясаганын күргәнем булды. Яхшы түләсәң, теләсә кая бара ул. Бу авылның да бер баен сыга инде хәзер. Шулай Сабан туе гөрли, халык байтак, атаклы артист килгән чүтеки. Халык, аю биетәчәкләр дисәң дә, жыела ул хәзер. Жырлый да жырлай, мазәк сөйләштергәләп ала мазәкче. Мондый бәйрәмнәрдә кешенең мазәк сөйләүгә бик исе китми шул. Аларга жыр булсын, андый чакта дустаның яки туганнарың белән сөйләшеп утыру жайлы, үземнән беләм. Берзаман бетте моның репертуары. Пауза. Инде Сабантуйның соңгы минутлары житеп

Алмаз ХӘМЗИН (1947) – прозаик, шагыйрь; Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе. «Озак яшисегез килсә», «Биш татар», «Кабул итәсезме?» китаплары, күпсанлы жырлар авторы. Казанда яши.

килә – батырга көрәшәләр. Бөтен халыкның игътибары шунда – кем батыр калыр? Әлеге юмористыбыз килеп кысылды бит көрәшчеләргә кинәш бирергә. Берсенә әйтә: «Әгәр дә көндәшөңне ега алмасаң, эченә тип. Инде алай да барып чыкмаса, битенә төкер». Халык алдында микрофонга сөйли бит. Беләсезме, халык көлмәде. Бетте Сабантуйның яме. Менә шунда көрәшчеләр, бил алышуларыннан туктап, икесе тин моны майданнан чыгарып атсалар да, әйбәт булачак иде.

Сабантуйда гына түгел, сәхнәдә дә мондый мәгънәсезлекләр булгалап ала. Йә оятсыз мәзәк сөйләп, тамашачының кәефен төшерәләр, йә акыра-бакыра жырлап, йөрәккә кагалар, йә зәвыксыз киенеп, итагатысезлек кылалар. Дөрөсөн генә әйткәндә, жырлый белмәүчеләре дә байтак. Озакламый башка кеше тавышы белән язылган фонограммаларга да авыз ачып-ябып торучылар да булыр әле. Нишләргә соң? Кул кушырып, авыз йомып утырып булмый. Эч поша. Тукталса, мәйтәм, Рәшит Сабировка шалтыратыйм. Күптән күргән юк үзен. Бу мәсьәлә борчымыймы икән аны? Өйдәме икән, гастрольдәме? Ниләр уйлый, нәрсәләр эшли, кемнәргә тынгы бирми? Әйткән сүзләренә ник каныгалар? Утка үзе барып керә торган кеше бит ул! Хаклык өчен!

– Әлү! – диде телефонның теге башында таныш тавыш. Рәшитнеке инде.

– Нихәлләрдә?

Колагы сизгер аның, таний.

– Әйбәт кенә, Алмаз туган. Күптән барлыгыңны белдергәнең юк.

– Шулай шул, Рәшит. Син дә шалтыратмыйсың.

– Мәшәкать чыгып кына тора. Менә иртәгә газовик чакырттым әле. Газ плитәсен, торба-краннарын тикшертеп торырга кирәк бит. Сабын сылагач, куык чыгарып кабармыймы икән дип.

– Әле безнекен дә карап, бөтен жирне күбеккә батырып киттеләр.

– Шулай итәләр икән шул. Миңа киләчәк Игорь Валентинович – бик аккуратный мастер. Гел шуны чакырам. Сантехниканы да карый, чистарта, кирәк икән прокладкаларын да алмаштыра, гомумән, көне буге маташа ул кухняда. Чәй дә эчеп алабыз ара-тирә, сөйләшәбез.

Алай икән дип куйдым үз-үземә. Димәк, моның вакыты булмас минем белән әңгәмә корырга.

– Нәрсә иде, Алмаз? Бер-бер нәрсә әйтмәкче идеңме әллә? – дип, элөп алып китте бу, репертуарындагы популяр сүзне кулланып. «Бер-бер нәрсә эчкән идеңме әллә» дип сөйли-сөйли, залга төшеп йөргәне хәтергә килде.

– Әйе, мәйтәм, әйдә, иркенләп, «Биш татар» төркеме белән йөргән чакларны да искә алып утырыйк әле димәкче идем. Син инде мәшәкәтлеле чагың дип әйттең, каршы килерсең, ахрысы...

– Юк, син нәрсә?! Комачауламый ул безгә Игорь Валентинович, үз эшен тыныч кына эшли бирер. Ә без – үзебезнекен, залда. Туктале, син бит ниндидер сәер миссия белән киләсең бугай?

Шулай килештек. Иртәгә көтәм дип калды ул. Чыннан да, вак мәсьәлә түгел әрсезләнүем, Рәшит дөрөс чамалый миссияне.

Икенче көнне нәкъ сүз куешкан сәгатькә барып житү өчен Казан буйлап атлайм. Бутлеров урамы буйлап үргә менәм. Ул өйрәткән сул яктагы йортны эзләп табу әллә ни кыенлык тудырмады. Булдырган, ниһаять, мәркәзсез уртасыннан фатир сатып алган егет! Алтмыш яшь тутыргач! Элекке, әле әнисе исән чакта Химиклар мәдәният сарае каршындагы фатиры истә һаман. Гастрольләрдән кайтканда, гел шунда төшереп калдыра торган идек аны. Ничек өзгәленеп, машинадан чыкканы истә: «Исән генә микән инде әнкәем, бәгърем? Йокламый, дөресрәге, йоклый алмый көтә бит ул мине».

Үз әнием искә төшә, күңел тула. Ул да шулай мине көтә иде бит. Бутлеров урамы буйлап күзләремнән тамган яшь тамчыларын сөртеп бардым. Әле әни исән чагында ук язган шигырь юллары исемә төшә:

Шау чәчәкле болын кебек,
Иң яраткан матур күлмәгең.
Төшләремдә шуны киеп,
Йөргәнәңне көн дә күрәмен.

Сөекле әнием, мин – сиңең бәбиң,
Әле һаман, әле һаман да.
Куеныңа кереп, назларыңда эреп,
Уянасым килә таңнарда.

Эчке үксүемне тыеп булмый. Рәшитнең ишеге төбөндә таптанам. Кайчан тынычланармын икән? Ниһаять, ишек кыңгыравына бастым.

– Әйдә, кер, Алмаз, – дигән тавышына башымны күтәрми генә ишек төбөндә аяк киемемне салдым.

– Кулым юеш, әйдә, син залга уз, мин хәзер, – дип, кухняга кереп китте.

Мин иркен залга уздым. Берүзе генә торса да, егетнең фатиры ике бүлмәле икән. Ярыйсы гына озын коридор шуларга алып керә. Бар жирдә пөхтәлек, чисталык. Залының тәрәзәсеннән кояш көлеп карап тора. Язу өстәлендә – китаплар. Минем өчен гайре табигый хәл, чөнки кайсы гына артист фатирына керсәң дә, китап, журнал, газета күрмәссең. Балалы гаиләләрдә уку әсбаплары гына өелеп торыр, идәннәрендә уенчык аунар. Ник бер жирдә, жиһазда тузан бөртеге булсын – хәтта тәрәзәдән төшкән кояш нурларында да уйнамый. Эчтән генә көлемсерәп, чыннан да, моңа өйләнергә дә кирәкмәгән шул дип уйлап куйдым. Уйларымны бүлеп, Рәшит килеп чыкты.

– Ә ниңә кирәк соң бу сөйләшү? – диде ул, ниятемне белгәч.

– Син, Рәшит, үзеңне гади кешегә санап йөрмә! Әйе, гади кеше була алу ул – һичшиксез, бөеклек! Син бит әле артист та! Әгәр дә чын артист икәнсең, сиңа зур бурыч йөкләнгән – дөреслек, хакыйкәт

билгеләмэләре, әхлак, намус, вөждан нигезләре, тәрбия, өндәү шигарьләре сүзендә, жанында булырга тиеш. Синдә алар бар, хәтта ташып тора. Бу эш белән безнең байтак шәхесләребез шөгылләнде, ул хөкүмәт дәрәжәсендә куелган вазифа булды. Инде менә хәзер әлегә йөкне сиңа гына тартып барырга иде дә...

– Юк, алай түгел. Син үзеңне кая куясың?

– Мин сиңең хәтле үк түгел, чөнки ижатым таррак юнәлештә. Нәрсә язам, шуны сөйлим, шуны көйлим. Әйе, повестьларым, хикәяләрем, шигырьләрем, җырларым бар. Халык алдында күп чыгыш ясыим, ә син язучыларыбызның әсәрләрен киң катлам укучыга җиткерәсең. Сиңең репертуарда – классикларыбызның хикәя, шигырь, монологлары... Кемнәр белер иде икән, әгәр син Такташларны, Ибраһимовларны, Туфаннарны, Шәфигуллиннарны, Мөдәррисләрне, Зөлфәтләрне, Атнабаевларны, Нәжмиләрне, Миңнуллиннарны укымасаң? Дәвам итәм: Разилләрне, Хәкимнәрне, Гаташларны, Равилләрне, Гәрәйләрне сөйләмәсәң... Тукай, Җәлилләрне әйткән дә юк. Син күтәрәп чыгасың бит аларны – шуның белән үзең дә күтәреләсең...

– Бу – минем гадәти эшем, Алмаз.

– Әйт әле, безнең Айрат Арсланов кебек даһи артистларыбыз хәзер кайда? Сиңа хәтле бу игелекле хезмәтне ул алып барды. Кайда Фәйзи Йосыповлар? Кайда Әзәл Яһудиннар? Кайда алар? Яңа Илдус Әхмәтжановлар да, Равил Шәрәфиевлар да, Хәлим Җәләловлар да күренми. Син берүзең калдың. Нәфис сүз өлкәсендә син хәзер берәү генә, бердәнбер, шуны бел.

– Бәлки булырлар әле...

– Күренмиләр бит, Рәшит туган. Кү-рен-ми-ләр...

– Нишләргә соң?

– Безнең мондый җәмгыятьтә, ай-һай, туар микән алар?

– Телен кискәндә, рухын сындырганда, әйеме?

– Ләкин аңа карап кына телне тешләп утырырга да ярамый. Сиңең кебекләр кирәк, Рәшит, халыкка. Сиңең кебекләр!

– Сиңең кебекләр дә, Алмаз!

– Менә шушы жанрда ижат итүче Рәшит Сабиловны бүгенге көндә соңгы могикан дип әйтергә иртәрәкмә? Әллә инде соңардыкмы? Рәшит Сабиловлар бармы бүген сәхнәдә? Сабиловлар бар, Рәшитләр дә, әмма сиңа – Рәшит Сабиловка тигләшерлеген ишеткәнем дә, күргәнем дә юк. Менә мин шул турыда бер шигырь яздым, укыйм әле. «Беләсез ул артистны» дип атала.

Рәшитләр күп...

Рәшит дигәч, кайчак сорау

Куябыз биреп.

Шамкай түгел,

Әлегесе баянчы да

Түгел – Сабилов.

Рәшитләр күп...

Ваһапов – җырчы бар иде,

Мусин – обкомда.

Имашыбыз –

Халык рәссамы, исеме –

Рәшит аның да.

Рәшитләр күп...
Бездә дә, сездә дә байтак, –
Алар житәрлек.
Талантлылар,
Министрлар, директорлар, –
Артист итәрлек...

Рәшитләр күп...
Моңы уздыралмассыз,
Беләм, мин шаһит.
Әйтим микән?..
Беләсез сез ул артистны –
Сабиров Рәшит!

– Бу шигырендәге фикир белән килешәм, нәкъ мин әйтәсе килгән сүзләр сыйган да беткән монда. Карале, килдең дә уйга салдың бит әле мине... – дип, Рәшит сүз башлаган гына иде, ишектә кыңгырау тавышы ишетелде. Рәшит ашыгып, газовиктыр дип чыгып китте.

– О-о, дорогой Игорь Валентинович! Я Вас жду, проходите!

Беренче тапкыр ишетәм, Рәшитнең русчасы хәйран матур икән.

– Не смущайтесь, у меня гость...

Игорь Валентиновичны Рәшит аш бүлмәсенә алып кереп китте. Остага эшнә күрсәткәч, кабат минем янга чыкты.

– Үзе белә ул нәрсә эшләргә кирәген, – диде ул.

– Бар инде шундый осталар, – дип дәвам итәм аның сүзен. – Андый кешеләр һәркемгә кирәк. Үз сантехнигың, үз газовигың булу – зур бәхет. Бер кайгың юк. Берәр авария-фәлән кебек нәрсә килеп чыкса, уйлап торасы булмый – тотасың да шалтыратасың. Йөгереп килеп житә.

– Игорь Валентинович нәкъ шундый.

– Рәшит, мин үзем слесарь буларак өч ел заводта эшләдем. Киноплёнкада. Сантехника эшен дә шактый яхшы беләм.

– Алай булгач, бу мәсьәләдә кайгың юк икән.

– Шулай да бер белгән сантехникымны чакырткалыйм. Ник дисәң, аларның үзләре белән кирәкле ачкычлары бар, хәзерге сантехникага яраклы прокладкалары... Аннан соң, кеше белән сөйләшәсе килгән чаклар да була. Үзем язучы булгач, аралашу кирәк. Аз булса да, акчасын да биреп җибәрәсең, танийлар, шуңа күрә күп алмыйлар. Аңа карап кысмырланып тормыйсың инде, бирәсең тиешенчә. Рәхәт бит. Ул да шатлана, син дә сөенәсең...

– Шулай, шулай...

– Рәшит, менә мин Шамкай турында повесть яздым, инде укыгансыңдыр. Равил абый Шәрәфиев белән дә сөйләшкәннән соң, «Казан утлары» журналында бер бәян бастырдым. Хәлим Жәләлов та, бик озак кыстатып йөрсә дә, уңай җавап бирде. Аның турында да «Казан утлары»нда озакламый бер повесть чыгар дип торам. Хәзер минем «Биш татар» төркемендә ил буйлап дан казанып йөргән артистларның берсе – син калдың. Каршы килмә, ризалык бир бу эшкә! Менә каршында – диктофон, әйдә, сөйлә, үзеңне белештерә башлаганнан алып бүгенге көнгә кадәрге тормышыңны, уй-фикерләреңне, борчуларыңны...

Ул, бу әңгәмәгә әзерләнмәгәнгә күрә, тиз генә алдырып китә алмый торды.

– Ни... Әле менә... Ничек дип башлыйм икән? Хәзер... Кара инде, болай күршегә сүзгә кергән юк иде бит, – дип, тотлыгып торганнан соң, жайлап кына хикәясен тезә башлады.

– Минем бернәрсә хәтердә. Аны әни дә әйтә торган иде – син яшьтән үк нечкә күңелле булдың дип. Әтиңең беренче хатыны үлә дә, әни өч бала өстенә аңа килә. Ситдыйк абый, Суфия апа, Сания апа. Ситдыйк абыйга яшь ярым була. Менә шулай, әти әнигә өйләнә. Әни дә алты бала таба.

– Әниң ни исемле?

– Рәхимә. Әти – Хафиз. Без бай яшәмәдек. Әни менә шул өч баланы да кеше итеп үстерде. Абзар түбәсеннән саламны да алтмышынчы елны гына төшердек. Әти беркайчан урлашмады, беркайчан да колхоздан бернәрсә күтәрәп кайтмады. Берзаман олы абыебыз каяндыр салам юнәткән. Әти: «Иртән бу салам монда булмасын. Күздән югалт!» – диде.

– Кем булып эшләде дисең әтиңне?

– Авыл советында. Утыз жиденче елдагы репрессияне истә тоткан ул. Бер гөнаһсызга утыз миллион совет халкы репрессияләнгәнгә әти куркып калган инде. Шуңадыр аны куркак дияләр иде. Булганы белән яшәдек, үз хезмәтебез белән.

– Бакчагызда нәрсәләр үстерә идегез соң?

– Бәрәңге инде, нәрсә булсын?! Яшелчә утырту юк иде бит ул вакытларда. Миңа әниңең болай әйткәне булды: «Улым, син яшьтән үк игелекле иден». Хәтерлим әле, без, балалар, тезелешеп утырган. Әни аш пешергән иде. Итне турады да һәрберебезнең тәлинкәсенә салып чыкты тигез итеп. «Әни, үзең калмады бит. Әни, үзең калмады бит инде», – дим...

Рәшитнең тавышы калтырады да кырылып китте. Күзләреннән яшь бөртекләре сытылып чыкты. Әлегә «әни, үзең калмады бит инде» дигән сүзләре, авызы эчендә ачы сагышка буталып, еламсырауга әйләнде.

Минем дә шуңа кушылып күңелем тулганга, читкә борылдым. Балачагымдагы, шулай еларлык, үзәк өзгеч бер хатирә искә төште.

...Көзнәң ямьсез көннәре. Әле бакчадагы бәрәңгебез алынып бетмәгән. Туфрак аз гына кипшергән көннәрне әти берничә буразна бәрәңгене өскә калкытып эшенә китә, кипшерсен, җилләсен бездә дип. Әни – укытуда. Миңа тугыз-ун яшь булгандыр инде. Энекәшләрем әле бәләкәй. Мәктәптән кайту белән, әни мине дә ияртеп, бакчага алып чыга. Күктә чираттагы болыт яңгыр төяп килә, ә мин урамдагы малайлар янына, уенга каерам. Бәрәңгене һич кенә дә жыясым килми.

Житмэсэ, сыер, сарык көтүе авыл башына килеп житкэн – аларны каршыларга кирэк. Эни күрөп тора минем кирелекне. «Улым, тизрэк кылан инде, жыеп бетерик яңгыр килгәнче. Энэ көтү дэ кайта бит», – ди. Э мин, э мин, юньсез, һаман урамга каерам. Шунда энием янәшәдә үсеп утырган көнбагышны төбө-ние белән суырып алды да, тамырына ияргән туфрагын да какмыйча, сыртыма китереп сылады. Күрдем, аңладым – күзләрендә балчыкка буялган яшь иде...

Шул гамәлем хәзер дэ жанымны тырнап-тырнап ала. «И газизкәем», – дип куям, эниләр турында сөйләшкәндә. Бигрәк тә үзем көйгә салган шигъри юлларны жырлаганда:

...Әй, әнкәй, син инде
Беркайчан янмыйча, көймичә тормыйсың...

Ниһаять, Рәшит үзен кулга алды. Күңеле йомшармаслык та түгел шул егетнең – ничәмә еллар карады бит ул авыру газиз әнисен. Үз кулларында күзен йомдырды.

– Эни аны гомер буге әйтте. Шулай дип әйткәнемне гел-гел кабатлап торды. «Эни, үзең калмады бит инде...» Менә шул, янында ахырга кадәр бердәнбере булып мин торганмын.

– Әниңнең син ничәнче баласы, Рәшит?

– Мин – төпчеге.

– Әле төпчек була торып, шундый сүзне әйткәнсең!

– Әйе. Сәхнәдә эни турында сөйли торган шигырьләр дэ күп минем. Әнине карадым инде, карадым. Театр училищесында укыганда да сагынып кайта идем йөгәрә-йөгәрә. Станциядән авылга – алты чакрым. Төрләмә станциясе. Ул Чувашиягә керә. Энигә батон, төрле тәм-том – барысын да алып кайтырга тырыша идем. Мин унбиш сум стипендия алу белән бергә 3 нче икмәк заводында укладчик булып та эшләдем. Төнге сменада. Анда хезмәт хакы түлиләр иде.

– Әниң менә шул ипи алып кайтуларыңны ничек кабул итте?

– Икмәктән бигрәк минем кайтуга сөенә иде ул, исән-сау булуыма. «Улым, әллә син үзең ашамыйсыңмы?» – дип әйткәлэгән чаклары да булды.

– Әтиң белән дэ серләр килешкәндер...

– Аның белән дэ мөнәсәбәт әйбәт иде. Бергә печән чабарга бара идек. Ул чаба, мин сәнәк белән жыям. Бакчада чүп үләннәрен дэ утый идек аның белән. Аны куркак дип йөртсәләр дэ, хөрмәт ителәр. Чөнки ул гадел булды, бик чиста, пөхтә йөрде. Эти сиксән сигез яшьтә үлде.

– Бергә булган чаклардагы әйткән сүзләре хәтерәндәдер әле...

– Эни әйткәлэгән кебек, эти алай хискә бирелеп, йөрәкләргә үтеп керерлек итеп әйтми иде. Эченнән нәрсә уйлагандыр... Минне яратканын сизә идем. Пенсиясеннән арттырып, акча да биргәләде. Һәр айны өлеш чыгара иде инде укыганда. Киенәргә дэ байтак кирәк бит. Казан театр училищесында бик матур киенеп йөриләр.

– Өлкән туганнарың да бар.

– Әйе, әйе. Фәрит абый көтү көттө безнең. Ул – миннән олысы. Иң өлкәнебез – Хамис абый. Киёмне иң беренче аңа алалар: «Менә, кызлар белән йөри башлады абыең», – дип. Ул шофёр булып эшләде колхозда. Шуннан аның киеме Камил абыйга кала, аннан – Фазылга, Фәриткә... Миңа килеп житкәндә, ул ямаулы була иде.

– Сиңа да көтү көтәргә туры килгәндер әле...

– Мин озак көткәнемне хәтерләмим. Кайчакта берәр атнага чыкканмындыр. Ө Фәрит абый ул – профессионал көтүче. Кырдан, болыннарда кайтып кермәде. Фазыл абый – Кронштадта, аннан – Североморскида атом су асты көймәсендә өч ел хезмәт итте. Ул алтышар ай су астыннан чыкмый иде.

– Минем дә бит бер абыем – әниемнең энесе Габделбәр абый су асты көймәсендә хезмәт итте. Аның белән шул хәтле горурулана идек. Аларның формалары матур. Үземнең дә хыялым моряк булып хезмәт итү иде... Ләкин ул, ни сәбәпләдер, аннан – Тын океанда хезмәт иткән жиреннән туган якларга әйләнәп кайта алмады. Әнинең тагын бер энесе Габделхәй абый гына янына барып, каберенә чәчәкләр салып кайтты.

Рәшит, берәз тирән уйга чумып утырганнан соң, авыр сулап куйды да шигырь укырга тотынды:

Иген иктек жирдә, көтү көттек,
Зур кораблар йөрттек диңгездә.
Кеше бәхетеннән көнләшмәдек,
Табынмадык малга, акчага.
Кайгы килсә, тешне кысып түздек,
Эндәшмәдек, йөрәк янса да.
Сагынырлар әле безне таллар,
Таулардай көр, горур яшәдек.
Баш очында безнең каен шаулар,
Чирәм чыгар язын яшәрәп...

– Ялгышмасам, Фаил Шәфигуллин шигыре бит бу.

– Әйе, менә мондый шигырьләр безгә бик туры килә: көтү дә көттек, иген дә иктек, колхозда төрлө эштә дә эшләдек.

– Миңа да Совет Армиясе сафларында хезмәт итү насыйп булды.

– СССР чикләрен саклар өчен, исемен алда атап киткән абыем су асты көймәсендә моторист булды. Йөрәген – моторын ышанып тапшырдылар абыйга.

– Хатлар язгандыр. Хәер, язарга да ярамагандыр әле...

– Ул отпусмага озакка кайта иде.

– Хезмәте турында сөйли идеме?

– Әйе, ләкин хәрби серләргә сөйләмәде.

– Малай кешегә абыйсының шундый жирдә хезмәт итүе зур горурулык булгандыр...

– Әлбәттә! Ышту син! Минем Камил абый да өч елын армия

сафларында үткәрде. Магнитогорскида хезмәт итте. Ул вакытта солдатта булып кайту почётта иде бит.

– Мәктәп елларын сөйләмәдең әле.

– Без укыган чакларда мәктәп укучылар белән тулы иде бит. Сигез класс бетергәндә, ике класска кырык ике бала идек без. Ә хәзер бөтен мәктәбенә унтугыз укучы, дүрт авылга әле бу.

– Малайлар белән сугыша идегезме?

– Юк. Ә авылда абыйлары булмаган малайларны рәнжетү бар иде. Минә Фәрит абый да, Фазыл абый да кисәтеп куйдылар: «Рәшит, сине кем этеп жибәрә йә сиңа суга, безгә әйт!» Абыйлар күп бит. Арада бер генә кыз. Олы абыем – шундый нык бәдәнле, мускуллары уйнап торган көчле кеше. Ул егетләр арасында сугыш чыкканда курыкмый иде, күзе белән «ашап» кына да жиңә ала иде. Безгә дә шулай булды – бер генә әйтә, ике кабатламый.

Хәтеремдә, бервакыт яшьләр клубка уенга жыелган. Менә шунда мотоциклы белән абый килеп керде. Мотоциклын выжылдатып, бөтен клубны төтен белән тутырды, кем кайда урын тапты – шунда сибелде. Без – вак-төяк малайлар сәхнәдә утыра идек. Анда шунда да бер кеше бер сүз дә әйтә алмады. Менә шундый абыйларым булганда...

– Аның кемгәдер ни өчендер ачуы килгән булгандыр инде..

– Булгандыр инде... Менә шундый абыйлар булганда мине кыерсытырга, миңа сугарга берәү дә батырчылык итмәде. Әлбәттә, малайлар да, егетләр дә үзара сугыша иде инде. Була инде ул авыл жирендә андый хәлләр. Шулай да эти: «Өйгә милиция кермәсен», – дип гел әйтеп, кисәтеп торды.

Аннары абый бездән аерылып чыкты. Олы урамда йорт салды, мунча, абзар... Хатыны колхозда эшли, үзе – шофёр. Алып кайткалаган инде ул төзү материалларын, кирәк әйберләрен, этигә карап тормаган. Аңа тормышны алып барырга кирәк бит. Сыеры, бозавы, сарыклары, кош-кортлары бар иде. Күпмедер яшәгәч, өйләрен сатып, Яшел Үзәнгә китеп бардылар.

– Син нәрсә белән кызыксына идең? Сәнгатькә яшәтән тартылдыңмы, әллә башка мавыгуларың бар идеме?

– Мин инде жиденче-сигезенче классларда укыганда ук мәктәптәге концертларда актив катнаша идем. Шигырьләр укый, жырлый да идем.

Безнең телевизор юк әле. Олы Ачасыр мәктәбендә укыйм. Авылыбыздан тугыз чакрым ераклыкта ул. Анда интернатта торабыз. Кыш көне утыз градус салкында атнага бер генә кайта идек. Итек киеп жәяү йөрибез бит инде. Машиналар юк ул заманда. Ашау, торы өчен түлибез. Кызлар һәм малайлар өчен аерым йорт бар. Интернатта телевизор карыйбыз. Шунда Илһам Шакиров жырлап жибәрмәсенме! Ап-ак кәчтүмнән, янәшәсендә «Идел» инструменталь ансамбле уйнап тора. «Сәрвиназ», «Гөлмәръям» дигән искиткеч матур жырлар

башкарды. Мин, гармун гына күргән кеше, андый ансамбльле концертлар булганын белмим дә. Телевизордан беренче мәртәбә Илһам Шакировны күрү могжизага тиң булды. Бу хатирә минем баш миенә гомергә кереп урнашты һәм үлгәнчегә кадәр сакланачак. Артист булу теләге менә шулай барлыкка килде. Мин шундый карарга килдем – ун класс тәмамлауга, кич белән аттестатны барып алдым да, иртә белән поездга утырып, Казанга чыгып киттем. Казан театр училищесына!

– Ишеткән идеңме шундый училище барлыгын?

– Газетадан укып белдем, тугызынчы класста укыганда. Эти минем кулыма өч сум акча тоттырды, хәер-фатихасын биреп озатып калды.

– Мәктәптә укыганда күз атып йөргән кызларын калды инде...

– Әнә шул Олы Ачасыр урта мәктәбендә тугызынчы класста укыганда зәңгәр күзле, бик чибәр кыз бар иде. Хәтердә, уку башлангач, арткы партага борылып караган идем – шундый матур кыз утыра, бер күрдә гашыйк булдым. Азрак йөрөп алдык, ләкин мөхәббәт озакка бармады, мин тагын бер кызга гашыйк булгангамы, тиз сүнде. Анысы шул ук авыл кызы иде, йортлары киbet янында гына. Мин аны озатып та йөрдем әле. Бервакыт, еллар узгач, Төньяк Норлат авылына концерт белән кайткан идек, шунда ул минем янга килде. Исәнләштек, сөйләштек. Тагын бер-ике ай узгач, болар авылына – Ачасырга барырга туры килде. Каплы конфет алып, туганнарына кертеп бирдем.

– Йөрәген барыбер түзә алмаган икән...

– Кертөп бирдем туганнарына: «Бирегез әле аңа», – дидем. Еллар узган, аны эзләп Норлатка бара алмыйм, кайда торганын да белмим. Аннан аның үз тормышы, гаиләсе... Тапшырганнар һәм: «Йөрәгендә калгансың», – дип әйткәннәр.

Аннары университетта берәү бар иде. Кукмара районыннан. Аның белән узган ел Сабантуйда очраштык. Миңа сөлге биргәннәр иде, болай гына, бүлөк итеп... Мин ул кызны утырып торган жиреннән танып, күрөп алдым. Бардым да иңенә шул сөлгене яптым. «Ирең кайда?» – мәйтәм. «Әнә, алда утыра», – ди. Шул кызларга багышлап, яратып укый торган шигырем бар:

Очрашкан юк, күрөп сөйләшкән юк,
Хатлар алышкан юк күптәннән...
Үткәннәрнең ике ярын бары
Тоташтырып тора үткәннәр.

Кара төндә килеп тәрәз каккан
Юлчы кебек керә төшлөргә.
Иң кадерле бер талисман кебек,
Алар һаман юлдаш юлларда.

Алар, һаман зәңгәр хыял булып,
Йөрәк түрләрәндә саклана.
Гомер үткән саен матурлана,
Кадрләнгән бара, сафлана.

Очрашкан юк, күрөп сөйләшкән юк,
Хатлар алышкан юк күптәннән.
Үткәннәргә кайтып булмагандай,
Аерылып та булмый үткәннән.

– Училищеда да мөхәббәт ялкыннары кабынып алгалагандыр?

– Дөрөсрәге, анда укыганда гашыйк булып йөрергә вакыт булмады.

– Мәхәббәт уты бер кабынса дөрли инде ул, вакытын, жаен карап тормый.

– Менә син әйткәч, уйланып куйдым әле, нишләп бу мәсьәләдә анда баш әйләнмәдә икән? Кандидатлар булмадымы икәнни? Алай дисәм, үзләренәң мәхәббәтен тәкъдим итүчеләрне үпкәләтүем бар. Алмаз дус, башымны катырма әле, бу – минем «больной вопрос».

– Гафу ит, кагылмам яраңа...

– Училищегә керергә йөз алтмыш кеше гариза биргән иде. Ике бүлеккә – курчак һәм драма театры бүлегенә – кырык кешене алдылар. Мин документларымны курчак театры бүлегенә биргән идем. Беренче курста аны бетерделәр дә мине драмага күчерделәр. Шунда егерме бер кеше укыдык.

– Ә нигә курчак театры бүлегенә керергә гариза яздың?

– Бишенче класста укыган чак, күрше Урысбагага курчак театры «Әбүгалисина» дигән спектакль күрсәтергә килде. Бу минем гомеремдә беренче мәртәбә театр каравым иде. «Әлбәтрүш, Әлбәтрүш!» – дип кычкырып йөриләр шундагы персонажлар. Бик ошаттым курчакларны, шуннан күңелгә кереп калды. Ә менә укырга кергәч, барыбер драма бүлегенә күчерделәр.

– Әйбәт булган бит инде.

– Әйе шул. Минә сүз сәнгатенә Флэра Хәмитова әзерләде. «Рәшит, – диде, – нәфис сүз осталары олыгайды, әйдә, син шул юлга кер». Аның белән шигырьләр, мәсәлләр өйрәнә идем. Аларның өйләренә дә баргалап йөрдем. Үжәт булдым, училищәда укыган гына миңа аз иде, шуңа күрә өстәмә дәрәсләр алдым. Флэра Хәмитованың ире Дэллүс абый Ильясов та мине бик яратты. Дэллүс абыйның әнисе (Гөлсем Камская) дә аларда торды, мине һәрвакыт «безгә килеп йөр» дип озатып кала иде.

Мин театр училищесында шулкадәр канатланып, яратып укыдым. Күңелем дөньяга сыймый, сәнгать дөньясына тизрәк кереп китәсем килә. Аны сүз белән генә аңлатып булмый. Житмәсә, училищә бинасы Гоголь урамындагы филармония белән янәшә генә, бер тәрәзә шул якка карый. Яз көннәрендә атаклы артистларны шуннан күзәтәбез: энә Илһам Шакиров килә. Илһам Шакиров үзе! Ул бит инде буй житмәслеке искиткеч абруйлы кеше, талант иясе, гасырга бер туа торган бөек жырычы! Сулыш та алмый күзәтәбез. Энә кем беләндер басып тора, кем беләндер сөйләшә. Менә, жиңелчә генә матур плащын жилпегән булып, косынкасын муенына салып, Элфия Афзалова атлый, артистларны күргәч, берәз кыланып та ала бугай. Энә Римма Ибраһимова белән Таһир Якупов сөйләшеп торалар, энә Флюра Сөләйманова белән Габдулла Рәхимкулов. Болар бит барысы да – татар халкының йөзек кашлары! Матур, көр тавышлы Фәйзи ага Йосыпов килә, ахрысы, үзе күрәнми, тавышы микрофоннан яңгыраган сыман, әллә каян ишетелә,

бөтен Гоголь урамын гөрлэтэ. Атаклы сүз остасы Эзэл Яһудин бугай, аны вак-вак атлавыннан танийбыз. Киң итеп ачылган капкадан мәһабәт гәүдәле Айрат Арсланов төз атлап килеп керә...

Флөра Хәмитова миңа дөрөс юл күрсәткән һәм мин сүз жанрына килеп ялгышмаганмын. Чыннан да, курчак бүлегенәң ябылуы минем өчен хәерлегә булган. Нәфис сүз остасы, конференсье, концертлар алып баручы буларак, мин егерме ел хөкүмәт югарылыгындагы концертларда катнаштым. Ул вакытта филармониянең сәнгать житәкчесе Илгиз Габидулла улы Мәжитов иде. Аның тәкъдире белән Татарстанның әдәбият һәм сәнгать көннәрен – кайда гына узмасын – мин алып бардым. Шуңа күрә «Татарстан Республикасының атказанган артисты» дигән мактаулы исемне миңа егерме тугыз яшемдә бирделәр.

– Ул яшьтә шундый исемне алучылар татарда син генәдер, мөгаен?

– Мәжитов ул вакытта: «Рәшит, бу исемне егерме тугызда биючеләр генә алырга мөмкин, чөнки алар егерме ел биегәннән соң, яшенә карамыйча, пенсиягә китә. Ә синәң яшьтә сүз жанрында эшләүчегә бу исем бик сирәк эләгә», – дигән иде.

– Монда Мәжитов кулы уйнаганы күренеп тора.

– Сүз дә юк. Аны драма артистларына да кырык биш, илле яшьтә генә бирәләр иде элек.

– Хәзер бозылды инде ул гадәт. Өстә утыручы йонлы куллы абың яки тәти апаң булса гына, аласың андый исемнәрен. Хәер, хәзер кадере дә, дәрәжәсе дә бетте инде ул кәгазьләрен.

– Заманында бар иде дәрәжәсе.

– Кемнәр белән эшли башладың, гастрольләргә кемнәр белән чыктың?

– Мине, укып бетергәч тә, филармониягә эшкә алдылар. Ул вакытта аның директоры Марат Тажетдинов иде. Әлфия Афзалованың Дамир Нәбиуллин дигән бик тә талантлы нәфис сүз остасы бар иде, фажигале рәвештә вафат булды. Әлфия апа алып баручысыз калды. Ул, коллективка алып баручы эзләп, биш кешене тыңлады. Соңыннан: «Әнем, син минеке булырсың», – диде. Шулай итеп, мин аныкы булдым да куйдым һәм гомерем буе аңардан аерылмадым дип әйтергә була.

Берара Вафирә Гыйззәтуллина белән гастрольләрдә йөрдем, биш ел чамасы булгандыр. Шул чама Илһам Шакировның иҗат төркемендә эшләдем. Соңгысы Зөһрә Шәрифуллина булды. Аның белән дә ил буйлап матур концертлар куеп йөрдек. Вафирә дә бик ярата иде, Илһам абый да. Илһам абый минем илле яшьлек юбилеема Кырымда ял иткән жиреннән ялын тәмамламыйча кайтты. «Мин Америкада булсам да кайткан булыр идем синәң юбилееңа», – диде. Әлфия апа мине улы кебек итеп күрә иде. Нәрсә алса да – ул вакытта һинд чәе кибеттә түгел, складларда гына була иде – миңа өлеш чыгарды. Миңа гына түгел, бөтен төркемгә шулай иде ул. Мин инде авылга алып кайтып, энинә сөендерәм, һинд чәе юк заманнар бит.

Әлфия апа тормыш авырлыгын, ятимлек ачысын, ачлык-ялангачлыкны татып үскән. Әле ул вакытларда ситсылар да табалмый идек күлмәк тектерергә, сельподан күпмедер кистереп алып, әнигә алып кайткалады. Әлфия апа белән гел дус булдык, шөкер, бүген кызлары белән дә аралашабыз.

Быел май аенда Әлфия апа белән Илгиз Мәжитовның каберләрен чистартырга татар зиратына барырга уйлап торам. Әлфия апаның кызлары да Мәжитовның хатыны Галина Викторовна да белми бу турыда. Мин бу ниятемне үтәргә тиеш. Алар икесе дә – минем тормышымда зур роль уйнаган шәхесләр.

– Мин дә Илһам абыйны искә алып, дөресрәге, юксынып, аның туган авылы Яңа Бүләккә концерт куярга барган идем. Аның турындагы истәлекләрем белән уртаклашырмын, авылдашлары, туганнары сөйләр, ә мин мәшһүр җырчы репертуарындагы һәм үземнең җырларны башкарырмын, мәйтәм. Шулай иттем дә... Беләсәңме, авыл халкы ничек күтәрәп алды, хәтта бөтен район дисәң дә була. Рәхмәттән башка сүз ишетмәдем. Үземә дә рәхәт булып китте, жаным тынычланды, күңелем нурланды.

– Изге эш сихәтле шул ул.

– Мин анда үземне күрсәтергә түгел, бөек җырчыбыз мирасына, талантына баш ияргә бардым. Безнең дә бит бергә эшләгән чакларыбыз булды, җитмеш яшьлеген районнар буйлап концертлар куеп үткәрәп йөрдөк.

– Шулай... Булдыра алганны үтәргә кирәк.

Шулчак кухнядан Игорь Валентиновичның тавышы ишетелде. Рәшит: «Мине чакыра, ахрысы», – дип, өстәлдә яткан 2000 елгы «Сөембикә» журналын кулыма тоттырды да, укырга кушып, газовигы янына чыгып китте.

Журналист Фәния Сабирның «Әниемнең ак яулыгы» дип аталган язмасы бар иде анда. Рәшитнең үз әнисе белән төшкән фоторәсеме урнаштырылган. «Улымны көтәм» дип язылган икенче фотода Рәхимә апа тәрәзгә баккан, өзелеп улын көтүче ананың карашы еракка төбәлгән. Әй газиз әниләр... Кадерләрен белеп бетереп булмый шул исән чакларында... Үземнең дә әнием шундый иде. Әбием дә... Ана күңеле – балада, бала күңеле – далада диләр. Юк, бу әйтем Рәшиткә кагылмый. Фәниянең язмасына күз салам, беренче юлларыннан ук бөтереп үзенә алып кереп китә...

«Гүя мин тамаша залында утырам – нәфис сүз остасы, Татарстанның халык артисты Рәшит Сабиров шигырь сөйли:

Син иртәгә мине уят, әнкәй,
Үзең тору белән, бик иртә...
Казларыңны куып төшәрмен мин
Сыек томан сарган инешкә.

Сәхнәдә мин аның һәр әсәрне жаны аша үткәреп укыганын тойсам, монда – өендәге өстәл артында – күзләрендә мөлдермә яшъ күрәм. Һәммәсенә таныш бу – аналарга булган изге хис. Туктап калам, сорау бирү урынсыз.

– Әни чишмә буена кер чайкарга төшәр иде. Ә мин гел аның артынан иярәм. Сәгатъләр буге әнине күзәтәм. Сокланам, әни юган керләр шикәрдәй ак, бизәкләренә чәчәкләрә янадан тугандай ачылып киткән сыман тоела.

Әни, татар халкы һәм илебез нинди авырлык кичергән булса, барысын да башыннан кичергән – черек бәрәңге дә ашаган, окоп та казыган – тарихның үзе белән бергә атлаган.

Әнисез калудан гел куркып яшим. 45 яшемдә дә. Әни юклыкны бер тапкыр йөрәгем аша уздырдым инде. Әни Асия апага (бердәнбер апамның исеме Асия): «Канаш дөваханәсенә ятарга сезгә киләм», – дип хәбәр салган. Апа – Канашта, мин Казанда борчылабыз – юк бит әни, ике арада юкка чыкты. Башка юньле уй килми. Куркып, садакалар бирдем. Үзем, елый-елый, иртәнге электричка белән юлга кузгалдым. Әни исән генә була күрсен. Безне тәрибияләде, ертыкларыбызны ямап, кеше итте. Төрлемәгә кайтып төшкәч, кассир апа: «Бер хатынны поезд бәрәп китте», – диде. Вокзалдан аякларымын сөйрәп ничек урамга чыгып житә алганмындыр, белмим. Шулу халәттә, өстерәлеп авылга да кайтып кердем. Капка төбенә кешеләр жыелгандыр инде дип кайгырам. Юк. Хәтта өйдә дә абый гына. «Әни кайды?» – дим. «Норлат бүлнисендә ята», – ди. Юлдагы «молоковоз»га утырып, шунда киттем. Әниң исәнлегенә һич ышанып булмый бит әле. Әйтерсәң лә яман төш күргәннән соңгы халәттә мин. «Менә, Ряздин очрап, нигә чувашка кадәр йөрисәң бүлнискә, врач кайда да бер инде ул», – дигәч, Канашка хәтле барып тормаска булдым инде», – ди әни. Әллә шулу рәвешле безне сынавы булды...

Әни мине кырык өч яшендә тапкан. Әтигә ул вакытта – илле дүрт. Әни бик көчле, чая хатын. Шулай булмаса, хәерчелек бугаздан буган заманда тугыз баланы аякка бастыра алыр идеме икән ул? Сугыштан соң, русча бер авыз сүз белмичә, Ленинградка барып житеп, авылдашларны эзләп тапкан. Шуннан очсызрак бәягә ситсылар алып кайтып, күлмәкләр теккән.

Әни – ак яулыклы бик чиста карчык. Гомер-гомергә авылда да чиста яшәдек. Безнең әниң юган керләре көлеп тора, ап-ак. Шуна Элфия апа Афзалова безгә килгәч: «Рәшит, ничек шулай карыйсың син әниңне – урыны чиста, бер ис килми», – дип елар иде.

Гомеренә ул елларын нәфис сүз остасы Рәшит абыйның үзеннән тәмләп сөйләтергә уйладым. Башкалар шикелле ләззәт эзләп, аның шәхесенә кагылып узу түгел максатым. Сүз – безнең кебекләренә үз ата-анасына булган бурычы хакында. Бу – Корьән хөкеме белән әйткәндә, зур хак.

Читтән гел сокланып яшим мин Рәшит абыйга. Менә ун ел инде ул әнисен бик хасиятләп тәрбияли. Шуның алты елында Рәхимә апа – урын өстендә. Улы гастрольгә киткәндә, апаны күрше Гөлбагдәт апа карый икән:

– Әнисе йөри алмый. Рәшит аны торгызып, чәчләрен тарап үреп, тәһарәт алдыра. Иртә белән алма уып, мантый пешерә. Көндөзгә эбәтне Рәхимә апа сәгать бердә ашый. Ул гел режим белән яши. Табында һәрвакыт авыл сөтө булып. Рәхимә апа катык-эремчекне бик ярата. Чөгөндөр, кишер, алма – боларның һәммәсен Рәшит уып бирә. Ашны әнисе теләгәнне генә пешерә. Чисталык та Рәшиттә бик көчле. Керләрне хатын-кыз да алай юа алмый. Барысын да үтүкли. Асия Канаштан ун көнгә бер килә. Ул булганда да Рәхимә апа: «Рәшит, Рәшит», – дип кенә тора. Рәшит үзе дә ишектән килеп керүгә, чишенгәче иң элек йокы бүлмәсендәгә әнисенә хәлән белешә. Гастрольдә булса да, гел шалтыратып тора. Рәхимә апа: Минем бәхетемә туган бу бала», – ди Рәшит турында, – дип сөйли Гөлбагдәт апа.

Гөлбагдәт апа тәфсилләп сөйләгәнне хәйран калып тыңлап утырам.

– Әни үзе – шәфкать иясе. Жәен без авылда торабыз. Узган елны шунда безгә бер хатын килеп керде. Кулында – күчтәнәчләр. «Сез – безнең гаиләне үлемнән коткарып калган кеше», – дип, әнигә сарылып елады. Шаккаттым. Хәл болай булган икән. Бервакыт НКВД кешеләре авылга килеп, әнине бер байның өендәме-түгелме икәннен белешергә жибергәннәр. Әни шул кешеләргә барып килгән дә, дәрәжәләп яшереп, тегеләргә: «Алар өйдә юк», – дигән. Икенче көнне иртүк бу гаилә Себергә качкан. Менә шул байның кызы ничә еллар үткәннән соң безне эзләп тапкан...

Мин кечкенә вакытта газетага бер дәрәжәле профессорның әнисе Дәрвишләр бистәсендәгә картлар йортында вафат булуы турында язганнар иде. Гомерем буге шушы хакыйкәтне күңеләнән барлап яшим. Әнисе янына түрәләргә китерергә оялганмы, әллә фәнни хезмәтләр язар өчен урыны кысан булганмы ул профессорның?..

Тәрәзә төпләрендә күзен багып, Ана улын көтәр, һәммәгезгә таныш бу балаларга булган изге хис. Туктап калам – җавап эзләү урынсыз...»

Фәния Сабирның язмасын укып бетердем дә тирән уйга чумдым. Ана күңелен аңлау өчен профессор булу гына житми шул. Аның өчен чын кеше булырга кирәк! Гомер буге сарык көтүе көтеп, әнисен ташламаган, жанын-тәнен биреп тәрбияләгән көтүчене мин әлегә профессорга алмаштырмас идем. Әнә шундый чын кешенә берсе кухнядан чыгып килә. Аның өчен «Сәйдәш» маршын уйнарга кирәк мондый вакытта. Ә ул тыныч кына: «Әйдә, Алмаз, кухняга, Игорь Валентинович белән бергәләп чәй эчеп алайык», – ди. Бер дә «шәп язганмы Фәния минем турыда» дими...

Рәшит бик мактаган останы – Игорь Валентиновичны моңарчы

күргән юк иде. Бик зыялы күренә. Исәнләштек. Татарчарак итеп: «Исәнмесез», – ди. Мин дә үзөбезчә сәлам бирдем. КАИ бетергәндер яки КХТИ... Заманы шундый, нишлисең, күпләр шундый язмышка дучар – югары белемле бик күпләр йә газовик, йә сантехник хәзер. Яшәргә кирәк бит. Рәнжетермен дип уйлап, бу турыда сүз куертмадым. Тәмләп чәй эчәргә керештек.

– Игорь Валентинович, мой давнейший знакомый, мастер на все руки. Я всегда, если что, ему обращаюсь. По его части проблем нет – газ, сантехника и т.д. Игорь Валентинович, ешьте, вот чак-чак, Алмаз принёс. Пирожки, торт... Будьте как дома.

Рәшит аны мактап алганнан соң, миңа күчте:

– Алмаз – мой коллега, писатель-сатирик, красивые песни сочиняет. А вот сейчас за меня взялся, хочет роман написать.

– Кит инде, Рәшит, нинди роман булсын?! Игорь Валентинович, он преувеличивает, не роман, а маленькая повесть о большом человеке.

– Про него надо писать, он действительно такой. Именно, как вы сказали, человек с большой буквы!

Ул, чәен эчеп бетереп, чынаягын тәлинкагә каплап куйды да рәхмәтен әйтте.

– Вы поговорите, я ещё свою работу не закончил, – дип, урыныннан кузгалды.

Без дә, өстәл янында озак юанмыйча, аңа ияреп, әңгәмәбезне дәвам итәргә залга чыктык.

– Әйт әле, хәзерге театрларга, аларның репертуарына нинди карашта торасың?

– Театрларга? – диде ул, озак кына уйга калып торгач. – Менә мин Казан театр училищесында укыганда, реквизитор булып эшләдем. Кемгә шакылдавык кирәк, кемгә таяк, кемгә сөлге, кемгә пычкы-балта дигәндәй... Миңа бу вазифаны берничә ел башкарырга туры килде.

– Реквизитор да булгансың икән, кирәк һөнәр.

– Әйе, артистларның бүлмәләренә кереп сорыйм спектакльдә уйнарга нинди әйберләр кирәк икән, аларны табам. Спектакль беткәч, барысын жыеп, тартмаларга тутырам. Училищеда укыганда ук, Камал театрындагы бөтен артистлар белән аралашып йөрдем. Спектакльләренә карый идем. «Сүнгән йолдызлар»да укытучым Флёра Хәмитова Сәрвәрне уйнады. Аның профессиональ вокал тавышы, уйнавы, кыяфәте искиткеч сокландыргыч иде. Флёра Хәмитова уйнагандагы кебек «Сүнгән йолдызлар» юк инде ул. «Зәңгәр шәл»дәге Мәйсәрәне алыяк. Жырлап жибәрә, мин сиңа әйтим!.. Флёра апа катнашкан барлык спектакльләренә залдан карый идем. «Әгәр ташлап китсәң»дә колхоз председателе – Анна. Кешелеклелек ягыннан да әйтеп бетергесез күркәм зат ул Хәмитова – эни урынына калган шундый якин кешем... Ә бүгенге театр турында нәрсә генә әйтим, нинди бәя бирим икән?..

– Яманлау килешмәс, тик үзеңнең төгәл фикереңне генә әйт.

– Минем яманлыгым да килми. Ниндидер фикер әйтү өчен дәлилем, нигезем дә юк. Мин Әлфия Афзалова белән айлар буге гастрольләрдән кайтмыйча йөрдем. Кая анда театрларга барып спектакльләр карау?! Бу минем кимчелек, әлбәттә. Камал театрына да йөрергә туры килмәде, Тинчуринга да... Менә әле күптән түгел генә Кәриев исемендәге яшыләр театрында булдым. Минем күрше авыл егете Илфак Габидуллин чакыру билеты китерде. Ул «Кичер мине, әнкәй» дигән спектакльдә төп рольне башкарды. Шундый талантлы егет, гажәеп матур уйнады. Соклану хисе белән кайттым.

Камал яки Тинчурин театрына барып, спектакльләрен даими карап йөрсәм, бәлки, ниндидер нәтижә ясап, үз фикеремне әйтә алыр идем. Карамагач, күрмәгәч, Әлфия Афзалова әйтмешли: «Күрмәдем, мин гел артым белән тора идем», – дип хәйлә корырга туры килә.

– Ә бит синнән менә дигән драма артисты чыгар иде... Әнә Тажи Гыйззәтнең «Чаткылары»ндагы Чикерткә Гыйльменисасын ничек уйныйсың! Бергә «Биш татар» төркемендә йөргәндә, ничә мәртәбә караганмыңдыр шул сорау алу күренешен, ләкин карап туялмадым. Аны бит сиңең кебек берәү дә булдыра алмый һәм алмаячак! Тикшерүчене уйнаган Равил абый Шәрәфиев тә, авыл старостасы булган Хәлим Жәләлов та шул фикердә. Ә халык, ә халык нишли? Тәгәри бит көлеп, хәтта елый! Бу – сиңең осталыкка, әлеге образны тудыруыңа зур бәя!

– Менә шушы «Биш татар»дагы Чикерткә Гыйльменисасыннан соң, кайбер тамашачылар миңа «Чикерткә Гыйльменисасы» дигән ат та такты. Мин бит Рәшит Сабиров! Ә миңа син уйнарга кушкан образ исеме ябышып калды. Шуңа үртәлеп, үзеңә әйтмичә, сиңа бик озак үпкәләп тә йөрдем әле.

– Монда сез өчегез дә бөек!

– Хәзер үпкәләмим инде, шушы рольне бирү мине халыкка танытуга зур этәргеч булды. Хәзер рәхмәт кенә әйтәм. Инде үзем дә бик яратып уйныйм Чикерткә Гыйльменисасын.

– Классика! Югары үрнәк. Андый алкышлар теләсә кемгә тәтеми ул, Рәшит туган. Шуның өчен генә булса да, артист булып яшәргә ярый. Сез, шул өзекне уйнап, татар юморын бик югары дәрәжәгә күтәрдегез.

– Равил Шәрәфиев әйтә торган иде: «Инде югыйсә безне беләләр дип йөри идек бит. Моңарчы аз белгәннәр икән. «Биш татар» төркеме безне киң тамашачыга танытты».

Нинди шәхесләргә сокланып ижат итәсең дип сорарга өлгермәдем, уйларымны сизгәндәй, Рәшит исемнәрен тезеп китте:

– СССР халык аристы Шәүкәт Биктимировка, сәясәт эшлеклесе Фәндәс Сафиуллинга, бөек жырчыбыз Венера Шәриповага, баш бирмәс язучыбыз, милләтпәрвәр Фәүзия Бәйрәмовага, күренекле

юмор язучы Фаил Шәфигуллинга сокланам, хөрмәт хисем бик зур бу шәхесләргә. Тагын филармониядә атаклы нәфис сүз остасы Фәйзи Йосыпов бар иде. Бауман урамының бер башында Фәйзи Йосыпов булса, икенче башында да аның тавышы яңгырап торыр иде совет чорында. «Бу – татар иле, монда төп халык – татарлар» дигәнне аңлата Фәйзи Йосыповның урамда гөрләтеп татарча сөйләшүе. Курыкмыйча, рәхәтләнеп, мишәр акценты белән сөйләр иде. Аңа беркем дә кисәтү ясамады. Ул менә татар яшәгән республика мәктәпләрендә татарча укыту булырга тиешме-юкмы икәннән һәм моннан да наданрак, моннан да мескенрәк сорауның булырга да мөмкин түгеллеген аңлата белер иде. Татарстанның йөз еллыгын гөрләтеп уздырган ата-бабайлар жирендә яшибез. Безнең бит башка туган төбәгебез юк. Зур ышаныч белдереп сайлап куйган депутатларыбыз да шушы хакка бердәм булып кул күтәреп, туган телебезне яклап утырырга тиешләр. Татар теле бездә – дәүләт теле. Шулай булгач, ул укытылырга тиешме-юкмы дигән сорау үзе үк урынсыз...

«Атькой курик не надо, курик утырырга мишайт ита ул...» Шулайрак сөйләшә бит хәзерге яшьләр. Гәрәй Рәхимнең «Аляшер туны» дигән юмористик хикәясен яңадан сәхнәгә чыгарырга кирәк булыр дип торам. Тел мәсьәләсен ныгытып күтәрергә уйлыйм, акыллы итеп, дәлилләп, жиде кат үлчәп. Озакламый хәзерге кебек кычкырып түгел, пышылдап сөйләргә дә рәхсәт бетәргә мөмкин...

– Әйе, шулай...

– Хәзер менә тагын бер мәсьәлә турында сөйлим. Минә һәр ел саен Түбән Новгород өлкәсенең Уразовка районына чакыралар. Анда бер авылда революциядән соң, сыйнфый чуалышлар вакытында илле жиде дин әһелен үтереп ташлаганнар. Алар шунда жирләнгән. Бу дин әһелләренең рухына багышлап дога кылулар еш була. Шул чаралар вакытында мишәр апалары киләләр дә: «Без сине аңгарабыз, син ямьле сүлисең, сине аңгарабыз. Менә татар телевидениесен аңгара алмыйбыз. Син аңгартып атәсең», – диләр. Мин башта нишләп болар «аңгыра» дип әйтәләр соң дип сәерсенеп калдым, соңыннан аңладым инде, «аңлыйбыз» дип әйтүләре икән.

Ни өчен аңламыйлар соң? Чөнки телевидениедә кайбер алып баручылар ижекнең басымын уртага куеп сөйлиләр. Ул бит ахырга куелырга тиеш. Татар телендә басым, гадәттә, сүзнең ахырына төшә.

– Әйе, менә шуларны тыңлагач, минем йөрәгем кысылып куя.

– Бар анда телнең хасиятен белеп сөйләүчеләр дә, мәсәлән, Идел Кыямов дигән егет. Аны фильмнарда төшәргә дә чакыралар, алып баручы буларак эфирга да чыга. Ул менә бүгенге көндә яшьләргә үрнәк була ала.

– Тагын берәрсе бармы?

– Мин Идел Кыямовны гына әйтә алам. Хәер, әтисе дә яхшы дикцияле.

– Менә син, сөйләшә торгач, мин белгән чын Рәшиткә охшый башладың, яшерә алмыйсың, асылың ачыла, кемлеген ургылып тышка бәреп чыга. Күп кенә язмаларда сиңа трибун конференсье дигән бәя бирәләр, ягъни син – мөнбәрдән торып, туры сүзеңне әйтә алучы шәхесләрнең берсе.

– Кайсы гына жәмгыятьтә яшәсәк тә, дәрәсән сөйләргә ярамады. Менә тагын бу сүзләргә сөйләгәч тә яратмалар әле. Өстәгеләр дә, җырчылар да... Үзем дә байтак кына кыен ашыйм. Мәсәлән, бөек җырчыбыз, атаклы шәхесебез Усман ага Әлмиев вафат булгач, аның жәсәде белән хушлашканда: «Опера театрына нигез салучыларның берсе булган 95 яшьлек агабызның юбилеен кысан Актёрлар йортында уздырмакчылар иде. Ул мәрәсим опера театрында үтәргә тиеш бит! Ярый әле, тавыш чыгардым. Ирекседән филармониядә уздырдылар», – дидем. Тере тарих иде ул, үз акылында яшәп, күзләрен йомды. Тукай бүлгән өлөшүдәге гаделсезлекне дә әйттем. Ник Усман Әлмиевкә бирмәскә иде?! Әллә нигә бер Башкортстаннан килеп җырлаганнарга түгел! Кайберәүләр татарча сөйләшә белү түгел, олпат шәхесләрбезнең шагыйрь яки композитормы икәннән дә аермыйлар, мәрхүм җырчыларыбызны белмиләр...

– Факт! Бер мәзәк сөйлим әле. Парижда рәсем сәнгате күргәзмәсе бара икән. Пикассо үзенең чакыру кәгазен өсндә онытып калдырган. Кертмиләр моны.

«Үзегезнең Пикассо икәнегезне раслагыз», – диләр.

Бер сызып җибәрүе була карандашы белән, тынычлык күгәрчене килә дә чыга, һәм кертәп җибәрәләр. Фурцева да килгән, ул да билетын оныткан.

«Мин бит СССРның культура министры», – дип әйтә икән бу.

– «Исбатлагыз! Менә Пикассо да оныткан иде, ул үзен таныта белде», – дигәннәр моңа

«Ә кем соң ул Пикассо?» – дигән аптырап калган Фурцева.

«Барысы да тәртиптә, ханым – СССР культура министры. Үтегез», – дигәннәр...

– Адәм көлкесе бу!

– Син шуңа күрә дә үз кандидатураңны күрсәттең дә инде...

– Мин анда булырга тиеш! Чөнки әдәбиятны да, сәнгатьне дә яхшы беләм, белемем туры килә. Бу өлкәдәге бар проблемалар белән дә танышмын. Хезмәт хакы да алмыйча, министр киңәшчесе булып эшләр идем.

– Ләкин 70кә житеп киләсең... Сине анда алмаска сәбәп бар.

– Киңәшче булу өчен яшь комачауламый. Аларга туры сүзле милләтпәрвәр кирәкми...

– Мондый сыйфат һәр кешегә, һәр артистка хас әйбер түгел.

«Турысын әйткән – туганына ярамаган» дигән әйтеме бар дә бар бит әле халыкның. Менә шундый «туган»га ярамаган очраklar булдымы?

– Гомер бue телевидениедә эшләгән режиссёр – хәзер инде язучы да – Әхтәм Зариповның китабы басылып чыккан иде. Ул минем турыда «Шәһри Казан» газетасында «Халык артисты трибунмы?» дигән мәкалә язган иде, китабына да кергән. Әйе, Аркадий Райкинның бик дәрәс әйтелгән сүзләре бар. «Әгәр нәфис сүз остасының халыкка үзеннән әйтер сүзе юк икән, андый артистка сәхнәгә чыгарга кирәкми», – дигән ул. Без, әлбәттә, язучыларның әсәрләрен укыйбыз, шигырьләрен сөйлибез, ләкин бит әле монда тамашачыга шуны житкерүче мин дә, ягъни халык каршында басып торучы «тере» артист та бар. Артист, шәхес буларак халыкка нәрсә әйтергә чыктың син сәхнәгә? Бу шигырьләр, хикәяләр аша нәрсә әйтәсең килә? Әллә син машина алырга яки коттедж салырга акча жыяр өчен генә, әллә кем булып, фонограммага авыз ачып торасыңмы? Яки эш урыны өчен генә, артист булган булып кына сәхнәдә буталып йөрисеңме?

– Ягъни гражданлык позицияң кайда дисеңме?

– Гражданлык позициясе... Ул безнең күнелләрдә балачактан тәрбияләнгәндер инде. Шуңа күрәдер дә мин жиденче класстан башлап көндәлек матбугатка мәкаләләр язып тордым. Хәзер дә язам – дистәләгән язмаларым төрле газета-журналларда басыла. Минем сәнгать әһелләре турында язган мәкаләләремә зур бәя бирелә, шулай ук халыктан да рәхмәт һәм мактау сүзләре ишетәм. Әйе, минем халкыма әйтер сүзем бар, шуңа күрә аны сәхнәдән һәм матбугат аша житкерүне үземнең бурычым дип саныйм.

– Синең ул мәкаләләрендә төрле проблемалар күтәрелә, әлбәттә, аларны хәл итәргә тиешле түрәләр адресына тәнкыйть сүзләре дә әйтелә. Кайтавазы булып начарлыгы тияр дигән курку юкмы?

– Әхтәм Зарипов әлегә мәкаләсендә болай дип язган: «Рәшит Сабиров әйтәсе сүзен як-ягына каранып әйтми, туп-туры әйтә дә бирә». Беләсеңме, мин бит беркемгә дә начарлык теләим. Минем министр да буласым юк, түрә дә буласым юк, андый вазифага чакырсалар да, бармас идем, артист эшен ташлап. Шулай да берәз яшьрәк булсам, мәдәният дәрәжәсен күтәрү максатыннан, бәлки, ризалашкан да булыр идем. Кайвакытта шаккатасың андагы түрәләрнең бернәрсә белмәгән килеш бу тармакта кәнафи биләп утыруларына. Менә бер мисал: Камал театрында Дәрдемәндкә багышлап уздырылган кичәдә югарыдан килгән берәү: «Ә кая соң юбиляр үзе, нишләп күренми?» – дип сораган. Дәрдемәнднең кем икәнән дә, Тукай чордашы булганын да белмә инде. Бу хәлгә ничек тыныч кына карап утырасың?! Әйтелә инде тәнкыйть сүзләре дә. Әйтмәскә дә тырышам, ләкин йөрәк янгач, кызып китәм шул...

– Гаделсезлекне күрә торып эндәшми калу егетлек түгел инде...

– Әмма тәнкыйть эләккән кешеләргә рәхмәт, мине эзәрлекләп,

начарлык эшлэргә маташучылар булмады. Үземнең шәхси мәнфәгатьләремне кайгыртудан әйтелгән сүзләр түгел бит алар.

– «Тәнкыйть – кирәкле шәйдер» дигән Тукаебыз. Тәнкыйть итэргә була, ә менә теге яки бу мәсьәләне хәл итү юлларын күрсәтүче, аңлатучы юк.

– Әйе, бар шундыйлар – һәрбер кешедән гаеп эзли, тәнкыйтьли, ә менә чыгу юлын күрсәтми. Чыгу юлларын күрсәтә алмыйсың икән, тәнкыйтьләмә.

– Ләкин жырдагыча, «ярамыйга карамый» дигәндәй, һаман элеккечә бара. Син дә, мин дә, әдәби телдә сөйләшә белмәгән артист сәхнәгә чыгарга тиеш түгел дибез. Әмма һаман чыгалар бит. Әле ишәяләр генә. Моңа чик куярга кирәк.

– Совет чорында урнаштырылган тәртипнең, таләпләрнең бөтенесен дә сызып атарга кирәк түгел иде. Элек сәхнәгә чыкканчы, сәнгать советы, һәрбер жанрны карап, концертны халыкка чыгарырга рөхсәт бирде. Шулай булырга тиеш. Без хәзер ирек, демократия дигән булып, теләсә нәрсә сөйләп, теләсә нәрсә жырлап, теләсә нәрсә кыланып, концерт куярга рөхсәт бирдек. Бирдек дип әйтү бик үк дәрәс түгел, шуңа юл куйдык. Боларга җаваплы булган өстәгеләр эндәшми, ник чукунып бетмиләр, тик безгә генә тимәсеннәр дигән фикергә таяналар, ахры. Һәм... Менә нәтиҗәсә күз алдында инде.

– Шулай да «тормыш алга бара» дибез... «Сәнгать үсә» дип тә өстәп куябыз. Узган гасыр азагында башланган «үзгәреш җилләре» исә. Мин аны үземчә «үзләштерү җилләре» дип йөртәм.

– Алай әйтсәң, исеме җисеменә туры килә сыман. Тик, әйдә, бу турыда сүз куертмыйк әле... Тәнкыйть угы иясенә барып кадалырга мөмкин.

– Килешәм... Пародия жанрына күчик әле. Кайберәүләр син булып кыланалар бит сәхнәдә. Популяр булганыңа күрәдер инде.

– О-о! Кем иренми, шул миңа пародия ясый. Татарда «Мунча ташы» бар. Гажәеп театр. Халык агылып йөри. Сатира-юмор театры. Без башлаган чорда андыйлар юк иде. Бу алга китешмә? Алга китеш. Бу – демократия, әлбәттә. Элекке житәкчесе Шәмси Закиров та, хәзергесе Гамил Әсхәдулла да – акыллы кешеләр. Алар кирәкмәгән нәрсәне бик яхшы аңладылар, халыкның зәвыгын бозып, теләсә нинди юморны үткәргәделәр. Менә юморның алга китеше шунда. Пародиягә килгәндә, ул кешедән көлү, мыскыл итү түгел, артистны артист иткән үзенчәлекләрен тагын да көчәйтеп күрсәтү. Нәрсә мин сиңа акыл сатып утырам, син үзең дә – халкыбызның бөек артистларына пародия ясаган кеше, бу турыда миннән яхшырак беләсең. Илһам Шакировка бик шәп килеп чыга сиңең, Ринат Ибраһимовка, Зиннур Нурмөхәмәтовка, Мәрҗам Рахманкуловага...

– Бәрхет тавышлы дикторыбыз Фоат Галимуллинга да...

– Анысын әле ишеткәнем юк иде.

– Язучылар берлегендә үткәрелгән бер концертта ул булып чыгыш ясаган идем. Беренче рәттә карап утырды. Көлә рәхәтләнәп.

– Эчке културасы югары булган шәхес шулай итә.

– Әгәр пародияң сыйфатлы булса диген.

– Әлбәттә инде. Беләсезме, бервакыт Габдулла абый Рәхимкулов булып «Шәйморза»ны жырлаган идем. Үзе исән чагында. Ул аны шулхәтле авыр кабул итте. Аңа: «Менә Рәшит Сабилов синнән көлөп чыгыш ясады», – дип әйткәннәр. Габдулла абый – шул жыры белән халыкка танылган легендар жырчы, аңа хөрмәтем искиткеч зур. Мин югыйсә аның башкару үзенчәлеген, жырлау манерасын кабатлап, юмористик алымнар белән баетып күрсәттем. Абый аңламаган, дәрәс житкermәгәннәр...

– Үзең карата пародияләргә ничек кабул итәсең соң?

– Миңа килеп әйттеләр, менә «Мунча ташы»ндагы бер артист синең кебек галстук тагып, бик рәсми рәвештә пародия күрсәтте дип. Үпкәләмим, күрсәтсен. Пародия ул артистны популярлаштыра гына. Халыкка сине онытырга ирек бирми. Данир Сабилов, мәсәлән, минем турыда матур гына пародияләр ясый. Ләкин каш ясыйм дип, күз чыгарырга ярамый, пародиядә кешедән көлү, аның шәхесенә кагылу, мыскыл итү булырга тиеш түгел, бу очракта андый чыгышны кабул итәргә ярамый.

– Бер коткылы сорау бирим әле...

– Кызык...

– Озак уйлап торма, тиз әйт. Өч жанрда – жырда, биюдә, сөйләүдә дә «5»легә эшләп буламы?

Ул хәйләле елмаю белән миңа карап торды да:

– Синең кебек булса, була. Син, мәсәлән, язучы, шагыйрь, композитор, режиссёр, сценарист, драматург, артист... Життеме, тагын дәвам итимме? – диде.

– Биегәнне санама!

Көлешеп алдык.

– Үзеңдә дә байтак ул сәләтләр. Нәрсә дип әйттең әле берсендә?

– Хәтерләмим... Ә-ә-ә, хезмәт хакы да алмыйча, министрның киңәшчесе вазифасын үтәр идем дигәнмендер...

– Әйе...

– Әмма аларга минем киңәшләрем кирәк түгел. Хәер, тыңламаслар да иде.

– Чынлап та, әгәр киңәшче булсаң, бүген ниндирәк тәкъдимнәр житкерер идең?

– Иң беренчесе, фонограммага авыз ачып-ябып, тамашачыны алдап йөрүне тыю турында. Алайса, яхшы гына бер студиядә тавыш яздыртып алалар да, матур киёмнәрен киеп, сикерә-сикерә биеп

жырлыйлар. Соң, шулай сикергәч, тын кысыла бит инде. Ә боларга нәрсә?! Мышнамыйлар да. Һәрбер жырчы эшләп ашарга тиеш. Менә Элфия Афзалова көнгә икешәр концерт бирә иде – 25шәр жыр жырлап. Габдулла Рәхимкулов та, Илһам Шакиров та... Алар фонограмманың ни икәннән дә белмәделәр.

– Әгәр фонограмманы яздыртып жырлый башласалар, авызларын дөрөс итеп ача да белмәсләр иде.

– Ә хәзерге яшьләр бик дөрөс итеп ачалар аны.

– Алдарак сөйләшүләрегезнең берсендә ана телебез турында сүз чыккач, син берәз кызып киттең. Битең кан йөгәрде, кызардың, хисләнеп, кулларың белән өстәл төеп сөйли башладың.

– Ничек кызмыйсың да ничек өстәл төймисең инде?! Татарстаныбызда «татар телен безнең балаларыбызга укытырга ярыймы-ярамыймы, кирәкме-юкмы» дип тавыш чыгару ул – үзе бер көлке, үзе бер мәгънәсезлек. Мин, шушы хәбәрне ишеткәч, Казанда гыйнвар аенда куелган концертта: «Сезне, кадерле тамашачылар, Яңа ел белән котлыйм! Яңа елда да мәктәпләрдә ана телебезне укыту элеккечә калыр дигән теләкләр белән башыйбыз бу елны» дигәч, халык гөрләтеп кул чапты. Ә үземнең эчем яна. Мин бит университет тәмамладым, татар теле бүлеген. Артист кына түгел, мин – тел белгече, татар теле һәм әдәбияты укытучысы. Бу сүзләргә әйткәндә, нервыланудан авызым кибә, телем аңкауга ябыша... телебезне генә түгел, без әле Россия Конституциясен дә якларга тиешбез һәм шул Төп закон белән ныгытылган хокукларның үтәлешен дә... Анда акка кара белән «һәр милләт үзенең ана телендә белем алырга хокуклы» дип язылган.

– Рәшит, тынычрак сөйлә әле.

– Гафу. Беркөнне урамда яшә кенә ханым дүрт яшьләр тирәсендәге улы белән сөйләшеп бара. Миңа Гоголь урамына борылырга кирәк, ә мин, боларның матур итеп татарча сөйләшүен тыңлыйсым килеп, артларыннан Кәрим Тинчурин театрына таба киттем. Шундый матур сөйләшәләр, күңелгә рәхәт. Түзмәдем, яннарына килдем. Таныштык. «Сез кайдан килдегез?» – дим. «Без, – ди ханым, – Казаннан». «Бу нәни егетнең исеме ничек?» – дип сорыйм. «Камил исемле».

Малайны саф татарча сөйләргә гаиләдә өйрәтәләр. Өйдә татар телендә генә аралашалар икән. Аларны тыңлау рәхәтлеге йөрәгемә үтеп кереп, шунда калды. Яз көне каен яфраклары нинди чиста, ямь-яшел була. Баланың үз ана телендә сөйләшүен энә шул чиста каен яфраклары белән тиңләштерерлек. Үзен җиткәләп барган анасы телендә, татар телендә...

Мин Рәшиткә карап, аның тавышы аһәңеннән ләззәтләнеп утырам. Ул ялкынланып сөйли дә сөйли: бала..., каен..., яфрак..., ана..., туган тел... Шул агымнан талгын гына шигырь юлларына күчә:

«Нәселең кем? – дип сорыйлар –
Нинди милләт, кайсы яклардан?»
Һәрчак горурланып жавап бирәм:
«Татармын, – дим, – Казан артыннан».

Без – татарлар! Нәсел тамырыбыз
Кыпчаклардан килә, Болгардан!
Азияне, Европаны гизгән
Төркиләрдән килә, хуннардан!

Бөек Болгар иле, Алтын Урда –
Шанлы дәверләре халкымның.
Хажитархан, Себер, Крым иле,
Казан иле – данлы ханлыгым.

Казан ханлыгының варислары –
Шуңа да без – Казан татары!
Үз дәүләтен, мал-мөлкәтен жуеп,
Рухын саклап калган татары.

Мин дә – шул татарның бер баласы, –
Казан арты дигән төбәктән.
Халкым өчен рухи бишек булып,
Әдәби тел биргән төбәктән.

Шул яклардан уза Себер юлы,
Казансу ага тын гына.
Тезелешкән татар авыллары
Ашыт яры, Шушма буена.

Шул якларда Әтнә, Арча, Балтач,
Кенәр, Мәңгәр, Дөбъяз, Кушлавич.
Шул якларда халкым горурлыгы –
Бөек Тукаебыз туган ич.

Мәржәннәрне биргән Мәржән иле,
Курсаларда туган Курсави.

Азат Зыятдиновның дулкынланмыйча тыңлап булмый торган
поэмасыннан бу...

Икебез дә, шигырьнең көченә шаккатып, сүзсез утырабыз.

– Менә бит ул, менә бит ул татар жанына көч, дәрт бирә торган аһәң!
Син бит аны туң йөрәкләргә дә үтеп керерлек итеп канатланып сөйли
беләсең, күңелне очындырасың, Рәшит дус, – дим мин, дулкынланып.

– Мин бу шигырьне һәр концерт саен сөйлим. Белсәң иде халыкның
ничек алкышлаганын.

– Рәшит, адәм баласына да ял кирәк. Син кайларда ял итәсең?
Яшь жырчыларыбыздан калышмыйм дип, Төркияләргә, Мисырларга
йөрисеңме?

– Синең шикелле инде.

– Ә минем беркайчан да ял иткәнем юк.

Һәр авылда шәхесләре калка –
Эзлесе дә түгел әллә ни.

Шәхесләре үскән мәдрәсәләр:
Ташкичүдә, Түнтәр, Кышкарда.
Гади, мәгърифәтле авылларда,
Иң караңгы авыр елларда.

Сәйдәш токымнары шул яклардан,
Габәшиләр – шуннан, Садрилар.
Иске Казан чишмәләре изге,
Сулариңда, ахры, нидер бар...

Мәгърифәтлек бардыр һәм дә инде
Бардыр матурлыкка мөхәббәт.
Шул булмаса туар идемени
Сибгат, Гомәр, Гариф, Мөхәммәт?!

Игенчеләр, һөнәрчеләр ягы, –
Ижәт тәмен анда беләләр.
Йортлар балкый иман нуры белән,
Челтәрләрдән чәчкә үрәләр.

Нәкъ шул якта – Шушма буйларыңда,
Нәсел башым, авылым – Таузар да.
Унбер бабам шунда гомер сөргән,
Мәгърифәтле булган алар да.

«Нәселең кем, –
дип сорыйлар миннән, –
Нинди милләт, кайсы яклардан?».
Һәрчак горурланып жавап бирәм:
«Татармын, – дим, – Казан артыннан».

– Андыйлар бар...

– Кемнөр?

– Менә каршыңда утырам. Минем дингезне түгел, ярын да күргәнем булмады. Кая анда Анталиягә барулар, Пирамида карап йөрүләр... Пушкин да бер генә чит илдә дә булмаган.

– Бу яктан Пушкинга тиң икәнсең...

– Минем чит илгә чыкканым юк, гәрчә мөмкинлегем булса да. Илебез зур, ял итәсе килсә, бик матур жирләр, курортлар бар. Юк, берсе дә кызыктырмый. Жәйне туган авылымда, үз нигеземдә үткәрәм. Кабак, карбыз, башка яшелчә үстерәм. Күршеләр: «Синең бакчаң Мичуринныкы төслә», – дип шаярта. Каян беләләрдер Мичурин бакчасы нинди булганын.

– Авылыңның исеме Бәчек бит әле? Син авылыңа багышлап бервакыт минән жыр да яздырган идең, ләкин ни өчендер жырлап күрсәткәнәң булмады.

Мин куен кесәмнән жырның сүзләре язылган кәгазьне алып, жырлап жибәрдем:

Туган илем, йөргән жирем,	Белеп яшим, йөрәккәем
Үткән юлым жимешле.	Син диеп тибәчәген.
Хөрмә түгел, гел миләшле –	Авылымнан китсәм дә мин,
Язмышыма тиңләшле.	Күңелем шунда кала.
Авылкаем, әй, Бәчегем,	Чәчләргә чал керсә дә,
Үткәнем, киләчәгем.	Авыл өчен мин – бала.

Кушымтасын Рәшит тә күтәреп алды:

Авылкаем, әй, Бәчегем,
 Үткәнем, киләчәгем.
 Белеп яшим, йөрәккәем
 Син диеп тибәчәген.

Өченче куплетны Рәшит, кулларын минем иң өстенә куеп, көчле тавыш белән жырлады:

Ярый әле, авылым бар, –
 Кайтып егылыр жирем.
 Дөнья каккан-суккан чакта
 Кайда сыеныр идем?..

Шунда, зал ишегенә сөялеп, тын гына безнең жырны тыңлап торган Игорь Валентиновичка күзем төште. Аның күзләре яшьләнгән иде...

– Спойте ещё раз, пожалуйста, – ди. Ошаган, күрәсең. – Извините, это песня про деревню, да? – дип сорады ул. – Красивая песня. Эх, кто бы и для нашей деревни написал такую. Жал, её сейчас даже нет на административной карте. Сбежал народ на разные стороны Земли.

Бу минутларда аңа карап торуы да кызганыч иде. Ул, дымлы күзләрен яшерергә теләп, аска карады. Аннан:

– Рашит, я свою работу закончил, – диде дә китәргә ашыкты.

Рәшит аны озатырга чыкты. Мин ялгызым калдым, әллә ничек кенә бик ямансу булып китте. Авыл балалары шул без, һәммәбезнең дә күңелендә яши ул жирсү... Ә Игорь Валентинович шәп кеше икән. Тыйнак, әдәпле, күп сөйләшми, культуралы. Тик йөзәндә – сагыш. Жырыбыз гына булса да, аның йөзәндә якты сагыш балкытып алды. Андыйларга жыр дару, шифа шул. Менә без артистларның кирәге кайчан!..

Рәшит керә-керешкә авыл турында сөйләп китте:

– Бәчәккә игътибар зур булырга тиеш, чөнки анда бәк шагыйрәбез Габдулла Тукайның сөекле апасы Бибисаҗидә яшәгән. Сугыш елларында авыл мәктәбен Тукайның сеңлесе Әммеһания апа (Бибисаҗидә апаның кызы) җитәкләгән. Авыл халкы аларны бик хөрмәт иткән. Бу ике шәхес авылыбызга зыялылык алып килгән. Аларның исеме бүген дә билгеле шәхесләргә авылыбызга тартып тора. Кайтып, бәләш ашап китүчеләр күп, әммә бернәрсәнең дә үзгәргәнә юк әле. Тукайга һәйкәл кую, музей булдыру кебек эшләр һавада эленеп кала бирә. Сиксән ике еллык иске мәктәпне яңарту мәсьәләсе дә һиһаять хәл ителсән иде инде. Агач корылма сиксән ике ел тора аламы? Таш түгел бит ул. Ишеләп, балаларны имгәтмәсен дип куркам. Фотога төшереп, бу хакта «Ватаным Татарстан» газетасына да яздым, уңай җавап кына булмады. Юкса, тарихи авылның белем учагы, һомумән, балалар укый торган мәктәп төзек булырга теш. Дәрәс, үзәк урамга асфальт салынды. Яза, сөйли торгач, авыл башындагы чүп полигоны күмелде. Әкрәнләп боз кузгалды. Күрәсен, бөтен эш тә берьюлы эшләнми торгандыр, – диде Рәшит, авылы һәм аның проблемалары турында сүзен тәмамлап. – Әйдә, «Бәчәгем» жырын тагын бер кат жырлыйк әле.

Без, бөтен Казанны яңгыратып, кабат жыр суздык:

Туган илем, йөргән җирем,
Үткән юлым җимешле.
Хөрмә түгел, гел миләшле –
Язмышыма тигләшле.

Авылкаем, әй Бәчәгем,
Үткәнем, киләчәгем.
Беләп яшим, йөрәккәем
Син диеп тибәчәгем...





Балкар шагыйре, фольклор һәм әдәбият тарихчысы, публицист, тәржәмәче, әдәби тәнкыйтьче Абдуллах Бегиев (Абдуллах Мостафа улы Бегиев) 1950 елның 19 октябрендә Кыргызстанның Фрунзе өлкәсе Беренче Май районында дөньяга килә. 1957 елда аларның гаиләсе, реабилитацияләнеп, яңадан Кабарда-Балкар Республикасына кайта. Абдуллах Кабарда-Балкар университетының рус-балкар факультетына укырга керә һәм, 1974 елда аны уңышлы тәмамлап, башта – радиода, аннан соң 1983 елга кадәр Кабарда-Балкар телевидениесендә баш мөхәррир булып эшли. 1983–1985 елларда М.Горький исемендәге

Мәскәү әдәбият институтының югары курсларында белем ала. 1991 елда «Минги Тау» («Мәңгелек тау») журналына баш мөхәррир итеп эшкә алына. Актив әдәби иҗатка керешү чоры 1970 нче еллар азагына туры килә. Шул вакыттан башлап, Абдуллах Бегиевның шигырьләр, әкиятләр, әдәби тәрҗемәләр, мәкаләләр түпчанган 20дән артык китабы дөнья күрә. Ул актив рәвештә тәрҗемә эше белән шөгыльләнгән. Каләмдәшләренең әсәрләрен чит телләргә тәрҗемә итә һәм чит телләрдән балкар теленә күчәрә. Әле әдәбият институтында курсларда укыганда ук, ул татар халкының «Идегәй» дастанын балкар теленә тәрҗемә итеп, Нальчикта бастырып чыгарган иде. Быел аның бу хезмәте Кабарда-Балкариядә кабаттан дөнья күрдә.

Абдуллах Бегиев – СССР (Россия) Язучылар берлеге әгъзасы, Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре. Нальчик шәһәрәндә яши.

Абдуллах Бегиев

«МИН СӨЯМЕН СИНЕ», – ДИДЕ ТАҢ...

Өйтте кыя:

– Миннән

Син түзәргә өйрән...

Гөрелдәде ерак:

– Булырсың таш кирмән!

Күктә очкан кошлар

Турыма килделәр:

– Ир булырсың, бездән

Өйрәнсәң! – диделәр.

– Буш янып, ни файда,

Жылыт син, янганда!

Кояш бул, – диде ут, –

Бул минем жанымда.

Ай, чыгып томаннан,

Яктыртты тирәмне:

– Миннән дә кешеләр

Бик күпкә өйрәнде.

Куаныч өйлегә –

Язларда, кышларда!

Тормышны өйрәним

Ташлардан, кошлардан.

Дөньяга – тынычлык,

Яктылык – тирәмә.

Мәгънәле яшәргә

Һәр заттан өйрәнәм.

* * *

«Мин сөямен сине!» – дип әйттем дә таңга,
 Жырларын, жылысын мул сипте ул миңа.
 Ягымлы бер тавыш ишетте колагым:
 «Мин сөямен сине», – диде таң. Куандым.
 «Мин сөямен сине», – дип әйттем елгага...
 «Мин сөямен сине», – дип акты елга да.
 «Мин сөямен сине», – дип әйттем агачка,
 «Мин сөямен...» – дип чайкалды агач та.
 Кычкырдым кыяга: «Мин сине сөямен!»
 Кайтаваз ишеттем: «Сөямен... сөямен...»
 «Мин сөямен...» – дидем, пышылдап жылларга.
 «Мин сөямен сине...» – дип исте жыллар дә.

«Мин сөямен сине», – дип әйтәмен сиңа. –
 Жавап юк шул миңа, жавап юк шул миңа...
 Мин түгел кинәле, мин түгел үпкәчел –
 Син генә тик миңа ул сүзне әйтмәүче.

Бу якты тавышны үзәндә, тауларда,
 Ишеттем күп язлар эңгердә, таңнарда.
 Шаулады елга да: «Яратам мин сине!»
 Көйләде агач та: «Яратам мин сине!»
 Яңгыратты кыя: «Яратам мин сине!»
 Назлады, сыйпады, юатты жил мине...
 Кичен дә, көндөз дә бер тавыш колакта.
 Таңыбыз да балкый, күр, энә еракта...
 «Мин сөямен сине», – диеп әйтче миңа.

Тауда туган фикерләр

* * *

Нарасый йоклый әле бишкәтә,
 Бала чагы исә
 Көтә инде ишкәтә.

* * *

Кышның китәсе килми –
 Менә тәүге күз яше тамды...

* * *

Бу чәчәңнең, жанашым,
 Нинди сулар белән юып
 Уңдыргансың карасын?

* * *

Таш жырымны тыңлады
 Һәм икегә ярылды...
 Таш булып таш мине аңлады!..

* * *

Мин янып төшәрмен – өзелеп,
 Гел бер сүз сөйләрсез артымнан...
 Юк, туктамам. Барыбер туктамам.
 Дулкын ашаса да ярларны,
 Тукталмас елгадай укталам.

* * *

Яшәүнең тозлы суын эчеп,
 Янганнан-яна барыр эчәң...
 Тора-бара бер чиккә житәрсен –
 Кабынып, янып, көеп бетәрсен.

* * *

Бикләдем ишекне, калмасын ачык...
 Төнлә яшьлегем миннән,
 Төтен катыш ут булып,
 Киткән төнлек аша качып.

Сания ӘХМӘТҖАНОВА *таржәмаләре.*



«МИШӘ ДУЛКЫННАРЫ»

Сибгат Хәким, Нәби Дәүли, Хәсән Туфан кебек танылган классикларның хәер-фатихасы белән 1957 елның октябрендә, районыбызда туып үскән язучыларны, шагыйрьләрен берләштерү, фикер алышу, иҗат эҗимешләре белән уртаклашырга мөмкинлек тудыру максатыннан, Саба район газетасы каршында «Мишә дулкыннары» дигән әдәби берләшмә оештырыла. Берләшмәнең беренче эҗитәкчесе итеп СССР Язучылар берлеге әгъзасы, журналист Газиз Нәбиуллин билгеләнә. Баштагы елларда берләшмә әгъзалары булып Рәфыйк Шәрифүллин, Нурислам Зиннуров, Шәяхмәт Шамаров, Заһирә Гомәрова, Зөфәр Шәйхетдинов, Мәгъсум Хужиннар торса, тора-бара мәйданга яшьләр чыгып, «Мишә дулкыннары» Рашиат Низамиев, Фәүзия Бәйрәмова, Сәйдә Зыятдинова, Нурислам Хәсәнов кебек каләм әһелләрен чын язучылар итеп тәрбияләп үстерә.

Берләшмә бүгенге көндә дә, каләм тибрәтүче райондашларны барлап, әдәбиятның олы юлына әзерләү белән шөгыльләнүен дәвам иттерә.

Алинә ИБРАҺИМОВА,
берләшмә эҗитәкчесе.

Синең булуың кирәк

Барсын дисәм барлык эшем көйле,
Тойсын дисәм рухым нык терәк,
Кояш чыгып бату гына житми...
Тулы бәхет өчен СИН КИРӘК!

Яшәү ямен-тәмен тою өчен
Телим һәр көн бары бер теләк:
Таңнар якты булып атсын өчен
Яннарымда минем СИН КИРӘК!..

Тормыш юлы ал-гөл генә түгел,
Итим дисәм аны ямьлерәк,
Чәчәк белән бизәү генә житми,
Минем янда әле СИН КИРӘК!

Бәхет дулкынында яшәү өчен
Житми бары бер генә йөрәк.
Тулсын дисәм дөньямы җырга-моңга,
Бу дөньяда
СИНЕҢ БУЛУЫҢ КИРӘК!..

Яңа баштан тезәм

Тормышымның яңа битен ачтым.
Ап-ак кәгазь ята каршымыда.
Тезелгәннәр-кичергәннәр минем...
Аларның соң кайсын язарга?!
Селкедем дә куе тузаннарын
Җансыз калган үткән көннәрнең,

Хатирәләр юкка чыкты сыман
Уяу узган төшсез төннәрнең...
Селки торгач, бушап калды дөньямы,
Гүя анда берни булмаган.
Яңа баштан тезәм сәйләннәрне,
Яңа баштан тезәм, бушаган...

Венера ХӘСӘНОВА.

Хатирэлэр жыям

Жэйнең холкы кызу – ашыгып көнен башлай,
Таңнар сирпи ярты төннөрдө.
Кайнар кояш нуры назын яга
Өшеген жанга озын көннөрдө.
Жэй – ул Саба жиле. Уйнап һәм шаяртып,
Колагыма серле пышылдый.
Жэй бүлөгө – жиләк, чәчәк исе,
Болын тулы аклык-кашкарый.
Жэй – ул жанлы, күп тармаклы, төрлө...
Кайсы үсә, кайсы житлегә,
Кайсы шытып чыга, кайсы орлык чәчеп,
Ниятлөгән инде китәргә...
Жэй – ул аерым тормыш. Бәлки шуңа,
Һәр мизгеле – жәүһәр, кадерле.
Жете төсләр белән чиккән хатирэләр –
Хуш исләрдән һәрбер бәйләме.

Үтә алсак иде

Бәхет-шатлык – пешкән жиләк кебек,
Йомшак, сусыл, тәмле, ләззәтле.
Кайгы-хәсрәтләрдән килә эрем тәме,
Тимер тырма тырмый йөрәкне.
Ышаныч – ул көчле канат кебек,
Бәләләрдән сине аралый.
Хыянәтләр, очлы хәнжәр булып,
Йөрәгеңне кабат яралый.
Намус, вәждән кыйммәт бәя сорый,
Чиста уйлар бизи күңелне.
Баллы ялганнарның пәрәвезе
Күмеп китә матур гамәлне.
Сер дә түгел, һәркем аңлый бүген,
Без күрәчәк – язмыш сынавы.
Кешеләрчә үтә алсак иде
Гомер дигән ике араны.

Әлфия ӘХМӘТГАЛИЕВА.

Сезнең язмыш, безнең язмыш – бер йомгактыр

(Әбрар ага Кәримуллинга)

Беренче шәлкем

Чәбия-Чүрчи урамнары ак чәчәктә,
Ташып-ташып дулкынлана шомыртлары.
Сандугачның җырларында изри авыл,
Дога укып, зекер әйтә бал кортлары.

Әбрар ага, Сезнең авыл, Сезнең урам,
Тоеп яши үтә сизгер карашыгыз.
Туган йортның гасыр күргән тәрәзләре
Хәтерлиләр тормышыгыз, язмышыгыз.

Әй, син, язмыш! Чабаталы сабыенны
Сынагансың каршылыклар өеп-өеп.
Әллә инде юри шулай эшләдеңме,
«Канатларың ныгысын ла, балам», – диеп?

Канатларың ныгысын дип,
биш яшендә
Әнекәен тартып алып елаттыңмы?!
Киләчәктә чабатасын салсын диеп,
Ерак мәктәп чакрымнарын таптаттыңмы?

Яшьлектәге хыялларын ватып-жимереп,
Зәһәр сугыш утларына ташладыңмы?!
Европаны, Азияне үткән чакта
Безнең өчен гомерләрен сакладыңмы?!
Әйт син, язмыш!

Әтисенең сугыштагы яраларын
Төзәтергә ник соң, язмыш, тырышмадың?
Син үзең дә көчсез Аллах каршысында
Шуңадыр ла үзең белән узышмадың...
Әй, син, язмыш!

Икенче шәлкем

Тарих жиле әле дулап, әле тынып,
Айкый жанны, ача күңел бөркәнчеген.
Сизде микән ул чакларда авыл жаны
Әбрарының кояш кебек киләчәген?!

Күрде микән ул чакларда авыл күзе
Әбрарының язгы ташкын булачагын.
Тел, милләт дип, аң-белемен жилкән итеп,
Каршылыклы озын юллар узачагын?!

Ышанган ул чабаталы малаена,
Дәвалар дип милләт жанын, тел сырхавын.
Бабамнарның затлылығын исбатлар дип,
Калкан итеп затлы татар китаптарын.

Әбрар – доктор! Милләтемнең тел докторы!
Әбрар – шагыйрь! Һәр сүзендә милләт моңы!
Бәрки аннан зыялылык һәм ихласлык,
Йөзе кырыс. Йөрәгендә юк кырыслык!

Әбрар – галим! Илләр гизде китаплары.
Әбрар – белгеч! Татар жисемен исбатлады!
Ташламады романтик рух, самимилек,
Сабыйларча беркатлылык һәм гадилик!

Гадилектә дан-шөһрәтнең башлангычы,
Абруйлы сүз – милләтемнең тел ачкычы!
Аның кебек мәшһүребез кем бар тагын?
Бәхет диеп атады ул татарлыгын!

...Кабере өстен Саба жиле сыйпап үтә,
Заман жиле әле һаман йомгак сүтә.
Тарих жиле әле дулый, әле тына,
Хәтер жиле һәйкәл сала Әбларына – Ил утгылына...

Илмира ГЫЙМАЕВА.

Кайтсаң иде

Томан сарган жирне, күкне...
Күрә алмыйм туган ягымны.
Бер сагышлы халәт били –
Эти жаным, сине сагындым.
Мартның шушы соңгы көне
Кылын тарта нечкә күңелнең.
Туган көнең белән котлап,
Кочаклыйсы килә үзеңне.

Матур сүзләр, кадер-хөрмәт
Исән чакта, беләм, аз булган...
Кичер диеп, сиңа талпынам –
Араларны бүлгән ак томан.
Тормыш агышын үзгәртеп
Булса әгәр серле көч белән,
Дәшәр идем: «Кайт дип, әтием,
Туган көнгә һәр ел яз белән!»

Кайтмас инде

Туган ягым калган якта
Алсуланып таңнар ата.
Шул алсулык күңелемдә
Моңсу хатирә уята.
Ул хатирә эни булып
Калка күңел түремдә,
Ачык йөзле газиз әнием
Исәндер күк... бүген дә.
Чишмәгә дип килгән жирдән,
Каш өстенә куеп кулын,
Болын юлларына карап,
Көтә сыман үзенә кызын.
Ә күзләре элеккечә,

Зәңгәр күктәй һәм сагышлы.
«Кызым» диеп бер дәшүе
Шул кадер жанга ятышлы.
Юксындыра йомшак кулы,
Тәмле чәе, чәй-ашлары,
Тыелып кына көлүләре,
Хәтта кигән киёмнәре,
Салмак басып атлавы...
Шунда кинәт
Чәнчеп куя йөрәк:
«Кайтмавы бу,
Мәңгә кайтмавы!..»

Сәмбелә ИБРАҖИМОВА.

Таш моңнары

Таш моңнарын юып ала алмас
Ярсып аккан язгы ташкыннар да,
Сагышларын көзгә жилләп куалмас.
Ләйсән яңгыр күрсәләр дә алар,
Рәхәтләнеп жәелеп елмаймас.

Гасыр салган маңгай сырларында
Тын горурулык гарасаттан уалмас.
Сөйләшәләр жилләр дулкын уйганда,
Шәүләләре бии салкын суларда,
Жан бөркелә сыман, энә, тын ярга.
Мәңгелектән хәбәр салмакчыдыр алар,
Тынлык тыңлап йөргән ялгыз хыялга.

Илшат СИБАГАТОВ.

Яшьлек юлдашы

Жиргә иңгән иске тегермәннең ташы,
Жайлап күмә үзен вакыт елгасы.
Бабайларның якын булган чордашы ул,
Эшләп үскән яшьлегемнең юлдашы.

Түмгәк кенә хәзер гасыр түгәрәге,
Маңгай сырын тирәнәйтеп жил ашый.
Еллар кайтавазы аңа тирән сеңгән,
Хатирәсе еламсырап он ясый.

Ана хакы

Ана йөрәге сыйдыра,
Кабул итә барысын да.
Жаны тыныч түгел бер дә,
Барысы өчен дә борчыла.

Борчу китермикче аларга,
Яраламыйк ана йөрәген.
Ана кеше – изге зат бит ул,
Үтәп яшик һәрчак теләген.

Безне үстөрөп кеше иткән,
Күңелне төшөртмәгән.
Салкында тундыртмаган,
Эссегә пешөртмәгән.

Күз яшьләрен түктөрмәгез,
Алар инде күптән кипкән.
Балакайлар диеп өзәлөп,
Гомерләр үтеп киткән.

Аналарның хакы олы,
Кылдай нечкә күңелле.
Бәхет-шатлыктан гына
Торсын аның гомере.

Шушы якты дөньяларда
Яшәсен матур итеп.
Гомеркәй бит озын түгел,
Хәзер китә шул үтеп.

Ана күңелә сизгер, борчулы,
Нидер булыр төслө тоя ул.
Нишләтәсең ана йөрәген,
Алдан сизеп, белөп куя ул.

Ана күңелә кардай чиста,
Яшәмәгез сез таппап.
Яшик әле хөрмәт итеп,
Ана хакын хаклап.

Миңнегөл МАНИХОВА.

Без – табигать баласы

Һәр мизгелдә тоясың үзеңне
Табигатьнең бер бөртеге итеп.
Кемдер – энжә, кемдер – язгы бөрө,
Кем – жиһанның күз керфеге итеп.

Кемнәр тоя үзен тамчы итеп,
Язын яуган ләйсән яңгырда.
Кемнәр тоя кар бөртеге итеп,
Ак бураннар купкан чагында.

Сихри көчкә ия бу табигать,
Газиз балалары без аның.
Табигатькә якынаеп ачийк
Яшәү – ямьнең ишек йозагын.

Кемнәр күрә сихри матурлыкны,
Кемнәр аны күрә белмиләр.
Бәс каплаган агачларның ямен,
Күрегеңче, нинди серлеләр!

Кышкы матурлык

Табигать бит сихри көчкә ия,
Аңлатмаслык әйтеп сүз белән.
Бу гүзәллек аңа каян килгән?
Ходай аны үзе тергезгән.
Кышлар житсә, суык-рәссам ясый
Бер-берсеннән матур рәсемнәр.

Кичә әле «чәчәк-үлән» булса,
Бүген инде агач булганнар.
Мин яратам, кышкы табигатьне,
Сызылып алсу таңнар атуын.
Кичләр житсә, матур алсуланып,
Кызыл булып кояш батуын.

Розалия МӨХӘММӘДИЕВА.

Әнием яулыгы

Күңелләрем төшеп кайчагында,
Һичбер эшкә кулым ятмаса,
Тик торганда гына күзләремне
Яшь элпәсе килеп капласа...

Көн дә ябып ап-ак чәчләренә,
Ут уйнатып эштә кайнаган.
Йөзләрең бик килешә иде,
Ак яулыгың чөеп бәйләгән.

ӘНИ, синең ап-ак яулыгыңны
Кулларыма алам кадерләп.
Бизәкләрен сыйпап, назлап үтәм,
Рәхәт булып китә мең кабат.

ӘНИ, ӘНИ!
Хәтта яулыгың да
Җанга дәва булып күренә.
Күңелемә тынгы табалмасам,
Кулларым гел шуңа үрелә...

Ап-ак яулык инде гади генә,
Алтын җепләр белән чикмәгән.
Затлы киём итеп кадерләнеп
Түр башында элөп тотмаган.

Ак яулыгың, истәлеген өчен
Рәхмәт әйтәм, ӘНИ, үзең!
Синең төсөн итеп саклап кына
Булмас, ахры – тагын киелә...

Кадерлемә

Нинди могҗиза булгандыр,
Табышкан, кавышканбыз.
Сирень чәчәкле язларда
Яшәүче гашыйклар без.

Син генә жанга кадерле,
Син генә шундый берәү.

Бер үк сүзләргә сөйлибез,
Уйлыйбыз бер үк хакта.
Сокланып карап туймыйбыз,
Күзләр кавышкан чакта.

Бердәнберем, кадерлем дип
Әйтергә калмый вакыт.
Күңелләргә тоеп яшәү,
Аңлашып яшәү – шатлык.

Еллар үтсә дә сиздерми,
Чәчкә төшсә дә кырау.

Язгы сирень чәчәкләре
Күңелгә калган кереп.
Күзләреңдә һаман әле
Яшьлегем яши көлеп...

Ләйсән БИЛАЛОВА.



«КАЗАН УТЛАРЫ» – АКТАНЫШТА

«Казан утлары» журналы вәкилләре Актанышка сәфәр кылды. Башта алар «ТАТМЕДИА» җәмгыятең «Актаныш-информ» филиалында булды. Монда «Актаныш таңнары» газетасы редакциясе, җирле телевидение һәм радио эшчәнлегә белән танышты, С.Поварисов исемендәге «Агыйдел дулкыннары» әдәби берләшмәсе вәкилләре белән очрашты. Берләшмә җитәкчесе Лилия Шәйгарданова чыгышын тыңлады. Очрашу Яшьләр үзәгендә дәвам итте. Бу – «Казан утлары» журналы редакциясе тарафыннан районнарда яшәп, әдәби иҗат белән шөгыльләнүчеләрне барлау максатында ТР Рәисе каршындагы Татар телен һәм Татарстан Республикасында яшәүче халыклар вәкилләренен туған телләрен саклау, үстерү комиссиясе ярдәме белән үткәрелә торган алтынчы чара. Анда «Казан утлары» журналының баш мөхәррир урынбасары Вакыйф Нуриев, проза бүлегә мөхәррире Рафис Корбан, сатирик язучы, автор-башкаручы Алмаз Хәмзин, ст-белгеч Алинә Хәбибуллина, басманың элеккеге баш мөхәррире Илфак Ибраһимов (шагыйрь Мөхәммәт Мирза) катнашты һәм чыгыш ясады. «Казан утлары» журналының былгы июнь санында Актаныш төбәгеннән 17 иҗатчының шигырьләре басылып чыккан иде. Ул сан авторларга бүләк ителде. Очрашуда «Агыйдел дулкыннары» иҗат берләшмәсе әгъзалары шигырьләрен укыды. Чарага Башкортстанның Илеш районыннан да кунаклар – «Илһам» әдәби-музыкаль клуб җитәкчесе Клара Хәлиуллина, журналист Мөнәвис Низаметдинов, җырчы Ирина Хафизова килгән иде. Очрашуны Рәфидә Наҗарова алып барды.



Рафис Корбан белән
Лилия Шәйгарданова.



Сулдан уңга: Алмаз Хәмзин, Илфак Ибраһимов, Рафис Корбан.



«Агыйдел дулкыннары» иҗатчылары һәм Башкортстаннан килгән кунаклар «Казан утлары» хезмәткәрләре белән истәлеккә фотога төштеләр.

«КАЗАН УТЛАРЫ» – ӘЛМӘТТӘ

«Казан утлары» журналының быелгы 7 нче санында Татарстан Язучылар берлегенең Әлмәт бүлеге каршында эшләп килүче Сәҗидә Сөләйманова исемдәге «Кызыл каурыйлар» әдәби-иҗат берләшмәсе әгъзаларының ишгырьләре басылып чыкты. Тиздән «Казан утлары» журналы редакциясе хезмәткәрләре үзләре Әлмәткә җирле иҗатчылар белән очрашырга килде. Бу ТР Рәисе каршындагы Татар телен һәм Татарстан Республикасында яшәүче халыклар вәкилләренең туган телләрен саклау, үстерү мәсьәләләре комиссиясе ярдәме белән уздырыла торган «Әдәби берләшмәләрдә» проекты кысаларында җиденче сәфәр иде. Башта кунаклар Габдрахман авылында нарат бүрәнәләрдән салынган мәһабәт бинада һәм аның тирә-юнендә ачык һавада урнашкан «Туган якны өйрәнү» музеенда булды, җирле ишгырьләренң ишгырьләре язылган парктагы тарихи «Нури бабай чиймәсе»нең суын авыз итте. Монда каләм әһелләрен мәктәп директоры Әлфия Миннәхмәтова, музей директоры Эльмира Исмагыйлева, җирле ветераннар советы җитәкчесе Жәмилә Мөхәммәтганиева, Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы Гүзәлия Галләмова озатып йөрде. Редакция хезмәткәрләренең җирле иҗатчылар белән очрашуы Әлмәт Татар дәүләт драма театрында булды. «Казан утлары» журналының баш мөхәррир урынбасары Вакыйф Нуриев басманың тарихына, бүгенге эшчәнлегенә тукталды, проза бүлеге мөхәррире Рафис Корбан «Әдәби берләшмәләрдә» проектының максаты турында сөйләде, ишгырьләре басылган авторларга басманың 7 нче санын бүләк итте, язучы-сатирик, автор-башкаручы Алмаз Хәмзин үзенең җырларын ирештерде. «Кызыл каурыйлар» берләшмәсе җитәкчесе Миңзифа Әхмәтшина, шушы җирдә яшәп иҗат итүче язучылар Зинаида Захарова, Рәмзия Габделхакова ерак араларны якын итеп килгән каләмдәшләренә рәхмәт әйтеп чыгыш ясадылар.



Әлмәттәге очрашу истәлеге.

Алинә ХӘБИБУЛЛИНА һәм
Ләйсән ЗАРИПОВА фотолары.

КАЮМ НАСЫЙРИНЫҢ РУС ТЕЛЕН ӨЙРӘТҮ АЛЫМНАРЫ

Рус телен өйрәтү методикасын эшләгәндә, Насыйри русларның педагогика фәне классигы К.Д.Ушинский хезмәтләренә таяна. Үзенә «Туган тел» (1861) дигән концептуаль мәкаләсендә К.Д.Ушинский рус кешесенә чит тел өйрәтүнең дүрт максатын күрсәтә: беренчесе – телен өйрәнә торган халыкның әдәбияты белән таныштыру; икенчесе – акылның логик үсешенә этәргеч бирү; чөнки телсә кайсы телне өйрәнү – акылны тәртиптә тоту өчен иң үтемле чара; өченчесе – телен өйрәнә торган халык вәкилләре белән телдән яки язмага аралашу мөмкинлеген бирү; дүртенчесе – шул ук телдә сөйләшә торган якташлар белән аралашу һәм язышу ихтыяжын канәгатьләндерү (*Ушинский К.Д. Родное слово // Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения. М., 1968 С.334*).

К.Насыйриның карашлары аның да максат-бурычларын ачык күрсәтеп тора. Татарларның күпчелегә дәүләт телен белмәү сәбәпле, Насыйри рус телен өйрәтүнең иҗтимагый һәм социаль ягына басым ясый. Ул иң элек туган телне белү кирәклеге билгеләп үтә, туган телнең чит телләренә, шул исәптән гарәп телен үзләштерү өчен нигез булуын ассызыклай, туган телне үзләштергәч кенә, чит телне өйрәнә башларга киңәш итә. Рус теленә милләттәшләре өчен рәсми дәүләт теле икәннән, аны белү хакимият структураларына мөрәҗғәгать итү һәм аралашу ихтыяжына җавап бирүен искәртә.

Насыйри рус мәдәниятенә тирән ихтирам белән караган, рус интеллигенциясә вәкилләре белән дустанә мөнәсәбәтләрдә булган. Бу аралашуларны мәгърифәтче белем арттыру һәм дөньяга карашын киңәйтү өчен дә, дөньяви белемнәренә милләттәшләре арасында популярлаштыру максатыннан да файдаланган. 1901 елда Миргазиз Укмасыйга Насыйри мондый киңәш бирә: «Безнең Ватаныбыз руслар белән бергә, аларда гыйлем зур, без файдалана белмибез, мәдрәсәләрдә рус теле булмау – зур кимчелек... Русча укырга тырыш, кирәкле белем шунда, энем» (*Миргазиз Укмасый. Каюм абый Насыйри // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык/ төз. Р.Ф.Исламов. Казан, 2017. Б.512*). К.Насыйриның рус телендә дөнья күргән мәкаләләре рус җәмәгатьчелеген татар халкының рухи мәдәнияте белән таныштыру максатында язылган, шул рәвешле мәгърифәтче мәдәниятләр аралашуының нигез ташларын салган.

Икенче мөһим максатны Насыйри рус теле аша Европаның, шул исәптән Россиянең фәнни һәм техник казанышларын туган халкы үсешен өчен файдалануда күргән. Моннан тыш, ул рус телен рус халкы вәкилләре белән аралашу чарасы буларак куллануны мөһим санаган. Мондый аралашуның социаль нигезен татарлар һәм русларның тарихи рәвештә күрше яшәвендә дип исәпләгән: «Россия кешесе мөселманнар белән бер җирдә торган һәм бер җирдә үскән, бер икмәкне ашап үскәнлекләре сәбәпле, бу ике халык бер-берсенә гадәтән вә мөғаләмәсен яхшы беләләр» (*Насыйри К. Казан шәһәрində мөселман балалары русча укый торган мәдрәсәнең ибтидасы // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Беренче том. Казан, 1874. Б.55*). Аныча, диннәреннән төрле булуы һәм башка идеологик факторлар ике халык арасындагы тыгыз мөнәсәбәтләргә комачау итәргә тиеш түгел: дин – һәркемнең шәхси эше, мөселманнарның башка диндәге кешеләр белән аралашуына каршы килми. «Кеше белән әңгәмә корганда, – дип яза мәгърифәтче, – аның диненә түгел, ә акылына игътибар ит, чөнки дин

сиңа түгел, аңа кирәк, ә акыл – сиңа да, аңа да кирәк» (*Абдуллин Я.А. Татарская просветительская мысль (Социальная природа и основные проблемы). Казань, 1976. С.233*). Бер үк вакытта Насыйри үз кавеме вәкилләренә этник һәм конфессиональ узаңын һәм бөтенлеген саклауны беренче урынга куя, татар һәм рус халыклары арасында толерант мөнәсәбәтләр булырга тиеш дигән фикер уздыра.

Насыйри текстларында татарларга рус телен өйрәтү методикасына караган кайбер фикерләр урын алган. Шуларга күзәтү ясап, безне кызыксындырган методика мәсьәләләренә ачыклык кертәргә тырышып карыйк.

Насыйри яшәгән заманда чит тел өйрәтүдә төп ысул дип тәржемә итү исәпләнгән. Ул исә ике юнәлештә тормышка ашырылган: грамматик (басым грамматиканы өйрәнүгә ясала) һәм текстларны укып тәржемә кылу.

Беренче юнәлеш тарафдарлары урта мәктәптә чит тел өйрәнүнең максаты – грамматик күнегүләр ярдәмендә укучының логик фикерләү дәрәжәсен үстәрә торган гомуми белем бирү дип санаганнар. Грамматика «акыл өчен гимнастика» сыйфатында, шулай ук текстларны яхшырак аңлау өчен өйрәнелгән. В.В.Радлов «Грамматика русского языка, составленная для татар Восточной России. Часть 1. Этимология» (1873) дәрәсләген төзөгәндә, нәкъ шушы методиканы куллана.

Тәржемә ысулының икенче юнәлеше, инде әйтелгәнчә, текстлар укуны һәм аларны туган телгә әйләндерүне күздә тотта. Моның өчен дәрәсләкләр белән беррәттән хрестоматияләр дә кулланыла. «Мондый китапларга очраклы мәзәкләрдән һәм әдәби әсәрләрдән өзекләрдән алып тирән мәгънә салынган борынгы текстлар һәм Европа әдәбияты үрнәкләренә кадәр тупланган, алар укучыларны өйрәнелә торган телдә сөйләшүче ил халкы, аның мәдәнияте, көнкүреше, йолалары һәм рухи кыйммәтләре белән таныштырырга тиеш булалар. Хрестоматиягә кергән культурологик этәлекле текстлар балаларны укытуга, тәрбияләүгә һәм фикерләрен үстәргә юнәлтелгән» (*Закирова Л.Н. Василий Васильевич Радлов: казанский период деятельности. Монография. Казань, 2013. С.15*). В.В.Радловның «Первая книга для чтения» (1874) китабы шушы методика нигезләнәп әзерләнгән.

Казан рухани семинариясендә эшләгәндә, Насыйри тәржемә ысулының ике юнәлешен дә уңышлы кулланган. Бер үк вакытта татар телен укытучы практикант буларак, ул текстларны тәржемә итеп укытуга аерым игътибар биргән. Тел өйрәтүнең шушы методикасын кулланып, Насыйри «Буш вакыт» исемле хрестоматия әзерли һәм рус телендә «Поверья и обряды казанских татар, образовавшиеся мимо влияния на жизнь их суннитского магометанства» (1867) дигән мәкалә яза. Шул рәвешле Тау ягы татар авылларында экспедицияләрдә йөргәндә жыйнаган фольклор материалларын да уңышлы файдалана.

Халык мәгариф министрының 1873 елның 24 февраль боерыгы нигезендә Казан уку-укыту округының татар, башкорт һәм казакь мәктәпләре инспекторы В.В.Радлов 6 айга чит илгә командировкага жиберелә. Аннан кайткач, инспектор көнбатыш Европа галимнәре Г.Оллендорф, А.Лувье һ.б. укыту концепцияләре белән мавыгып китә. Алар укытуда дәрәс темасына кагылышлы картиналар һәм төрле иллюстрацияләр куллануга өстенлек биргәннәр. Милли мәктәптә рус телен укыту методикасын камилләштерергә омтылып, инспектор «Учебник немецкого языка по методу Лувье» (1872), «Разговорные уроки по картинам Винкельмана» (1878), «Материалы для разговорных уроков и способы наглядного обучения в инородческих школах» (1878) дәрәсләкләрен яза (*Закирова Л.Н. Василий Васильевич Радлов: казанский период деятельности. С.80, 81, 83*).

Насыйри исә чит тел укытуда Россиядә тупланган тәҗрибәдән читкә тайпылмау яклы була. Өстәвенә, бу чорда дәрәсләрдә рәсемнәр куллану мөселманнарга православие иконаларын хәтерләтә, ислам динендә тере жан ияләре сурәтләрен

карау тыелганлыкны да онытмаска кирәк (*Насыйри К. Казан шәһәрәндә мәселман балалары русча укый торган мәдрәсәнең ибтидасы // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Беренче том. Казан, 1874. Б.53*).

Замандашлары истәлекләрендә Насыйриниң өй мәктәбендә рус телен өйрәтү методикасы турында кайбер хатирәләр сакланган. Рус хәрефләрен ул төсле кәгазьләргә төшерә торган булган: кызыл кәгазьгә – «А» хәрефен, яшелгә – «Б»ны һ.б. Ул хәрефләргә язарга һәм аларны төрле китаплардагы текстлардан табарга өйрәткән. Истә калдыру өчен хәрефләргә укучыларның күзләрен йомдырып яздырган; аннан соң аларны кушып укырга кушкан (*Әхмәт Хөсәенов. Каюм Насыйри турында кайбер истәлекләр // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Б.505*).

Насыйриниң татар һәм рус телләренә өйрәтү буенча беренче әсбабы «Краткая татарская грамматика, изложенная в примерах = Нәхү китабы. Русча өйрәнүче мәселман егетләре өчен вә һәм татарча өйрәнүче рус егетләре өчен тәсниф кыйлынды» (1860). Хезмәттә беренче тапкыр татар һәм рус телләренә сузык авазлары чагыштырыла. Насыйри теоретик характердагы кереш сүзендә татар теленә чилеп чыгыш турында да фикер йөртә.

1878 елда Насыйри «Татарча-русча лөгәт китабы»н бастырып чыгара, ул аны 1859 елда төзи башлаган була. Казан рухани семинариясен тәмамлаган П.П.Масловский Н.И.Ильминскийга «хезмәт сөючән Насыйриниң» әлегә сүзлеген бастырып чыгарырга киңәш итә (*Харламович К. П.П.Масловский и его переписка с Н.И.Ильминским // Известия Общества археологии, истории и этнографии. 1907. Т. XXIII. Вып.2. С.94*). Насыйри үзенә укыту-педагогик эшчәнлегә дәвамында терминнарның лексик составын төгәлләштереп, тулыландырып торган.

120 битлек «Татарча-русча лөгәт китабы»на 2923 сүз кергән. Хәзерге заманда 1500–3000 сүз белү теге яки бу телдә иркен аралашу өчен кулай санала. Белгечләр фикеренчә, Насыйри үзенә сүзлегенә тел өйрәнер өчен җитәрлек сандагы сүз урнаштырган (*Юсупова А.Ш. Двухязычная лексикография татарского языка XIX века. Казань, 2008. С.98-99*).

Егерме еллык педагогик тәҗрибәсенә таянып, автор биредә татарларга рус телен чит тел буларак өйрәтү методикасы хакында фикерләргә белән уртаклашкан. Иң элек Насыйри рус телен кече яшътән өйрәнә башларга киңәш иткән, чөнки 17–20 яшкә теләсә кайсы телне үзләштерү кыенлаша: яшъ барган саен кеше чит телне авыррак истә калдыра дип ассызыклаган. Моңың өчен бик нык тырышып, күнегүләргә телдән кабатларга кирәк. Насыйри аңлап тыңлау (аудирование) принцибын тәкъдим итә. Аның фикеренчә, У-О-А сузык авазлары, шулай ук Ы-ның үзенчәлекләрен балалар төгәл ишетә, моңа аларның теле тиз күнегә.

Рус телен үзләштерү һәм аның бөтен төгәллегендә әдәби чагылышын, бик нечкә төсмерләрен һәм үзенчәлекләргә байлыгын куллану өчен ким дигәндә 10–15 мең сүз белергә кирәклеген искәртеп, Насыйри аларны истә калдырганда аз-азлап, эзлеклелек принцибына таянырга өндәгән. Күп сүзнә истә калдыру – тел өйрәнгәндә иң авыры һәм иң мөһиме дип санаган Насыйри болай яза: «Иң элек телнең аерым сүзләрен күп белергә кирәк. Иң авыр булганы да шушыдыр. Күп тәҗрибәләрдән мәгълүм ки, сүзләргә күп белмәсәң, сөйләшәргә яки язарга сүз кайдан аласың. Ун мең сүзнә берьюлы белер хәл юк. Сүзләргә берәм-берәм ятлап, һәрбер ишеткән сүзнә исендә тотып, берәм-берәм зигән тубалына тутырырга кирәк. Моңың мисалы шундый: берәү, бер чиләк алып, урманга җиләк җыярга бара. Иң элек, урман авызына кергәч, чиләгенә бер җиләк өзеп сала. Шулай кичкә чаклы йөрөп, чиләген тутыра». Шул рәвешле, Насыйри укучыларга рус теле грамматикасын яхшылап өйрәнергә киңәш итә (*Насыйри К. «Татарча-русча лөгәт»тән // Каюм Насыйри. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Беренче том. Казан,*

1974. Б.36). Икенче мөһим шарт итеп Насыйри авазларның ясалыш урыннарын белүне атый.

Өченче шарт – рус теленең морфологиясен һәм синтаксисын белү. «...ике юллык адрес яза башласаң да, ничә төрле кагыйдә белергә кирәк. «Бер-ике ай укыйсы иде, адрес һәм телеграмма язарлык кадәр белсәм, ярар иде», – дип укый башлайлар. Моның белән һичбер нәрсәгә ирешеп булмый. Элек кайсы тел булса да, бер телнең грамматикасын белергә кирәк. Шуңа чагыштырып, рус теленең кагыйдәләрен тиз төшенерсең» дип ассызыкый Насыйри (*Насыйри К. «Татарча-русча лөгатъ» тән. Б.36-37*).

Дүртенче шарт – рус теленең үзенчәлекләрен исәпкә алу. Насыйри «...рус телендә фигыйльләр күбесенчә бәйләкләр ярдәме белән ясала. Бәйләкләр, һәркайсы фигыйльгә ялганып, төрле мәгънәләр бирәләр» дип билгеләп үтә. Ул рус грамматикаларында бу хакта аз язылуны, чөнки ул китапларның руслар өчен төзелүен искәртә. Ә татарлар мондый күренешләр белән беренче тапкыр очраша, һәм шуңа телдәге мондый яңа билгеләрне зур кыенлык белән кабул итәләр. Димәк, туган телнең үзенчәлекләрен истә тотып, татар балалары өчен махсус рус теле әсбаплары булдыру зарур. Насыйри укучыларга рус теле грамматикасын яхшылап өйрәнергә киңәш итә (*Насыйри К. «Татарча-русча лөгатъ» тән. Б.37*).

Насыйриниң татарларга рус телен өйрәтү буенча хезмәтләр язуына һәм аларны тиз арада нәшер итүенә дәүләт сәясәте дә йогынты ясамый түгел. Билгеләп үтелгәнчә, Мәхкәмәи Шәрғия округына кергән төбәкләрдә мулла вазифасына кандидатлар өчен рус теленнән имтихан бирү турындагы 1888 елның 16 июль законы 1891 елны юридик көчкә керә. Диния нәзарәте утырышы (казый) вазифасына кандидатлар – гимназиянең дүрт сыйныфы яки Казан татар укытуучылар мәктәбе, яисә өяз, шәһәрләрнең ике сыйныфы башлангыч училищелары курсы күләмендә; шәһәрләрдә ахун һәм хатыйп вазифасын биләргә теләүчеләр бер сыйныфлы халык училищесы курсы программасы буенча имтихан тотарга; авыл жирлегендә мулла вазифасына кандидатлар «рус сөйләм теле»н белүләре турында өяз училищелары советының таныклыгын күрсәтергә тиеш була (*Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. Т.8. №5419*).

1888–1890 елларда мөселманнар арасында күзәтелгән төрле тынгысызлыklar һәм аларның империя хакимиятенә күпсанлы петицияләр бирүе сәбәпле, хөкүмәт яңартылган кагыйдәләр эшледи, алар 1890 елның 11 октябрь канунында чагылыш таба (*Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. Т.10. №7120*). Яңа канун 1891 елдан башлап Мәхкәмәи шәрғия эгъзаларыннан рус телендә укый-яза белүне таләп итә, 1896 елдан башлап алардан шәһәр училищеларында курслар тәмамлау турында таныклык соралачагын билгели. Авыл муллалары дәүләт телендә сөйләшә һәм яза белергә тиеш. Яңа кагыйдәләр 21 губернада, 4 өлкәдә һәм Эчке Бүкәй Урдасында тарала. Оренбург казаклар гаскәренә атаманы үтенечә белән, аларда муллалыкка кандидатларга таләпләр авыл муллаларыныкы белән тигезләштерелә – русча сөйләшә һәм укый белгәннән исбатларга гына кирәк була. Ә Урал белән Себер казаклар гаскәрләрендә, шәһәр ахуннары белән хатыйплардан таләп иткән кебек, рус телен бер класслы училище дәрәжәсендә белү сорала.

Яңа ижтимагый вазгыять йогынтысында Насыйри 1889 елда «Русская азбука для первоначального чтения в русском языке» (24 бит) уку әсбабын яза, анда эзлекле рәвештә татар теле нигезендә рус теленә өйрәтү өчен 49 дәрәс урнаштыра. Беренче дәрәс рус алфавиты белән таныштыруга багышлана. 2-3 нче дәрәсләр язмача баш һәм юл хәрәфләре белән таныштыра. Дүртенче дәрәстән ижеккә күчелә. Биредә бер үк тартык аваз бөтен сузыклар белән, бер үк сузык бөтен тартыклар белән бирелә (4–9 дәрәсләр). Унынчы дәрәс ижеккә тизмәсән аңлата, ә унберенче дәрәстән тулы сүзләр килеп керә; башта ике ижеккә, аннан соң күп

ижекле сүзләр бер үк вакытта татарча транскрипциядә китерелә (12–18 дәресләр). Бу сүзләрдә рус алфавитының бөтен авазлары да эзлекле рәвештә колачлана. 19, 20, 21 дәресләр татарча транскрипциясез генә гади рус сүзләре белән таныштыра; аннан соң укучы русча жөмлэләрне татарча транскрипциясез укуга күчә (22–28 дәресләр); ә 29–49 дәресләрдә рус телендә уку өчен эхлак тәрбиясе бирә торган катлаулырак текстлар китерелә.

Я.И.Ханбиков фикеренчә, телне башлап өйрәнү өчен бу система бик үк туры килеп бетми. Шулай да биредә алфавитлар арасындагы аермаларны һәм китапның мондый уку әсбабы төзүдә беренче тәҗрибә икәннен исәпкә алырга кирәк. Шуңа да Насыйри хаклы рәвештә өстәмә алымнар – укытуны җиңеләйтү өчен транскрипция кертеп җибәргән (*Ханбиков Я.И. Из истории педагогической мысли татарского народа. С.192*).

1891 елда Насыйри «Образец русско-татарской грамматики по методу арабской грамматики» дигән уку әсбабын нәшер итә, ул татарларга рус грамматикасын өйрәтү өчен эшләнә. Автор, берничә рус теле грамматикасын татар теленә тәржемә итеп, материалны гарәп теле синтаксисы кагыйдэләре буенча төзи, китап мәдрәсә шәкертләре өчен бик кулай килеп чыга. Материалның гади итеп бирелүе нәтижәсендә, аның ярдәмендә рус телен мөстәкыйль рәвештә дә өйрәнәп була.

Яңа басма белән танышкан, И.Гаспринский шунда ук аның муллалар өчен төзелгән булуын абайлап ала һәм гарәп грамматикасын белгән кешеләргә рус телен өйрәнү өчен менә дигән кулланма булып хезмәт итәчәк ди (*Модернизационные процессы в татарско-мусульманском сообществе в 1880-е – 1905 гг.: документы и материалы / Сост. И.К.Загидуллин, Н.С.Хамитбаева, Л.Ф.Байбулатова, Х.З.Багаутдинова; под ред. И.К.Загидуллина. Казань, 2014. С.62*).

«Рус хөлүф һижәсе вә үзрә мөрәттип лөгәт китабы»ның («Рус телендә кулланьла торган чит телдән кергән фәнни терминнарның русча-татарча сүзлегә», 264 битлек) 1892 елда басылып чыгуында да 1888 елның 16 июль кануны билгеле бер роль уйный. Сүзлекнең рус телен өйрәнә торган татарлар өчен белешмәлек форматында төзелүе һәм рухани вазифа биләргә әзерләнә торган шәкертләргә рус телен үзләштерү өчен тәгаенләнүе очраклы түгел. Милли театрга нигез салачак Г.Камал 1893–1900 елларда «Мөхәммәдия» мәдрәсәсендә укыганда, шәһәр театрында караган «Садко» спектакленең мәгънәсен аңлар өчен бу әсәрнең текстын К.Насыйри сүзлегә ярдәмдә тәржемә итүен теркәп куя (*Камал Г. Яза башлавымның тарихы // Камал Г. Сайланма әсәрләр. Өч томда. 3 т. Казан, 1981. Б.305*).

Насыйри сүзлегә озақ вакытларга рус һәм татар телләре хакында кирәкле белешмә материаллар туплап, чагыштыру юлы белән төзелгән бердәнбер лексикографик хезмәт булып кала. Сүзлекнең керешендә Насыйри бу хезмәтенең 35 еллык укыту эшчәнлегенә нәтижәсе булуын искәртә. Биредә, күрәсен, мәгърифәтче сүзлек төзүне генә түгел, ә озақ еллар буена татар балаларына рус телен укыту эшчәнлеген дә күздә тотта. Сүзлекнең 1904 һәм 1911 елларда кабат бастырылуы укучы татар яшьләре арасында аңа ихтыяж булу турында сөйли (*Батыршина Г.Г. Каюм Насыйринның лексикографик эшчәнлегенә. Казан, 2007. Б.47, 137*).

Шул рәвешле, Каюм Насыйринны татарларга рус телен чит тел буларак татар теленең фәнни нигезләрен һәм үзенчәлекләрен исәпкә алып укытуда үзенң концепциясен булдырган беренче методист дип шикләнмичә әйтәргә мөмкин.

Рус телен укытуда ул мәдрәсә каршындагы рус классларына өстенлек биргән, ә методик жәһәттән тел өйрәтүнең башлангыч чорында уку материалын аңлату коралы итеп туган телне актив куллану яклы булган.

Илдус ЗАҖИДУЛЛИН,
тарих фәннәре докторы.

ТЭЛГАТ ГАЛИУЛЛИНГА КИЛГЭН ХАТЛАР

Альберт Хәсәнов хатлары

2 апрель, 1996 ел.

Сезки Олуг вә Кодрәтле Тәлгат, Тел вә Әдәбият фельдмаршалы!

Соң, академик кеше хәрбиләр арасында шул званигә тиндер инде. «Тәүбә»ңне укып чыктым бит, әй. Миндәй кешедән жылы сүз көтмә. Никогда! Көнчелектән өч көн күз йоммадым. Теш сызлавын да кушсан, биш көн була. Әмма теш арасыннан сыгып кына булса да, вынужден констатировать хоть бы в постановочной части, телнең өстен, каймагын гына жыю түгел, тәмам маен сыккансың. Хәзер безнең ише малай-шалайга ни кала? Сипараттан чыккан зәп-зәңгәр суымы? (1) Әйе, телең искуитмәле мамыклы. Моңарчы язып килгән прозаикларыбызныкыннан өстен, барыннан мамыклы. (2) Чагыштыруларың матур, образлы, кабатланмаган (әсәрдән-әсәргә, телдән-телгә). (3) Геройларыңның поступокларына автордан бәя биүләрен, рассуждениеләрен югары пробалы. Юкса, прозаның бу келәте, бу почмагы әлегә бездә гаять түбән. Авторский рассуждениеләр бездә гаять дешёвый, эчтәлексез, гыйбрәтсез, сай фикерле була. 29 бүлектәнме әле синең бу пүчтәк әсәрең? Әһә, йөрәгең тагын чәнчеп куйдымы? Миңа карата цунами нәфрәте уяндымы? Бүлекләрең тигез санап, күперләрең оста салып баргансың. Мин малай чакта, 1 нче курста укыганда, үзем дә максатың сизми, К.Нәжми белән очрашырга барганым. Октябрь ае бугай, без колхоздан бәрәңгедән кайткач. Шулу уку елының март ахырында үлдә дә инде ул. Без ярты группа белән күмешергә бардык. Шулу очрашуда, бер язучы булгандыр инде, «Язгы жилләр»дә күперләрең ничек салдыгың дип сорый. Нинди күперләр инде ул дип, мин аптырап утырам. (4) Бүлекләр арасында күпер сала белү – искусство! Хәер, белмим, синеңчә ничектер. Фельдмаршаллар белән чабуыңны жыеп сүләшергә думайт итү яхшы. (5) Мишәрчә моментларыңда бер-ике урында эшләп бетермәү йә саф алтынга ирешмәү бар. Яхшы костюмда нәни тап та заметно. «Әйт»не «ать» дигәнсең. Мишәрләр аны «Каасим аать» – дип атылар. Ягъни ике «а» белән. Үзең дә әйтеп кара.

(6) Образларга килгәндә, эшләнгәннәр. Күз алдына басалар. Особенно второстепенныйлары. Хәер, һәр әсәрдә шулай. Инде Сәетне әйтсәк, аның бит дөньяда бер чёткий максаты, табынган йолдызы булырга тиеш. (7) Киләсе

сайлауда Президент булумы яисә «Роллс-Ройс» чыгара башлаумы. Яисә, мультимиллиардер булам да Казанда югары жиһазланган «Жёлтый дом» ачам, шунда директор булам, бөтен диваналарны тәрбиялим, яхшы ашатам, киендерәм. Бер идеалсыз булмыйдыр инде ул. Бәлки ялгышамдыр. Үзең тагын думайть итеп бак!

«Көөнечкә каршы», «Тәүбә» оста мастер кулы белән язылган. Әллә бик тиз дә язгансың инде? Чөнки бик зрелый каләм остасы эсәре бу. Менә шул темасы, зур идеаллар булмавы эзрәк тешкә ком сибә. Нишлисең, заманы шул бит. Тукта, тагын бер достоинствоңны әйтергә онытканмын. Үбешүләрне әйбәт биргәнсең, әллә үзең дә шундый азгынмы? Минем дә үбешкән чаклар күп булды. Ул тикле тәмнәр тапмадыммы, әллә онытып жибердемме. Укыганда, үзем үбешкәндәй булып киткәләдем.

Ярар, агайне, уңышың белән котлыйм. Соңгысы булмасын!

(Почеркым начар. Минем өйдә ике кызымнан ике оныгым яшиләр. Махсус бүлмәм булса да, алар мине коточкыч терроризировать итәләр. Өстәлемдә нәрсә бар, барын алалар. Яхшы ручканы тотмыйлар. Берсенә – тугыз, икенчесенә дүрт яшь. Дәү әти булып, аларга кул күтәрә алмыйм бит инде мин. Алар исә үзләре котырыну өчен иң жылы, уңай почмак итеп минем бүлмәне сайлыйлар. Менә хәзер дә ручкам начар, яхшысын алып яшергәннәр). Яратмасам, артларына гына тибәр идем дә. «Дәү әти!» дип өзелеп торгач, ни әйтим. Хәтта әбиләре уклавыннан да минем бүлмәдә политик убежище табалар.

Тэлгат дус. «Тәүбә»ң матур, мамык теле аркасында бик тиз укыла. Минем дә буш вакытым котырып тормый. Дусларга фикеремне әйтим дип кенә яздым. «Син... үрәтәсең ишшо!» дисәң, карап чык та жыртгып ташла. «Отыры» сүзен каян алдың? Ул бит минем сүз!

Ярар, күп сәламнәр белән калам, иптәш фельдмаршал!

Альберт әл-Хасәни бине Дөббязый, бине Биектауский.

Гәрчә бу хатны 1 апрельдә язсам да, беренче апрель шуткасы дип уйлый күрмәсен Академик эфәнде дип туачак көнне – 2 апрель числосын куям.

Үзеңә, гаиләңә саулык теләп калам.

P.S. «Инде поезд ушәл» булмаса, концовкаңны мин әйткән вариант буенча да уйлап кара. Ә, әй, ник соң баш катырам, үз эсәреммени?! Майттитти!

1 ноябрь, 1996 ел.

Сезки Хөрмәтле, Олуг вә Кодрәтле, бәрхет кәләпүшле,
жефәк күлмәкле, Мөөзин килбәтле, чиккән камзуллы,
сафьян читекле Тэлгат хәзрәтләре!

Странно, Тэлгат атлы барысы хәзрәт дәрәжәсенә ирешә, почему? Тэлгат Тажетдиннән башлап әйтүем. Ә-ә, аннары шайтан эс ним. Теге китабыңны, парень, артымны чеметкәләп укып чыктым бит, брат. Син, әлбәттә, мактаганны көтәсең. Шиш әле, брат. Мактамый гына торыйм, а то привык ләббәй сугуларга. Әмма теге урыны әйбәт. Нәкъ минем тормышта да шулай булганы бар, теге точы в точы – теге юньсезне мактап, түргә утыртып сайлау да барысы, хәтта директур үзе дә кара карлыгандай кара шар тәгәрәтте. Ул бит гомергә үзенә юньсез икәнән фаш иткән, бер төрле сөйләп, этлек гамәле корып йөрүен. Шул жирне уку өчен генә бу жиһанны сатып алырга була, Чирмешән кишетендә күп ул.

Тегеңә бик бәйләнеп укыганым. Әмма ул данәсе әллә кая китте. Мин

аны, арзан булгач, өч данэ алганыем. Эмма коры, сухизм, төс бирү урыннары житмэгән жирләр бар. Нинди хэл ул, академик дустым-эфәнде, «озын борынлы, кара чәчле, зәңгәр күзле» дип язу. Чын худ-во әдәбиятында «озын борынын зур шакмаклы кульяулыкка сеңгерде» була бит. «Зур зәңгәр күзләрен миңа төбәде» була.

«Зур корсаклы» түгел, ә бәлки «башта ишектән жилпуч хәтле корсак күренде, аннары Фәлән Фәләныч килеп керде». Мин бит бу таләпне синнән башка кешегә куя алмыйм, Тәлгат бине ХӘЗРӘТ.

Юк, хикәя укыла. Мин өзек-өзек укыдым, эш арасында. Жанкисәгем, нечкә билем, кара карлыгачым бер кич эчендә укып чыкты. Тукта, сызып-сызып укыган, жир сөргәндә бозып калдырган урыннарыңны билгеләгән данәсен эзләп карыйм хәзер. Ә менә таптык. Ярар инде, бик катгый булмыйм. 10 б., өстән 3 нче абзац: «унлап пот». Минемчә, нәкъ халыкча һәрчак «ун потлап» дип сөйлиләр. Һәрхәлдә, Казан артында «дүрт чиләкләп бәрәңге чыкты», «биш капчыклап чамасы кыяр саттым». 13 б., астан 2 нче абзац: Вятка аша күпер. Без күптән Нократ дип йөрибез. Болары – мелочь, минем кебек ыштан бөрмәсеннән бет багучыларга гына зур табыш. Алай да күп жирдә русча уйлап, татарча язуың сизелә. 19 б., астан 10 юл: «Аяз көн кебек». Как ясный день – русчадан прямой перевод. Академик әллә китерә алмады саф милли чагыштыру?! 114 б., өстән 3 нче абзац: «күбесе тишек пароходны ташлаган күселәр кебек». Русчадан тәржемә, «тишек пароход» үзе дә күз алдына килми.

Олуг хәзрәти! Усаллык белән укымадым. Үзең укып чык дигәниң. Шул юлга баскач, бер-беребезне күрмәсәк, боларны безгә кем әйтер? Һәрхәлдә, яратып укыдым. Башта бу Хәзрәт халыкка тоз салучылардан үч аламы соң дип уйлаганыем. Алай булып чыкмады. Познавательный, гыйбрәтле һәм әзмәз фәлсәфә дә өстәлгән хиләф булып чыкты. Һәрхәлдә, республика китап шүрлегендә үз урынын алырлык.

Үзем дә бер дивана инде. Синәң генә вакытны алып түгел, үземнең дә вакытны алып язып утырам. Давай, хуш иттек. Китабыңны яратып, килештереп укыдым. Дөньялыкта күрешергә язсын. Кичә Чаллыда «Аргамак» журналының 5 еллык юбилеенда булдым. 8-9 млн түләсәң, КамАЗ нәшрияты бар анда. 1 мең данә белән 10 табаклы китап чыгарып бирә икән. Аннары аны үзең как хочешь сатасың да бәясен хет бише белән жыясың, чыгарасың. Миннән булышлы хэл түгел. Эмма балалар, детсадлар өчен шигыр язучылар, кәсепчелек итеп, 1-2 ярым табаклы жыентык чыгарып, аны үзләре генә жиңел саталар. Мәктәпләрдә һәм бакчаларда. Чөнки андый шигыр жыентыкларына нык мохтажлык бит хәзер. Син дә, кирәксә, уйлап кара. 10 млн синнән, 10 табак китап бер айда чыгачак. Мин барлыгы 17 жыентык чыгарганмын икән. Бәлкем шул житәр дим. Юбилейга, боерса, киләсе елга, М.Шәймиев миңа 15-17 табак юбилей китабы чыгарырга язма төстә ферман бирде. Үзенә кергәнием. Бәлкем уңышлы чыгар, шәт. Соңыннан Миниссәр үзе һәм Әшрәфжанов «Президенттан хат килде, китабыңны чыгарырбыз» дип хат салдылар. Русчарак була инде. Тәржемәләрем эзер иде. Шуның өчен яздым, син дә бит Олуг хәзрәт, почти годок. КамАЗ нәшрияты башлыгы – Имам Вахитов. Спонсорлар тапсаң, 10-15 млн күпмени? Китап чыгару мөмкинлеге бар, белеп тор.

Күп сәламнар белән калам:

Альберт әл-Хасәни бине Дөбъязый, бине Биектауский.

P.S. Бу мәгънәсез хатыма үпкәләсәң, үпкә ашарсың. Кем әйтмешли, «исем китә бик». Главное – исән-сау, имин бул. Гаилә бәхетеннән ләззәт күр! Альберт дустың.

Эдуард Касыймов хаты

1 август, 1977 ел.

Тәлгат дус!

Алабугада берничә рәт булдым, сиңа шалтыраттым, туры китерә алмадым.

Инде теге фотоларны почта аша салам. Бер истәлек булып.

Үзем жан-фәрманга эшләп маташам. «Бер женләнеп алгач», шуның үчен чыгармыйча булмый. Үзең беләсәң. Китапның инде яртысы чамасы булды, тиз кылану инде. Иң авыры калды: өр-яңаларын язасы бар. Күзәтүләр, йөрүләр дә байтак. Тагы да йөрисе булып. Төп фокусларга да ачык. Тик вакыт-вакыт... үтә кысан шул. Бу эсселәрдә утырулар да тагы. Менә хәзер атна-ун көнгә Лубянга (Вятка бue) урман-су тирәсенә китәм әле. Ичмаса, бу каты эсселәр узганчы. Анда эшләве жиңелрәк булмасмы.

Китап хакында (төп фокуслары) сиңең белән бер сөйләшәсе дә килгән иде. Аннары син минем романга фикер әйтү (рецензия) турында да сүз йөрткән идең. Берәр органга русча яисә татарча төплерәк итеп язып чыксаң, шәп булып иде. Сиңең исем – исем, сүзең сүз бит, туган! Роман хакында «Сов. Татария»дә (20 февр., 1977), «Комсомолец Татариин»да (27 апр., 1977) язып чыкканнар иде.

Роберт Бикмөхәммәтов та докладында (тикшерүдә) жылы сүз әйткән, моңарчы чәйнәгәнне кире каккан («Сов. Татария», 17 июль, 1977 ел).

Уйла әле! Син дә кушылсаң, әкәмәт булып иде!

Үзеңә, Галиягә, егетләреңә күп сәлам!

Эдуард (Касыймов Э.С.).

Гарәф абый хаты

18 октябрь, 1989 ел.

Исәнме, Тәлгат дус!

Сиңа хат язарга булдым бит әле.

Талант – кешегә Ходай биргән иң зур бүләк дисәк тә, минемчә, ул үзеннән-үзе генә ачыла, жимешләнә торган нәрсә түгел. Мөхәммәт Мәһдиевнең «Бәхилләшү»ен укып чыкканнан соң талантның төп шарты, дөрөсрәге, беренче башлангычы, төп жирлегә хәтер икән дигән тәмам нәтижәгә килдем мин. Талантны хәтер туйдырып тора, ул яшәтә икән.

Бервакыт мин Мәһдигә үзәбезнең як тормышыннан берничә мажара-мәзәк сөйләгән идем. Күпмедер еллар үткәч, шул мажараларны нәкъ үзем сөйләгәнчә кабатлап, кешеләренә исемнәренә кадәр хәтерләп, ул минем үземә сөйләп күрсәтте. Шаккаттым, торып-торып хәзер дә шаккатам. Элек мин Мәһдинең әйберләренә, бүтәннәрнекенә караганда, үзгә итеп яза белгәнә өчен яраткан булсам, хәзер башка төрлерәк уй-хис белән, ничектер үзен дә күз алдына китерә-китерә, аның көченә-куәтенә, сихеренә, тылсымына сөенеп, куанып, ә төртелгән яки арттырыбрак жибәргән урыннары килеп чыкканда, алары өчен көенеп, үземчә ачынып, үз итеп укый торганга әйләндем. Әйе, син, Тәлгат

туган, хаклы, «Бэхилләшү» – безнең чорның иң матур әсәрләреннән берсе. Мәһди аны һәр буявын үз төсмеренә туры китереп язган. Бу – аның балачак һәм яшьлек хатирәләренең заманча яңарылышы. Башка әйберләрен укыганда күрәбез: ничек оста файдалана ул үзенә хәтер байлыгыннан, булса да була икән тел һәм хәтер куәсе!

Быел «Казан утлары»нда Мәһдинең журналларыбыз тарихы турында тагын бер язмасы чыкты. Кара инде, ничек укыла. Гажәеп тирән мәгънәле хезмәт. Наман да шул хәтеренең хикмәте дияр идем мин аны. Монысы инде гыйльми хатирәләрнең бер өлгесе. Бу араларда аның «тарих хатирәләре» дигән кыска-кыска репликалары, искәртмәләрә ешаеп китте. Һәркайсы – бер зур яңалык, үзенә күрә ачыш. Таба белә. Күпләребезнең укыганны, коры комга су сипкәч, йокмый-нитми сөңеп юкка чыккан кебек хәтер янчыгына да керми, эзсез югалып, онытылып бара. Ә Мәһдинең һәр укыганы әрәмгә китми, берсе дә югалмый. Бөтен күргән-ишеткәннәре, язган-төрткәннәре хәтеренә кереп кала, түл булып жыелып бара. Хәзер ул шундый бер көч иясе булып өлгереп житте: аның һәрбер хәрәкәте, сүз катуы, ым кагуы, каләм тибрәтүе нәтижәсез, бушка түгел, эзсез калмый. Хәтере бар, булдыгы белән таланты өчен хезмәт итә (Шуңа инде үз тырышлыгын, гайрәтен кушыйк). Чыннан да, кадерли дә, саклый да белергә кирәк иде шул безгә мондый кешеләрне...

Тукта әле, бу абзый каян, ни дип миңа Мәһди турында шулчаклы мәдхия язып ята соң дип уйларсың инде син, Тәлгат дус. Гажәпләнмә, сәбәбе бар. «Социалистик Татарстан»да сиңең олы юллар турындагы мәкаләңне укыгач, язарга булдым мин бу хатны.

Кайвакыт якындагы кешегә, артык күнегеп китеп, аны күреп бетерми, бәяләп житкерми, аңа гади бер таныш-белеш сыманрак итеп карый башлыйбыз шул. Сиңең бу мәкаләңне укыгач та, берничә көн кайтып-кайтып уйланып йөрдем. Соң син үзең дә шушындай ук бер талант иясе икәнлегенә раслайсың бит бу мәкаләң белән! Моңарчы шигърият дөньясы белән булышып ятуыңа күнегеп барабыз икән ләбаса. Мәнә сиңа иске авызга яңа аш. Нинди тирән һәм төпле логика, ул фикер колачын, сүз байлыгы! Эчке культуран, бик зур гыйлемлеген ярылып тора. Бу – нәрсә?! Очраклымы?

Юк-юк, түгел! Хәтерен куәте хәзер синдә күпме көч туплаган. Синдә шул ук Мәһди хәтере. Сиңа да Ходай биргән аны. Татар әдәбиятын гына түгел, ә бөтен дөнья әдәбиятын белүче һәм шул жирлек биеклегеннән торып фикер йөртә алучы кеше күптән кирәк иде безнең прозага да! Рәхмәт төшкере, бар икән бездә дә андый кеше!

Рәхмәт сиңа мәкаләң өчен. Мин бик шатландым. Сиңа ихлас күңелдән уңышлар теләм. Талантың яңа рәхмәтләр ишеттерсен үзең!

Гаиләңә, Галиягә күптин-күп сәлам.

Гарәф абзый икән бу дип танырсың, шәт.

Шәехзадә Бабичның тууына 130 ел тулды. Шул уңайдан журналыбыз укучылары игътибарына Нәкый Исәнбәтнең күренекле шәхеснең тууына 70 ел тулу уңаеннан язган «Шәехзадә Бабич» дигән истәлекләрендә урын алган «Бабич турында әсәр тудыру эше»ннән өзек тәкъдим итәргә булдык. Язманың беренче өч өлеше төрле елларда «Казан утлары», «Мәдәни җомга» басмаларында дөнья күргән. Шулай ук төрле елларда татар һәм башкорт язучылары Шәехзадә Бабич турында әдәби әсәр тудыруга алынган. Н.Исәнбәтнең бу язмасы шушы игелекле эшкә алынырга теләгән әдипләребез өчен үзенә күрә бер ярдәмлек булып дип уйлыйбыз. Башкортстанның Дүртөйлә районы Әсән авылында туган татар-башкорт әдәбиятының классигы Бабич турында әдәби әсәр иҗат ителсә, әдәбиятыбыз өчен баяләп бетермәслек зур бер гамәл булып иде.

Нәкый ИСӘНБӘТ

ШӘЕХЗАДӘ БАБИЧ (ИСТӘЛЕКЛӘР ҺӘМ УЛ КӨННӘРДӘГЕ БЕЗНЕҢ ХӘЛЛӘР)*

Бабич турында әдәби әсәр тудыру эше

Бабич үтерелү белән, аны якыннан белүче шагыйрь Ченәкәй¹ аның Оренбург һәм фронт тормышы хакында, эзеннән йөрәп, 1920 нче елларда бай гына биографик материал туплаган, ул ук, Бабичның әсәрләрен жыеп биреп, Г.Ибраһимов редакциясендә аның беренче «Шигырьләр мәҗмугасы»² чыгуына сәбәп булган. Шулар өстенә шул ук елларда Бабичның үзе турында исемләп зур гына бер комедия язган иде, Ченәкәй ул чагында бу комедиясен миңа укыды. Анда Бабичның кайбер үзенә генә хас сәер һәм шундый кызыклы хәлләре язылган иде ки, берничә урында үземне тота алмыйча тәгәрәп көлүем хәтердә. Әсәр, чыннан да, көлкеле һәм Гражданныр сугышы чоры өчен характерлы булып, ул безнең китап шүрлегендә урын алырга хаклы иде. Тик

* Тууына 70 ел уңаеннан. Басмага Миләүшә Хәбетдинова әзерләде.

¹ Ченәкәй – Төхфәт Ченәкәй-Сәмәви – әдәби псевдонимнары, чын исем-фамилиясе: Төхфәт (Төхфәтулла) Гыйззәтулла улы Гыйззәтуллин (версия: Төхфәтулла Гыйззәтулла улы Ченәкәев) (1893–1959), шагыйрь, мөхәррир.

² «Шигырьләр мәҗмугасы» – Шәехзадә Бабич поэзиясенә беренче җыелмасы (Бабич Ш. Шигырьләр мәҗмугасы, 1 кит., Г. Ибраһимов ред. һәм кереш сүзе. – Казан: Татгосиздат, 1922).

шул хәтлесе бар: Ченәкәй Бабицның кызыклы һәм оригиналь кеше булуын гына белә, аның шул жәһәтен күздә тотып кына язган иде. Ченәкәй Бабицның бик житди, тарихи, ижтимагый җаваплы каршылыктар алдына куелган рухи фажигалә хәлләрен күрәп житкерми, шунлыктан, билгелә, аның Бабицны да жиңелчә һәм берьяктырак көзгедә чагылдырмыйча хәлә юк иде. Шуңамыдыр, аның Бабиц тормышы һәм хәлә белән дә очраклы кешеләр даирәсә беләнрәк чолганган сатирик пландагы Бабиц иде. һәрхәлдә, үзенчә әһәмиятлә әсәр.

Билгелә, Бабицны тулысынча аңлау өчен, аның нинди заман һәм нинди ижтимагый тышкы каршылыктар эчендә яшәвен белү генә житми, бәлки бу тышкы каршылыктар аның үзендә нинди эчкә рухи каршылыктар тудыруын, аның нинди көрәш һәм юнәлеш кешесә булып житешүен, шул юлда ничек эш күрүен, ничек чыныгуларын белергә кирәк. Икенчә төрлә әйткәндә, бу инде аның шәхси тормышын, характерын, ижади эшчәнлеген якыннан белү дигән сүз. Менә Бабицны шулай тирәнтен өйрәнәп, ижади тоеп, аның турында берәр оста каләмлә кешәбез романмы, трагедиямә язса, ул шундый әсәрә белән безнең бик әһәмиятлә бер тарихи чорыбызны һәм аның бик характерлы зур шагыйрә булган Бабиц образын тудырган булып кына калмас, бәлки, барлык заманнар өчен дә кызыклы, әһәмиятлә зур әсәр тудырган булыр дип уйлыйм.

Уйлыйм: чөнки Бабиц – югарыда язганымча, заманның иң каршылыклы, иң кискен хәлләре эченә куелган, куелган гына да түгел, шундый зур көрәш мәйданнарына үзә атылып барып кергән, бик характерлы, бик бай һәм актив табигатлә, кискен конфликтлы шагыйрәбез.

Октябрь революциясенә 50 ел тулу алдында үткән көннәрәбезгә һәм тарихи язмышыбызга кайтып караганда, Бабиц кебек бай тарихлы, бай характерлы кешәбезнең булуы – үзә бер хәзинә. Шунлыктан да аның турында мондый бер әсәр, бәлки, берничә әсәр дә туар дип көтәргә кирәк.

Бабиц татар, башкорт, казакъ кебек халыктар белән, аларның әдипләре, әдәбиятлары белән бәйләнәшәп беткән булганга, аның турындагы әдәби әсәр халыктар дуслыгы ягыннан да әһәмиятлә булачак.

Бабиц шагыйрьлөгәндә мөһим бер як

Бабиц үзә шагыйрь һәм үзә үк шигырьләрен сәхнәдән башкаручы оста декламатор, комик, мимик, оста мандолиначы музыкант дидек. Аны шундый үзәнен аркасында гына халыкны кул чаптыручы, жиңел юл белән популярлык казанучы, кәмитчә, балаганчы дип әйтергә теләүчеләр дә булды дидек. Күңелдә шундый бер законлы сорау туа: чынлап та, аның бу комиклыгы, сатирик артистлыгы аның шигырен-шигъриятен ничек билгелә? Жанр һәм формасы ягыннан ничек? Ул нинди тип шагыйрь?

Моңа җавап бирү өчен башта Бабицның шигырь язудагы ритмик, метрик осталыгы турында Галимҗан Ибраһимовның мәгълүм һәм тапкыр әйтәлгән түбәндәгә билгеләмәсен тагын бер кат искә төшерәп үтик. Ул әйтә: «Бабицта вәзен туры китерү өчен басымнарны сүзнен табигый урыныннан күчерү бөтенләй юк диярлек дәрәжәдә аз (шагыйрьләребездән Мәжит Гафури белән Сәгыйть Рәмиевтә бу күңелсез «шигъри заруратны» күп очратырга мөмкин). Шәехзадә иптәш бу бармак хисабы вәзене һәм басымнарны үз урынында саклау белән бергә, сүзләрдә, тәгъбирләрдә шундый бер жиңеллек, байлык күрсәтә ки, әйтерсәң ул үз алдына тезелгән матур ташлар белән үзә теләгәнчә уйный, аларны теләгәнчә җыя, туздыра, чәчә, тагы җыя» («Бабиц мәжмугасы», 1922 ел, Б.9³).

³«Бабиц мәжмугасы» – Бабиц Ш. Шигырьләр мәжмугасы, 1 кит., Г. Ибраһимов ред. һәм кереш сүзе. – Казан:

Димәк ки, ул – тезмә сүздә дә виртуоз. Мондый шагыйрь-виртуоз булу хәтәрсез үк түгел. Чөнки мондый үтә осталыктан сүз уйнатучы шагыйрь-жонглёр булып китүгә бер генә адым. Бабичның ара-тирә андый шаярулары да юк түгел.

Шуңа өстәп, Бабичның татар, башкорт, казакъ халык әдәбияты, аларның җырчылык стихиясе, акынлык йоласы һәм җыр-көй алымнары белән коралланган булуын хәтергә алайык. Ул хәтта – тоткарсыз җыр-такмак чыгарып әйтергә булдыра алуы импровизатор. Акынның кулында думбрасы булса, Бабичның мандолинасы бар. Инде мондый тип шагыйрьгә, үзе мимик һәм сатирик башкаручы да булгач, аңа формасы ягыннан иң якин жанр – куплетчы-такмакчы булу, шигырьләрен дә шул җиңел адымнарға кору кирәк иде.

Франциянең революцион бөек халык шагыйре Беранже⁴, мәсәлән, шундый куплетчы-җырчы шагыйрь булып күтәрелде һәм үлемсез әсәрләрен шул алымнарда тудырды.

Ләкин шунысы кызык: Бабич шагыйрь буларак куплетчы да, такмакчы да түгел, җыр яки такмак калыбында язганнары булса да, аны мондый чик белән чикләргә һич тә ярамый. Күрәсен, аның осталыгы шигырь язуда үзенә нинди культура һәм традицияләргә кешәсе булуына бәйләнгән. Бабич рус әдәби культура һәм традицияләрен үзләштергән кеше түгел. Аның өчен элекке Көнчыгыш әдәбияты һәм борынгы классик татар (төрки) шигыре – бар да яңа татар шигыре бар. Иң элек ул шигырьдә Тукай мәктәбен бик нык үзләштергән. Димәк, ул – безнең борынгы һәм хәзерге классик шигырь формасын алып, шуны алга сөргән кеше. Бу калыплардан иң яратканы – 15 һәм 11 ижекле хорей.

Шулай булса да, Бабич элгәргечә юлга-юл тигез үлчәүдә вәзен һәм строфалар белән генә чикләнеп калган шагыйрь түгел.

Татар һәм башкорт шигырь культурасының үсешендә безнең өчен менә шул моментның аеруча әһәмияте бар. Шуңа күрә да бу нокта үзенә махсус игътибарны сорый. Бабичның үзеннән ике мисал китерәм. Беренчесе:

Ян, бичара жан,
Там, кап-кара кан,
Көлсен бөтен жиһан
Шәйхзадә бичарадан!

Баштагы ике юлы бишәр ижекле, өченчесе – алты, дүртенчесе – жиде (хәтта, сөйләгәндә, сигез). Бу шигырьнең башка строфалары бигрәк тә төрлечә («Аптыраган минутларда»). Күрәсез, боларда бармак саны (силлабика) яки җыр куплеты кагыйдәсе тотылмаган. Бармак саны үлчәвен саклау максат булса, Шәехзадә кебек шагыйрь өчен бу китерелгән юлларны бишәрле итеп төзүдән дә җиңел эш булмас иде. Әйтик:

Ян, бичара жан,
Там, кап-кара кан,
Көлсен бар жиһан
Мин бичарадан, –

дип яздың да бетте. Ни өчен ул бу урында, әйтик, шулай «мин» дип кенә язмаган соң? Чөнки «Мин бичарадан» дип язса, бу шигырьне һәрбер укучы бу урында үз «мин»ен күреп укусын өчен шулай язылган булып, бу исә халыктан берәү булган һәр укучыны үз «мин»ен бичара итеп, хәтта үзеннән бар кеше көләрлек бичара итеп тоюга илтеп чыгарып иде. Юк, халыкчы Шәехзадә, билгеле, аңа бармый. Чөнки сүз монда һәркем өчен уртак булган андый гомуми «мин» хақында да бармый, бу сезгә хәзерге тәнкыйтьчеләрнең «лирик

Татгосиздат, 1922. – Б. 164.

⁴ Беранже – Пьер-Жан де Беранже (1780–1857), француз шагыйре.

герой» дип атап йөртелгән ниндидер битсез, йөзсез, билгесез, шәхессез мифик «мин»е түгел! Сүз ул хакта түгел, бәлки шул халыкның бер шагыйре булган Шәехзадә хакында, аның үз рухы һәм үз шәхси трагедиясе турында бара. Өнә сезнең өчен Бабиç, бәлки, бер шаталак мазәкчедер, бер көлдергеч мимиктыр, балаганлыдыр, ләкин аның чын хәле менә нинди!

«Юл баткак вә лайла, кыймылдап булмай ла! Ва хәсрәт, ва вәйла! Ут йөри үзәктә, эч яна дүзәхтә... Ян, бичара жан! Там, кап-кара кан!.. һ.б.» Барсын, энә кешенең чын хәлен белмәүче, корыга авыз жыручы кешеләр анардан көлсеннәр. Ләкин тышкы көлкөнеч кыяфәтенә карап түгел, чын эчке фажигасен белсеннәр, көләләр икән – шуннан көлсеннәр! Ул аны сездән яшерми! Бу фажига шулкадәр зур ки, ул аны күрергә сезне генә түгел, барлык жиһанны таныклыкка чакыра. Ләкин аңа хәзер «көлсен бар жиһан» дип, силлабик бармак саны белән генә әйтеп чакыру житми («бар» дигән сүз бит ул – бар булган жиһаннарны санау гына!), юк, аның бу даулы хисләре хәзер тар жиһан өчен шартлы бер канун гына булган шигырь калыпларына сыеша алмый, аңа хәзер бу жиһаннарның барын-югын бөтенесен үз эченә алган сыйфатча яңа, киң сүз кирәк. Шунның өчен ул бу урында «бар жиһан» дими, «көлсен бөтен жиһан!» дип әйтеп сала. Шигырь калыптан сикереп чыга, һәм «бөтен» сүзендә артык, ләкин аның өчен кирәкле көчле яңа басым туа. Соңгы юлда «Шәехзадә бичарадан» дигәндә басымнар тагын арта, ләкин аның каруы бернинди кысаларга сыймаган шәхси азатлык шагыйре Шәехзадә үзе күз алдын килеп баса, аның дөньякүләм шәхси фажигасе шул юл белән үзенең оригиналь әйтелешен таба. Без бу юлларны укыйбыз, ишетәбез, күрәбез һәм Шәехзадәгә ышанабыз. Ул бу урында шулай әйтергә, шулай әйтелергә хаклы!

Шулай итеп, бу шигырь такмак-куплет түгел, кагыйдәле классик шигырь везенәре белән бер калыпта гына язылырга мөмкин булса да, андый да түгел. Монда метрик кагыйдә һәм симметрия белә торып бозылган, ләкин шул ук вакытта сөйләм ритмы бозылмаган. Шигырь шул хәләндә теләсә кайсы композитор тарафыннан аның аһәңен үз кыялларында табып яратырлык табигый ритмик бөтенлеккә ия. Аның ижек ритмы бозылу хәтта ерак дистанцияләргә барып житсә дә, укыганда яки серләгәндә безгә ул сизелми калырлык дәрәжәдә табигый. Ни өчен? Чөнки шигырь интонацион сөйләм ритмы алымына корылган.

Хәзер икенче мисалга күчәм:

Күктә – Алла, жирдә – иблис, мин – малай;
Берсе «дин» дип, берсе «мин» дип тарткалай,
Белмимен:
Әллә Алла, әллә иблис алдалай!

Иң элек бу шигырьдә безгә ачыклап үтәргә тиешле мәгънә һәм фәлсәфә ягы бар.

Алла, шайтан димәктән, алар Бабиçны Библия яки Коръән кыйссасы булу ягыннан кызыксындырмый. Һәм ул аны сөйләми дә! Бәлки, бу халыктагы халык кыйссаларын сөйли. Шунсына да игътибар итегез: гомумән, Бабиçка шагыйрь буларак үзен космик күләм итеп тою хас. Ул бу заманның баш әйләндергеч гажәп техникалары әле булса безне илтеп житкөрмәгән Аллага әллә ничә мәртәбәләр менеп төшкән, караңгы төнне яктырту өчен айның кояштан нур урлаганын күреп, үзе дә халыкның караңгы күңелен яктырту өчен аның нурын урлап төшкән, кояшка да менгән, йолдызлар белән дә күп уйнаган. Аның «Газазил»ында⁵ татар, башкорт һәм Якын Көнчыгышның бөтен мифологик космогониясе гаять кызыклы шигъри бөтенлеккә бер әсәр төсәндә

⁵ «Газазил» – Шәехзадә Бабиçның 1916 елда язылган поэмасы.

бирелгән. Бу поэмада Алла белән шайтанның Космоскүләм конфликты һәм көрәше бара. Көлкенеч. Ләкин монда коры көлкә генә күрергә ярамый. Эш төбөндә уен-көлкә түгел, мәсьәлә тирәнрәк.

Алла белән шайтан көрәше ул, Бабич өчен – бөтен галәмдә дөньякүләм космик төс алган, бөтен күк-жирне чолгап алган олы һәм нигез көрәш. Ул – мәңгедән-мәңгә килгән яктылык белән караңгылыкның, яхшылык белән яманлыкның, үлем белән яшәүнең, ягъни син аны ничек кенә атама, ул – табигать һәм кешелек дөньясында барган һәм бара чак эчке каршылык, аяусыз антагонистик көрәшнән Алла белән шайтан сыйфатында гәүдәләнгән мифик сурәтләмәсә. Бу икәү – мәңгә бер-берсенә диалектик каршылыклы изгелек белән явызлыкның, көн белән төннән көрәше. Болар – борынгы Зәрдәшт мифологиясендәге «Аһурәмәзд белән Аһримин»⁶. Аларның бу көрәше, өлешчә, һәрбер зәррә, һәрбер атомда гына бармый, бәлки бөтен жир-күкара, космоскүләм бара. Чөнки ул – бар галәмнәрне галәм итеп тоткан, аның асыл барышы булып барган һәм бардырган төп каршылыклы көч. Бабичны иң элек энә шул мифик һәм колоссаль сурәтләмә кызыксындыра. Алай гына да түгел, Алла белән шайтан, кеше башындагы аң, кеше күңелендәге хис, коткы яки вәсвәселәр каршылыгы булып, адәмнән рухи хәлләренә кадәр үтеп кәргән. Ул – пакъ күңеллек белән караңгылеккән, мэхәббәт белән нәфрәтнән Алла белән шайтан төсөндә бер күңелдә икәү оялап яшәргә өйрәнгән сурәтләмәсә. Житмәсә, алар икесе дә теоретик, тәгълимати философлар яки дә софист һәм доктринер-догматик, демагог һәм схоласт булып житлеккәннәр...

Бу мәгънәдә Алла белән шайтан Коръән-Инжилләрдә тудырмасы гына түгел, аларга хәтле әллә кайчан ук һәм, ихтимал ки, сыйныфларга хәтле үк кешелеккән хыялын үзенә жәлеп итеп килгәннәр. Ихтимал ки, ул табигатьнән нигезендә яткан эчке диалектик каршылыкның борынгы – тәүге кешеләр аңында туган стихияле материалистик сурәтләмәсеннән башланып киткәндер. Тарихта бу тема күп пәйгамбәрләрнең, даһиларның, философ һәм шагыйрьләрнең башын мәшгуль иткән. Соңга таба Ренессанс чорының Данте⁷, Мильтоннарның⁸ Алла һәм оҗмах-тәмуг поэмалары, аннары Байронның⁹ Манфреды¹⁰, Гёте¹¹ үлемсез эсәрәндә Мефистофель¹² һәм Фауст¹³ көрәше төсөндә, бу сурәтләрнең фәлсәфи трагедияләре шул юлда туган иде. Бу борын-борыннан килгән һәм безнең халкыбызда тагын да үзенчәлекле төс алган кыйссаларда Бабичны төп мәшгуль иткән нәрсә дә алар артында яткан ижтимагый, әхлакый, шигъри гумиләштерүләр һәм аларның контрастлы ике тәгълимати сурәтендә бәрелешкә керүедер. Фәлсәфә ноктасыннан караганда, бу – мәңгә телдән төшмәс шул ук ирек һәм чарасызлыкның, заруриятнең, шәхси азатлык белән закон-кодекс нормасының каршылыгы. Бабич өчен Алла белән шайтан – шул бер үк нәрсәнең ике тәгълимати төсөндә каршылыкка керүе.

Алла тәгълиматы, билгеле, ул – дин, ул – борынгыдан килгән, шәригать һәм хөкем булып канунлашкан ижтимагый-әхлакый норма. Галимжан Ибраһимовча әйтсәк, «бу дини әкиятләр, бу Коръәннәр, Инжилләр, Тәүратлар... кайчандыр адәмнәрне бер жәмгыять итеп оештырып, тормышны тәртипләп

⁶ «Аһурәмәзд белән Аһримин» – Зәрдәшт динендә Ахурамазда һәм Ахриман. Ахриман – дуалистик зәрдәшт динендә явызлыкның өлкән алласы. Изгелеккән югары (баш) алласы Ахурамазданың (Ормуз, Һөрмез, Һөрмезд, Бараба татарларында – Көрүстан) мәңгелек дошманы.

⁷ Данте – Данте Алигъери (Dante Alighieri) (1265–1321), итальян шагыйре, дин белгече.

⁸ Мильтон – Джон Мильтон (1608 – 1674), инглиз шагыйре, фәлсәфәче.

⁹ Байрон – Джордж Гордон Байрон (1788 – 1824), инглиз шагыйре.

¹⁰ Манфред – Байронның 1817 елда басылып чыккан фәлсәфи-драматик поэмасы.

¹¹ Гёте – Иоганн Вольфганг фон Гёте (1749 – 1832), немец шагыйре, дәүләт эшлеклесе, фәлсәфәче һәм галим.

¹² Мефистофель – Гёте¹¹ның «Фауст» исемле фәлсәфи драмасы (1774 – 1831) героесе.

¹³ Фауст – Гёте¹¹ның фәлсәфи драмасы (1774 – 1831).

алып бардылар»¹⁴. Димәк, заманына күрә ул да ижтимагый норма булган. Борынгы мифлардан үсеп чыккан булса да, шул жәмәгәтьчелек идеаллары хақына, дин ул – иман тоткасы, мөкатдәс тәғлимат, югары «күк»нең үзгәрмәс көче саналып, «Алла» исемнән эш күрү булып киткән. Алла булгач ул, элбәттә, инде бик зур, бик бөек, аның өчен син дә мин нәрсә дә, Бабич нәрсә! Малай гына... Алла менә шул изгелекле «дин» (бурыч) исемнән кешене уң кулыннан житәкләп, аны мәңгелек бәхеткә, «ожмах»ка таба тарта. Кеше, каһәр, анда да тыңламый. Ник дисәң, шунда әллә каян – төптән әлегә шайтан сикереп чыга да сул кулыңнан эләктереп сине үз ягына өстери башлый. Шайтанның да үз тәғлиматы бар бит: Алла «дин» дисә, шайтан «мин» ди; эш диндә түгел, «мин»дә, синең үз «мин»еңдә. Синең бар байлыгың – шул үз акылың, үз шәхесең, үз индивидуаль «мин»ең бар, син үзеңнең бар булуың өчен бернинди Аллага да бурычлы түгел, бары үз шәхесеңә, үз «мин»еңә бурычлы... Ул «мин» һәртөрле феодаль кануннардан югары, ул диннәр, кануннар, хөкемнәр, хөкүмәтләр – бар да синең шәхесеңне изәр өчен, синнән күбрәк салым түләр өчен, сине кол итеп эшләтү, каныңны эчү өчен чыгарылган нечкә хәйләле тәғлиматлар гына; бар да синең өчен үрмәкүч тозагы гына; син ул шул тәғлиматлар исемнән үзеңне талаучы һәртөрле чин, дәрәжә, рангларга буйсынма, бары тик үз акылыңа буйсын; синең аларга бернинди бурычың да юк. Берсенә дә ышанма, бары тик үз хис, үз тойгыңа ышан; чөнки һәрбер акыл иясе булган кеше үзенә үзе баш; үз хисенә үзе ирекле; син кол түгел, бәндә түгел, кеше; синең «мин»ең ирекле һәм азат! «Мин» үзенә-үзе канун; шәхес буларак синең моңа тулы хақың бар!.. «Шундый һәм шуңа охшашлы сүзләр белән «шайтан» әллә кайдан түгел, үз эчеңнән үк кычкыра, мәжбүрияткә каршы бунт ясый, кыскасы, «дин» урынына «мин»не беренче планга куя. Шәхси азатлык кирәк! Фикер һәм эш азатлыгы! Тел азатлыгы! Вөждан иркә! Ни дәрәжәдә матур, сокландыргыч идеал! Бик матур!

Ләкин «мин», «мин» ди торгач, безнең миебез миңгерәп, башыбыз әйләнеп китмиме?

«Азат», «азат» дибез дә, ләкин бу «мин»нең азатлык чиге кая кадәр бара? Әгәр дә минем үз «мин»емне генә тануым башкалар «мин»ен танымауга илтсә? Бәлки, бу танымау «миңа» башкалар көченнән файдалануга, аларны эксплуатацияләүгә да хак бирә торгандыр? Ул чагында бу «мин» эгоист һәм эксплуататор була! Ихтимал, бу шәхси «мин» үзен – даһи, башкаларны үзеннән ахмаграклар дип, шунлыктан алар тик «мин» әйткәнне генә кабатларга тиешләр дип, аларны үзенә абсолют рәвештә буйсынырга тиешле дип, үзен аерым бер чыгарма зат итеп уйлый башлар. Бәлки, ул үзен Алла дип уйлап, башкалардан үзенә табыну таләп итәр? Ул чагында «мин» азатлыгын дөгъва кылучы шайтанның кешене Алладан аеруы нәтижәдә бәндәне бәндәгә табындыру өчен генә булып чыга. Ягъни берәүнең шәхес азатлыгы исемнән миллионнарча башка «мин»нәр коллыгы, анын шәхси капризының корбаны булу, тиранлык яки шәхес култы килеп чыга!

Билгеле инде, «Иманым – үзем, Коръәнем – сүзем» дип шигырьләр язучы Бабич үзе – шәхси азатлык шагыйре. Ләкин Бабич үз шәхесе буенча ни дәрәжәдә бәйсез, алласыз, шук, кыю һәм үзирекле булмасын, шулай да ул – иң элек «Халкым өчен» дип жырлаучы һәм халык иркә өчен һәрвакыт жанын корбан итәргә ант иткән шагыйрь. Шулай булгач, ул иске жәмгыять канунчылыгы булган «дин» белән килешмәгән кебек, үзен жәмәгәтьчелеккә каршы куйган мондый эгоист һәм залим иблис «мин»-минчелеге белән дә килешә алмый. Шәхес һәм жәмәгәтьчелек иреге арасында барган галәмкүләм

¹⁴ Бабич мәжмугасы, 1922. – Б.12 (Нәкый Исәнбәт искәрмәсе).

бу көрәштә Шәехзадә «Алла» белән «Иблис»нең ике арасында кала. Икесе дә аны тарткалый. Шунда Шәехзадә, унбер ижекле булып килгән шигырьләр чылбырын тартып, бер сүз белән кап уртага өзә дә чылбырының ике үзәген дә халыкка күтәреп күрсәтә һәм сорау рәвешендә мәсьәләне чишә торган астыртын дилемма куя:

Белмимен:

Әллә Алла, әллә иблис алдалый!

Шигырь тезмәсен, аның вәзен кагыйдәсен һәм юллар симметриясен жимереп, алар урынына бу «белмимен» дигән ялгыз сүзнен кереп утыруы бушка гына түгел, әлбәттә. Игътибар итегез: бу сүз шигырь юлларын өзгән дилемма гына түгел, монда – бер бәрүдә ике куян: чөнки бу сүз артыннан «әллә Алла, әллә иблис алдалый?» дигәч, икесенен кайсы булса да берсе алдый булып чыкты... Шуның белән Алла һәм шайтан икесе дә шик астына алынды...

Бу шигырь нигездә унберәр ижекле, элекке «Кисекбаш»¹⁵ һәм соңгы Тукайларча классик формада. Ә менә 3 нче юлда кинәт сикереш: унбер ижекле бөтен бер юл сыпырып алып ташланган да, алар урынына бары өч ижектән торган «белмимен» сүзә кереп утырган.

Бабич авызыннан шундый сарказм дилеммасы әйттергән, шигырь юлы һәм вәзен кагыйдәсен өздергән нәрсә – монда да әлегә шул ук бер әйбер: аның шигырьне сөйләү өчен һәм сөйләп язуы. Бу да – шуннан килеп чыккан әлегә интонацион ритм.

Билгеле, Бабичның барлык шигырьләре дә мондый: өзелешләр һәм калып аша китеп язылмаган. Аның ижек һәм төзек форманы баштанаяк күзәткән шигырьләре күп. Хәтта көйләп жырлау өчен язылганнары да очрый («Халкым өчен», «Эшче халык яшәсен!»). Әмма интонация – сөйләү ритмы аларда да күренеп тора. Моңың өчен ул кайбер шигырьләрен хәтта ымлыклар белән дә бөтерә («Кых тфү!», «хи-хи-хи!» һ.б.).

Бу мисаллар безгә Бабичның шигырь язу эшен ничек башкаруын, аның ижат процессын аңларга ярдәм итә. Бабичны Тукай мәктәбе шәкерте дип әйтү генә житми, алай дип әйтү генә аның язу процессын ачыклай алмый. Шуны да белергә кирәк: без монда революциягә кадәрге татар шагыйрьләрендә шигырьне чыгаруда ике төрле алым бар икәннән күрәбез: бар көйләп язу, бар сөйләп язу. Көйләп язу ул – бездә борынгы юл. Борынгы «Бакырган»¹⁶, «Мөхәммәдия»ләрдә¹⁷ яки жыр-бәетләрдә күренгән эзер көй калыплары буенча юлын-юлга, вәзенен-вәзенгә туры китереп язу; ул – мөнәжәт әйтү, бәет әйтү кебек үзенә-үзенә эчтән көйләп әйтеп язу. Элек шигырьләр укыганда да шулай жырлап-көйләп уку өчен язылганнар. Тукайга килсәк, дөрес, аны көйләп тә, сөйләп тә укып була. Шулай да әле без яшә чакта, элекке гадәт буенча, аны көйләп әйтеп уку зур урын тота, шуның өчен кайбер шигырьләре махсус үз көндә жырлана иде. Мәсәлән, аның интонацион сөйләм нигезендә бик уңышлы язылган «Теләнче»¹⁸ шигыре сәхнәдән бик зур осталык белән сөйләп башкарыла, шуңа карамастан, үзенә махсус көй белән граммофон пластинкасында жыр итеп тә жырлана иде. Бүгенгә көндә бездә жыр-көй өчен булган шигырь – үзенә, «болар – шигырь» үзенә хаслабрак языла башлады. Билгеле, тезмә

¹⁵ «Кисекбаш» – Г. Тукайның 1908 елда язылган поэмасы.

¹⁶ «Бакырган» – XII гасырда язылган Сөләйман Бакыргани (1091 – 1186) китабы.

¹⁷ «Мөхәммәдия» – төрек телендәге урта гасыр госманлы-төрөк шагыйре Мөхәммәд Чәләбинен зур күләмле дини-дидактик поэмасы. Мөхәммәд пәйгамбәргә багышланган бу китап татар гаиләләрендә изге Коръән белән янәшә торган.

¹⁸ «Теләнче» – Г. Тукайның «Әлгасрелжәдид»нең 1907 елда 15 март санында басылган шигыре.

көйле яхшы шигырләр бездә бик күп. Хәер, хәзер жырлау өчен дип, шаблон калыпка шаблон сүзләр (яки «балык сүзләр») тутырып бирүче хиссез-төссез куплетчы, корыга такмакчыл шигырьләр дә аз түгел. Болар, гадәттә, нинди да булса яңа шигъри хис һәм мәгънә тудырдылар, бәлки, композиторның көй оригиналлыгы хисабына үрчиләрдәр. Чөнки бер дә шигырь булмаган салкын төшенчәләрен дә андый эзер көйле тезмә калыпка салып язып була. Мондый көйле тезмә элек «назым» дип атала, һәм аны язучыларны, чын шагыйрьлектән аеру өчен, «назымчы» дип йөртәләр иде. Мондый тезмәләр, әлбәттә инде, шигырь түгел, көйле проза гына. Ләкин шигырь формасына төрөнгән булгач, ялган көмеш акчалар кебек алар да үзләренең тышкы ялтыравыклары белән бер катлырак кешеләрен алдаганнар. Мондый хәл шигырь белән прозаның арасын томалауга, берсен икенчесеннән аермауга, чуалтуга гына хезмәт иткән. Шуңа да карамастан, иске заманнарның идеологлары моны белсәләр да, бу эшкә каршы да килмәгәннәр. Хәтта яклаганнар да. Чөнки бу тезмәләр астында әйтелгән сүзләр асылда шигырь булмыйча, коры вәгаз-нәсыйхәт яки гыйльми, дини трактатлар гына булсалар да, шундый идеялогияләрен тезмәләп һәм рифмалап әйтүләре белән халыкка тизрәк йоттырырга яраганга, китап итеп чыгара биргәннәр. Моңа артык гажәпләнергә туры килми. Бүгенге көндә дә һәркемгә дә мәгълүм коры үгет-агитация сүзләрен яки гәзит мәкаләләрен тезмәләп «шигырь» урынына язып ятучылар һәм шул суррогатларны берәр кампания уңае белән гәзитләренә бастырып таратучыларны күрергә була. Бу бастыручылар – йә алар шул ук кайбер искеләрчә шигырь белән көйле прозаны аера алмаучы зэвыксыз һәм талымсыз кешеләр, яки алар – «максат чараны аклый» дип, сәнгатькә иезуитларча утиль әйбере итеп кенә караучы дорфа кешеләр. Кайсы ноктадан карап эшләнсә дә, шигырьгә мондый мөнәсәбәт халыкның нәфислек тойгысын тәрбияләүгә һәм сәнгать культурасын үстерүгә хезмәт итми, билгеле.

Инде сөйләп язуга килик.

Сәйфи Кудаш үзенә истәлекләрендә Бабичның бер кичәдә чыгыш ясар алдыннан ничек шигырь язуын күргәннән баян итә. Ул бу вакыт Сәйфигә үзенә шигырь язып бетерәсе бар икәннән әйтә: «Син миңа илтифат итмә, мә, шуны укып тор!» – дип китапчык тоттырган да үзе, нидер үзәлдиңа мыгырдап сөйләп, кайчагында иреннәрен генә кыбырдатып, идән буйлап йөрә башлаган. Адымнары белән бүлмәне үлчәп (вәзен! такт!), язганын үзәң пыш-пыш кабатлап, әйләп килә дә кулъязмасына яңа юллар кертәп яза икән. Озакламый шигырь эзәр дә булган.

– Булды! – дип шатланып кычкырган шагыйрь. – Йә әле, тыңла! – дип, Сәйфигә үзәң «Көтәләр» дигән шигырен укыган.

«Көтәләр» шигыре – төзек вәзен саклап, юлга-юл туры китереп, хәтта борыңгы газәл формасында язылган шигырь. Аны көйләп тә укырга була, шуңа карамастан, ул интонацион сөйләм ритмында язылган. Һәм Бабич аны, билгеле, шул кичәгә баргач, көйләп укымаган, бәлки, гадәтәнчә сөйләп һәм бик яхшы сөйләп, кул чаптырган булуында шик юк.

Димәк, сөйләп язу – шигырьне чыгарганда, үзәңне тамашачы халык каршында шигырь сөйләп торган хәлдә дип беләп, үзәң-үзәң әйтәп, сөйләп карап язу. Бу чагында да ритм, рифмалар ягыннан шигырьне «көйгә китерү» була, ләкин ул аны сөйләү өчен дип, үзәң дә сөйләгән хәлдә язганга һәм, сөйләп, тамаша залын турыдан-туры үз хисәң белән хисләндерү алда тотылганга, иң алга куела. Шагыйрь, үз күңел хисләрен сөйләү өчен, аны сулыш

ритмына буйсындырырга, күтәрәнке-төшенке сөйләм динамикасын табарга, сүздә ашыгыч, акрын, кызу темпларга күчәргә, паузалар ясарга, шулай ук сөйләгәндәгечә эндәш, кереш сүзләр дә кулланырга тиеш була. Кыскасы, ул мәгънәне калып өчен корбан итә алмый, ул жанлы актив һәм сөйләм телендә язарга тиеш була. Шул ук вакыт ул белә торып калыпны бозса да, болар интонацион сөйләү ритмында бирелгән, асылда аның үз алымында ритм бозылмый. Музыкальлек монда да бар. Ләкин ул жыр-көй музыкальгә түгел, сөйләм теле музыкальгә. Шигъри сөйләм теле, тезмәчелекнең тәэсир һәм эффект көчен дә файдаланган хәлдә, интонацион, сөйләм ритмы кулланып, мәгънәнең юлга-юл, нокта белән генә бикләnmәгән ирекле агышын табучы һәм мондый әсәрнең үзенең композицион бөтенлегә белән тыңлаучыда яки укучыда да бөтен бер рухи көйләнеш (настроение) тудыруны максат итеп тота. Такташча ул шуңа ирешергә дә тиеш. Аның «Шагыйрь композитор булырга тиеш» дигән тезисы шигъри сөйләм теленең музыкальгә хақында.

Сүз Такташка килеп житте. Күрәсез, аңа хәтле Сәгыйтьләр¹⁹ һәм Бабичлар аша татар шигырендә килгән интонацион сөйләп язу культурасының бездә Такташ йөзендә гамәлдә нинди зур шагыйре һәм теоретик нигезләүчесе килеп чыкты!

Бабич – Сәгыйть Рәмиевнең сәхнәдән шигырь укуларын күргәләгән һәм аның үзе белән катышкан кеше. Ул Сәгыйть Рәмиевнең шигырьләрен яратканмы-юкмы, Бабичның шигырь төзелешенә Сәгыйтьнең тәэсире булганмыдыр, әйтә алмыйм. Ихтимал, юктыр. Әмма ләкин Такташка килгәндә, аның үзенә Бабичның йогынтысы булуы бик ачык. Дөрөс, Такташ ул Бабич кебек шук табигатьле түгел, сатирик та түгел, шактый салмак табигатьле һәм шигырьләрендә житди кичерешле лирик. Икенче яктан, ул да – колоссаль сурәтләмәләргә юнәлеш алган шагыйрь һәм трагик. Татар шигыре культурасының Тукайдан Такташка кадәр үсешендә Бабич бу ике арада күпер булып тора дисәк тә ялгышмабыздыр. Билгеле, Бабич үзеннән элгәреге Тукайларны өйрәнәп үскән кебек, Такташның новаторлыгы да үзлегеннән генә түгел, үзеннән элгәреге Бабич һәм Сәгыйтьләрдән өйрәнү аша килә.

Бу уңай белән әдәбиятыбызда күренгән шундый бер күңелле якны әйтеп үтәсе килә: татар шигырь культурасының үсешендә бервакытта да сүрәнлек һәм бер урында таптану булмады. Такташ та, бу агымның көчле вәкиле буларак, интонацион татар шигырендә тагын да башка яңа сыйфатка иреште. Һәм бу сыйфат, кайберәүләр уйлаганча, берничек тә Маяковский²⁰ яки башка бер рус шагыйреннән күрмәкче килеп чыккан бер нәрсә түгел. Хикмәт тә шунда: Тукайда күренгән бер яңа моментны тотып алу һәм аның потенциалы мөмкинлеген ижади үстерү юлы белән Шәехзадә килеп чыкса, шул ук Бабич һәм башкалардагы потенциалны ижади ачу юлы белән Такташ, Туфан²¹ һәм башкалар новаторлыгы килеп чыга. Бу хәл татар шигырь культурасының үз эчке мөмкинлегә һәм потенциалы бик куәтле булуын һәм яңадан-яңа бөреләр жибәрәп, чәчәкләр атып торуын гына күрсәтә. Ягъни бу казанышлар – татар шигыренең үз эчке каршылыклы үсешенә кысрыклавы белән аның шагыйрләрә тарафыннан ижади тотып алынган һәм үстерелгән табигый юнәлеш. Шул ук вакыт интонацион сөйләм ритмында язу да аның киң үсеш тармакларыннан берсе булып тора.

¹⁹ «Ләр» дигәннән, мин Сәгыйть Рәмиевне генә түгел, Гейнениң «Альманзор» драматик сөйләм шигырь телендә татарчага тәржемә иткән Сәгыйть Сүнчәләйне дә исәптә тотам (*Нәкый Исәнбәт искәрмәсе*).

²⁰ *Маяковский* – Владимир Маяковский (1893–1930), рус совет шагыйре, футурист.

²¹ *Туфан* – Хәсән Туфан (1900–1981), татар шагыйре, Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты (1966).

Такташның үзе һәм шигырь язу процессы хақында сүзем алда булачак. Монда ул хакта шуның белән тукталам.

Бу урында шигырь мәсьаләсенә кереп китү, Бабичның декламаторлыгын күргәч, аның бу сәләте шагыйрьлегенә ничек тәэсир итүдән һәм бу жәһәтнең татар шигырь културасына нинди эз ясауына кагылып үтүдән килеп чыкты. Билгеле, бу фикерләр миңа Бабичның декламация сөйләвен күргәч тә туган бер фикер түгел, бәлки бу – хәзерге уйлануларым да.

Бу чигенүләрдән соң, без яңадан унсигезенче елга – Бабичны очраткан залга һәм ул көннәргә әйләнеп кайтыйк.

Бабичны шигърияттә Тукай һәм Галимжан Ибраһимов шәкерте булды һәм хәтта соңгысыннан турыдан-туры дәрәс алды, укыды дип әйтү үзе үк безгә катлаулы, каршылыклы бер хәл турында сөйли. Чөнки Г.Ибраһимов – ул чор татар поэзиясенә һәм поэтикасының көчле тәнкыйтьчесе һәм аны алга айдәүче зур бер теоретигы. Ул уникаль-унөчкөнче елларда яңа татар шагыйрьләренә беренче башлап классификация ясып һәм бездә өч классик шагыйрь барлыгын, аларның шигърият дәрәсләрен тикшереп, билгеләп чыга: алар – Сәгыйть Рәмиев, Дәрдемәнд²² һәм Тукай.

Г.Ибраһимовның «Татар шагыйрьләре»²³ әсәре заманында татар жәмәгатьчелеген бик нык шаулатты һәм зур бәхәсләр кузгатуга сәбәп булды. Бәхәс бу шагыйрьләрен классик урын тотулары аргынан түгел, анысы белән бар да килешә, мәсьалә тик Г.Ибраһимов хезмәтендә Тукайның Сәгыйть Рәмиев һәм Дәрдемәндтән соң 3 нче урынга куелып тикшерелүендә, һәм, бу тәртип очраклы гына бер хәл булмыйча, Ибраһимовның Тукайны шагыйрлек дәрәжәсе аргынан да тегеләр анында өчкөнчә урында итеп күрсәтүе турында булды.

Г.Ибраһимов Тукайның «Шүрәле»²⁴, «Кисекбаш»²⁵, «Пар ат»²⁶ кебек уңышлы шигърьләрен аеруча уңай яктан бәяли һәм күтәрә. Ләкин шулай булса да, гомумән, ул Тукай шигърьләрен бик үк өнәп бетерми, хәтта күп кенә шигърьләре публицистик характерда булу аргынан карап бәхәсле итеп таба. Аныңча, Тукай – артык дәрәжәдә гомуми хакыйкәтләр һәм дидактизм шагыйре. Күбрәк шигърьләрендә ул – үгетче яки, безнеңчә әйтсәк, агитатор һәм публицист. Ибраһимовча, бу өлкә шигърь эше түгел, шунлыктан Тукайда шагыйрлек индивидуальлегенә һәм шигърьнең тоткарсыз, шашкын агышы житми. Аныңча, Тукайның стилидә дә үз шәхсиятлегенә күренеп житми. Г.Ибраһимовның бу чыгышлары белән, билгеле, ул заманда безнең жәмәгатьчелек килешә алмады, тенденциоз итеп тапты. Тукай халык күзендә үзенең тоткан беренче урынын югалтмады, аның урыны һәм шөһрәте башка беркемгә дә бирелмәде, шуның белән ул халык шагыйре булып, үз тәхетендә кала бирде.

Билгеле, әдәбият-тәнкыйть өлкәсендә төрле чыгышлар була. Шулай да монда безнең заман әдәбиятчылары өчен дә гыйбрәт алырлык бер нокта бар: кайбер тәнкыйтьчеләр язучыны классик ясау яки ясамау үз кулларында дип беләләр. Ләкин язучының классиклык дәрәжәсен билгеләү аның тәнкыйтьчегә ошау-ошамавына карап йөрми. Асылда исә язучыны үз чамасыннан артык күтәрәп тә, төшерәп тә булмый. Аны бәяләү шәхси (субъектив) күзлектән генә карап ясалган булса, моның белән тәнкыйтьче язучыны түгел, үзен генә күздән

²² Дәрдемәнд – Мөхәммәтзакир Рәмиев (1859–1921), шагыйрь, жәмәгать эшлеклесе, алтын приискалары хужасы, Россия Империясенең I нче Дәүләт Думасы депутаты (1906).

²³ Г.Ибраһимовның «Татар шагыйрьләре» – Г.Ибраһимовның 1912 елның февраль саннында Әстерханда нәшер ителгән «Йдел» газетасында иң бәхәсле хезмәте.

²⁴ «Шүрәле» – Г.Тукайның «3 нче дәфтәр»дә (1907) басылган әкиятен.

²⁵ «Кисекбаш» – «Печән базары, яхүд Яңа Кисекбаш», Г.Тукайның 1908 елда язылган һәм шул ук елда аерым китап булып басылган поэмасы («Шигърь көтөпханәсе»ннән 7 нче дәфтәр).

²⁶ «Пар ат» – Г.Тукайның «Фикер»нең 1907 елгы 6 май, «Әлгасрелжәдид»нең 25 май саннында, шулай ук «3 нче дәфтәр»дә (1907) басылган шигъре.

төшерә. Чөнки әдәби әсәргә дә, тәнкыйтьчегә дә укучы һәм заман хөкеме бар. Шуна күрә дә тәнкыйтченең дәрәжәсе әдәбият һәм сәнгатьне үзенә күпме тирән һәм төплә белүенә, үзенә күпме зәвыгы булу-булмавына, әдәбиятны ярата һәм аның өчен яна белү өстенә, язучыга ни дәрәжәдә объектив һәм гадел килә белүендә мәгълүм була.

Бу сүзләргә Г.Ибраһимовның татар шагыйрьләренә классификация ясау уңае белән әйтелсә дә һәм үз вакытында моның өчен Галимжанны шәхсияттә гаепләүләргә булса да, минемчә, монда мәсьәләне аңа гына кайтарып калдырырга ярамый. Монда тагы Галимжанның поэзияне ничек аңлау һәм аңлатуы, аның үз концепциясе дигән мәһим нәрсә бар. Тукайның күп кенә шигырьләре шигырь булу ягынан аның бу концепциясенә туры килми. Билгелә, бу концепция шигърияткә караш булу ягынан үз нәүбәтендә үзә дә тәнкыйтькә мохтаж.

Ләкин концепция үзә шәхсият мәсьәләсе түгел, ул – теория һәм караш принцибы. Шунлыктан, әйтергә кирәк, Г.Ибраһимовның «Татар шагыйрьләре» китабы үзенә шәхси моментлары булу-булмауга карамастан, татар поэзиясенә үсешендә заманында яна уй, яңа фикерләр кузгатуы белән бик зур һәм, нигездә, уңай йогынты ясады. Иң элек ул нечкә күңелле һәм авыру шагыйрь Тукайның үзенә көчле тәэсир итте (Тукайның «Уянган беренче эшем»²⁷ дигән мәкаләсен кара). Аннары ул тәнкыйть Тукай артынан кузгалып әдәбиятка килүче бик күп яшь шагыйрьләргә алдына «шигырь» белән «назым»ны аеру, үз ижат йөзегне һәм үз стилегне табу юлында эзләнү, мирас һәм традицияләренә кайсына иярү кебек кызыклы һәм уйландыргыч мәсьәләләр куйды. Г.Ибраһимовта ул чагында кайбер нигилизм, эстетлык кебек берьяклылык тенденцияләргә булса да, нигездә, аның бу чыгышлары татар поэзиясенә Тукайдан соңгы үсешендә дан алган талантларга күп кенә ят сызыклар ачуын әйтергә кирәк.

Иң элек бу өч классик шагыйрь үзләргә сәламәт чакларында ук Г.Ибраһимов тарафыннан алга куелып, шигърият дәрәжәләргә тикшерелүе һәм бу тәнкыйтьнең ул заманда шигырь һәм шигърияткә нинди зур, тирән таләпләр куюы хәзер безнең өчен дә бик кызыклы. Бу хезмәтнең тарихи эзләргә шул дәрәжәдә зур булды ки, аның бу билгеләүләргә нәтижәдә әлегә кадәр үз хөкемән йөртә; шигърият өлкәсендә революциягә кадәргә классикларыбыз кем дигәндә бүгенге көндә дә шул өч шагыйрь күрсәтелә; ягъни Г.Ибраһимов классификациясе бүгенге көн өчен дә, нигездә, бәхәссез бер нәрсә булып тора. Бу хәл үзә үк Г.Ибраһимовның татар поэзиясе һәм тәнкыйть өлкәсендә хәзерлеккә һәм тирән төшөнүчә кеше булуын күрсәтә. Тик шунысы гына аяныч: уникаль еллардан соң – бигрәк тә Г.Ибраһимовның безнең шигърият өлкәсен шундый тирән тәфтишләвеннән соң, аннан соңгы якта татар шигыре ничек һәм нинди юнәлешләрдә үсүе турында ул үзә бер хезмәт куярга житешә алмаган кебек, башкалар да бу өлкәгә аның кадәр керә алмагангамыдыр, каләм тартмаганнар. Шуның аркасында уникаль еллар белән Октябрь революциясенә кадәргә татар поэзиясендә гүяки бездә классик шагыйрьләр дә юк, эш шул өч шагыйрь белән тәмам кебек бер фикер кала. Бу, әлбәттә, дәрәжә түгел. Киресенчә, бу чор шигърияткә һәм яңа исемнәргә, талантларга бик бай. Галимжан Ибраһимов чыгышлары һәм, гомумән, безнең поэзия буенча уртага калыккан яңа таләпләр, бәхәсләр белән берлектә, безнең поэзиягә яңа каләмнәр килү башлана, кайнау тагын да көчәя, яңа алым, яңа агымнар, һәм, димәк ки, яңа классиклар мәйданга килә. Шуның өчен дә бу өлкәдә беренче зур этәргеч ясаган Г.Ибраһимовның бу юлдагы хезмәтләре үз тарихи урыны, әһәмиятләре ягынан бүгенге автокаләм белән (ләкин автомат каләм белән

²⁷ «Уянган беренче эшем» – «Кояш» газетасының 1913 елгы 18 март (74 нче) санында «Габдулла Тукаев» имзасы белән, «Клячкин шифаханәсе, 14 март, 1913 сәнә» дип басылган.

түгел!) яңадан бәяләнәргә һәм революциягә кадәрге татар шагыйрьләренә дә яңадан тикшеренүләр ясалырга тиешле. Мәсәлән, Бабич – нәкъ шул уникаль еллардан соң Тукай эстафетасын алып, Г.Ибраһимовның үзәндә мәдрәсә шәкерте булып укып чыккан һәм октябрьгәчә үк үзен таныткан зур талантлы бер шагыйрьбез. Монда ике караш, ике әдәби мәктәп йогынтысында язган бу шагыйрьнең ижатына тукталу безнең өчен аеруча кызыклы. Дорес, Бабич поэзиясе хакында да беренче житди фикерләргә башлап Г.Ибраһимов әйткән, ләкин ул Бабич жанынтыгына сүз башы уңас белән башлап жибәрү төсендәрәк язылган мәкалә булган өчен, калган сүзләргә әйтү безнең өскә кала.

Шунысы да кызык: поэзияне аңлауда Тукай һәм Г.Ибраһимов ике сызыктарак торсалар да һәм Галимжан шигырьдә Сәгыйть Рәмиев белән Дәрдемәндне алгарак куйса да, аңардан укыган Бабич, нигездә, Тукайчы булып кала! Ул С.Рәмиев белән бер басмаханәдә эшли. Шулай үзе Галимжаннан укып һәм Рәмиев белән катышып йөрсә дә, шигырьдә аның С.Рәмиев тәсирендә булмавы, аңар иярмәве ачык. Ни өчен соң ул Тукайга тутры булып кала, аңардан нәрсәләр ала? Иң элек Тукай – халыкның һәм Бабичның үзенең дә иң яраткан сөекле шагыйре, Тукай заман һавасының ничек торышын минутында сизеп, тотып ала, шуны тагы ниндидер шигъри диспетчер каналлары аша минуты белән халык күңеленә сигнал итә. Шуның белән аның һәр чыккан шигыре халыкта яңа бер вакыйга итеп каршы алына. Тукайның шулай халык йөрәк тибешен сизеп яшәве, аның күнел кылларында уйный белүе, акылы белән хисе арасында гармония таба белүе һәм шулар аркылы татар поэзиясендә ачкан магистраль юлы Бабичны да үзенә тартып алган. Ул «Галия»гә укырга килгәнчә, яшәгән, авылда үскән чакта ук, безнең күбәбез кебек, Тукай белән авызланган, үзлегеннән аны яратып, ятлап үскән, үзе дә аңар иярәп шигырь чыгара башлаган. Димәк, Бабичны Тукайда иң сокландырган нәрсә – аның халыкчанлыгы, табигыйлыгы.

Димәк, Тукай үз шигырьләренең рухы, мәгънәсе белән дә, теле һәм формасы белән дә халык йөрәгенә керә белә. Ул гына да түгел, Тукай – яңа татар шигырен нигезләүче булу белән бергә, бездә шагыйрь һәм шигъриятнең урыны искиткеч бөек һәм мөһатдәс икәннен моңарчы тарихта һич күрәнмәгән дәрәжәдә халыкка таныта алган даһи, Бабичка шул кирәк, шулар кирәк. Чөнки ул да – халык шагыйре булу дәрәжәсә белән янган бер йөрәк. Шунлыктан Бабич та Тукай кебек безнең борынгыдан килгән бай, шигъри төрки әдәбиятыбызны һәм халык ижаты традицияләрен өйрәнү нигезендә шигырен үстерә. Тукай халыкчын һәм реалист. Бабич та шулай. Тукайда үткен, тапкыр һәм житез тел, тәгъбир-сурәтләр чараларында көтелмәгәнчә оригинальлек. Бабичта да шуңа омтылыш. Ул шигырьләренең иң зур күпчелеген Тукайча – 15 һәм 11 ижекке хорей белән яза. Юлларны да С.Рәмиев кебек дүрткә бүлмичә, икешәр юллы итеп төзи. Шулар ук вакыт, әйтергә кирәк, Бабич Тукайны бөтен яклап үзенә алган да аңа механик ияргән генә шагыйрь дә түгел. Ул, үз табигате белән шук кеше буларак, Тукайның сатирасын алга ала һәм Тукайдан соңгы яктагы татар шигыренең күбрәк энә шулар сызыгын үстерә. Сатирада аның остальыгы бигрәк тә пародиячелектә, эпиграммада һәм тапкыр теллелектә күрәнә.

Шулар ук вакытта ул остазы Галимжан Ибраһимовның Тукай турындагы кайбер кисәтүләрен дә онытмый: Тукайның кайбер үгетчелек, рационализм кебек якларын читләп үтә, үз шигырьләрен бары тик хис теленә кора. Хәтта шашкын ирекле ритмнар кылында да уйнаштыргалый.



ХӘМИТ КАВИ

(1906 – 1944)

Хәмит Кави 1906 елда хәзерге Чувашия Республикасының Козловка районы Әлмән авылында укытучы гаиләсендә туа. 1944 елның 15 июлендә Украинаның Волыньск өлкәсендәге Друженнополь дигән авыл тирәсендә барган сугышларның берсендә батырларча һәлак була.

КИЛЬДИН АТАВЫ

Тау башында берәз карап торгач, тауның төньяк кырына да төштек. Төньяк кырында мүкләр дә үсми. Ялангач ташлар гына. Ташлар өстеннән озак бармадык, кояшның батуын карарга эзерләндек. Бу вакытта сәгать төнгә 12 иде. Кояш офыкка якынлашкан, озакламый батарга тора. Кояшның бата башлаган урынын билгеләп ташлар куйдык та, батуны карарга эзерләнеп, ташлар өстенә утырдык. Кояш, һаман кояш чыгышына таба бара-бара, офыкка бата башлады. Элек аз гынасы офыкка керде. Шул арада көнчыгышка таба әллә никадәр жир күчеп тә өлгерде. Тагын берәз карап торгач, кояшның өч чиреге офыкка батты. Бу вакытта сәгать икенче яртылар булганга, йокларга кайтырга гына тора идек, моңа кадәр батып килә торган кояш тагын күтәрелә башлады. Шулай итеп, кояшның чиреге дә батып китә алмады. Без килгәнчегә кадәр кояш бөтенләй батмый торган көннәр булган. Хәзер исә озын төньяк көненең актыгы якынлашып килә.

Атау буйлап без кояш карарга барганда гына түгел, башка вакытларда да йөргәли идек. Шулай бер мәртәбә атауның көнчыгыш ягына таба да барган идек. Көнчыгыш ягында таулар 80 метрлар биеклегендә бик текә дарлар белән бетә икән. Көн ягыннан шул тауларга менеп, текә ярларның кырыена килеп карадык. Без килә генә башлаган идек, ярдан берничә кош очып китеп, кычкырып очып йөри башладылар. Шул тирәдә генә аларның оялары бар, без аларны куркытып чыгарганбыз икән. Без, читкәрәк китеп, шуышып барып, ярның кырыена ук килдек. Текә яр өстеннән карау берәз куркытса да, күнеллелек тә бирә икән. Биек ярның бер кырыенда зур-зур ташлар ята.

Кайбер урыннарда ул зур ташларны су үсемлекләре чолгап алган. Дулкын, шаулап, зур ташларга бәрелә. Кошлар шул тирәдә генә балык тотар өчен очалар. Таштан-ташка сикереп, бер ак төлкә – песец (төлкедән кечерәк, тиресе кыйммәтле бер жәнлек) йөри. Ул килгән урыннан кошлар читкәрәк очалар. Качып кына барган шикелле, шуып кына бер килкәнле балыкчы көймәсе дулкыннарда менә.

Буш вакытларда шулай атауда йөрү күңелле. Төньяк табигатенең матурлыгына исен китәр.

РӘХИМ САТТАР

(1912 – 1943)

Рәхим Саттар (Габделрәхим Сөләйман улы Габделсаттаров) 1912 елның 15 августында Башкортстан Республикасының Чишмә районы Түбән Хажәт авылында игенче гаиләсендә туа. 1943 елның август аенда яшерен оешма фашистлар, эшкерткеләрне кулга алганда, Р.Саттар да шул исемлектә була, әмма ул, үзе сизенепме яисә жәпә чыгыпмы, 1943 елның июнь аенда ук лагерьдан качып китә. Аның шуннан соңгы язмышы әлегәчә билгесез.

ХАЛКЫМ ӨЧЕН

*Көнчыгышта алсуланып
Ата ал таң.
Күккә калкып таулар күренә,
Гүя калкан.*

*Алга карыйм.
Анда ята томан һаман.
Ерак Туган илдә яши
Газиз анам.*

*Коралдашлар яу кырында!
Кайда соң мин?
Кем мин сиңа, ятиммени?
Әйт, Туган ил!*

*Бар хәсрәтең, бар михнәтең
Миңа уртак.
Син генә сук, син иркәлә,
Син мине как.*

*Ләкин син бел: һәр сулышым,
Барлык көчем
Синең өчен, Туган илем,
Синең өчен!*

МӨХӘММӘТША МАМИН

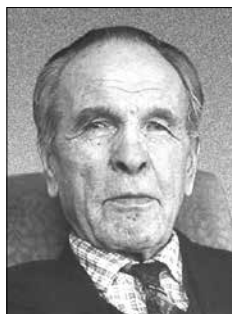
(1905 – 1943)

Мөхәммәтша Гомәр улы Мамин 1905 елда хәзерге Мордовия Республикасы Зубов Аланы районы Горинка авылында урта хәлле крестьян гаиләсендә туа. 1943 елның августында Воронеж шәһәре тирәсендә барган сугышларның берсендә өлкән лейтенант М.Мамин каты яралана һәм, шул ярадан савыга алмыйча, госпитальдә вафат була.

ҺАДИ ТАКТАШ ПОЭЗИЯСЕ

Такташның беренче адымнарында ук пейзаж зур урын алып торганлыкны күреп киткән идек. Ләкин ул чор пейзажлары житдилек белән бергә моңсулык һәм төрле дәһшәтле күренешләр белән сугарылганнар иде. Мәсәлән, «Газраилләр», «Ачлык патша», «Жир уллары» кебек эсәрләрдәге империалистик сугыш, Гражданнар сугышы чоры пейзажлары шундыйлар. Ижади яктан формалашып житкәч, Такташ пейзажларны бөтенләй икенче төстә бирә башлый. Аның пейзажларында шатлыклы тормыш күренешләре зур урын ала; ул күбесенчә Октябрьдән соңгы авыл күренешләрен, социалистик кырлар һәм шәһәр күренешләрен гәүдәләндерә башлый. Такташ пейзажларының характерлы ягы шунда ки, ул аларны коры табигый күренешләр итеп кенә бирми, бәлки ижтимагый вакыйгаларны ачыклаучы декорация итеп файдалана.





БАШЫН ИМӘГӘН, СҮЗЕН БИРМӘГӘН

Гомере буге вөжданына тугрылык саклаган, беркайчан да дөреслеккә хыянәт итмәгән әдип – күренекле шагыйрь, прозаик, драматург, Бөек Ватан сугышы ветераны Салих Батталның тууына 120 еллыгы уңаеннан Татарстан радиосы аның гомер һәм ижат юлына багышланган тапшыру әзерләде. QR-код ярдәмендә журналның сайтына кереп, сез тыңлаячак язма – энә шул зур тапшыруның бер өлеше.

Монда без әдипнең радиога сакланган чыгышларын тупладык. Аларның бер өлешен 1960 нчы елларда ул үзе студиягә килеп яздырган булган, ә кайберләрен 1990 нчы елларда язучы Локман Бадыйкшан радиога китереп тапшырган – алары көнкүреш магнитофонына яздырылган.

Салих Батталның язмышы 1927 елдан хәрби һава көчләре белән бәйләнгән, Ленинградта – хәрби теория, Оренбургта очучылар мәктәбен тәмамлаганнан соң, ул Брянскида, аннары Казанда очучы булып эшли. Һава көчләренең махсус конструкторлык бюросындагы сынау отрядына алына. Чкалов, Анисимов кебек мәшһүр очучылар белән якыннан аралаша. Шул чорда татар әдәбиятында яңа бер тема – авиация, очучылар тормышы темасы килеп керә. Бөек Ватан сугышы елларында Салих Баттал Хәрби һава көчләренең Тын океан флотында хәрби очучы булып хезмәт итә, япон империалистларына каршы сугышларда катнаша, шәхси батырлыклары өчен медальләр белән бүләкләнә. Әдип радиога яздырып калдырган чыгышларында үзенең энә шул сугышчан юлын бөян иткән, шигърияткә, әдәбиятка карата фикерләре белән дә уртаклашкан.

Салих Батталның ижаты сугыштан соң аеруча киң колач жәя. Ул бер-бер артлы зур күләмле шигъри әсәрләр яза. «Олы юл буйлап» шигъри повесте бүген дә татар әдәбиятының зур казанышы булып санала. Шул ук елларда шагыйрь үзенең икенче күләмле эпик әсәрен – «Чирмешән якларында» исемле шигъри романын тәмамлый. Бер үк вакытта күпсанлы лирик, юмористик, сатирик әсәрләр ижат итә.

Тапшыруда сез «Чирмешән якларында» әсәреннән өзекне – Әлфия Хәбибуллина, «Баштан кичкәннәр» автобиографик повестенең Галимжан Ибраһимовка кагылышлы өлешен Айрат Арсланов язмасында ишетерсез.

Шәхес, халыкның бер вәкиле буларак, кем ул Салих Баттал? Рухи тормышыбызда аның урыны нинди? Тапшыруда бу сорауларга шагыйрь Равил Фәйзуллин сүзләре белән җавап бирелә: «Ачылып, өйрәнелеп, бәяләнеп бетмәгән олуг шәхес, олуг талант иясе ул Салих ага Баттал. Якты дөньяда

туксанга кадәр камил акылы белән яшәп, шул гомеренең житмеш елын актив ижатка багышласа да, аның ижаты системалы рәвештә өйрәнелмәгән эле. Шагыйрь буларак та, проза остасы һәм драматург буларак та. Кем гаепле соң? Әлбәттә, үзе. Талант кадерен белә торган заманда туа белмәгән. Яраклаша белмәгән, вөжданына хыянәт итмәгән, башын имәгән, сүзен бирмәгән...»



Туфан Миңнуллинның тууына – 90 ел

БАЙРАК ИТЕП КҮТӘРЕРЛЕК ШӘХЕС



Дөнъяга тәпи басуга, без әби-баба, ата-ана киңәшләрен тыңлап, жирдә яшәргә өйрәнә башлыйбыз. Тормыш юлыбызның юнәлешен дәрәс билгеләү өчен без аларның сүзенә мохтаж. Андый юл күрсәтүчеләр, аерым кешеләргә генә түгел, тулы бер халыкларга да кирәк. Бу очракта инде киңәш бирүчеләр вазифасын аксакаллар – милләт аталары үз өстенә ала.

Әнә шундый катлаулы вазифаны берничә дистә ел бие үтәп килгән аксакалларыбыз арасында Татарстанның халык язучысы, күренекле драматург, жәмәгәт эшлеклесе, Россиянең, Татарстанның, Башкортстанның атказанган сәнгәт эшлеклесе, Россиянең К.С.Станиславский, Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премияләре лауреаты Туфан Габдулла улы Миңнуллин (1935–2012) да бар иде. Журнал укучылар игътибарына тәкъдим ителә торган тапшыру (авторы – Дания Нәгыйм) халкыбыз өчен янып-көеп яшәгән, милләтебез өчен санап бетергесез күп эшләр башкарган менә шушы олпат затка багышлана.

Туфан Миңнуллин үзеннән соң тулы бер архив тәшкил итәрлек рухи мирас калдырды. Аның сәхнәләрдә куйган спектакльләрен дикъкат белән тыңласаң, прозасын яисә көйгә салынган шигырьләрен, күпсанлы афоризмнарның игътибар белән укысаң, аларда гомер буена житәрлек киңәш, хикмәтле сүз бар. «Әлдермештән Әлмәндәр» спектаклен генә алыяк. Биредә Ходай тарафыннан бирелгән гомернең һәр мизгеленнән тәм табып, ләззәт алып яшәүче, ихлас жанлы Әлмәндәр картның һәр сүзгә үзбездә бер дәрәс – тормыш дәресе дип кабул итәрлек. Ә бит бу – Туфан Миңнуллинның сүзләре, аның фикере. Автор үз фикерләрен әсәр персонажы авызыннан әйттерә.

Әдәби ижаты белән беррәттән Туфан Габдулла улының Татарстан Язучылар берлегендә рәис булып торганда, депутат хезмәтен башкарганда алып барган эшләре, югары мөнбәрләрдән ясаган чыгышлары, жәмәгәт эшчәнлегә дә – үзе зур мирас.

Тапшыруда шушы зур фикир иясе калдырган бай мирасның бер өлеше генә урын алды. Бу – безнең радиода саклана торган тавышы, үз теле белән әйткән фикерләре. Биредә аның чыгышларындагы төп темалар аерып бирелә: республикабызда дәүләт телләренең тигез хокукылыгы; балага тәрбия һәм белем бирү; туган тел язмышы; үз милләтеннән йөз чөерүчеләр; милли театр язмышы; мәхәббәт һәм гаилә турында.

Тапшыру Туфан Миңнуллинның 2012 елның 27 апрелендә, вафатына нибары берничә көн кала, Кырлайда Габдулла Тукайны искә алу чарасында ясаган чыгышы белән йомгаклана. Менә монысын инде без аның килер буыннарга тапшырылырга тиешле васыйяте дип әйтә алабыз. Аның бу сүзләрен байрак итеп күтәрәсе иде. Шушы васыйятләргә тугры булып яши алсак иде.



Сәхифәне «Татарстан» радиосының шеф-мөхәррире Нәсим АКАМАЛ алып бара.



БӨТЕНРОССИЯ АВЫЛ САБАН ТУЕ

Киров өлкәсенә Нократ Аланында XV Бөтенроссия авыл Сабан туге булып узды. Анда Татарстан Республикасы Рәисе Рөстәм Миңнеханов, Киров өлкәсе Губернаторы Александр Соколов, Пенза өлкәсе Губернаторы Олег Мельниченко, ТР Премьер-министры урынбасары, Бөтендөнья татар конгрессы Милли Шура рәисе Васил Шәйхразыев катнашты. Бәйрәмне ачу тантанасында ТР Рәисе Рөстәм Миңнеханов Бөтендөнья татар конгрессының Киров өлкәсе төбәк иҗтимагый оешмасына «Газель» микроавтобусы тапшырды. Ачкычны оешма рәисе Равил Нургалиев кабул итеп алды.

Нократ Аланына Россиянең 70тән артык төбәгеннән кунаклар җыелды. Бәйрәм кысаларында халык кәсепләре ярминкәләре, авыл хужалыгы техникасы күргәзмәсе оештырылды, агросәнәгать комплексының традицион һөнәрләр һәм заманча казанышлары күрсәтелде.

Бәйрәмнең мәдәни өлешендә Татарстан Республикасы, Киров өлкәсе һәм Россиянең башка төбәкләреннән килгән ижат коллективлары чыгыш ясады. Халык традицияләрен яратучылар өчен рус һәм татар уеннары, милли биоләр белән интерактив майданчылар оештырылган иде. Сабантуйда Татарстан данын Кукмара районы яклады.

Башкортстан Республикасы вице-премьеры – сәнәгать һәм инновацияләр министры Александр Шельдяев Башкортстан Башлыгы Радий Хәбиров исемненән сәламләде.

XV Бөтенроссия авыл Сабан туеның абсолют батыры булып Татарстаннан Эльдар Хәмитов калды. Аңа ТР Рәисе Рөстәм Миңнеханов бүләге – «Лада» автомобиле ачкычы тапшырылды.

Киләсе елда XVI Бөтенроссия авыл Сабан туге Пенза өлкәсенә Кече Труев авылында узачак. Бәйрәмнең күчмә символы – «Тулпар»ны өлкә Губернаторы Олег Мельниченко кабул итеп алды.

ДЕРЖАВИННЫҢ ТУУЫНА – 282 ЕЛ

Республикабызда бөек рус шагыйре, күрә-некле дәүләт эшлеклесе Гавриил Державинның тууына 282 ел тулуны билгеләп үттеләр. Башта дәүләт эшлеклеләре, җәмәгәтьчелек вәкилләре, әдәбият-сәнгать эһелләре, башкалабыз кунаклары Казанның Лядской бакчасындагы Державин һәйкәленә чәчәкләр салдылар. Аннары бәйрәм Гавриил Романовичның туган ягында – Ласшта, Державин исемендәге Үзәк майданда дәвам итте. Олы шәхесне искә алу чараларында ТР Премьер-министры урынбасары Л.Фазлыева, ТР юстиция министры Р.Заһидуллин, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Р.Зәйдулла, ТР мәдәният министрының беренче урынбасары Ю.Әдһәмова, ТР мәдәният министры урынбасары Д.Натфуллин, ТР юстиция министры урынбасары М.Ибәтов, Ласшта районы башлыгы И.Зарипов, Россия Язучылар берлеге рәисе ярдәмчесе С.Главюк, Рус милли-мәдәни берләшмәсе идарәсе рәисе, ТР Иҗтимагый палатасының милләтара һәм конфессияара мөнәсәбәтләр комиссиясе рәисе урынбасары И.Александровская һ.б. катнашты. Мондый бәйрәм шигырьсез булмый?! Державинны искә алу чараларында Татарстанның халык шагыйре Р.Харис, шагыйрьләр Н.Алешков, А.Әпсәләмова, Н.Ахунова, О.Левадная, В.Хәмидуллина, Р.Хужахмәтова, Г.Булатова, И.Иксанова, Р.Сәлах, Л.Уфимцева, әдәбият галиме Ә.Галимуллина һ.б. чыгыш ясадылар. Бәйрәмнең иң югары ноктасы – Державин премиясен тапшыру. Быел бу олы бүләккә язучы Евгений Сухов лаек булды.

ХӘСӘН ТУФАН ТУГАН ТУФРАКТА

Казаннан бер төркөм каләм эһелләре – Татарстан Язучылар берлеге рәисе Р.Каил Зәйдулла, Татарстанның халык шагыйре Рәдиф Гаташ, Татарстанның халык язучылары Марсель Галиев, Нәбирә Гыйматдинова, Татарстан

Язучылар берлегенә Чаллы бүлгә житәкчесе Факил Сафин, язучылар Йолдыз Миннуллина, Лилия Гыйбадуллина, Алинә Бикмуллина, Гөлнәз Нуриева Аксубай районы Иске Кармәт авылындагы Хәсән Туфан музей-йортына кайтты. Монда аларга шушы туфракта яшәп ижат итүче язучы Рушания Низамова кушылды. Авыл имамы Фәнис хәзрәт Низамов музейда азан әйтте, шагыйрь рухына багышлап, Коръән укыды. Коръән мәжлесендә Аксубай районы башкарма комитеты житәкчесе Алмаз Мингулов, район башлыгы урынбасары Илшат Заһидуллин, музейның беренче директоры Рушания Минханова һ.б. катнашты. Табын янында район житәкчелеге белән язучылар музейның бүгенгә эшчәнлегә, юбилей елында районда Хәсән Туфанга багышлап узачак чаралар турында сөйләштеләр. А.Мингулов Татарстан Язучылар берлегенә Х.Туфан ижатын популярлаштыруда күрсәткән ярдәмә һәм хезмәттәшлек өчен рәхмәт әйтте. Коръән ашыннан соң каләм әһелләре авыл читендәге Туфан чишмәсендә булдылар.

СӘЛАМӘТЛЕК ҺӘМ ӘДӘБИЯТ

Төркиянең Карс шәһәрәндәге Кавказ университетының чордаш төрки телләр һәм әдәбиятлар кафедрасында эшләүче галимә, филология фәннәре докторы, профессор Чулпан Зарипова-Четин Ибн Сина Бохара дәүләт медицина институты (Үзбәкстан), Сәламәтлек фәннәре университеты (Төркия) һәм Төркия хезмәттәшлегә һәм координация агентлыгы (ТИКА) үткәргән «Сәламәтлек өлкәсендә тел һәм әдәбиятның әһәмияте» дип аталган симпозиумда катнашты һәм чыгыш ясады. Галимә чыгыш ясар өчен Мөхәммәт Мәһдиевнең туган жирен һәм авылдашларын сагыну хисе белән сугарылган «Торналар төшкән жирдә» повестен сайлаган. Бу әсәрдә тасвирланган яшәү рәвешә, милли кыйммәتلәр галимәгә кечкенәдән таныш. Ул Мәһдиевнең туган авылы Гөберчәкнең күршесендәге Сикертән авылына кунакка кайтып йөргән.

«БИШ БУЫН ШАГЫЙРЬЛӘРӘ БЕРГӘ!»

ТР Рәисе каршындагы Татар телен һәм Татарстан Республикасында яшәүче халыклар вәкилләренә туган телләрен саклау, үстерү комиссиясә ярдәмә белән булдырылган «Яңа

исем» ижат лабораториясә өченчә сезонын башлап жибәрде. «Казан утлары» журналы каршында эшләп килә торган бу әдәби мәктәп «Татмедиа» бинасы янында «Биш буын шагыйрьләре бергә» дип аталган бәйрәм үткәрдә. Анда яш ижатчылар Айрат Шамс, Айзат Вахитов, Зөләйха Камалова, Таңчулпан Гыйләжәва, Гөлнәз Әхмәдиева фронтовик шагыйрь Фатих Кәрим әсәрләреннән шигъри перформанс тәкъдим итте. Шулай итеп шигъриятнең әлегә чарадагы беренчә буынын Фатих Кәрим алып торды. Икенчә буында – олпат шагыйрьләр Ренат Харис, Равил Фәйзуллин, Марсель Галиев. Өченчә төркөм – «Яңа исем» оҗазлары Ләбиб Лерон, Галимжан Гыйльманов, Рафис Корбан. Аннары урта буын шагыйрьләреннән Рүзәл Мөхәммәтшин, Гөлсә баттал, Фәнил Гыйләжәв, соңыннан яш буын – «Яңа исем» проекты шәкертләре Алинә Хәбибуллина, Айзат Вахитов, Айрат Шамс үз шигърьләрен сөйләде. Шигъри митингта жырчылар Рөстәм Насыбуллин, Рөстәм Гыйльфанов, Эльмира Кәлимуллина шушы бәйрәмдә катнашкан шагыйрьләренә сүзләренә азылган жырларны башкарды.

Чарада «Татмедиа» республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы житәкчесә Айдар Сәлимигәрәев, «Татарстан – Яңа гасыр» телерадиокомпаниясә генераль директоры, Татарстан Журналистлар берлегә рәисә Илшат Әминев чыгыш ясадылар.

Шигърь бәйрәмен Айрат Шамс белән Таңчулпан Гыйләжәва алып барды.

Бәйрәм Яшьләр скверындагы фронтовик-әдип Фатих Кәрим һәйкәленә чәчәкләр салу белән тәмамланды.

КОТЛЫЙБЫЗ!

5 август – Татарстан Язучылар берлегә әгъзасы, Россиянең һәм Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре, Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясә лауреаты **Мәдинә Маликовага** – 90 яшь.

10 август – әдәбият галимә, тәнкыйтьчә, педагог, филология фәннәри кандидаты, Татарстанның атказанган укытучысы **Наип Лаисовка** – 90 яшь.

18 август – Татарстанның халык шагыйрьә, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе **Наил Касыймовка** – 70 яшь.

Сәхифәне Вакыйф НУРИЕВ әзәрләде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: ретроспективный роман Ф.САФИНА «Сражение», автобиографическая повесть Л.ЯНСУАР «Мои волосы в семь кос», повесть А.ХАМЗИНА «Единственный»; стихи Л.ЛЕРОНА (цикл), Г.АХМЕТОВОЙ, А.АХМЕТГАЛИЕВА.

«Дружба народов – дружба литератур»: стихи А.БЕГИЕВА в переводе С.АХМЕТЗЯНОВОЙ.

«Литературные объединения»: подборка стихов любителей поэзии Сабинского района со вступительным словом А.ИБРАГИМОВОЙ.

Фотоархив: журнал «Казан утлары» – в Актаныше и в Альметьевске.

«Грот Аbugалисины»: статья И.ЗАГИДУЛЛИНА, посвящённая 200-летию К.Насыри.

«Памятные письма»: письма из архива Т.ГАЛИУЛЛИНА.

«Память»: воспоминания Н. ИСАНБЕТА о Ш.Бабиче, посвящённые 130-летию со дня рождения. Публикацию подготовила М.ХАБУТДИНОВА.

«Пером победили врага»: отрывок из рассказа Х.КАВИ, стихотворение М.САТТАРА, отрывок из статьи М.МАМИНА.

«Бесценные голоса»: статья к 120-летию С.Баттала и к 90-летию Т.Миннулина.

Рубрику ведёт Н.АКМАЛ.

Дневник общественно-культурной жизни. Рубрику ведёт В.НУРИЕВ.

На нашей обложке: Казанский Кремль на закате. Фото И.АБРАМОВОЙ.

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: retrospective novel by F.SAFIN «The Battle», autobiographical story by L.YANSUAR «My hair in seven braids», story by A.KHAMZIN «The Only One»; poems by L.LERON (series), G.AKHMETOVA, A.AKHMETGALIEV.

«Friendship of peoples is friendship of literatures»: poems by A.BEGIEV, translated by S.AKHMETZYANOVA.

«Literary associations»: selection of poems by poetry lovers of the Sabinsky district with opening statement by A.IBRAGIMOVA.

Photo archive: magazine «Kazan Utlary» in Aktanysh and Almet'yevsk.

«The Grotto of Abugalisina»: article by I.ZAGIDULLIN dedicated to the 200th anniversary of K.Nasyri.

«Memorable letters»: letters from the archive of T.GALIULLIN.

«Memory»: memoirs of N.ISANBET about Sh.Babich dedicated to the 130th anniversary of Sh.Babich.

«We defeated the enemy with a pen»: passage from story by H.KAVI, poem by R.SATTAR, excerpt from article by M.MAMIN.

«Priceless voices»: article for the 120th anniversary of S.BATTAL and the 90th anniversary of T.MINNULLIN.

The column is hosted by N.AKMAL.

Diary of social and cultural life. The column is hosted by V.NURIEV.

On our cover: The Kazan Kremlin at sunset. Photo by I.ABRAMOVA.

Тышлыкның беренче битендә: Казан Кремле кояш баеганда. И.АБРАМОВА фотосы.

Яңа китаплар



**ЯҢА ӘСӘРЛӘР/
Дүртенче китап**

Бу китапка 2023 елда Татарстан Республикасы Рәисе каршындагы Татар телен һәм Татарстан Республикасында яшәүче халыклар вәкилләренен туган телләрен саклау, үстерү мәсьәләләре комиссиясе тарафыннан уздырылган әдәби конкурсның хикәя номинацияләрендә 1, 2, 3 нче урыннарга лаек булган әсәрләр туплап бирелде.

«Хикәя» номинациясе:

- Айзирәк Гәрәева-Акчура – 1 нче урын
- Рәжәп Бәдретдинов – 2 нче урын
- Наилә Харисова – 3 нче урын

«Хикәя» (үсмерләр әдәбияты) номинациясе:

- Ләлә Гыймадиева – 1 нче урын
 - Гөләндәм Галиева – 2 нче урын
 - Илсәяр Иксанова – 3 нче урын
- «Хикәя» (балалар әдәбияты) номинациясе:
- Фатыйма Гыйльметдинова – 1 нче урын
 - Лилия Фәттахова – 2 нче урын
 - Галимжан Гыйльманов – 3 нче урын

Мөхәррире И.Ногманов



**ӘЛФИС ГАЯЗОВ.
«КАЙСЫ ЯКТАН ЧЫГА
СОҢ БУ КОЯШ?»**

Романда автор 1916–1918 елларда Бөрә өязе Казанчы авылы һәм аның тирәсендә булган вакыйгаларны сурәтли. Сюжет сызыгы шунда туып, сугышта яраланып, туган ягына кайтып баручы Ильяс Муллаяров образына бәйләп үстөрелә. Әсәрдә инкыйлаблар һәм Гражданның сугышы вакыйгалары үзәк урынны алып тора, авыл кешеләренен, төп геройларның ике лагерьга бүленүе, каршылыкның, көчәя барып, аklar һәм кызыллар каршылыгына, партизанның һәм аklar сугышына әйләнүе тасвирлана. Яшь геройлар арасындагы мөхәббәт тарихлары әсәргә романтик рух өсти.

Әсәр 2023 елда Татарстан Республикасы Рәисе каршындагы Татар телен һәм Татарстан Республикасында яшәүче халыклар вәкилләренен туган телләрен саклау, үстерү мәсьәләләре комиссиясе тарафыннан уздырылган әдәби конкурсның «Роман» номинациясендә 1 нче урынны алды.

Мөхәррире Г.Хәйруллина



КАЗАН УТЛАРЫ
QAZAN UTLARI
ОГНИ КАЗАНИ

Каләмне иттыкка тиңләп



Мөхәммәтша
Мамин

Рәхим
Саттар

Хәмит
Кави



Ежемесячный литературно-художественный
и общественно-политический журнал
(на татарском языке)